

מייקל אייזנברג

חלב, דבש ואיזודאות

ממשל וכלכלה ישראלים מהמסע במדבר למאה ה-21

סדרת עץ החיים והכסף

מייקל אייזנברג

חלב, דבש ואיזודאות

ממשל וכלכלה ישראליים מהמסע
במדבר למאה ה-21

סדרת עץ החיים והכסף

Milk, Honey and Uncertainty

Authentic Israeli Governance and Economic Development From
Wandering In The Desert To The 21st Century.

עורך הסדרה: עמית משגב
עורך משנה: דובי ליברמן
עורכת אחראית: ליאורה לויאן
הגהה: מאור הורוביץ
עיצוב עטיפה: טל שבות
עימוד: שרית רוזנברג

© כל הזכויות שמורות
להוצאת סלע מאיר, רח' המלך ג'ורג' 20, ירושלים
נדפס תשפ"ב (2022)
דאנאקוד 1386-1083

All rights reserved
Printed in Israel

מוקדש לזכרו של הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק
על הדרכתו בעולם של אי-ודאות

תוכן

9.....	הקדמה: הולכים אל הלא-נודע
51.....	פרשת במדבר: נשיאים ורוח
97.....	פרשת נשא: דת ומדינה
127.....	פרשת בהעלותך: יתרון האדם
145.....	פרשת שלח: הפוטנציאל האקספוננציאלי
158.....	פרשת קורח: חומש הפקידים
203.....	פרשת חוקת: משאבים טבעיים ומשאבי אנוש
223.....	פרשת בלק: יוצא מן הכלל
238.....	פרשת פינחס: קִרְבָּה והקרבה
262.....	פרשת מטות-מסעי: שב"ס או שב"ק
280.....	אפילוג העורך: מתווכי ההווה
296.....	הרחבות והערות

הקדמה

הולכים אל הלא־נודע

אסטרטגיות להתמודדות

השנה "חגגתי" חמישים. בחסידות חב"ד נהגו לציין ימי הולדת וראו בהם הזדמנות להתבוננות בעבר וזמנים לחשבון נפש – מה עשינו עד כה. כשלעצמי, שורשיי נטועים במסורת הליטאית־יקית ואינני טיפוס של ימי הולדת. למרות זאת, לרגל יום הולדתי החמישים, אשתי הזמינה בני משפחה וחברים לכתוב לי ועליי. הוריי כתבו מעומק ליבם על לידתי. הכרתי את הסיפור, אבל לא דיברתי על זה אף פעם. כעת, לראשונה אחרי יותר מיובל שנים, ההורים שלי החליטו לשתף את הילדים, הנכדים והנינים בכל מה שעבר עליהם בחודשי ההיריון איתי, ובדרך שבה השפיעו אירועים אלו על חייהם בהמשך. בעיניי, הוריי הם גיבורי אי־הוודאות שעליה נסובה ההקדמה לספר זה, ולמעשה הספר כולו.

הוריי התחתנו בנובמבר 1969, ובקיץ 1970 הגיעו לארץ לירח דבש. בשבת הם שהו בירושלים והלכו להתפלל בבית כנסת "בית הלל", ברחוב בלפור, מול הבית המשמש היום מעון לראש הממשלה, ובעת ההיא שימש מעון לשר החוץ אבא אבן. בזמן התפילות ולאחריהן הרחובות היו חסומים לנסיעת כלי רכב, ואנשים עמדו ושוחחו ברחוב אחרי התפילה.

לפתע, הופיע רכב ונע אל תוך המתקהלים. אנשים הופתעו לראות רכב בתוך ההמון והחלו לרפוק עליו כדי שיעצור. הנהג נכנס

לפאניקה, או אולי כעס, ובמקום לעצור הוא דהר קדימה ודרס שלושה אנשים – ביניהם אמי. אמבולנס לקח את אמא שלי לבית חולים, שם בדקו את הירך שלה באמצעות רנטגן והתברר שהיא אכן שברה את האגן. אמי, שידעה שהיא עשויה להיות בהיריון, חששה מאוד מההשלכות. החשיפה לקרני הרנטגן בשלבי היריון מוקדמים עלולה להיות מסוכנת לאם ולעובר. לאחר האשפוז חזרו הוריי לארה"ב, ושם הבינו טוב יותר את מלוא משמעותו של האירוע וחומרתו. התברר להם שסבי וסבתי כבר התייעצו עם מומחים בניו-יורק, שאמרו להם שהמשך ההיריון יהיה מאוד מסוכן. לפני שיקבלו החלטה, החליטו הוריי לברר את העניין גם מבחינה הלכתית.

אבא שלי היה תלמידו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, המכונה "הרב" בפי כל תלמידיו. עד היום הוא מצטט בדרשותיו מדברי רבו ביראת כבוד. הרב סולובייצ'יק היה נצר למשפחת רבנים ידועה מהעיר בריסק. סבו, הרב חיים סולובייצ'יק פיתח את שיטת הלימוד הבריסקאית, שעד היום היא השיטה הדומיננטית בישיבות בלימוד התלמוד. אביו, הרב משה סולובייצ'יק, היה גדול בתורה ואף הוא לימד בישיבה יוניברסיטי. הרב היה תלמיד חכם שהמשיך ופיתח את "השיטה הבריסקאית", אולם למד בצעירותו עם מלמד מחסידות חב"ד, ובהמשך השלים דוקטורט בפילוסופיה באוניברסיטת ברלין. כשהיגר לארה"ב קבע את מושבו בבוסטון, שם שימש כרב קהילה, ובמקביל היה מגיע לשלושה ימים בשבוע לניו-יורק ללמד בישיבה יוניברסיטי. בתחילת דרכו בארה"ב הצטרף הרב לרבני אגודת ישראל באמריקה, שהיו ידועים בהתנגדותם לציונות. אולם אחרי השואה וקום מדינת ישראל הוא שינה את דרכו והיה לראש "המזרחי", ארגון הרבנים של הציונות דתית. כששאלו אותו מדוע שינה מהמסורת המשפחתית האנטי-ציונית של סבו הגדול, הרב חיים סולובייצ'יק, הוא השיב שההיסטוריה "פסקה הלכה" נגד סבו.

ובכן, הוריי התקשרו לרב סולובייצ'יק ששהה בבוסטון, תיארו בפניו את מה שאירע וביקשו שיפסוק להם מה לעשות. הרב אמר להם שהוא מתכוון להגיע בעוד יומיים לניו-יורק, ובינתיים ביקש שינצלו את יום המחרת כדי להתייעץ בעצמם עם רופאי הנשים והרדיולוגים

הטובים ביותר. אבא שלי התרוצץ בין הרופאים ואסף חוות דעת, אבל הרופאים היו חלוקים בדעותיהם. היו שהציעו להפיל, והיו שסברו שיש להמשיך עם ההיריון.

כשהרב הגיע לניו־יורק, אבי הציג בפניו את כל הממצאים וחוות הדעת השונות, אבל הרב השיב שאינו רופא, ולכן ככל שהרופאים חלוקים בדעותיהם – אין באפשרותו לקבוע אילו רופאים צודקים ואילו טועים. הוא אף אמר שמבחינה הלכתית הוריי יכולים להחליט לעשות מה שהם רואים לנכון.

ואז, למרות שהיה איש הלכה מובהק, הרב המשיך ואמר לאבי: "אל תסתכלו עליי היום כפוסק הלכה. תתייחסו אלי כרבי (אדמו"ר) חסידי. כל אדם, כל זוג, מתמודד עם משבר אמוני בשלב כלשהו של חייו. המשבר וההתמודדות עמו מעצבים את החיים, את האישיות ואת הזוגיות מכאן ולהבא. אני אומר לכם שהילד יהיה בריא, מוכשר, ותזכו להרבה נחת. תגיד לאשתך שאמרתי את זה".

הוריי החליטו לאמץ את דברי הרב נגד המלצתם של רבים מהרופאים, שחשבו שהדבר מסוכן, ונגד דעתם של אחדים מבני המשפחה, שציידו בצורך להפיל. הרב אף התקשר כמה פעמים להוריי במשך ההיריון כדי לשאול בשלומם, ואף שוחח עימם לאחר לידתי. מיותר לומר שההיריון היה מלחיץ בעבורם, ובמבט לאחור הם מתארים את החוויה כנסיעה של חודשים ברכבת הרים. למרות הכול, הם לא סטו מההחלטה שקיבלו. רף הלחץ עלה כשנולדתי עם מום קטן בלב (שבינתיים החלים, ברוך ה') אבל זה כבר סיפור אחר.

כאמור, לכבוד יום הולדתי החמישים, הוריי החליטו לשתף את הנכדים והננינים בכמה מהתובנות שלהם בעקבות דברי הרב וההתמודדות עם האירוע המכונן: "זה עזר לנו לאזור אומץ ולפלס דרך משלנו, ולא להיסחף לציטיגייסט – הלך הרוח הרווח. ילדינו יודעים לספר שהקושי נתן לנו אומץ להיות שונים, ויותר תורניים מהסביבה בתוכה הקמנו את משפחתנו. אפשר להתמודד עם אירועים ועם אי־ודאות בכמה דרכים, והזווית האמונית היא אחת מהן".

ספר זה מוקדש לזכרו של הרב סולובייצ'יק וליכולתו להדריך

באומץ לב נוכח אי־ודאות עצומה. אני ומשפחתי מלאי הודיה והכרת הטוב עמוקה לרב, להורי ולריבונו של עולם.

"Never be afraid to trust an unknown future to a known God"

– Corrie Ten Boom

"אל תחשוש מהעתיד הלא־נודע, בטח באלוהים הנודע"

– קורי טן בום

א. חוסן פנימי

הלא־נודע מאתגר, הוא מפחיד, הוא מעורפל ומטלטל. רק המחשבה עליו מערערת את תחושת הביטחון שלנו וגורמת לנו לשוב לאחור. העולם המודרני מלא הפתעות, משתנה כל יום ומתקדם טכנולוגית בקצב מסחרר, אפילו אקספוננציאלית. ללא הֶרף מפציצים אותנו אמצעי התקשורת בחדשות, בכתבות ובמידע. הכמות והקצב בלתי־ניתנים להכלה. שוק התעסוקה משתנה, מכונות מחליפות ידיים עובדות ומשאירות אנשים מאחור. העתיד מפחיד ומרעיד את הלב. קשה לדעת מה ילד יום, קשה אפילו לשער.

מאתגר לחיות בתקופה שבה התחושה היא שהכול בתנועה מתמדת, ולא ברור מתי תגיע התחנה הבאה ונוכל לרדת. מטריד ומפחיד כשהסדר העולמי ששרר מאז מלחמת העולם השנייה מתערער. קשה כשפורצת מגפה וכשלא ברור מתי היא תסתיים ומה יהיו ההשפעות שלה. מתסכל כשמופר סדר היום האישי והמשפחתי, כשהילדים בבית, והמעסיק צועק, ואלף דברים לא מתפקדים. קשה כשהעתיד לא נודע, ואני צריך לבחור בצורה אקטיבית, בחירה חופשית, מה לעשות ללא אינפורמציה מלאה, ללא מצפן וללא הדרכה.

כתגובה, החברה המודרנית מחפשת את המוכר ואת הבטוח

ודוגלת באיזון. אנחנו לוקחים כדורים כדי לאזן, ומתייעצים עם תזונאית בשביל להתאזן. חשוב לנו איזון בין עבודה לבית (work-life balance), וישנם גם איזונים נוספים. אנחנו עטופים בפתרונות מדעיים וטכנולוגיים שמאפשרים לנו להרגיש בטוחים בתוך מסגרת של שגרה צפויה, של סדר יום ושל נורמליות.

אלא שהחיים והעולם אינם נמצאים באיזון. התעסוקה לא נמצאת באיזון. הזוגיות לא נמצאת באיזון. גורמים רבים המשפיעים באופן ישיר וגם באופן עקיף על חיינו נמצאים בחוסר-איזון טוטאלי. אשליית האיזון ואשליית השגרה של האדם המודרני, שחיינו מסודרים ומאורגנים, פוגעות ביכולת ההתמודדות שלנו עם מה שחורג מהמסגרת שאליה הורגלנו.¹ לרובנו קשה עם ההפתעות, עם הטלטלות ועם הלא-נודע. כמעט באופן אינסטינקטיבי אנחנו שואפים לחזור למוכר ולבטוח, לאיך שהיה ולמה שהיה – אפילו אם הוא פחות טוב. האתמול טוב לי, כי הוא מוכר ויציב, גם אם רק לכאורה.

אם כן, השאלה המתבקשת היא: איך מייצרים חוסן פנימי (Fitness and resilience), בעולם שאי-ודאות גוברת בו? האם ניתן להעצים את האדם ולשפר את יכולתו להתמודד עם מה שאינו המשך ישיר לאתמול, או שעלינו לקבל את הקושי כגזרת גורל?

לדעתי, החוסן בזמנים של שינוי טמון ביכולת לפתח גישה של נהירה קדימה. למעשה, ההמלצה שלי היא בדיוק הפוך מהתנועה הנפשית הטבעית. באופן אינסטינקטיבי, הגוף והנפש נוטים לברוח מהלא-נודע, אבל הדבר הנכון הוא ללכת לקראתו, לחייך לו "בפנים", ודווקא לא לסגת. חתני, יוסף אברמסון, שנפצע במבצע צוק איתן, חיבר שיר "אל הלא-נודע בחיי".² בעיני רוחי, השיר שם את כולנו במעין סרט מתח (שהיו מי שחוו אותו במציאות) של פלוגה שעולה במעלה ההר לכבוש יעד מבוצר, אבל איננה יודעת מה באמת נמצא שם למעלה, כי אין מודיעין, ומה שיש זה בעיקר ערפל קרב. השיר הוא אמת יום-יומית לגיבורים נפגעי פוסט-טראומה, אבל הוא גם משל לחיינו.

אבל אנחנו לא הראשונים. ספר במדבר מספר את סיפורו של דור שלם, שמצא את עצמו במסע אל הלא-נודע, מיטלטל מתחנה לתחנה,

חוה תקלות על כל צעד ושעל ומתקן תוך כדי תנועה. הכול מתרחש באזור מדברי צחיח ושומם, הרחק מן היציבות, מן השגרה ומן האיזון. ספר במדבר עוסק במסע שנע מן העבר המוכר, שבו חוקי המשחק וחוקי החיים ברורים, לעתיד שאיננו נהיר בעליל, וצריך לעצב אותו בתבונה וברגישות.

“אלוהים ברא את המדבר ריק, למען יוכל להכיל מחשבות אדם, אך לעיתים יקרה שאנשים יפחדו ממנו, כמו נבהלו ממחשבות ליבם”

– ערייד חמזי.

ב. "אל הלא-נודע בחיי"

קולמוסים רבים נשברו בניסיון להסביר את מבנהו של ספר במדבר.³ האברכנאל ואחרים ראו בספר במדבר ספר מחולק. האברכנאל זיהה בספר שני חלקים,⁴ ואחרים סברו שבפנינו ספר המורכב משברי רסיסים. במבט-על, נראה כאילו סיפורים שונים שזורים ללא תמה מארגנת ברורה בין פרשיות הלכתיות. המפְקָדים בהתחלה ובסוף, סידור צורת המחנה בעת החנייה ובעת המסע, מעשה האיש שקושש עצים ביום השבת, קורח המורד ובנות צלופחד היתומות, מופיעים לצד פרשיות הלכתיות, כדוגמת הטקס שנועד להוכחת חפותה של אישה החשודה בכגידה, דיני הנזיר וקורבנותיו, מצוות ציצית, מצוות הפרשת חלה ועוד. בהתאם לכך, חוקרי המקרא משערים שהספר נבנה מכמה מקורות שונים שחוברו בעריכה, אולם ההסברים שלהם מכוונים לנקודות מסוימות בפרשיות ספציפיות.

בשונה מגישות אלו, הרמב"ן ראה את המכנה המשותף במצוות הקשורות למשכן והרלוונטיות בעיקר לתקופת הנדודים במדבר, לצד סיפורי ניסים שנעשו לבני ישראל באותה תקופה.⁵

בעיניי, שמותיו השונים של הספר עשויים לשפוך אור על מהותו: בעברית הוא מכונה "במדבר", וזאת למרות שבפסוק נאמר

"במדבר סיני". הבחירה במילה "במדבר" משקפת את ההבנה שהמסע במדבר איננו רק אירוע היסטורי שהתרחש לפני שלושת אלפים שנה, אלא אירוע מהותי ואבטיפוס לדורות. השם הלועזי, Numbers (מן הלטינית: Numeri), רואה את מהות הספר בשלושת המפקדים הכלולים בו. בתלמוד הבבלי מובאים דבריו של רבי חנינא בן גמליאל, שקרא לספר "חומש הפקודים".⁶ לכאורה, מדובר בהצעה ברוח השם הלועזי, אלא שאם אכן כך הדבר, הרי שהיה מתאים יותר להשתמש במילה מִפְקָדִים או נפקדים. הוראתה של המילה 'פקודים' היא: המצווים במשימה. אם כן, השאלה המתבקשת היא: מה המשימה של ספר במדבר?

מיד בתחילת הספר מוצהרת מטרת המפקד, שאיננו מפקד אוכלוסין גרידא: "כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצַבְאָתָם".⁷ למה צריך צבא? הרי פסוקים רבים מתארים שענן ה' סוכך על העם ומכוון את דרכם במדבר.⁸ אלא שהצבא צועד למשימה עתידית של כיבוש והתנחלות בארץ ישראל, הבית הלאומי של עם ישראל. הקמת הצבא היא השלב המקדים לכינונה של מדינה ריבונית בין הים לירדן.⁹

יש לזכור, אנחנו מדברים על עם של עבדים, שלא נדרש או הורשה מימיו לעסוק בפעילות צבאית. ממילא, כבר בפתיח של ספר במדבר, ותחת הכותרת הראשית שלו, מתכוננים הפקודים לעתיד אפוף אי־ודאות בארץ שבה לא דרכה כף רגלם מזה מאות שנים. בני ישראל מתבוננים אל האופק, ומוצאים לפניהם משימה בלתי־ברורה, מכל בחינה שהיא.¹⁰ פתיחה זו מהווה פרדיגמה לכלל ההתרחשויות והתיאורים בספר שעוסק בצעידה אל הלא-נודע, מתוך אי־ודאות תהומית.

בהקדמה לספרי שבט שואג הצגתי את דעתם של חוקרים ופרשנים רבים, הסבורים כי ספר ויקרא מחולק לשני חלקים: הפעילות במקדש מול עיצוב חיי קדושה מחוצה לו. בניגוד לדעתם, טענתי שהספר מבוסס כולו על תמה אחת ובנוי כספירלה המתחילה באדם הבודד, עוברת דרך השבט, ונוגעת בסופו של דבר בכל בני ישראל. על בסיס ניתוח זה, אפיינתי את ספר ויקרא כמודל של "כלכלת אחווה", הבונה

שבטיות מכבדת בין חלקי העם ובין עמים שונים. לאורך פרקי הספר הוכחתי תפיסה זו שוב ושוב.

בעיניי, גם לספר במדבר תמה מרכזית אחת השוזרת את פרשיותיו. ספר במדבר מתחיל במדבר סיני, ומסתיים על גבול ארץ ישראל באזור יריחו, ארבעים שנה מאוחר יותר. בתוך מסגרת גיאוגרפית ברורה ומובחנת, המפרידה בין מצרים לארץ ישראל,¹¹ מתברר שלפנינו ספר אחד עם מסר אחד. מסר הרלוונטי לנצח, ובוודאי לימינו.

התמה המרכזית בספר במדבר היא המתח שבין העבר לעתיד; הערגה לעבר המוכר, לעומת החובה לחתור אל העתיד הלא-נודע, על כל התקוות והחששות הגלומים בו. ההתלבטות היא בין עבר בטוח ומוכר, גם אם לוקה בחסר, לבין עתיד בלתי-נודע, שלמרות הפוטנציאל הגלום בו, הוא גובה מאיתנו מחיר של בחירה והכרעה. ספר במדבר תר אחר המתח בין אלה שמעדיפים לדחוק מן התודעה את העתיד והקידמה, לבין אלו, כולל ה', שדוחקים בעם להתכונן לעתיד, ולחבק אותו, למרות שהוא לא נודע ולכאורה מאיים.

באופן עקבי, ספר במדבר משווה בין שתי האסכולות המיוצגות באמצעות מקומות גיאוגרפיים – מצרים המוכרת ככל אורחותיה, כלליה ומנהגיה, על אף הסבל שחוו בה, מול מדינת ישראל עצמאית ופורייה, זבת חלב ודבש, הדורשת מאבקים, אחריות כבדה ובעיקר מאופיינת באיזודאות וערפל מוחלט. מצרים היא ארץ-הכי-נודע, כי מצרים יושבת על הנילוס, המספק לה מים באופן קבוע. לא בכדי מצרים מכונה "גן ה'",¹² כי במצרים יש תשתיות של אגירת מוזון, עוד מימי יוסף. במצרים יש ערים ופירמידות שקיימות "לנצח" (לפחות בינתיים) והתפקוד מאוזן, כשהחרטומים, שיש להם יכולת לשלוט בטבע, מתפקדים כמו מדענים בזמננו. מנגד, ארץ ישראל נתפסת כפנטזיה חלומית בתודעתו של דור שמעולם לא ראה אותה, וחזון המדינה הריבונית נראה פלא מציאותי בעליל בעיני עם עבדים, שמעולם לא ניהל את סדר יומו בעצמו. גם מבחינה אובייקטיבית, נראה שארץ ישראל בטבעה היא מקום שמנוגד ל"בטוח" או ל"ידוע":

כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאָרֶץ מִצְרַיִם הוּא
אֲשֶׁר יֵצְאֲתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כְּגֹן
הַיֶּרֶק. וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אָרֶץ הָרִים וּבִקְעֹת
לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מֵיָם.¹³

ג. סיפור מסע

כפי שכבר הקדמתי, התמהיל של סיפורי מסע, פרשיות הלכתיות ופרשיות המשלבות הן סיפור והן הלכה, הקשה על הפרשנים והחוקרים לזהות את התמה האחת של הספר. לכן, ברצוני להמתין לרגע עם ניתוח הפרשיות ההלכתיות ולפתוח עם הקריאה שלי בסיפורי ספר במדבר. בשלב זה אעסוק בכמה סיפורים שהם, למעשה, סיפור אחד ארוך, ולצידם גם בכמה פרשיות המשלבות סיפור והלכה. בהמשך, בכוונתי להראות כיצד גם פרשיות הלכתיות שאינן כוללות תוכן סיפורי כלשהו מקיימות דיאלוג ברור עם התמה המרכזית.

כאמור, ספר במדבר פתח במפקד: "שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". לאחר תיאור הביצוע בפועל: "כָּל יֵצֵא צֶבֶא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצִבְאֹתָם", המשיכה התורה באופן טבעי לתיאור צורת המחנה (בפרק ב): "וַיִּדְבַּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר. אִישׁ עַל דְּגֻלוֹ בְּאֶתֶת לְבַיִת אֲבֹתָם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִנֶּגֶד סָבִיב לְאַהֲלֵ מוֹעֵד יִחַנוּ". הפסוקים עמלים לפרט ששלושה שבטים חונים בצד המזרחי, שלושה שבטים בצד המערבי, שלושה בצפון, שלושה בדרום, ובמרכז המחנה נמצאים הלויים והמשכן.

מפתיע, אם כן, לגלות שבתוך צורת החניה, אשר במסגרתה שולב השורש חנ"ה מספר רב של פעמים, משולכת הנחיה כיצד צריכים החונים ללכת בעת המסע: "כָּל הַפְּקָדִים לְמַחֲנֵה יְהוּדָה מֵאֵת אֶלְף וְשִׁמְנִים אֶלְף וְשִׁשֶּׁת אֲלָפִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת לְצִבְאֹתָם רֹאשְׁנָה יִסְעוּ". יתרה מזו, ההצמדה של פקודי "מחנה יהודה" (מאה שמונים ושישה אלף) דווקא לאמירה "רֹאשְׁנָה יִסְעוּ", מלמדת שהמסע הוא הצורך לשמו חולק צבא-העם לארבע חטיבות, בנות שלושה שבטים כל אחת.

תופעה זו חוזרת על עצמה גם בנוגע לשאר המחנות־חטיבות, כולל הנחייה בנוגע למשכן: "וַיִּסַּע אֱהֵל מוֹעֵד מַחֲנֵה הַלְוִיִּם בְּתוֹךְ הַמַּחֲנֵת כְּאֲשֶׁר יַחֲנוּ בֵּן יִסְעוּ אִישׁ עַל יְדוֹ לְדַגְלֵיהֶם". מפסוק זה משמע שהנושא של הפרק איננו ארגון צורת החנייה, אלא דווקא סידור ההליכה והמסע.¹⁴

המשמעות היא, שהמסע, גם אם יש בו חניות ביניים, עובר לקדמת הבמה, כי מהות הספר היא התנועה ממצרים לכיוון ארץ ישראל. התנועה היא זו שיוצרת את המתח שבין שתי האופציות – לחזור למצרים או להתקדם לארץ. ספר במדבר דוחק בעם ישראל להיות בתנועה לקראת העתיד, אל הלא־נודע, וההקשר הצבאי מעיד על המטרה לשמה יצא המסע לדרך: בשנה השנייה כבר לא מדברים על היציאה ממצרים. כעת מביטים קדימה לעבר היעד של כיבוש מולדת ישנה־חדשה.

במיקום מפתיע, אחרי כמה פרקים שעוסקים בפרטי מבנה המחנה והסדרת תפקודו במסע, מופיעה פרשיית קורבן הפסח שלא על פי סדר התאריכים הכרונולוגי.¹⁵ ספר במדבר התחיל בחודש השני של השנה השנייה לצאת ישראל ממצרים, ואילו בפרשיית קורבן הפסח צוין במפורש תאריך מוקדם יותר – החודש הראשון בשנה זו. אם כן מה ראתה התורה לאחר את הפסח של החודש הראשון עד לפרק ט של הספר? לדעתי, לתורה היה חשוב להצמיד את סיפור הפסח לתוכנו של פרק י, שבו תוארה היציאה למסע בפועל.¹⁶ באמצעות שינוי הסדר הכרונולוגי מעוררת התורה את הקורא לנושא העיקרי של הספר – המתח שבין העתיד לעבר – מתח שפרשיית הפסח עצמה נוגעת בו באמצעות שילוב של סיפור והלכה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַּר סִינַי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתָם מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר. וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח
 בְּמוֹעֵדוֹ. בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה בֵּין הָעֲרִבִים תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ
 בְּמוֹעֵדוֹ כְּכֹל חֻקְתּוֹ וְכִכֹּל מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח. וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת

עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעַרְבִים בְּמִדְבַר סִינַי כָּכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
וַיְהִי אַנְשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם וְלֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּקְרְבוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנָיו אָהָרֹן בַּיּוֹם הַהוּא. וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הֲהֵמָּה אֵלָיו אֲנַחְנוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקָּרֵב אֶת קָרְבֶּן ה' בְּמַעַדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֹשֶׁה עֲמְדוּ וְאַשְׁמְעָה מֶה יְצִוָּה ה' לָכֶם.¹⁷

אין ספק שבמצרים היה רק יום אחד להקריב את הקורבן (כי באותו לילה יצאו ממצרים), ואין ספק שלא הייתה כל דרישה לעשות את הפסח בטהרה, כשכל אחד עשה את הפסח בקורבן המובא במשכן, שזה מכך החלו בני ישראל לחוג את הפסח בקורבן המובא במשכן, שזה עתה הוקם. ממילא, עלתה שאלה מהשטח בנוגע לאנשים שהיו טמאים, ובשל כך היו מנועים מלהתקרב למשכן. מדובר בשאלה שהייתה פרקטית מאוד בשעתה, אולם התשובה עליה כוללת במפתיע התייחסות רחבה הרבה יותר:

וַיִּדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טְמֵא לְנֶפֶשׁ אוֹ בְּדַרְדָּר רַחֲקָה לָכֶם אוֹ לְדַרְתֵּיכֶם וְעָשָׂה פֶסַח לֵה'. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מִצּוֹת וּמִרְיִים יֹאכְלֵהוּ. לֹא יִשְׂאִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בִּקְרָו וְעֵצִים לֹא יִשְׂבְּרוּ בּוֹ כְּכָל חֻקַּת הַפֶּסַח יַעֲשׂוּ אֹתוֹ. וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וּבְדַרְדָּר לֹא יִהְיֶה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיָּה כִּי קָרְבֶּן ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעַדוֹ חֲטָאוֹ יִשָּׂא הָאִישׁ הַהוּא. וְכִי יִגּוֹר אֶתְכֶם גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לֵה' כַּחֲקַת הַפֶּסַח וְכַמְשֻׁפְטוֹ כִּן יַעֲשֶׂה חֻקָּה אַחַת יִהְיֶה לָכֶם וְלִגֵּר וְלְאִזְרַח הָאָרֶץ.¹⁸

השאלה מדגישה את השינוי שחל במצבו של עם ישראל בהווה, אך תשובתו של הא-ל אינה עוצרת בהווה אלא צופה פני עתיד – מה יהיה בתקופה שבה בני ישראל יחיו בארץ ישראל. ניתוח התשובה

עצמה מלמד שלא רק טמאים זוכים להזדמנות שנייה, אלא גם אנשים שמרכז חייהם איננו בסמוך למקדש. ייתכן שמדובר ביזמים שיצאו לבחון אפשרויות עסקיות מחוץ לאזור הנוחות הקרוב והמוכר, והתורה מזכה אותם במועד משלים. ברור, אם כן, שהפרשייה גולשת הרבה מעבר לשאלתם הנקודתית של הטמאים, משום שמציאות זו של "דרך רחוקה" איננה רלוונטית כלל לתקופת המדבר, שבה המשכן נמצא בלב המחנה וכולם חונים סביבו. במקביל, הפרשייה מסיימת בכך שגרים, שיקבעו את מרכז חייהם בארץ ויקשרו את גורלם בגורלו של העם היושב בציון, יהיו זכאים, ואף מחויבים, להשתתף בחג הלאומי שלנו.¹⁹

אם כן, פרשת קורבן הפסח מוכיחה שהעיניים נשואות לעתיד, למציאות ארץ-ישראלית של עם ריבוני, העסוק ביישוב הארץ, פיתוחה והרחבת כלכלתה. פרשיית קורבן הפסח, והאמירה הברורה שחשוב שכולם יקחו בו חלק, היא נקודת ראשית הצירים שממנה מתחיל המסע של צבא-העם בדרך להגשמת ייעודו כעם חופשי בארצו. כשהמסע יתחיל בפועל, בעשרים לחודש השני, זה יהיה שבוע אחרי שכל הטמאים של החודש הראשון הקריבו את הפסח בארבעה עשר לחודש השני. אם כן, התורה שינתה מהסדר הכרונולוגי, ובחרה למקם את פרשיית הפסח בפרק ט, סמוך ליציאה למסע בפרק י, כדי להדגיש שהעם מאוגד לא רק סביב זהות היסטורית, זכר ליציאת מצרים, אלא גם נוכח משימה משותפת וייעוד.

המסע מתחיל, הענן עולה מעל המחנה ומסמן התחלת תזווה. החצוצרות מריעות בעוז כפעם הראשונה, ואף אליהן נקשרות כבדרך אגב הלכות הצופות פני עתיד: "וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הַצָּר הַצָּרֵר אֶתְכֶם וְהָרַעְתֶּם בְּחִצְצֹרֶת וּנְזַפְרֹתֶם לְפָנַי ה' אֲלֵהֶיכֶם וְנִשְׁעַתֶּם מֵאֵיבֵיכֶם"²⁰ ובני ישראל צועדים במבנה צבאי סדור כשה' הולך לפנייהם. אחרי כל ההכנות המרובות, בפרק י של ספר במדבר המסע לעבר העתיד הלא-נודע סוף סוף מתחיל.

בחיגיות רבה משה קורא להתייבבות למשימה, מתוך תודעה שהאל בעזרם ושכל העתיד לפנייהם:

ז וַיְהִי בְּנִסְעַ הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ וַיִּנְסוּ
מִשְׁנֵאִיךָ מִפְּנֵיךָ. וּבִנְחָה יֹאמֶר שׁוּבָה ה' רַבְבוֹת אֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל. ז

משה צפה עתיד ורוד מאור: מנוחת הארון ושמחה שה' ישמח את רבבות אלפי ישראל. אלא שפרשיית "ויהי בנסוע הארון" מוקפת במה שמכונה במסורת "נו"נים הפוכות": ז, מעין סוגריים המבדילים את שני הפסוקים הללו מכל מה שנבנה עד כה, ומכל מה שיבוא מיד בהמשך הספר. חכמי המדרש ייחסו להפרדה זו משקל משמעותי, עד שאמרו שספר במדבר כולל בתוכו שלושה ספרים: מתחילת החומש עד "ויהי בנסוע" – ספר אחד; "ויהי בנסוע" – ספר שני, בן שני פסוקים בלבד; אחרי "ויהי בנסוע" עד סוף החומש – ספר שלישי.²¹ הרב סולובייצ'יק²² טען שההיסטוריה התהפכה בפרשה הבאה, פרשיית המתאוננים, וזה מה שמסמלות האותיות ההפוכות. לדבריו, צעדת הניצחון של צבא ישראל, שארון הברית צועד בראשו, נקטעה על ידי המתאוננים הפגאניים, שרצו רק למלא את כרסם. כך המסע הפך ממפגז כוח מרשים ומעורר השראה – למסע מדכא.

אין ספק שפרשיית המתאוננים היא דרמטית, אבל, בשונה מהרב סולובייצ'יק, במקום לראות בה פגאניות או הידרדרות לתאוות רגעיות, אני רואה בה את תמציתו של ספר במדבר. הספר כולו עוסק בשאיפה הגדולה לעתיד טוב יותר, שאיפה שמתמודדת עם התנועה הטבעית להיות נטועים באתמול ולהמשיך לקצור את הצלחות העבר. לכן, במקביל לחזונו של משה, המניע בהתרגשות את העם קדימה לקול תרועת חצוצרות, קיים גם מתח המעורר פיק ברכיים, ספקות וחששות:

וַיְהִי הָעַם כְּמֵתְאֻנְנִים רַע בְּאֲזְנֵי ה' וַיִּשְׁמַע ה' וַיַּחַר אָפוֹ וַתִּבְעַר
בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקִצָּה הַמַּחֲנֶה. וַיִּצְעַק הָעַם אֶל מֹשֶׁה וַיִּתְפַּלֵּל
מֹשֶׁה אֶל ה' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ. וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא תִּבְעֵרָה כִּי
בְעֵרָה בָּם אֵשׁ ה'. וְהָאֶסְפָּסָף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאוּוּ תִּאוּהוּ וַיִּשְׁבוּ
וַיִּבְכוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יֹאכַלְנוּ בָּשָׂר. זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה
אֲשֶׁר נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקֶּשֶׁאִים וְאֶת הָאֲבִטְחִים וְאֶת

הַחֲצִיר וְאֵת הַבְּצָלִים וְאֵת הַשּׁוּמִים. וְעֵתָהּ נִפְשָׁנוּ יִבְשָׁה אֵין כָּל
בְּלֹתֵי אֶל הַמֶּן עֵינֵינוּ.²³

לא ברור כמה הלכו וכמה התקדמו (מפרק י לפרק יא), אבל כנראה הזמן שעבר סיפק לאנשים את ההזדמנות להרהר בחזון ובייעוד, ובעיקר בכך שהם לא באמת יודעים לאן הם הולכים.²⁴ הערכת המצב של האופציות העומדות בפניהם בהווה הולידה געגועים לעבר, שבו לא נדרשו לאתגרים ולהכרעות. להבנתי, הנו"נים ההפוכות, המפנות את גבן לכיוון הקריאה, מסמלות בדיוק את הקונפליקט שבו מצא העם את עצמו: האם מתקדמים קדימה, אל עתיד לא-נודע, או נאחזים בעבר ושבים לאחור?

בהתחלה הדברים אינם מנוסחים, משום שמדובר רק בתנועה נפשית שבוקעת ועולה מאליה – "כִּמְתְּאֲנִים יָע". אנשים זוכרים את השטעטל, אבל שוכחים את הפריץ. זוכרים את האבטיחים, אבל שוכחים את הגטו בגושן, וגם את זה שבוורשה ושכברטיסלבה. שכחו את העבודות, את השעבוד ואת האנטישמיות. לנוכח ארץ ישראל הבלתי-נודעת, דתית, כלכלית וביטחונית, בחרו רבים להיאחז פיזית ותודעתית בעבר; הן במצרים של אז²⁵ והן, לימים, באירופה של המאה העשרים. אין פה חישוב מושכל של בעד ונגד. הם פשוט רצו לחבק את המוכר.

בשלב השני כבר מתנסחת טענה: בעבר המצרים סיפקו להם דגים וירקות, ואילו כעת, בהווה, "בְּלֹתֵי אֶל הַמֶּן עֵינֵינוּ". העבדים היוצאים ממצרים חשים חוסר-יציבות: האם ירד המן מחר? מי ידאג לנו? מחקרים מדעיים מודרניים²⁶ מראים, שאנשים מעדיפים תוצאות שליליות ידועות על פני הלחץ הכרוך באי-ודאות. לטעמי, אין לחבק תוצאות שליליות, גם אם הן ידועות ומוכרות. במקום להישען על העבר ולהשלים עם חסרונותיו, יש לחתור אל העתיד הלא-נודע ולחפש דרכים להתקדם אל מציאות טובה יותר. מחקרים אחרים מראים שאנו נוטים לשבח אנשים שנמצאים בשליטה או שנתפסים ככאלה. שליטה היא למראית עין בלבד. היכולת לכייל את עצמנו לתודעה שהעולם מבוסס על חוסר-ודאות עדיפה ומאפשרת לנו הרבה יותר.

כאמור, העתיד אינו ודאי. הוא אולי אפילו מאיים, כי הוא מערער את הסביבה או הקהילה לצאת מאזור הנוחות, לחשוב אחרת, ואולי אפילו להמציא את עצמן מחדש. השגרה עשויה להיות בסדר גמור, אבל היא חוסמת לעיתים את העתיד המצוין שניתן לפתח. ה', שרצה להרגיל את בני ישראל לקחת אחריות, כפי שמצופה מהם לעשות בעתיד הקרוב בארץ, הבטיח להמחיש להם בדיוק את המסר הזה:

לֹא יוֹם אֶחָד תֵּאֲכַלְוּן וְלֹא יוֹמִים וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרִים יוֹם. עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאֶפְכֶם וְהָיָה לְכֶם לְזֵרָא יַעַן כִּי מֵאִסְתֶּם אֵת ה' אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וּתְבַכּוּ לְפָנָיו לְאמֹר לָמָּה זֶה יֵצְאֵנוּ מִמִּצְרַיִם.²⁷

ה' אומר בפה מלא ששגרה קבועה היא משעממת, במוכן העמוק של המילה, וכי בני ישראל עצמם ימאסו בה לאחר שימצו אותה: "עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאֶפְכֶם וְהָיָה לְכֶם לְזֵרָא". חייבים להיות פתוחים למשהו חדש. האזורים הלא-מוכרים, החדשים והמרתקים, הם אלו שמציתים את הדמיון ומביאים לידי ביטוי את מימוש הפוטנציאל האנושי.

תלונותיו של העם, שהתרכזו בהווה, במקום בעתיד, כמעט הביאו את משה לידי ייאוש. ה' נדרש להזכיר לו שאסור למנהיג להתיימש ושהתקווה לשינוי היא חלק מהגדרת המשימה. תפקידם של מנהיגים הוא לשנות את זווית ההסתכלות הציבורית, לצייר את דיוקנו החיובי של העתיד בנפשם של ההמונים וכך להוביל אותם לעבר עתיד זה. חולשתו של משה גרמה למרים אחותו לדבר בגנותו: "וַתִּדְבֹר מְרִיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה... וַיֹּאמְרוּ הֲרַק אֶךְ בְּמִשְׁחָה דִּבֶּר ה' הֲלֹא גַם בָּנוּ דִּבֶּר".²⁸ מדוע דווקא מרים? משום שמרים הייתה זו שעמדה והסתכלה בשעה שמשה התינוק, שעדיין לא נקרא בשם, הושם בתיבה קטנה ורועעה והונח במי היאור.²⁹ בזמן של אי־ודאות מוחלטת, ולנוכח בחירה כמעט בלתי־אנושית של אם להכניס את בנה לסכנת טביעה, כדי להצילו מסכנת רצח, מרים הייתה זו שהמתינה בסבלנות לראות "מה יַעֲשֶׂה לוֹ".³⁰ מרים היא אבירת האחריות במצב של אי־ודאות, ולכן היא הרשתה לעצמה לבקר את משה.

משה הבין את המסר. כשם שמרים התמידה באמונתה שהוא חֵיה יְחִיה, ואף העזה לפנות לכיתו של פרעה כדי להשפיע על העתיד, ובעצם ליצור אותו, כך עליו להוסיף ולהתמיד בתפקידו. מתוך תובנה זו, הוא התפלל בעד החלמתה של מרים, כי תפילה נולדת מתוך אמונה בעתיד טוב, על אף אי־הוודאות. למעשה, בעצם העמידה לתפילה מעיד המתפלל על עצמו שהוא כבר עבר את התהליך ואימץ את תודעת אי־הוודאות השולטת בחיינו.

ד. פסגת הפחד

לאחר שהמתח המאפיין את הספר כולו הוצף בגלוי, והוא נמצא על פני השטח, פרשת המרגלים מביאה אותו לשיא. המתח שבין צופי ומחבקי העתיד, לאלה החוששים מפניו, מוביל לטרגדיה הנוראית של הארכת המסע בארבעים שנים, לטובת החלפת דור יוצאי מצרים בדור בני המדבר. כשם שמרים לא עמדה מנגד ולא היכתה שהדברים יתרחשו מעצמם, אלא פעלה מול בת פרעה, החליט משה לשלוח מרגלים לארץ כדי לרכך את מצוקת אי־הוודאות. המרגלים, נשיאי ישראל, שתמורות העתיד העמידו את מעמדם בסכנה רבה, בחרו להבליט בדיווחיהם דווקא את המוזר והשונה. כך, מי שמצופה מהם להתוות את דרכי ההתמודדות עם האתגר העתידי, מעלו בשליחותם וחיבלו בתהליך הכוונת העם לעבר הבלתי־נודע. די היה בספק הקטן ביותר כדי לערער את אמונתו של העם, שרק לאחרונה החל להשתחרר מכבליה של עבדות בת מאות שנים ולצעוד בדרך החדשה:

וַתֵּשֶׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּכְפוּ הָעַם בְּלִילָה הַהוּא. וַיִּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם כָּל הָעֵדָה לוּ מִתְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוּ בְּמִדְבַר הַזֶּה לוּ מִתְּנוּ. וְלָמָּה ה' מֵבִיא אֹתָנוּ אֶל הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְנַפֵּל בְּחַרְבַּב נַשִּׁינוּ וְטַפְּנוּ יְהִיו לְבַז הָלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוֹב מִצְרָיִמָּה. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו נַתְּנָה רֹאשׁ וְנִשׁוּבָה מִצְרָיִמָּה.³¹

העם שאומר "לו מתנו בארץ מצרים" אומר גם "נתנה ראש ונשובה מצרימה", כי הוא מנסה להיאחז בדבר המוכר היחיד שיש לו. ממילא, העונש המתבקש, שכל הדור ההוא ימותו במדבר ולא ייכנסו לארץ. מי שדבק בעבר וקושר לו כתרים מפוארים אינו מוכן לטוב החדש שמזמנת הארץ. רק כלב, יחיד ומיוחד בדורו, שהרהיב עוז לצאת כנגד כל עמיתיו ולומר: "עלה נעלה וירשנו אתה פי יכול נכל לך",³² זכה להיכלל בעתיד החדש: "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורשנה".³³ רוח אחרת משמעה אמונה באל. רוח אחרת היא הכוח והיכולת להיות שונה, לרוץ לתוך אי-הוודאות, לערפל אשר שם הא-לוהים.³⁴

ה. ספקות וערעורים

פרשת מקושש העצים ביום השבת (פרק טו), בה אעמיק בהמשך הספר, מציפה אף היא את המתח בין מצרים לארץ ישראל. בתורה נעשה שימוש בפועל קש"ש רק עוד פעם אחת – במצרים. לאחר שמשה דרש מפרעה להעניק לעם ישראל עתיד טוב יותר, פרעה הכביד את ליבו והעמיס מטלה נוספת על עבודת הפרך של בני ישראל – לקושש קש לתבן שממנו הוכנו הלבנים: "ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקשש קש לתבן. והנגשים אצים לאמר פלו מעשיכם דבר יום ביומו פאשר בהיות התבן". על רקע תמונה זו, ניתן לראות את מקושש העצים ביום השבת כמי שממשיך את שגרת העבודות במצרים, שם עבדו שבעה ימים בשבוע, ולא הייתה שבת למנוחה. השבת היא פריצת דרך מחשבתית של התורה, שאומצה ברבות השנים על ידי העולם כולו. הקושי לשכות בשבת טבעי, ומבטא את הצורך לטפל כל הזמן במציאות העכשווית ולהיאחז בה, "דבר יום ביומו". אם לא נעבוד, מניין תהיה פרנסה? אם החנויות לא יהיו פתוחות, מי יספק מצרכים? יום בלי עבודה שובר את הרצף, מצריך תכנון מראש ומכניס הרבה חוסר-וודאות לחיים. בדורנו, כאשר ניתן לשמור אוכל במקרר ובמקפיא ולחממו על פלטה, עדיין נדרשת הכנה, אבל פחות מימים

עברו. בעבר, כאשר כל אחד הקדיש את מרבית יומו למציאת אוכל ולהכנתו, וכך כל יום ויום, האתגר היה משמעותי הרבה יותר. חכמים נתנו לכך ביטוי בפתגם: "מי שטרח בערב שבת – יאכל בשבת".³⁵ אם כן, סיפורו של מקושש העצים ביום השבת מלמד שכמו שהוא חשש לפרנסתו אם לא יעבוד שבעה ימים בשבוע, כך כולם פחדו מהלא-נודע של ארץ ישראל. גם המקושש, כמו כל מי שנהה אחרי הפסימיות של המרגלים, מת במדבר. בארץ ישראל אין מקום למי שלא הוציא מקרבו את עבודת מצרים, את האחיזה במוכר ואת הדבקות בשגרה הבלתי-יצירתית (המסומלת בכוונה על ידי עבודת איסוף הקיים, ולא יצירה של משהו חדש). את כל אלו יש להשאיר מאחור.

גם פרשת קורח (פרק טז) חוזרת ומעלה את אותו הלך-רוח חששני וספקני. לאחר שנטיית לבו החיובית של העם כבר נראית בכירור, משתמשים דתן ואבירם בפחד מפני הלא-נודע, ובעיקר בעובדה שהחזון הגדול עוד לא מומש בינתיים, כמנוף לחץ כדי להשיב את הגלגל לאחור:

הַמַּעַט פִּי הֶעֱלִיתֶנּוּ מֵאַרְץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבַשׁ לְהַמִּיתֵנוּ בְּמִדְבַּר פִּי
תִּשְׁתַּרְרַר עָלֵינוּ גַם הַשְּׁתַּרְרָה. אֵף לֹא אֶל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבַשׁ
הִבִּיאֲתֶנּוּ וְתַתֵּן לָנוּ נַחֲלַת שְׂדֵה וְכָרֶם הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תִּנְגַּר
לֹא נַעֲלֶה.³⁶

הפרשייה איננה מתוארכת, ולכן איננו יודעים האם היא אירעה בתחילת תקופת הנדודים במדבר, התקופה שבה אירע חטא המרגלים, באמצע ארבעים שנות המדבר או קרוב לסוף התקופה. התיארוך החסר מהווה תפאורה מושלמת, כי הוא ממחיש לנו את אוירת אי-הוודאות שהייתה מנת חלקם של בני ישראל באותה תקופה. דתן ואבירם הפופוליסטים ניצלו את הריק והשתמשו ברטוריקה מתוחכמת. טענתם שמצרים הייתה ארץ זבת חלב ודבש אינה מופרכת. יחסית למדבר, מצרים ה"נוחה" היא אכן זבת חלב ודבש, כי הפרעונים סיפקו את האוכל לעבדים. דבריהם נשמעו בקרב העם כי האנשים עייפו מציפייה ללא-

נודע. החלום הציורי של "נחלת שדה וכרם" נראה רחוק מהמציאות לעם נודד, שכבר התחיל לסגל לעצמו שגרת חיי מדבר. מבחינתם ההנהגה הנוכחית נכשלה, ולכן טענתם של דתן ואבירם זכתה לאהדת הקהל, כי אנשים רבים חוששים מהעתיד הרחוק שמעצים את תחושת הלא־נודע. כמו בהרכה מקרים, דוגמת עליית הנאציזם, הפופולזים נבנה מההפחדה ומחצאי־אמיתות, וכמובן, על הבטחות לשיקום עבר מפואר, גם אם המציאות לא תאמה את הנאומים הנלהבים. אם מצרים היא ארץ זבת חלב ודבש, אז ארץ ישראל היא "חלב, דבש ואי־ודאות", זה קיסמה, זו הבטחתה, וזו ההזדמנות האדירה שבה.

מסתבר, אם כן, שהמתח התמידי בין אלה שרוצים לשחזר את מה שהיה, להתייאש בדרך, לוותר על הקידמה ולדחוק את רגלי הטכנולוגיות העתידניות, לבין אלה שמאמינים במחר, באפשרי ובמתחדש, הוא טבעי. האתגר שעיימו מתמודד ספר במדבר, מראשו ועד סופו, הוא אתגר הבחירה בעתיד טוב יותר, על כל המורכבות ואי־הוודאות שבו. לשם כך, נדרש העם לתת אמון בהנחיית ה' ולהפנים שמי שילך בעקבותיו ויחבק את דרך השינוי – ינצח.

1. בלחיצת כפתור

ברצוני להתעכב על פרשת בלעם ובלק, המאירה את הציפייה לעתיד מזווית נוספת. בלק מלך מואב הזמין את בלעם הקוסם, נביא הגויים, לבוא לקלל את עם ישראל. בלעם, שה' הזהיר אותו שלא להיענות להזמנה, סירב בתחילה, אבל בסופו של דבר נענה לבקשותיו החוזרות ונשנות של בלק. באמצע הדרך, שאותה עשה כשהוא רכוב על אתונו, קרה מקרה מוזר: האתון עצרה מלכת בשלוש הזדמנויות שונות, לכאורה ללא כל סיבה. לאחר שהיכה אותה בתסכולו, התברר לבלעם שהאתון ראתה את מלאך ה' החוסם את הדרך, ואילו הוא לא היה מסוגל לראותו. כאשר בלעם הגיע אל בלק, הוא ביקש ממנו לבנות מזבח ולהעלות עליו פר ואיל. בדרך זו קיווה לקבל השראה מתאימה לקללותיו. שלושה מזבחות כאלה נבנו. בלעם אף חזר בכל פעם

מחדש על טקס מסוים של ריקוד צעדים ולחשים בשינויים קטנים, אבל התוצאה המיוחלת לא הושגה. נהפוך הוא: במקום לקלל את עם ישראל, הוא בירך אותו.

למעשה, למרות שה' אמר שהוא איננו מעוניין בקללה לישראל, ולמרות שהוא שלח את המלאך כדי להסביר לבלעם שהוא איננו רואה נכון את הדברים, בלק ובלעם נהגו כאילו קיים מתכון או שלט למערכת ההפעלה האלוהית, והתיימרו לקבוע מראש את גורל הקרב באמצעות קללה.

פרשת בלעם, שמבחינת עם ישראל מתרחשת כולה מאחורי הקלעים, מלמדת שגם בנסתרות אין ודאות. קורים שם דברים שאי אפשר להבחין בהם, ובוודאי לא להבין אותם במלואם. אין כפתור שניתן ללחוץ עליו ולייצר השפעה בעתיד. העולם ומערכתיו הפיזיות והמטאפיזיות מורכבות. תרחישים מסוימים אכן קיימים, אבל לא ניתן לשרטט מראש את התוצאה בביטחון מוחלט. בלק חיפש דרך ודאית לנצח את ישראל. בלעם ניסה להפעיל את המערכת המטפיזית שחשב שהוא הבין, אולם לא ככה עובד העתיד, ולא זו היא דרכו של האל. זו גם הסיבה לכך שהקללות הפכו לברכות, שגם הן עמומות במיוחד. כל שנה, בצום עשרה בטבת, מורי ורבי הרב ליכטנשטיין היה מעביר שיחה בבית המדרש. פעם אחת, בתחילת שנות ה-90, אסון האוטובוס, שבו נהרגו עשרים ושניים איש, הרב ליכטנשטיין דיבר על גישתו של מורו ורבו, הרב יצחק הוטנר, ל"הסתר פנים". השיחה הייתה, בין השאר, תגובה לדברים שאמר רב חרדי ידוע, שהסביר שהאסון אירע בגלל חילול שבת בקניון בפתח־תקווה. "הסתר פנים" הוא נבואת זעם על תקופה שבה האל יסתיר את פניו מהשגחתו על המתרחש, ורוגז שמיימי ינחית פורענות:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה שָׁכַב עִם אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעַם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרַי אֱלֹהֵי נֹכַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא שָׁמָּה בְּקִרְבוֹ וְעִזְבֵנִי וְהִפְרֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כְּרַתִּי אִתּוֹ. וְחָרָה אַפִּי בּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא וְעִזְבֹתַיִם וְהִסְתַּרְתִּי פְנֵי מִהֶם וְהָיָה לְאֹכַל וּמִצָּאֵהוּ רַעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהֵי בְּקִרְבִי מִצְאוֹנֵי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה.

וְאֶנְכִי הַסֵּתֶר אֶסְתִּיר פְּנֵי בְּיּוֹם הַהוּא עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי
פָּנָה אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים.³⁷

הפרשייה מדברת על העתיד, ללא שמץ של "ודאות אלילית" וללא "קח ותן". הסתר פנים הוא תגובה להפרת הברית עצמה. בסיום השיחה אמר הרב ליכטנשטיין: התורה אומרת על בלעם הרשע שהוא היה "יודע דעת עליון",³⁸ ועל כך תמה התלמוד הבבלי: "השתא דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון הוה ידע?"³⁹ [הרי בלעם לא היה מסוגל לרדת לסוף דעתה של בהמתו, האתון, ואיך ייתכן שידע דעת עליון?], ואז רעם קולו של הרב והרעיד את קירות בית המדרש והלכבות: "ואני אומר על אותם רבנים חזי־עתידות, יודעי חשבונות ריבוננו של עולם, והם דעת בהמתם לא ידעו, דעת עליון הם יודעים?".

אנחנו שומעים על כל מיני סגולות ומתכונים שאם רק נעשה אותם – המגפה תוסר, השידוך יצא לפועל, ההצלחה הכלכלית תגיע אליי. כל אלו הן הבטחותיהם של הכופרים בערפל, הנכנעים לקושי שאי־הוודאות משרה על החיים. בראי ספר במדבר, הניסיונות "ללכת על בטוח" משולים לכמיהה לחזור למצרים, משום ש"יודעי העתידות" הללו, בדיוק כמו אותו רב, בדרך כלל מנבאים את העבר. אנו, בני האדם, בכוח מעשינו, התנהגותנו והפיתוחים הטכנולוגיים שלנו, מסוגלים להשפיע לטובה על העולם ולשנות את העתיד.

ז. הלכות, הולכים ותהליכים

הפרשיות ההלכתיות המשובצות לכל אורכו של הספר היוו אתגר פרשני משמעותי בעבור רבים, וכאמור, יש מי שאף הגיע למסקנה שהספר איננו עשוי מעור אחד. כמה מהפרשיות חוזרות, לכאורה, על הלכות שכבר נאמרו בספרים קודמים. פרשיות שיש בהן חידוש נראות כאילו הן תלושות מהקשרן הטבעי, השייך לקבצי הלכות שעוסקים באותם נושאים במקומות אחרים בתורה. לדוגמה: דיני

הנזיר, הדורשים ממנו להביא קורבנות רבים במצבי טומאה וטהרה, היו יכולים להתחבר בקלות עם דיני המצורע שבספר ויקרא,⁴⁰ שאף הוא מגלח את שערו בסוף התקופה!⁴¹ ונדרש לקורבנות דומים. ואולם, בעיניי הפרשיות ההלכתיות של ספר במדבר מהוות חלק מהמסר של הספר, וכל אחת מהן משוכצת בדיוק במקום הראוי לה. למעשה, אני כופר בכל סימני השאלה, כי לדעתי הפרשיות ההלכתיות משמשות כחוליות מקשרות המחברות את התזה המרכזית של הספר למקשה אחת, מאירות אותה ומעניקות לה עומק שאי אפשר בלעדיו.

ארבע פרשיות הלכתיות בפרקים ה־ו מכינות את העם למסע שיתחיל בפרק י: הוצאת הטמאים מחוץ למחנה, קורבן אשם גזלות על פעולה של גזל ובעיקר על הפגיעה ביחסי האמון שבין אדם לחברו, קורבן אישה סוטה שנועד לניקוי ספקות בתוך התא המשפחתי ופרשיית נזיר, העוסקת ביחיד המסתגר.

לא בכדי, האנתרופולוגית המפורסמת מרי דאגלס, שחקרה את מושג הטומאה בתרבויות שונות, קראה לספרה "טוהר וסכנה". הסכנה, או אפילו יציאה מהסדר הקבוע, מהווים עילה לטומאה.⁴² גם בתורה הטומאה קשורה בטבורה אל המוות,⁴³ והוא כמובן נחשב סכנה שצריך להימנע ממנה (בכל מחיר, כמעט). המוות מהווה סיום ברור לאתמול, ובכך הוא מביא אל הקצה את חידת הקיום הלא-פתורה, המרחפת כעננה מעלינו. הסוף, שאין לדעת מתי יפגיע, הוא תעלומת-על עבורנו. הרחקת הטמאים, ערב היציאה אל הלא-נודע של ארץ ישראל, אומרת שאנו קופצים לעתיד, מתגברים על החששות מפני המוות ומנטרלים את השיח הספקני שפשה במחנה. כדבריו של דיוויד פרגוט: *Damn the torpedoes full speed ahead* (לעזאזל הטורפרו – תנו גז!).⁴⁴

פרשיית אשם גזלות, קורבן המכפר על גזל, נועדה לחזק את הלכידות החברתית בין כל מי שנמצא בתוך המחנה. הדינים כבר נאמרו בספר ויקרא,⁴⁵ ולכן רש"י נדרש להצביע על שתי התוספות שהתחדשו כאן: הודאה באשמה וגזל הגר.⁴⁶ החובה להתוודות, חלה אפילו במקרה שבו ישנם עדים למעשה

הגזולה. בכך מעלה הפרשייה על נס את חשיבות האמון הפנימי בין הבריות. מבחינה משפטית, העדים הם ההוכחה האובייקטיבית הטובה ביותר כנגד הפוגע; אבל מבחינה חברתית, נורמה תקינה של יחסים הדדיים אינה נבנית על בסיס הרשעות בבית דין, אלא על בסיס היחס הבין־אישי הסובייקטיבי המתפתח בין אדם לחברו.

במאמר "החומש השישי" בספרי שבט שואג, הרחבתי על המודל של זכות הקניין בתורה. כפי שאפיינתי שם, זכות הקניין היא זכותו הטבעית של כל אחד ואחד, אבל בדיוק מסיבה זו היא גם חובה כלפי הזולת, שגם לו זכות זהה. כשמכינים את הקרקע לקראת מלחמה, הן מעשית והן תודעתית, עלולים לשכוח את חשיבותה של זכות זו. לכן, התורה נדרשה להזכיר את זכות הקניין בדיוק כאן, ולהחיל אותה באופן ברור גם על הגרים, כדי ליצור אבחנה ברורה בינם לבין האויב. אם הרחקת הטמאים מטפלת בתודעה הציבורית של המוות, ופרשיית אשם גזלות מטפלת בהשבת האמון החברתי, הרי שפרשיית "מי סוטה" מטפלת באמון הפנימי הדרוש ליצירת חיים במסגרת התא המשפחתי. הפרשייה עוסקת בספקות שעלולים להתעורר ביחס לנאמנות שבין איש ואשתו, ובאירועים – שהיו או שלא היו – המטילים צל כבד על הזוגיות.

התורה משרטטת מתווה לפתרון: באמצעות טקס מאיים ורב־רושם הנערך במשכן, תשתה האישה מים המכונים בתורה "מי המרים"⁴⁷. אם אכן בגדה – היא תיפגע מהמים, ואם לא – הם ישובו לחיות באושר ועושר.

מים מרים מזכירים לנו אירוע שהתרחש סמוך לקריעת ים סוף, כאשר בני ישראל הגיעו למרה כשהם אחוזי צמא, והתאכזבו לגלות שכל המים מרים ואינם ראויים לשתיה. ה' עשה להם נס והפך את הקערה על פיה:

וַיִּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מַיִם. וַיָּבֹאוּ מִרְתֵּה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מִיָּם מִמֶּרְה כִּי מָרִים הֵם עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מֶרְה. וַיִּלְנוּ הָעָם עַל מִשֶּׁה לְאֹמֶר מֶה נִשְׁתָּה. וַיִּצְעַק אֶל ה' וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם שָׁם לֹא חָק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם

נְסָהוּ. וַיֹּאמֶר אִם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו
 תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשִׁמְרַתְּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמִּחְלָה אֲשֶׁר
 שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ.⁴⁸

במקרה זה גילה ה' למשה את הדרך להמתיק את המים, באמצעות עץ שכבר היה קיים בטבע. האמת והתיקון נמצאו בשטח, אבל היה צורך בהנחיה מגבוה כדי לגלותם. כך גם בפרשיית "מי סוטה", כפי שפירש הרמב"ן:

והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי העניין הזה,
 שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל.⁴⁹

המחלה המצרית בסוף הסיפור על מרה מזכירה לנו שיעבוד עמים וניהולם בתנאי לחץ, מחסור וללא כל אופק. והיא גם מזכירה את מצרים של אשת פוטיפר, שביקשה לבגוד בבעלה עם יוסף.⁵⁰ עצם הידיעה שקיימת מערכת שיכולה לתת תשובות תרתיע מן הסתם את הבוגדים. אבל חשוב מכך, היא נוסכת ביטחון בלב כל העם שהברית בין איש ואשתו תהיה שרירה וקיימת. חוסנו של התא המשפחתי מהווה תמיכה חשובה במסע מפרך והוא הכרחי לכינון חברת מופת בארץ ישראל.

כאמור, הפרשייה הרביעית שמובאת לקראת המסע, פרשיית הנזיר, נוגעת בנימי נפשו של היחיד. הסתגרות דתית היא תופעה ידועה בדתות רבות, אבל התורה איננה מעודדת אותה.⁵¹ היא מכירה בקיומה של תופעת הפרישות, ואולי אף בצורך בה, אך מייעדת לה תכנית מצמצמת במובנים של זמן והיקף: הפרישות של הנזיר היא לזמן קצוב⁵² והיא מוגבלת לתחומי היין, המתים⁵³ והשיער. כלומר, התורה איננה תומכת בדתיות מסתגרת, ולכן פרשיית הנזיר, שמפרשים רבים תמהו על מיקומה בהקשר של ספר במדבר, מופיעה דווקא כאן. המדבר על כל החידלון שבו מסמל את הפרישות מהעשייה והיצירה, כפי שניתן למצוא בדברי הנביא ירמיהו: "מִי יִתְּנֵנִי בְּמִדְבָּר מְלוֹן אֲרָחִים וְאֶעֱזֹבָה אֶת עַמִּי וְאֶלְכָה מֵאֲתָם כִּי כָּלִם מְנַאֲפִים עֲצַרְתָּ בְּגֵדִים".⁵⁴ פרשת

הנזיר שקוצבת את הפרישות בזמן, למעשה מתנגדת לאופציה של הישארות במדבר. ההגבלה על משך זמנה של הנזירות, כמו גם הטקס המשמעותי ומרובה הקורבנות בסיום הנזירות, מעבירים את המסר שתקופת המדבר, כמו תקופת הנזירות, היא רק תקופת הכנה קצרה יחסית לקראת מה שיהיה הלאה.⁵⁵ כך הפרשייה היא למעשה חלק מההנעה קדימה לעבר עתיד לא־נודע.

מיד אחרי פרשיית המרגלים, בפרק יד, שוכצו בפרק טו שלוש פרשיות הלכתיות שניתן היה לזהות אותן כפרשיות קלאסיות של ספר ויקרא. הפרשה הראשונה מדברת על הקרבת קורבנות ופותחת:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל אֶרֶץ מוֹשְׁבֵתֵיכֶם אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם. וַעֲשִׂיתֶם אִשָּׁה לְה' עֹלָה אוֹ זֶבַח לְפִלֵּא נָדָר אוֹ בְנִדְבָה אוֹ בְּמַעֲדֵיכֶם לַעֲשׂוֹת רִיחַ נִיחַח לְה' מִן הַבֶּקָר אוֹ מִן הַצֹּאן. וְהַקְרִיב הַמַּקְרִיב קָרְבָּנוּ לְה' מִנְחָה סֹלֶת עֶשְׂרוֹן בְּלוֹל בְּרִבְעֵית הַחֵיץ שֶׁמֶן. וַיִּזֶן לִנְסֹךְ רִבְעֵית הַחֵיץ תַּעֲשֶׂה עַל הָעֹלָה אוֹ לְזֶבַח לְכַבֵּשׁ הָאֶחָד... הַקְהֵל חֻקָּה אַחַת לָכֶם וְלָגֵר הֹגֵר חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם כְּכֶם כִּגְר יִהְיֶה לְפָנַי ה'. תּוֹרָה אַחַת וּמִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם וְלָגֵר הֹגֵר אִתְּכֶם.⁵⁶

החידוש בפרשייה זו הוא החובה להקריב שמן ויין עם הקורבנות. לכאורה, מתאים היה לכלול דינים אלו במסגרת דיני הקורבנות שבספר ויקרא. על מנת להסביר את פשר העניין, הרמב"ן עמד על כך שבפסוקים נאמר שחובת היין והשמן תחול רק בעתיד, כשיגיעו לארץ ישראל.⁵⁷ לדבריו, הפרשייה נועדה לנחם בזמן אמת את בני ישראל: למרות העונש הכבד של עיכוב למשך ארבעים שנים במדבר, תקופה שבה ימותו כל האנשים שחששו מכיבוש הארץ, דור הבנים יזכה להקריב קורבנות בארץ ישראל.

לדעתי יש כאן עומק נוסף: הדיבור על נסכי שמן ויין, מוצרים שלא היו מצויים בשפע במדבר, מצית את הדמיון ומשפיע באופן סמוי על התודעה. הרעיון הוא שאחרי שהקימו משכן מפואר ומשוכלל, על פי המתואר בספר שמות, וגם אחרי שלמדו את כל דיני הקורבנות

בספר ויקרא, והחלו ליישם אותם הלכה למעשה, דיין מסוים בקורבנות שהם כבר מקריבים עתיד להשתנות. השינוי הצפוי מלמד שלעולם אין לעצור בהווה, כי העתיד יהיה טוב יותר ומושלם יותר כלכלית וערכית.

האם השיפור והעלייה מצומצמים לתחום הקדושה ועבודת ה' בלבד? לא. מצוות חלה מעבירה את המסר של השינוי לטובה גם בנוגע ללחם שאנשים יאכלו, ובעיניי, "לֶחֶם הָאָרֶץ", הוא שם קוד לכלכלה באופן נרחב יותר:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם
בְּבֹאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה. וְהָיָה בְּאֲכֹלְכֶם
מִלֶּחֶם הָאָרֶץ תִּרְיִמוּ תְרוּמָה לָהּ. רֵאשִׁית עֲרֹסְתֶכֶם חֲלָה תִרְיִמוּ
תְרוּמָה כְּתֹרֹמֶת גֶּרֶן כֵּן תִּרְיִמוּ אֹתָהּ. מִרֵאשִׁית עֲרֹסְתֶיכֶם תִּתְּנוּ
לָהּ תְרוּמָה לְדֹרֹתֵיכֶם.⁵⁸

שוב הספר גורר אותנו מאסון חטא המרגלים אל התקווה העתידית של "בְּבֹאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה". הוא מצייר את התמונה העתידית הוורודה: עתידה להיות לנו חקלאות שממנה נרים תרומה לה', עתיד להיות לנו ייצור שממנו נרים חלה לה'. גם כאן, ברובד הסמוי קיים שדר שמשפיע על התודעה: הפרנסה בעתיד תהיה בידכם. לא הכול של ה'; אדרבה, הכול שלכם – "עֲרֹסְתֵיכֶם", ואתם תתנו לה'. שילובן של שתי הפרשיות מיד אחרי חטא המרגלים מחזק את התחושה שבטווח הארוך תהיה חקלאות בשטחי נחלה מוסדרים, נפתח ייצור עצמי של מוצרי צריכה ויהיה מקדש קבוע שהפעילות שבו תהיה מוזנת מכל ההצלחה של חיי החולין. הדבר גם מבטיח שבני ישראל יהיו אזרחים בארצם ושיהיו גרים שירצו לחיות בקרבנו.

האם כך יקרה בכל שלב ובכל מצב? לא. יכולים לעשות גם טעויות בדרך, כי אנחנו כל הזמן לומדים ומשתפרים. לכן מיד מגיעה הפרשייה ההלכתית הדנה בשגגה של כל העם ובאפשרות לתקנה:

וְכִי תִשְׁגּוּ וְלֹא תַעֲשׂוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵל מֹשֶׁה. אֵת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֲלֵיכֶם בְּיַד מֹשֶׁה מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה ה' וְהִלָּא ה' לְדַרְתֵּיכֶם. וְהָיָה אִם מְעִינֵי הָעֵדָה נַעֲשֶׂתָה לְשִׁגְגָה וַעֲשׂוּ כָל הָעֵדָה פֶּר בֶּן בֶּקֶר אֶחָד לְעֵלָה לְרִיחַ נִיחַח לָהּ וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפֵּט וּשְׁעִיר עִזִּים אֶחָד לְחֹטֶת. וְכִפֹּר הַכֹּהֵן עַל כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִסְלַח לָהֶם כִּי שִׁגְגָה הוּא וְהֵם הִבִּיאוּ אֶת קָרְבָּנָם אֲשֶׁה לָהּ וְחִטָּאתָם לִפְנֵי ה' עַל שִׁגְגָתָם. וְנִסְלַח לְכָל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם כִּי לְכָל הָעָם בְּשִׁגְגָה. וְאִם נִפְשָׁה אֶחָת תַּחֲטֹא בְּשִׁגְגָה וְהִקְרִיבָה עִז בַּת שְׁנַתָּה לְחֹטָאת...⁵⁹

הפרשייה חוזרת על ההלכות שנאמרו כבר בויקרא פרק ד, וחכמים התלבטו מה התחדש בה. לדעתי, בהחלט ייתכן שאין כאן כל חידוש הלכתי, מעבר למה שכבר נאמר בספר ויקרא. הפרשייה הוזכרה כאן כדי לבנות את הסיפור הגדול של ספר במדבר, העוסק במבט לעתיד ובהתמודדות עם החששות מפניו. הפרשה מחדדת את הצורך להעז ולתקן אם טועים.

פרשיית ציציית (בפרק טו) נשזרה אחרי סיפור המקושש ויש בה רמז לשוני, שרבים עמדו עליו, הקושר אותה לסיפור המרגלים (בפרק יד): המילים "ולא תתרו" מתכתבות עם השורש תר, המהווה מילה מנחה בפרשת המרגלים מסוף פרק יג ולאורך כל פרק יד. הפרשייה מתארת בגד מלכותי הכולל פתיל תכלת,⁶⁰ והוא מיועד להיות מלבושם של מי שעד לאחרונה היו עבדים.⁶¹

פתיל התכלת מייצג את השמים ואת הא־ל, שפסוק מספר שמות משווה ביניהם: "וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנַּת הַסְּפִיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר."⁶² השמים מלאי מסתורין, מקום לא־נודע אשר האדם חולם עליו, שואף אליו ואולי גם מפחד ממנו. השמים, כמו הא־ל, הם המקום שאי אפשר לגעת בו. אם כן, כתגובה לחששותיהם של המרגלים מהמלחמה עם יושבי הארץ, צובעת הפרשייה את מדי הצבא הישראלי בצבעים של שאיפות נשגבות.

הפרשייה מסתיימת ב"אני ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לְכֶם לְאֱלֹהִים אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם",⁶³ פסוק המהווה תשובה

ניצחת לפרשת המקושש. בניגוד לדעתו של המקושש, אומרת התורה, ה' הוציא אתכם מארץ מצרים, מקללת השעבוד וממנעמיו, כי הוא מייעד לכם חזון שאפתני, גם אם מעט מסתורי בשלב הזה. הייתם במצרים ועכשיו אתם עם המתקדם לעבר עתיד לא־נודע, עתיד שבו נוכחות הא־ל קריטית. להערכתי, בזמן השעבוד נתפס רעיון הגאולה ממצרים כחלום הזוי ובלתי־אפשרי. הציצית, הבגד שנועד להחליף את מדי העבדים והאסירים, מוכיח שגם מה שנראה בשלב הנוכחי כבלתי אפשרי, עשוי להצליח. אפשר לחלום על כיבוש הארץ. למעשה, חייבים לעשות זאת.

הפרשייה ההלכתית של מתנות כהונה (בפרק יח), המובאת אחרי ניסיון ההפיכה של קורח, דתן ואבירם כנגד מנהיגותם של משה ואהרן, היא בעלת אופי כפול. ברובד הגלוי, הפרשייה נועדה לחזק את מעמדם של הכוהנים, אהרן ובניו, פקידי השירות הציבורי, באמצעות זכאותם למתנות – מיסים חלף עבודתם בקודש:

כָּל חֶלֶב יִצְהָר וְכָל חֶלֶב תִּירוֹשׁ וְדָגָן רֵאשִׁיתָם אֲשֶׁר יִתְּנוּ לָהּ לָךְ
 נְתַתִּים. בְּכֹרֵי כָּל אֲשֶׁר בְּאַרְצָם אֲשֶׁר יָבִיאוּ לָהּ לָךְ יִהְיֶה, כָּל
 טָהוֹר בְּבֵיתְךָ יֹאכְלֵנּוּ. כָּל חֶרֶם בְּיִשְׂרָאֵל לָךְ יִהְיֶה...⁶⁴

ברובד הסמוי, היא מעלה על נס את התפוקה המדהימה שצפויה לכלכלה החקלאית בארץ. הפרשייה גם מעוררת אמון ביכולת לנצח בקרבות לכיבוש הארץ, דרך ההלכה שהחרם, שהוא חלק מהשלל שבו יזכו בני ישראל בעקבות הניצחון במלחמה,⁶⁵ יינתן לכוהנים. כאשר התורה עוסקת כבר כעת בחלוקת השלל, היא מנכיחה את העובדה שכולם – ה', הכוהנים והעם – שותפים באותה הצלחה, ולוקחים חלק באותם הסיכונים.

בסוף פרשת בלק ובפרשת פינחס (פרק כה) מוצגות פרשיות הלכתיות ארץ־ישראליות מובהקות של נהירה אחרי עבודה זרה וזנות. אלו התמודדויות שה' הזהיר מפניהן ביחס להתיישבות הצפויה בארץ המובטחת במקומם של הכנענים (או אפילו לצידם). הכישלונות מול בנות מואב ומדיין מהווים מעין פרומו לאתגרי כנען. מלחמת החורמה

במדיינים מטמיעה בנפש העם את הסלידה מההתנהגויות הבזויות שאליהן הם עתידים להיחשף בקרוב, עם כניסתם לארץ, ואת הצורך להילחם ברוע.

בהמשך, בפרק כח, משרטטת התורה את הקורבנות השונים של החגים מתוך זווית ארץ־ישראלית: בעוד שבמדבר, כל שבטי ישראל חיים בסמוך למשכן שבלב המחנה, הרי שבעתיד ישב כל אחד תחת גפנו ותאנתו בנחלתו הפרטית, והקשר עם המקדש, כמו גם עם כלל העם, יתמש בעיקר בחגים, במסגרת העלייה לרגל.

גם פרשות מטות ומסעי, העוסקות בחלוקת הנחלות שיקבלו בארץ ישראל ובסיכום המסע מעבירות מסר ברור: מצרים נמחקה מן התודעה. הדור החדש, שבראשו הנהגה חדשה, מוכן לאתגרי העתיד.⁶⁶

ח. הזמן והנצח

הטבע האנושי, הפסיכולוגיה האנושית והשמרנות מנסים לבלום את הקידמה. אבל בספר במדבר ההתרפקות על עבר "טוב יותר" או "בטוח יותר" כמוה ככפירה. לכל אורכו של הספר היכולת לבטוח בכך שהעתיד טוב יותר היא יסוד אמוני. למרות שבדרך כלל שומרי דת נתפסים, או תופסים את עצמם, כשמרניים, קיים הבדל בין שמרן בערכיו לבין מי שחושב שהעבר טוב יותר. יש הבדל גדול בין מי שמאמין בעקרונות של אמת נצחית, הלוכשים ופושטים צורה בכל דור ודור, לבין מי שבולם שינויים מדעיים וטכנולוגיים וחושב שקודמיו כבר חשפו את כל האמת והעבירו אותה במלואה.⁶⁷

שינויים מדעיים וטכנולוגיים אמורים להיות ממונפים לטובת יישום ערכים נצחיים במציאות העכשווית, ואסור לשקוע בהעתקה אחת לאחת של יישומים שהיו סופר־חדשניים בשעתם. זה נכון שבעתים בתקופות בהן החדשנות והקידמה מואצות. התכתבות הערכים הנצחיים של התורה, עם אתגרי ההווה וחלומות העתיד, היא חשובה מאוד. רק כך ערכי הנצח יישארו רלוונטיים לחיינו ולא יהפכו לאות מתה, שאף אחד לא נדרש לקיים, כפי שכבר קרה להרבה הלכות,

מסרים ורעיונות.⁶⁸ ללא שאיפה לקידמה – אין יצירה, אלא רק לעיסה ומחזור של יצירת הדורות הקודמים. וגם, מי שחושב שהקידמה והדיגיטציה לא יגיעו אליו, יתבדה. מי שלא צועד אל הקידמה, עם ביטחון שיש מַעֲנִים בני אלפי שנים באמתחתו, ימצא שהקידמה חזקה ממנו ומדעותיו.

כאמור, ספר במדבר מכיל שלושה מַפְקָדִים: שניים בתחילת המסע ואחד אחרי ארבעים שנה, לקראת הכניסה לארץ. השוואת המפקד הראשון והאחרון מצביעה על ירידה של פחות מאלפיים נפש לאחר ארבעים שנות הנדודים במדבר. מצד אחד, ארבעים שנה הם תקופה שבה היינו מצפים לריבוי טבעי ולגידול ניכר של האוכלוסייה. מצד שני, לנוכח גזרת המוות שנגזרה על כל פקודי המפקד הראשון בעקבות חטא המרגלים, ובהתחשב בקשיי המסע במדבר, הרי שהיה ניתן לצפות לירידה תלולה יותר בגודל האוכלוסייה. לדעת חזקוני, שציפה לעלייה במניין, התוצאה של ירידה נועדה להוכיח שהניצחון בכיבוש הארץ אינו נזקף לזכות היתרון המספרי. לעומתו אברבנאל, שציפה לירידה חדה במספר, הסביר שהעובדה שמספרם של בני ישראל פחת בכאלפיים נפש בלבד היא הוכחה להשגחת האל עליהם. לדעתי, מסתתר פה מסר לגבי "מדד העתיד". למרות שדור יוצאי מצרים לא יזכו לחיות עם ילדיהם לאורך שנים ארוכות וטובות, ולמרות שהם לא יראו את הנכדים נכנסים לארץ, וגם למרות תנאי המדבר ואווירת הנכאים שאופפת את כולם בשלושים ושבע שנות דממה ותמותה רבתי, למרות הכול – הם הולידו ילדים!⁶⁹

הולדת ילדים, כפי שכתבתי בהקדמה לספרי כל אחד משה רבנו, מביעה שדר של אופטימיות לקראת העתיד הלא-נודע. מחקרים רבים מראים שתחושת חוסר-יודאות מורידה את שיעור הילודה, בוודאי במדינות מערביות. בהתאם לכך, ירידת שיעור הילודה בתקופת מגפת הקורונה ברוב העמים והארצות כמוה כאמירה: "כשנהיה בטוחים, כשנדע שיהיה בסדר, רק אז נוליד ילדים". בדומה לכך, ההיסטריה מהתחממות כדור הארץ יצרה תנועה של חסרי-ילדים מבחירה. הם מציירים לעצמם כאילו הם מצילים את הפלנטה, אבל האמת היא

שזו נבואת זעם המגשימה את עצמה, כי ללא ילדים אנחנו בוודאות לא נשרוד. לעומת זאת, עם ואדם החובקים את הלא־נודע מולידים ילדים לתוך אי־הוודאות. אנו מביאים ילדים לעולם כי אנו מאמינים שהעתיד טוב יותר: "עד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וְזִקְנֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ מְשַׁעֲנֵתוֹ בְּיָדוֹ מֶרֶב יָמִים. וּרְחֲבוֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יְלָדִים וְיִלְדוֹת מְשַׁחֲקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ."⁷⁰ בנוסף, בשונה מתחום ניהול סיכונים שבו נכנסים כל הזמן למגננה, בתנאים של אי־ודאות צריך לעשות, לנעוץ יתר ולהתקדם קדימה. אין התקדמות גדולה יותר מהולדת ילדים.

חלק מהפרשנים המסורתיים ואחדים מהחוקרים מצביעים על שלושים ושבע השנים ה"מתות" באמצע הספר, שעליהן כמעט ואין אנו שומעים דבר. ניתן לומר שהשקט של אותן השנים משקף את סופו הטראגי של דור שלם, שנגזר עליו למות במדבר בעקבות חטא המרגלים.⁷¹ אולם לדעתי, הדילוג על אותן שנים מחזק את ההבנה שמה שחשוב לספר הוא המבט לעתיד. מסיבה זו הוא מרשה לעצמו לדלג על ההווה, ויתרה מזו – הוא מדלג עליו בכוונה. יש פה מסר שאפילו תהליכים ארוכים, שדורשים סבלנות מרובה או אפילו הצמחת דור חדש, יגיעו בסופו של דבר למימוש, ולשם עינינו נשואות.

אין זה פלא בעיניי שהקונגרס הציוני הראשון התקיים בשנת 1897, והעלייה הראשונה הסתיימה באזור שנת 1904, כ־40 שנה לפני הכרזת המדינה. תהליכים מבשילים לאט. מי שמאמץ תהליכים מוקדם – מרוויח מהעתיד; מי שאינו עושה זאת, מכל סיבה שהיא, מגדיל את סיכוייו להיות בין "מתי מדבר", שלא זכו להגיע לארץ זבת חלב ודבש.⁷² האינטרנט, שפותח בשנות השמונים של המאה העשרים, "עלה לאוויר" בשנות ה-90 המוקדמות. בשעת כתיבת שורות אלו, שלושים־ארבעים שנה מאוחר יותר, האינטרנט הגיע כמעט לכל מקום בתבל, מאיץ התפתחויות וגוזר הפסדים כלכליים על מי שנאחז בעבר ונמנע מלהתחבר אליו. סביר מאוד שבעוד כעשור, החיבור לאינטרנט כבר לא יהיה אופציונלי, אלא הכרחי. מי שחייב את הקידמה, פתח את הראש לחשיבה על עולם שונה לחלוטין והשקיע ממצו, כספו וזמנו, נמצא היום ביתרון כלכלי, עסקי ואולי גם ערכי, לעומת מי שלא האמינו שהשינוי אכן יתרחש. מי שפתח לשינויים יהיה ערוך

טוב יותר לאתגרים הכלכליים והערכיים שהעתיד מזמן לנו, וגם לסיכונים שהוא טומן בחובו.

אני מדמיין שרבים מבני דור יוצאי מצרים התרגלו לחיים השקטים בנווה מדבר כלשהו, בסוכות ובאוהלים, בנקודה זו או אחרת על הציר השומם שבין מצרים לארץ ישראל. על אף הבטחת האל שימותו שם, ככל שעבר הזמן הם מן הסתם אמרו לעצמם: "העבר היה בסדר, וגם ההווה אינו נורא כל כך, אין כל צורך להיכנס לארץ ולפתוח במלחמות מיותרות. הנה אנחנו פה כולנו, או רובנו, חיים". ואולם, גם לארבעים שנה יש דד-ליין, ובסופו של דבר כל מי שהוסיף להתרפק על נופיה של מצרים – נקבר במדבר ולא התקדם אל השלב הבא.

ספר במדבר מציג את הרצון להישאר בעבר ולכפור בעתיד כאבסורד, המשווה לרצון לחזור למצרים הרצחנית והמשעבדת אחרי שהצלחת להימלט משם, במקום לבנות לעצמך חיים טובים במקום משלך. גם כיום, כמו לכל אורך ההיסטוריה, מי שמאמין שצריך לעכב את ההתחברות לקידמה עד שנהיה ערוכים לקליטתה, יגלה שהפער שצריך להדביק הוא גדול מדי, ושהוא הולך וגדל מרגע לרגע. מי שאיננו שואף להיות בחזית הקידמה, יגלה מהר מאוד שהתהום שנפערה בינו לבין המקום שהעולם התקדם אליו מאיימת לבלוע אותו בלי התראה, ולהשקיע אותו בעומקים שקשה לצאת מהם. למעשה, בניגוד לאינסטינקט, ההתנתקות מהקידמה והרתיעה מהלא-הנודע אינן מפחיתות את הסיכונים, אלא דווקא מגדילות אותם. ההדחקה לא נותנת לגוף ולנפש את הזמן המיוחל הדרוש להם לשם הסתגלות, אלא רק מוסיפה על הלחץ שבו הם נתונים. ואז, במכה פתאומית, מגיע השבר. רק אימוץ תפיסת העולם של הקידמה מאפשר להתקדם ביחד איתה.

כפי שכתבתי כמה פעמים בסדרה זו, על בסיס דברי קהלת: "אַל תֹּאמַר מֶה הִיָּה שְׁהִימִים הָרָאשִׁים הָיוּ טוֹבִים מֵאַלֶּה כִּי לֹא מִחֶמְקָה שְׁאַלְתָּ עַל זֶה,⁷³ הַעֲתִיד יוֹתֵר טוֹב מֵהַעֲבֵר. יוֹצֵאֵי מִצְרַיִם, כְּמוֹ הַרְבֵּה אֲנָשִׁים הַיּוֹם, וּבְמִיּוֹחַד אֲנָשִׁים שֶׁהִשְׁמֵרְנוֹת הַדְּתִית הַשְּׁתַלְטָה עֲלֵיהֶם,

התקשו להכיל את חוסר־הוודאות המובנה בעתיד. מי שמאמין שהורגל לעשות את המעשים הטובים, יתקשה לקבל שעליו להחליפם. אבל ההיצמדות אל העבר מנוונת את החשיבה, מקשה על הפרנסה ובעיקר כופרת בטובתו של הא־ל, שהעניק את האופציה לשינויים מרחיקי לכת לטובת עם ישראל ולטובת האנושות.

פעם הגיעה אליי בחורה צעירה, חוזרת בתשובה, להתייעץ אתי על חתונת אחותה הלא־דתייה, שהייתה עתידה להיערך בבית מלון בארה"ב בשבת. היה חשוב למשפחה שהיא תגיע ותשתתף בחתונה, וגם היא מצידה רצתה לכבד את הוריה, אך היו לה חששות רבים שנגעו לשמירת השבת במציאות המורכבת. השאלה הייתה גדולה עליי עשרת מונים, ולכן פנינו יחד לרב יוסף כרמל, ראש בית המדרש 'ארץ חמדה' ללימודי דיינות. הרב שאל אותה היכן תתקיים החתונה, ואז הוציא מחשב והזין את הכתובת ב־Google Maps וב־Google Earth, שבשעתו אך הושקו. באמצעות יישומים אלו בחן הרב את המקום, וראה שהוא מגודר. לאחר מכן הוא נכנס לאתר האינטרנט של המלון ובדק את מספר הקומות ואת המעליות. לאור הנתונים שאסף, היה הרב מסוגל להנחות את הבחורה היכן מותר לה לטלטל חפצים והיכן עליה להיזהר מכך, והכול ממשרדו שבירושלים. כמה התלבטויות, עוגמת נפש ואפילו צער היו מלווים בחורה כזו בעבר. כמה חכמה קיימת בכף ידינו כיום, אם אנחנו משכילים למנף נכון את היכולות הטכנולוגיות להלכה ולמשפחה!

כשאני לומד היום, אני כותב במחשב, משתף עם העורך ומוציאים ספר. אנו עובדים על המסמך ועורכים אותו ביחד, במהירות וביעילות. תהליך העבודה שלנו לא מסתמך על יוני־דואר, ואפילו לא על דואר ישראל "קל כצבי" לשם העברת מסמכים. אנחנו לא מוחקים בטיפקס ואפילו לא שולחים קבצים באימייל – תהליך הדורש מעקב אחר שינויי גרסאות, תיקונים והגהות. האמת היא שבעולם שלנו היום, אפילו אין באמת "ספרים", כי עברנו למאגרי מידע ברשת האינטרנט. במהלך הכתיבה אני מסתמך על מאגרים ממוחשבים באתר של "על התורה", המכילים שלל פרשנים, מצליב ביניהם וממנף כלי חיפוש והשוואה שלא היו לפרשנים בדורות הקודמים. אם אנו

אוהבים תורה ויהדות, למה לא להשתמש בכלי העתיד העוצמתיים ביותר על מנת ללמוד תורה ולפסוק הלכה? אין שום חן או נוסטלגיה בדברי תורה המעלים אבק (חוץ מבשבת בבוקר אחרי הטשולנט). ההתרפקות על ניחוחות העבר מנוונת, ובסופו של דבר הם עלולים להיראות אפילו עלובים מול אתגרי ההווה והעתיד, הדורשים שימוש בכלים המשוכללים ביותר.⁷⁴ אם בית המדרש יפגר אחר תחומי דעת אחרים, ולא יאפשר ללומדים לשאול ולחקור כפי שהם עושים באוניברסיטה או במעבדה, הוא יהפוך לבלתי רלוונטי.⁷⁵ לתנ"ך, למשל, יש הרבה מה לומר על החיים העכשוויים, אבל חייבים לקדם אותו לעידן שלנו בעזרת שימוש בכלים חדשניים ובדרכי חשיבה משוכללות.

אמת, כלים מתקדמים ופיתוחים עתידניים מעלים את רמת אי-הוודאות שאנו חשים בנוגע לשאלה: "מה יקרה לנו?", החשש אכן קיים. בעיות מורכבות ואתגרים ממשיים מתחדשים, וכתוצאה הידוע והמוכר מתערער – ובדיוק שם נמצא הא-ל. בעבודת אלילים לוקחים גוש אבן ומפסלים אותו עד שמוציאים מתוכו את האליל "שהתחבא" ולא ראינו שהוא שם. כשחושפים אליל "שתמיד" היה שם מתרכזים בעבר; עבר שכעת הוא קפוא לחלוטין. מנגד, כשאין מערכת הפעלה מדויקת, כשאין גורם ותוצאה ידועים, אנו עוסקים בחשיפת העתיד – ואחריו תמיד ישנו עתיד נוסף. "ומִשֶׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים",⁷⁶ ובני ישראל יצאו אל המדבר ואל ארץ הלא-נודע.

ט. המנהיגות – דין וחשבון

אחרי "דילוג" על שלושים ושבע שנים במדבר, הספר עובר לפרשת חוקת הפותחת בטהרה מטומאת המת. כאמור, הטהרה מטומאת המת מסמלת את הפרידה מדור יוצאי מצרים ומהמוות, שהיה חלק משגרת המחנה במשך שנים ארוכות. ואז מגיע רגע המתח האחרון, שבעקבותיו נגזר על משה שלא להיות חלק מאותו עתיד הצפון לעם.

על פי המתואר בפרק כ, בתחילת שנת הארבעים, עם מותה של מרים, התרחש אירוע נוסף של מחסור במים. הנסיבות הקשות הביאו לשרשרת של תלונות שהופנו כלפי משה ואהרון: למה הבאתם אותנו למות במדבר? למה יצאנו ממצרים, אם לא הגענו לארץ פורייה? ריב פורץ בין העם ובין ההנהגה: "וַיִּרְבּוּ הָעָם עִם מֹשֶׁה" ⁷⁷. בתגובה, ה' הורה למשה לדבר אל הסלע ולהוציא ממנו מים לעם. משה הכה את הסלע, פעמיים. המים אכן יצאו, אבל ה' נזף במשה: "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקָּהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" ⁷⁸.

במקרה זה, התלונה התמקדה בכך שעדיין לא הגענו לארץ המובטחת, ייאוש. אנחנו מדברים על דור שנולד וגדל במדבר, ושמע על שיעבוד מצרים רק מסיפורי ההורים, שכבר מתו. אותם הורים מן הסתם גם סיפרו להם על הצמא שחוו בתחילת הדרך, וכאשר אותן נסיבות חוזרות על עצמן נדמה כאילו כלום לא השתנה ⁷⁹. הפסיכולוגיה מצביעה על כך שטריגרים טראומטיים מציפים זיכרונות וגורמים להתנהגויות בדפוס חוזר. ⁸⁰ המילה "וַיִּרְבּוּ", המופיעה בשני האירועים, היא טריגר שכזה. היא מצטרפת למנהיגי הדור הקודם, המהווים תזכורת לכל מה שאירע במסע ממצרים ועד הנה. העם מליץ על משה ואהרון, כי עצם נוכחותם מעלה את השאלה על תכליתו של המסע. ואם עד עכשיו היעדים טרם הוגשמו – איך ניתן לצפות שמשהו ישתנה? גם מיתת מרים היא טריגר. לראשונה ניתן החוט המשולש של ההנהגה, ובכך הציף אל פני השטח את שאלת "המנהיגות – דין וחשבון".

מבחינתו של הדור שיצא ממצרים, משה לא תמיד היה שם. הוא הופיע ביום בהיר אחד עם הבשורה: "שלח את עמי". מנגד, דור ילידי המדבר אינו מכיר מציאות אחרת חוץ מההליכה אחר משה, אהרון ומרים. ממילא, עם מותה של מרים התעוררה השאלה: "אז מה יקרה עכשיו?", הרי משה ואהרון לא ייעשו צעירים יותר.

משה שמע את השאלה הסמויה, וניסה להשיב עליה. הוא רצה להוכיח לבני ישראל שדבר לא השתנה, או אפילו נסדק, ופנה אליהם בתוכחה: "שָׁמְעוּ נָא הַמְּרִים הַמֵּן הַסֵּלַע הַזֶּה נּוֹצֵיא לָכֶם מִיָּם".

"הַמְרִים" הם אותם אנשים שכוננו "בני מרי"⁸¹ בפרשת קורח. בשונה מהפירוש המודרני למרי, המתכתב עם אנשים שרוצים שינוי, בתורה הכוונה היא לסרבני שינוי: "כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת מְרִיךְ וְאֶת עֲרֻפְךָ הַקָּשָׁה הֵן בְּעוֹדְנֵי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמְרִים הֵייתֶם עִם ה' וְאִף כִּי אַחֲרַי מוֹתִי".⁸² הקשר בין מרי לבין קשיות עורף מלמד שאנשי המרי הם מי שאינם ניתנים לשינוי. משה רבנו חשב שלפניו אותה בעיה נוסנה של פסיכולוגיה אמונית, דתית וכלכלית בעייתית, שחשה ערגה לעבר וחושבת שההווה אינו ניתן לשינוי. נעלמה ממנו התובנה שנוכחותו היא חלק מהבעיה. הוויכוח נצבע בצבעים של "הישגי המנהיגים" בעבר, במקום לעסוק בחשיבה על מנהיגי המחר. קולמוסים רבים נשברו על שאלת חטאם של משה ואהרון, אבל לי נראה שפשוט תם זמנם.

דברי ה', שמשה ואהרון כשלו הפעם ב"לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנִי יִשְׂרָאֵל", מכוונים לכך שהיה צורך ליצור פה קרושה חדשה, במובן של הבדלה:⁸³ להבדיל בין הדור הקודם לבין הדור הנכנס לארץ. הבקשה של ה' שידברו אל הסלע, פירושה שדברים טובים יקרו גם בלי כוח פיזי או כלי עזר נסי, כמו המטה, ובעיקר בלי-ודאות שמהסלע יצאו מים. בתחילת הדרך, אחרי היציאה ממצרים, משה הכה בסלע, הכאה שנועדה לנסוך בעם ביטחון ואמון במנהיגות, והזכירה את האירועים רבי-הרושם במצרים, שבמסגרתם הכה משה את היאור וה' הכה את מצרים.

ההכאה הצליחה בעבר, אבל הפעם היה צריך לנסות דווקא שיטה חדשה, כי אחרי כארבעים שנה נדרשים לשינוי תודעתי מסוג אחר לחלוטין. הציווי לדבר אל הסלע, מטרתו ללמד שההצלחה איננה חד-משמעית, ולפעמים אורכת יותר זמן. המסר היה אמור להיות שבסופו של דבר, למרות אי-הוודאות של התהליך, יצאו מים. הטעות מלמדת שמשה ואהרון שייכים לדור של ודאות נסית מיידית, אבל זו איננה השיטה המתאימה לדור השני, שצריך לכונן מדינה וחיים נורמליים של עם בארצו בדם, יזע ודמעות, בתנאים הכוללים מידה גדושה של חוסר-ודאות ודורשים מידה רבה של סבלנות.⁸⁴

י. צופה פני עתיד

בכמה מקרים לאורך הספר, כמו פרשיית המקושש, פרשיית הטמאים שלא היו יכולים להקריב את הפסח ופרשיית בנות צלופחד, מסתבר שמשה לא ידע את ההלכה. הרושם המתקבל הוא שאפילו משה רבנו, שעלה להר סיני וקיבל את התורה ישירות מאת ה', לא יודע את כל ההלכות, וזאת משום שהמציאות כל הזמן משתנה והעתיד איננו ידוע. תחושה זו מקבלת משנה תוקף בפרשיית הטמאים שלא היו יכולים להקריב את הפסח ובפרשיית בנות צלופחד, שני מקרים שבהם התורה לא הסתפקה במענה לשאלה שעלתה אלא הוסיפה הלכות הצופות פני עתיד, כפי שארחיב מיד.

למעשה, כשקבוצה בחברה מעלה בעיה, הפתרון תמיד צריך לכלול חלק הצופה פני עתיד. פתרונות אמיתיים דורשים תהליך, שמטרתו היא לשנות את המציאות כך שהבעיה כבר לא תתקיים, או לכל הפחות לא תציק. תוכנה זו היא הפוכה מהנטייה הטבעית לפתור את בעיות העבר כאן ועכשיו, בהווה. האינסטינקט שלנו הוא לזהות את התוקף ולנסות לנטרל אותו, ולכן אם אירוע מסוים גרם לבעיה, השאלה הראשונה שנשאל היא: "איך להחזיר את המצב לקדמותו". אך התורה מלמדת אותנו שהניסיון לפתור את בעיות העבר מבלי ליצור מסגרת חדשה להתמודדות עם העתיד השונה לא יצלח. גם במקרה זה, לא מדובר על נוסחת פלא שתפתור כל בעיה עתידית, אלא על מסגרת התמודדות שיודעת לצפות גם אל העתיד המשתנה. לעולם לא נוכל לתת מענה והגדרה מדויקת מראש לכל ניואנס.

בהתאם לכך, בנוגע לשאלתם של הטמאים שלא היו יכולים להקריב את קורבן הפסח, קבעה התורה באופן כללי מסגרת מושגית של פסח שני – מועד נוסף להקרבת הקורבן עבור כל מי שיהיה טמא בכל שנה מעתה ואילך. בנוסף, התורה התייחסה לאפשרות עתידית שצפויה להתחדש: אנשים שלא יוכלו להגיע בזמן להקרבת הפסח. ביחס לכל מי שיהיה בעתיד ב"דרך רחוקה", קבעה התורה שגם הוא יוכל להקריב את הקורבן בפסח שני. מה זה "דרך רחוקה"? יקבעו

בסוף הספר מובא המקרה של בנות צלופחד, המכוון מראש לפתרון בעיה עתידית. עוד לפני שנצלול לפרטים, ראוי לציין את התבנית: משה לא ידע את ההלכה, וגם אחרי שקיבל תשובה מאת ה', הסתבר שהיא איננה מושלמת. העובדה שההלכה החדשה נדרשה לאיזון מלמדת שאי-הוודאות היא חלק מהדנ"א של המציאות. אין פתרון אחד, ותמיד יש להמשיך ולשאול מה צופן העתיד ואיזה שינוי יידרש כמענה הולם בשלב הבא.

הסיפור של בנות צלופחד מתחיל בהלכה של חלוקת הנחלות בארץ לבניהם של יוצאי מצרים. היות שלצלופחד בן חפר משבט מנשה לא היו בנים, נראה היה שבעתיד, לאחר כיבוש הארץ וחלוקת הנחלות, בנותיו לא יזכו לנחלה. אבל בנותיו של צלופחד, שהעתיד העסיק את מחשבותיהן, לא חיכו לראות מה ילד יום. הן חששו (או אפילו ידעו) שכאשר יגיע היום כבר לא יהיה משה בין החיים, ולא תהיה ערכאה גבוהה מספיק כדי להכריע בעניינן. לכן הן מציפות כבר בשלב זה את השאלה שתהיה רלוונטית רק בעוד ארבע-עשרה שנים: מדוע שלא נהיה זכאיות לרשת את נחלת אבינו?

לאחר שה' הורה למשה לתת את נחלת צלופחד לבנותיו, מספרת התורה על חששותיהם של בני שבט מנשה. אם בנות צלופחד התבוננו ארבע-עשרה שנים קדימה, הרי שבני מנשה הרחיקו את מבטם עד לאופק של חמישים שנה קדימה. הם ניגשו אל משה והצביעו בפניו על השלכותיה של ההלכה החדשה: ככל שבנות צלופחד יתחתנו עם גברים משבטים אחרים, הרי שנחלתן תעבור מחזקת שבט מנשה לחזקתם של אותם שבטים. גם טענה זו זוכה למענה חיובי, ולכן נקבע שבנות צלופחד יקבלו נחלה רק אם יתחתנו עם גברים משבט מנשה.

מקרה זה מייצג התנגשות ערכים בין זכותו של היחיד לבין זכותו של הציבור. במבט-על, המסר של הסיפור ברור: לא ניתן לחזות מראש את כל ההצטלבויות האפשריות בין הערכים השונים. כל שכן שלא ניתן להתוות מראש את הפתרון הראוי, המשקלל את כל האמיתות של כל הצדדים בראי התקופה. עם זאת, חובה לחשוב, להתייחס ולהציע פתרונות המניחים תשתיות צופות פני עתיד.

בעיניי, לא בכדי החומש מסיים בבחירה החופשית ובכך שרק העתיד יכריע אם בנות צלופחד יקבלו נחלה – מי שתרצה את הנחלה, תתחתן עם בן השבט; מי שלא תרצה לבנות את ביתה במסגרת השבט – לא תוכל לקבל את הנחלה. החופש לבחור את המסלול מכאן ולהבא עומד ביסוד הרעיון המאגד של כל ספר במדבר. המבט לעתיד, על כל אי־הוודאות שבו, דורש לאזן בין ערכים שונים, ולפעמים אפילו להעדיף אחד על פני השני. הוא דורש לבחור אקטיבית ולעמוד מאחורי הבחירה שלנו. עלינו להיות מוכנים מראש לשלם מחירים, כי לא כל ערך צודק יכול להתממש באופן מלא בכל מציאות נתונה או צפויה. אבל מי שמוכן לשלם מחירים (עליהם ניתן להתווכח לפעמים), צריך לקבל את ברכת הדרך וחיבוק העם. המחירים, שאחד בוחר לשלם ואחר לא, הם אלו שמעצבים את העתיד שלנו.

יא. אי־ודאות כאסטרטגיה

פעם אמר לי שותפי היקר ברוס דנליבי מקרן בנצ'מרק, שהוֹן־סיכון הוא כמו מדרגות: אם זה מצליח, וזה שאחריו מצליח, וגם זה מצליח, וגם זה וגם זה מצליח – אז השגנו תוצאה משמעותית. הסיכוי שכל "זה" בודד יצליח הוא 5%, ולכן הסיכוי שכל המיזם יצליח הוא פחות מאחוז. אבל אם הוא יצליח, ההצלחה היא ענקית ובעיקר משמעותית. כדי שכל "זה" יצליח, חובה לנעוץ ולהתקדם כל פעם לעוד שלב של אי־ודאות.

הדברים הזכירו לי את תחילתה של פרשת מסעי, הפרשה החותמת את ספר במדבר. בתחילת פרשת מסעי התורה הקדישה פרק שלם לרשימה של שמות המקומות שבהם עברו בני ישראל בדרך ממצרים לארץ ישראל. הפירוט של כל כך הרבה נקודות מְעַבֵּר, שעל רבות מהן איננו יודעים דבר מלבד שמותיהן, משקף פעם נוספת את אי־הוודאות. רק אחרי שהשלימו את המקטע הקטן והתבססו בנקודה החדשה, נערכו בני ישראל ליציאה מחודשת אל הנקודה הבאה. בעשרות הרצאות במהלך וירוס הקורונה שאלתי את הנוכחים

הווירטואליים והפיזיים: "למה בתחילת המגפה עטינו מסכות?", לרוב ענו לי שזה בגלל שמסכה מונעת הדבקה. הזכרתי להם שבתחילת המגפה לא ידענו האם מסכה באמת מונעת הדבקה, אבל היות שהתוצאה של הידבקות יכולה להיות מוות, בעוד העלות של מסכה גם מבחינה כספית וגם מבחינת מחיר אישי קרובה לאפס, אז "נועצים", כלומר עוטים, מסכה ומתקדמים עד שיתברר הדבר. יש פה איזודאות, וחוסר סימטריה טוטאלית בין תוצאה אפשרית דרמטית, אולם בסבירות נמוכה (מוות), לבין עלות הפתרון שאולי יצליח למנוע אותה (מסכה).

במצבי איזודאות מחפשים הרבה פתרונות עם תוצאה חיובית א-סימטרית לעומת ההפסד.⁸⁶ הרעיון הוא שהיות והעתיד עשוי מאי-ודאות, אני מוכן לנסות כמה דברים שיש להם הלימה למגמות, או שהם כנגד הרוח באופן מלא, שאם הם יצליחו, הם יחוללו שינוי משמעותי, או תשואה גדולה, מול הפסד מינורי יחסית בהווה, ככל שיכשלו. אומנם כשהדברים אמורים במסכה, ההפסד הפוטנציאלי יסתכם בכמה גרושים ובנכונות לחיות כמה חודשים בלי לראות את החיוך של הזולת, ואילו בתחום הון-סיכון, כספים רבים עלולים לרדת לטימיון – אבל ההשוואה לעטיית מסכה בתחילת הקורונה תקפה. ראשית, משום שמתוך סך ההשקעות בעולם מדובר בסכומים נמוכים יחסית; ושנית, משום שמשקיע יכול להפסיד את כספו בהשקעת הון-סיכון רק פעם אחת, בעוד התשואה של הצלחה משנת-עולם מכפילה את ההשקעה עשרות (ואפילו מאות) מונים. כמו מסכה, מדובר בהשקעות שהכרחי לבצע אותן. השקעות אלו הן המתכון הטוב ביותר לפיתוחים חדשים ולשיפור איכות החיים של כולנו.

זה סוד היזמות: לחתור, לנעוץ, להתקדם, שוב ושוב לתקוע יתד ולהאמין שהעתיד טוב יותר, גדול יותר. שבערפל נמצא את הלא נודע ונפגוש את האל הבלתי-נראה. תחום ההון-סיכון הוא דהירה אל הלא-נודע. המונח באנגלית הוא Venture Capital, ובעיני התרגום המקובל בעברית – "הון-סיכון" – איננו משקף את הלך הרוח של התחום. תרגום מדויק יותר הוא "הון הרפתקאי" (בהקשר זה ראוי לציין שבוויקיפדיה הערך "הון-סיכון" בעברית, מתרכז בסיכון

כמגדיר העיקרי של השקעות מסוג זה, בעוד הערך VC באנגלית מתרכז בפורטנציאל הגלום בהן, Words matter).

בעולם ההשקעות הכללי, משקיעים רבים מנסים לגדר סיכונים. הם בוחנים כל בור בדרך להצלחה, איפה הם עלולים ליפול ואיך יוכלו לעקוף את המכשול. הם חושבים במונחים של סטיות תקן, ובכך מניחים שיש תקן. לא כך בעולם היזמות הטכנולוגית, המתבסס על "הון הרפתקאי" – הון שמאפשר ומניע התקדמות בלי לגדר סיכונים. בארה"ב ההרפתקה היא חלק מהאתוס. החוויה ההיסטורית של הגעה ליבשת לא־נודעת, ואחריה המסע מערבה לגילוי זהב, הולידו את הכינוי "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות". אנחנו צריכים למתג את עם ישראל לחשוב יותר בגדול מ"סטארטאפ ניישן"; אנחנו צריכים להיות "עם התקוות הבלתי מוגבלות". ההבדל בינינו לבין האמריקנים הוא, שאנחנו גם נטועים במסורת בת אלפי שנים, אשר מנתבת אפשרויות עתידיות אין־סופיות למטרות נעלות ובעלות אימפקט.

כיום, כשהתוכנה "אוכלת את העולם", כדבריו של מארק אנדרסן, ממציא הדפדפן, והטכנולוגיה והדיגיטיזציה מגיעות לכל ענפי הייצור והשירותים, הכלכלה והעולם הולכים ונעשים דומים יותר ויותר להון־סיכון ויזמות טכנולוגית. העולם בו כולנו חיים, גרוש בהזדמנויות, כישלונות ובעיקר אי־ודאות. הקידמה, אם כן, דורשת מאיתנו אסטרטגיה אחרת למשק ולעם היהודי, ולכן המסר שספר במדבר מטמיע רלוונטי יותר מתמיד.

עם ישראל, כעם קטן, חושב שהוא איננו יכול להרשות לעצמו להפסיד, כי אין לו את העומק האסטרטגי הדרוש. זה מאוד בולט בתפיסת הביטחון של ישראל, ועלול להקרין גם על החשיבה בשדות נוספים. בספר שמות החזון הוא שכל ישראל יעלו שלוש פעמים בשנה לבית המקדש כדי לחזק את הלכידות, לשפר את החוסן הלאומי ולהיפגש פנים אל פנים. במסגרת העלייה של כל העם להגל נוכל לערוך סיעור מוחות כלכלי וטכנולוגי של טובי המוחות, שיפגשו את האתגרים המדווחים מכל קצווי הארץ. מול החששות הטבעיים של הפקרת הגבולות הבטיחה התורה: "וְלֹא יִחְמַד אִישׁ אֶת אָרְצְךָ בְּעֵלְתָךְ לְרֹאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה"⁸⁷, כי אף אחד לא

יתקיף עם חזק ומלוכד שעתידו המזהיר לפניו. בספר ויקרא התורה משרטטת את המבנה החברתי שיכטיח את הסולידריות ויקדם שיתופי פעולה אלו. ספר במדבר נוגע כבר במציאות בשטח. הוא לוקח את העם למסע שבו יתחשל וירכוש את התכונות הנדרשות להתמודדות עם החשש מפני העתיד. ספר במדבר מחנך להאמין שאפשר להתעכב בדרך, שעלולים לטעות, שמשלמים מחירים ואפילו שרצוי להפסיד לפעמים. אבל התובנה המוכילה היא שחייבים ללמוד תוך כדי תנועה ולתפקד גם בתנאי ערפל. גם אם כרגע המציאות שאנו חווים היא שאי-הוודאות שולטת, העומק האסטרטגי מצוי בחלום על העתיד הטוב יותר שאנו, כבני אדם, יכולים ליצור. עתיד שנגיע אליו רק אם נמשיך לנסות, "לנעוץ", להתקדם ולפרוץ את גבולות הקיים.

בנימה אישית: שאלתי את עצמי מה יחשבו אנשים שאינם מאמינים על הניסיון שלי למצוא את האל בערפל. האם הפרספקטיבה שלי רלוונטית בעבורם, או שהיא פונה לקהל אמוני ודתי בלבד. דומני שמי שאינם מאמינים נשענים על מצפונם, על קהילתם, ועל היצירתיות. בסופו של יום, אנחנו חולקים עבר משותף, מורשת משותפת, שפה משותפת ולוח שנה משותף, אשר מנכיחים את האתוס שלנו, ובעיקר, כולנו חולקים צורך משותף: הצורך למצוא נקודת משען כלפי עתיד לא נודע, ולהתחייב אליו. המבט לעתיד משותף לכולנו – מאמינים ושאינם. אני, כמוכן, בין המאמינים.

נשיאים ורוח

מנהיגות בעידן של שינוי

כְּצֶנֶת שֶׁלֶג בְּיוֹם קָצִיר – צִיר נֶאֱמָן לְשִׁלְחֵי
וּנְפֶשׁ אֲדָנָיו יֵשִׁיב
נְשִׂאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אֵין – אִישׁ מִתְהַלֵּל
בְּמַתַּת שְׁקָר⁸⁸

א. הקדמה

בשנת 2006, כמה חודשים אחרי השקת טוויטר וכשוויקיפדיה ה"וותיקה" כבר הפכה לשם דבר, הוזמנתי על ידי הרב ג'ימי קוואלנר לשאת דברים בכנס רבנים בישיבת אש-התורה, השוכנת בעיר העתיקה של ירושלים. פתחתי בשאלה חופשית לקהל ושאלתי את הרבנים איך הם רואים את תפקידם. כמעט כולם השיבו שהם מגדירים את תפקידם כהעברת ידע תורני. אמרתי להם שלדעתי זה אכן היה תפקידם של הרבנים בדורות הקודמים, אבל מאז המצאת הרפוס, הידע הפך זמין לכל אדם.⁸⁹ הידע אכן זמין, אמרו לי, אך יש צורך במישהו שיסביר אותו! הצורך הזה, השבתי, גם הוא נחלת העבר. היום יכול כל אחד למצוא באינטרנט שפע של הסברים מגוונים. נוכח המציאות העכשווית, אין מנוס מלהפנים שתפקיד הרב חייב להשתנות. אם הרבנים ימשיכו לזהות את עצמם כמקור לידע, הם ינוצחו על ידי וויקיפדיה ויורשיה העתידיים, שיהיו טובים ממנה לאין-ערוך. רב, מוכשר ככל שיהיה, אינו יכול להיות עדכני יותר מטוויטר או מעניין יותר מיוטוב.

בנקודה זו התפרץ לדבריי רב צעיר מארצות-הברית, שביקש לשתף את הנוכחים בחוויה שהותירה בו רושם עז. הוא סיפר כיצד בשנה שעברה, במהלך שיעור שהעביר לתלמידיו בהלכות שבת, הרים אחד התלמידים את ידו ואמר: "הרב טועה!" עוד לפני שהרב הצליח להבין מניין הביטחון, שלא לומר החוצפה, הנער כבר השיב: "גוגל!"

בעיניי, ביזור הידע ההולך ומתעצם מניח בפנינו את הצורך להגדיר מחדש את תפקידם של הרבנים ושל מנהיגי הציבור. במבט רחב יותר, מבנה ההנהגה דורש עדכון וריענון. עלינו לחשוב מחדש מה היא ההנהגה בדורנו, ואלו פנים ראוי שתלבש מכאן ולהבא.

ב. דפוסי מנהיגות מתחרים

אברבנאל הסביר שספר במדבר הוא "ספר ההנהגה"⁹⁰. בפרפרזה על דבריו, אפשר שנכון יותר לבחור בשם "ספר ההנהגות", משום שכמה וכמה צורות שונות של הנהגה מתחלפות לאורכו. העיסוק בהנהגה מופיע כבר בראשית הספר: משה ואהרון מצווים לפקוד את העם, ובמסגרת זו מופעל לראשונה מוסד נשיאי השבטים:⁹¹

וְאַתְּכֶם יְהִיוּ אִישׁ אִישׁ לְמִטָּה אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אֲבֹתָיו הוּא. וְאַלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יַעֲמְדוּ אִתְּכֶם לְרִאיוֹבֵן אֶלְיָצוֹר בֶּן שְׂדִיאוֹר. לְשִׁמְעוֹן שְׁלֵמִיאֵל בֶּן צוּרִישֶׁדִי. לְיְהוּדָה נַחֲשׁוֹן בֶּן עֲמִינָדָב. לְיִשָּׁשְׁכָר נַתָּנָאל בֶּן צוּעָר. לְזָבוּלֹן אֶלְיָאֵב בֶּן חֶלֶן. לְבִנְיָמִן יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם אֶלְיָשָׁמֶע בֶּן עֲמִיהוּד לְמִנְשֶׁה גְּמַלְיָאֵל בֶּן פְּדָהצוֹר. לְבִנְיָמִן אֲבִידָן בֶּן גִּדְעָנִי. לְדָן אַחִיעֶזֶר בֶּן עֲמִישֶׁדִי. לְאֶשֶׁר פְּגַעִיאֵל בֶּן עֲכָרֹן. לְגָד אֶלְיָסֵף בֶּן דְּעוּאֵל. לְנַפְתָּלִי אַחִירֵע בֶּן עֵינָן. אֶלֶּה קְרוּאֵי הָעֵדָה נְשִׂיאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתֵם רִאשֵׁי אֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל הֵם. וַיִּקַּח מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר נִקְּבוּ בְשֵׁמוֹת.⁹²

עד לנקודה זו הוזכרו במקרא שתי שיטות של מנהיגות: האחת – שלטון היחיד של משה, שנעזר מפעם לפעם בשותפים – בני משפחתו (אהרן ובניו, חור בן אחותו) או תלמידו (יהושע בן נון). השנייה – "זקני ישראל", המוזכרים באופן כללי בספר שמות (פרק יז) כמי שפעלו לצידו של משה והיוו את השדרה השנייה בהנהגה (כפי שתיארתי בספרי כל אחד משה רבנו⁹³). מתוך כך, עולה השאלה: מדוע בתחילת ספר במדבר נדרשים בני ישראל לשיטת מנהיגות חדשה שתעניק ייצוג – ושמה הנהגה נפרדת – לכל שבט ושבט, על ידי אנשים שחשוב לתורה לציין את שמותיהם?

נראה שמעורבותם של נשיאי השבטים במפקד החיילים, שנערך כעשרים יום לפני התחלת התנועה לכיבוש היעד,⁹⁴ נועדה לארגון המהלכים הצבאיים לקראת הכניסה לארץ ישראל והמלחמה נגד שבעת עמי כנען.⁹⁵ שמותיהם של אותם נשיאים שבים ונוזכרים שלוש פעמים נוספות: בפרק ב, העוסק בסדרי המחנה וההתנהלות במסע; בפרק ז, המתאר את תרומתם של הנשיאים להיבט הלוגיסטי של המשכן. (שהתבטאה בתרומת שש עגלות לצורך הובלה נוחה ויעילה של חלקי המשכן במהלך המסע הממושך העומד בפני העם); ובפרק י, שבו הם נזכרים כממונים על צבאות שנים־עשר השבטים (לדוגמה: "וַיִּסַּע דָּגַל מַחֲנֵה בְנֵי יְהוּדָה בְּרֵאשֶׁנָּה לְצַבְאָתָם וְעַל צָבָאוֹ נַחֲשׁוֹן בֶּן עֲמִינָדָב").⁹⁶

עם זאת, בתחילת פרק יג מוזכרים שמותיהם של נשיאים אחרים:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. שְׁלַח לְךָ אַנְשִׁים וַיֵּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלַחוּ כָל נְשִׂיא כְּהֵם. וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַּר פָּאָרָן עַל פִּי ה' כָּלֶם אַנְשִׁים רָאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה. וְאַלֶּה שְׁמוֹתָם לְמִטָּה רְאוּבֵן שְׁמוּעַ בֶּן זְכוּר. לְמִטָּה שִׁמְעוֹן שָׁפֵט בֶּן חוּרִי. לְמִטָּה יְהוּדָה כָּלָב בֶּן יִפְנָה. לְמִטָּה יִשְׂשָׁכָר יִגָּאֵל בֶּן יוֹסֵף. לְמִטָּה אֶפְרַיִם הוֹשֵׁעַ בֶּן נוֹן. לְמִטָּה בְּנִמֵּן פִּלְטִי בֶּן רְפוּא. לְמִטָּה זְבוּלֹן גְּדִיאֵל בֶּן סוּדִי. לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מְנַשֶּׁה גְּדִי בֶּן סוֹסִי. לְמִטָּה דָן עֲמִיֵאל בֶּן גַּמְלִי. לְמִטָּה אֲשֶׁר סְתוּר בֶּן מִיכָאֵל. לְמִטָּה נַפְתָּלִי נַחְבִּי בֶּן וּפְסִי.

לְמִטָּה גַּד גָּאוֹאֵל בֶּן מָכִי. אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה
 לְתוֹר אֶת הָאָרֶץ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹנִן יְהוֹשֻׁעַ.⁹⁷

את הסיבה לחילופים בהנהגת העם יש לבקש במאורעות שאירעו
 בינתיים, בשני הפרקים המפרידים בין שתי רשימות הנשיאים.⁹⁸ לאחר
 קריאת הקרב החותמת את פרק י: "קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך
 מפניך,"⁹⁹ חלה בפרק יא תמורה בלתי-צפויה בעליל:

וַיְהִי הָעַם פְּמִתָּאֲנָיִם רַע בְּאֲזְנֵי ה' וַיִּשְׁמַע ה' וַיַּחַר אָפוֹ וַתִּבְעַר
 בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקֶצֶה הַמַּחֲנֶה. וַיִּצְעַק הָעַם אֶל מֹשֶׁה וַיִּתְפַּלֵּל
 מֹשֶׁה אֶל ה' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ. וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא תִּבְעָרָה כִּי
 בְעָרָה בָּם אֵשׁ ה'. וְהָאֶסְפָּסָף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הַתְּאוּוֹ תְּאוּה וַיִּשְׁבוּ
 וַיִּבְכוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יֹאכְלֵנוּ בָּשָׂר. זָכְרָנוּ אֶת הַדָּגָה
 אֲשֶׁר נָאֵכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקֶּשָׁאִים וְאֶת הָאֲבֻטָּחִים וְאֶת
 הַחֲצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים. וְעַתָּה נִפְשָׁנוּ יִבְשֶׁה אֵיךְ כָּל
 בְּלַתִּי אֵל הַמָּן עֵינֵינוּ.¹⁰⁰

נשיאי השבטים היו מנהיגים צבאיים מורמים מעם, שארגנו את
 התוכנית הצבאית להגשמת הייעוד הגדול של כינון מדינה עצמאית.
 אבל מסתבר שכוח וניהול צבאי יוצרים שתי תגובות בלתי-רצויות:
 חלק מהציבור הופך להיות חסר-ביטחון ורווי-דאגות – המתאוננים.
 אצל חלק אחר, התכונה הצבאית הרוחשת במחנה לקראת הכיבוש
 מעוררת תאוות בלתי-נשלטות – המתאוים. בשני המקרים, התוצאה
 אחת: "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת
 האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים". הביטחון כחזון
 הגאולה נסדק והעוגה לחיקה החמים של מצרים, בירת הכוחניות
 והחומריות, מתגנבת אל הלבבות. המתאוננים והמתאוים, שתי
 קבוצות של אנשים שלא השכילו להבין את גודל השעה, מעידים על
 כשל בקשר שבין ההנהגה לציבור.
 נוכח הכשל ביקש משה סעד מה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֵל ה' לָמָּה הֲרַעַתָּ לְעַבְדְּךָ וּלְמָה לֹא מָצְתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְשׁוּם אֶת מִשָּׂא כָּל הָעַם הַזֶּה עָלַי... לֹא אוֹכַל אֲנִי לְבַדִּי לְשֹׂאת אֶת כָּל הָעַם הַזֶּה כִּי כָבֵד מְמֹנִי. וְאִם כִּכָּה אֶת עֲשֵׂה לִי הֲרַגְנִי נָא הֲרֹג אִם מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאֶה בְּרַעֲתִי.¹⁰¹

דבריו של משה עושים את שלהם. ה', שהפעיל את מוסד נשיאי השבטים בראשית הספר, חזר להצעה של ספר שמות – הקמת שדרת הנהגה המורכבת מזקני ישראל:

וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה אֶסְפֶּה לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִדְעָתָּ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרֵיו וְלִקְחָתָּ אֹתָם אֵל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְבוּ שָׁם עִמָּךְ. וְיִרְדְּתִי וְדִבַּרְתִּי עִמָּךְ שָׁם וְאֶצְלָתִי מִן הַרְיֹחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשָׁמְתִי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אִתְּךָ בְּמִשָּׂא הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אֶתְּהָ לְבַדְּךָ.¹⁰²

רש"י בפירושו לתורה הכריע ששבעים הזקנים המוזכרים כאן, בספר במדבר, אינם אותם זקנים המוזכרים לנו מספר שמות.¹⁰³ עם זאת, נראה שהמודל של "זקני העם ושטריו" דווקא משחזר את המודל של ספר שמות. השוטרים מופיעים לראשונה בספר שמות כאשר הם מוכים בידי הנוגשים המצרים, לאחר שהעבדים הישראלים הנתונים באחריותם לא עמדו במכסת הלבנים שהוטלה עליהם. בתגובה, השוטרים מבני ישראל לא הסתפקו בדין ודברים עם המכים, אלא עקפו את סמכותם ושטחו את טענותיהם בפני המלך פרעה עצמו.¹⁰⁴ הזקנים והשוטרים הם מנהיגים מסורים, שהתגלו כמי שעושים למען העם הרבה מעבר לשמירה על הסדר הציבורי.

אם כן, לפנינו שתי צורות הנהגה המתחרות זו בזו: האחת – נשיאים, אנשי צבא המובילים את המסע לכיבוש הארץ, והשנייה – זקנים ושוטרים, הנהגה עממית שצמחה מהשטח עוד במצרים,¹⁰⁵ והיא מתפקדת היטב בשעות לחץ. הזקנים והשוטרים פועלים כדי לרומם את רוחו של העם בשעה שמצבו הפיזי מורע, וסימני שאלה מתחילים לרחף מעל התקווה לגאולה.

לכן, למרות שרק לפני זמן קצר הוחלפו הזקנים בשנים-עשר נשיאים-מצביאים, בפרק יא של הספר נדרשת חזרה למודל של שדרת הנהגה "מקומית-קהילתית" המחוברת לשטח ולאנשים. במבט רחב יותר, תשובתו של ה' לבקשתו של משה מלמדת שהצבאיות אינה חזות הכול. אתגר כיבוש הארץ צבאי במהותו, אך הנהגת העם אינה יכולה להינתן בידי אנשי הצבא. גם כשהמשימה הלאומית מתחילה במשימה צבאית, חשוב לזכור שהעם אינו יכול להתנהל תחת משטר צבאי. ההיסטוריה הוכיחה פעם אחר פעם שהדבר אינו אפשרי, ומלבד זאת – הוא גם אינו נכון. המשימה הלאומית איננה מתמצה בכיבוש כשלעצמו, אלא שואפת למטרה האזרחית של כינון חברת מופת. כדי לנהל את העם אל היעד הכולל יש צורך אמיתי באנשי רוח, ועובדה זו מודגשת בפסוקים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֲסֹפֶה לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִדְעַתְּ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וְלִקְחָתָ אֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְבוּ שָׁם עִמָּךְ. וְיִרְדְּתִי וְדִבַּרְתִּי עִמָּךְ שֵׁם וְאֶצְלָתִי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשָׁמַתִּי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אֹתָךְ בְּמִשָּׁא הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אֹתָהּ לְבַדְּךָ... וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶל הָעָם אֵת דְּבָרֵי ה' וַיֵּאָסֶף שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל. וַיִּרְד ה' בְּעָנָן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֶּאֱצֹל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שִׁבְעִים אִישׁ הַזְּקֵנִים וַיְהִי כְּנֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ.¹⁰⁶

איננו יודעים את שמותיהם של שבעים מנהיגי הרוח.¹⁰⁷ בהחלט ייתכן ששנים-עשר הנשיאים החדשים שנמנו בשמותיהם בפרק יג השתייכו לאסכולת הזקנים והשוטרים, שבפרק יא שבה לקידמת הבמה. נשיאים אלו, שהם גם המרגלים ששלח משה לתור את הארץ, היו שונים באופיים מאותם נשיאים-מצביאים שהוזכרו מספר פעמים בעשרת הפרקים הראשונים של ספר במדבר. סביר שהנשיאים של פרק יג שיקפו את רוח המנהיגות החדשה, פוסט מתאוננים-מתאווים. הייתה זו מנהיגות שאינה נותנת בלעדיות לאוריינטציה הצבאית.

כך, לפחות, נראה מההנחיות של משה למשימה:

וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם עֲלוּ זֶה
בְּנֹגֵב וְעֲלִיתֶם אֶת הָהָר. וּרְאִיתֶם אֶת הָאָרֶץ מָה הִוא וְאֵת הָעָם
הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הַחֲזֹק הֲוֵא הַרְפָּה הַמְעֻט הֲוֵא אִם רַב. וּמָה הָאָרֶץ
אֲשֶׁר הִוא יֹשֵׁב בָּהּ הַטּוֹבָה הֲוֵא אִם רָעָה וּמָה הָעָרִים אֲשֶׁר הִוא
יֹשֵׁב בָּהֶנָּה הַמְּצֻחִים אִם בְּמִצְרִים. וּמָה הָאָרֶץ הַשְּׂמֵנָה הֲוֵא
אִם רְזָה הֲיֵשׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵיזֶן וְהִתְחַזְּקֶתֶם וּלְקַחְתֶּם מִפְּרֵי הָאָרֶץ
וְהִימִים יְמֵי בְּכוּרֵי עֲנָבִים.¹⁰⁸

כפי שניתן לראות, דבריו של משה לא עסקו רק בפן הצבאי של משימת הריגול. הוא מצווה על המרגלים לדווח על רמת כשירותם הצבאית של יושבי הארץ, אך מורה להם להתייחס גם לנתונים אחרים: האם הארץ טובה או רעה, שמנה או רזה, האם גדלים בה עצים או לא. יתרה מזו, כאשר הוא מטיל עליהם להביא עמם ממצאים, הוא אינו מתכוון לכלי נשק ייחודי אלא לפרי הארץ.

משה, כך מסתבר, לא ראה בנשיאים החדשים מנהיגים צבאיים, אלא מנהיגים שירוממו ויחזקו את רוח העם. לכן, מעבר להיבטים הצבאיים, כיצד ואיך מומלץ להילחם, הוא רצה לשמוע גם על ההיבטים האחרים, אלו שיש בהם עניין רב לציבור, כדוגמת מצב החקלאות בארץ. תקוותו הייתה שהתשובות ירוממו את מצב הרוח הציבורי ויציתו מחדש את אש ההתלהבות לקראת השלב הבא במסע.

ג. מנהיגות ברובד שני

המרגלים, כפי שתיארתי בהקדמה לספר, חזרו כשבפיהם הדיווח הבא:

וַיָּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאָרֶץ מִקֶּץ אַרְבָּעִים יוֹם. וַיֵּלְכוּ וַיִּבְאוּ אֶל מֹשֶׁה
וְאֶל אֶהֱרֹן וְאֶל כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מִדְּבַר פְּאָרֶן קִדְשָׁה
וַיִּשִׁיבוּ אוֹתָם דְּבַר וְאֵת כָּל הָעֵדָה וַיִּרְאוּם אֶת פְּרֵי הָאָרֶץ.

וַיִּסְפְּרוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ בָּאנוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ וְגַם זָבַת חֶלֶב
וַיִּדְבַּשׁ הוּא וְזֶה פְּרִיָּהּ. אָפֶס כִּי עַז הָעַם הַיֹּשֵׁב בְּאֶרֶץ וְהָעָרִים
בְּצִרּוֹת גְּדֹלַת מְאֹד וְגַם יְלָדֵי הָעֲנָק רָאִינוּ שָׁם. עֲמַלְק יוֹשֵׁב
בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב וְהַחִתִּי וְהַיְבוּסִי וְהָאֱמֹרִי יוֹשֵׁב בְּהָר וְהַכְּנַעֲנִי יֹשֵׁב
עַל הַיָּם וְעַל יַד הַיַּרְדֵּן.

וַיְהִי כִּלְבָב אֶת הָעַם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר עֲלֵה נַעֲלֵה וַיְרַשְׁנוּ אֶתְּהָּ כִּי
יָכוֹל נוֹכַח לָהּ.

וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָלוּ עִמּוֹ אָמְרוּ לֹא נוֹכַח לַעֲלֹת אֶל הָעַם כִּי חֲזַק
הוּא מְמֹנֵו. וַיֹּצִיאוּ דְבַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֶתְּהָּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בָּהּ לְתוֹר אֶתְּהָּ אֶרֶץ אֲכָלֶת יוֹשְׁבֶיהָ
הוּא וְכָל הָעַם אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּתוֹכָהּ אֲנָשִׁי מְדוֹת. וְשָׁם רָאִינוּ אֶת
הַנְּפִלִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִלִים וְנָהִי כְּעֵינֵינוּ כַּחֲגָבִים וְכֵן הָיִינוּ
כְּעֵינֵיהֶם.¹⁰⁹

מדוע אנשים שראו בעיניהם את ניסי יציאת מצרים, וחוו את קריעת
ים סוף, חזרו נרעשים ומפוחדים כל כך ממשימת הריגול שהוטלה
עליהם? עיון בפרקים האחרונים של ספר ויקרא עשוי להבהיר מעט
את הדבר. בספר ויקרא הובטח לעם ישראל שפע חקלאי אם ישמרו
את מצוות האֵל:

וַעֲשִׂיתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וַיִּשְׁכַּתֶּם
עַל הָאָרֶץ לְבִטָּח. וְנָתַנָּה הָאָרֶץ פְּרִיָּהּ וְאָכַלְתֶּם לְשִׁבְעָה וַיִּשְׁכַּתֶּם
לְבִטָּח עָלֶיהָ.¹¹⁰

וגם בהמשך:

אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם. וְנָתַתִּי
גִשְׁמִיכֶם בְּעֵתָם וְנָתַנָּה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׁדֶה יִתֵּן פְּרִיו.
וְהַשִּׁיג לָכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר וּבְצִיר יִשִּׁיג אֶת זֶרַע וְאָכַלְתֶּם
לַחֲמִיכֶם לְשִׁבְעָה וַיִּשְׁכַּתֶּם לְבִטָּח בְּאַרְצְכֶם. וְנָתַתִּי שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ
וַיִּשְׁכַּתֶּם וְאִין מַחְרִיד וְהַשְׁבַּתִּי חִיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחָרַב לֹא

תַּעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם. וַיִּרְדְּפֶתֶם אֶת אֵיבֵיכֶם וַנִּפְּלוּ לְפָנֵיכֶם לְחָרֹב.
וַיִּרְדְּפוּ מִכֶּם חֲמִשָּׁה מְאָה וּמְאָה מִכֶּם רִבְכָּה יִרְדְּפוּ וַנִּפְּלוּ אֵיבֵיכֶם
לְפָנֵיכֶם לְחָרֹב.¹¹¹

המרגלים, שלא באו מהתחום הצבאי אלא משדרת ההנהגה הרוחנית, היו מצויים היטב בתוכן הברית העתידה להתממש בין האֵל ובין עושי דברו בארץ כנען. משום כך, כאשר ראו את פירותיה הטובים של הארץ, הם הסיקו שיושביה אכן מקיימים את תנאי הברית וראויים לברכת ה'.

בנוסף, משה ביקש מהם לבדוק האם העם היושב בארץ הוא מעט או רב, אך דיווחם של המרגלים אינו כולל התייחסות מפורשת לנושא המספרי. במקום זאת, הם מתארים את העם היושב בארץ כ"עז", תיאור שאף הוא הולם את הבטחות הברית: "וַיִּרְדְּפוּ מִכֶּם חֲמִשָּׁה מְאָה וּמְאָה מִכֶּם רִבְכָּה יִרְדְּפוּ וַנִּפְּלוּ אֵיבֵיכֶם לְפָנֵיכֶם לְחָרֹב".

בתודעה שהתורה מעצבת, עם ישראל אמור להיות עם קטן: "כִּי אַתֶּם הַמְּעַט מִכָּל הָעַמִּים"¹¹², שבברכת ה' רודף את אויביו הרבים, מכה בהם ומניס אותם. נוכח המראות שראו המרגלים בארץ, הם החלו לחשוש שההפך הוא הנכון. בתרחיש הבלהות שציירו בעיני רוחם, עתיד המיעוט הכנעני להדוף את המוני בית ישראל, אנשים נשים וטף, ולהכות בהם עד חורמה.¹¹³

בתגובה לדברי חבריו לקבוצה, כלב בן יפונה התפרץ: "וַיֵּהֶס כָּלֵב אֶת הָעָם אֶל מִשֶּׁה וַיֹּאמֶר עֲלֵה נַעֲלֵה וַיִּרְשְׁנוּ אֹתָהּ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ!"¹¹⁴. כשראה שדבריו אינם מועילים, וכי המרגלים מוסיפים להתבצר בעמדותיהם, חזר והדגיש בפני כולם:

אִם חָפֵץ בָּנוּ ה' וְהֵבִיא אֶתָּנוּ אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת וַנִּתְּנָה לָנוּ אָרֶץ
אֲשֶׁר הוּא זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ. אַךְ בְּה' אֵל תִּמְרְדוּ וְאַתֶּם אֵל תִּירָאוּ
אֶת עַם הָאָרֶץ כִּי לְחַמְנוּ הֵם סָר צֵלָם מֵעֲלֵיהֶם וְה' אֶתָּנוּ אֵל
תִּירָאָם.¹¹⁵

השימוש במילים "סָר צֵלָם מֵעֲלֵיהֶם" איננו מקרי. יש רק עוד מקום

אחד בתורה שבו מופיעה המילה "צל" – בסיפור השמדת סדום ועמורה: "הִנֵּה נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא יָדָעוּ אִישׁ אוֹצִיָּאָה נָא אֶתְהֶן אֵלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן פְּטוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לְאִנָּשִׁים הָאֵל אֵל תַּעֲשׂוּ דְבַר כִּי עַל כֵּן בָּאוּ בְּצַל קִרְתִּי".¹¹⁶ לוט, שרצה להגן על המלאכים, פנה לאנשי סדום תוך שהוא מציג את ביתו כצל, שיש בו כדי להגן על החוסים תחתיו מפני רעת אנשי המקום. כולם מכירים את סוף הסיפור – צל קורותיו של הבית לא הגן על איש בעת הפיכת סדום כשה' השמיד את האזור. גם כאן, אמר חלב, צילם של הכנענים – העוצמה שמייחסים להם המרגלים – היא אשליה שאין בה ממש. חלב, שהכתוב מתארו כמי ש"רוח אַחֲרֵת עִמּוֹ",¹¹⁷ ראה את המכנה המשותף לשני המקרים: עוצמה כלכלית לצד שחיתות מוסרית. בעוד חבריו למסע ראו צל הרים כהרים, הוא העמיק להתבונן מבעד לאבחנה השטחית והצלח לפתח תובנות השייכות לחשיבה ברובד שני, בלשונו של המשקיע האגדי הווארד מרקס.¹¹⁸

כדי להבין מהי חשיבה ברובד שני, נעמיד את עצמנו במקומו של משקיע הבוחן השקעה חדשה. בחשיבה ברובד ראשון ניתן לומר: חברה מסוימת נמצאת במצב טוב, ולכן כדאי לקנות את מניותיה בכורסה. הבעיה היא שהידע זמין לכול, וערכו כבר מגולם בשווי המניה. כדי להגיע להשקעה מוצלחת צריך לשאול שאלות עמוקות יותר, כגון: מה אני יודע שמישהו אחר לא יודע? האם יש לי תוכנה או הבנה שלאחרים אין? האם התוכנה הייחודית שבידי מאפשרת לי לחזות סיטואציה שבה חברה הנחשבת לגרועה תפרוץ, בניגוד לתחזיות הרווחות? האם באפשרותי להשפיע על העתיד, או אפילו ליצור אותו, על בסיס הידע שבידי?

רוב העולם פועל ברובד ראשון: אם החברה אינה עומדת בציפיות הרווח – כדאי למכור את מנייתה. החושב ברובד שני אומר: החברה אומנם אינה עומדת בציפיות, אבל להבנתי, מצבה אינו גרוע כפי שכולם חושבים, ולכן צריך דווקא לקנות את מנייתה. דוגמה בניואנס אחר: הידיעה כי מחיר המניות של החברות המייצרות מוליכים למחצה עולה בעקבות עלייה בביקוש, מובילה אותי להחלטה לרכוש נדל"ן

בשטחים הסמוכים למפעלים של חברות אלה. כאשר הביקוש יעלה על יכולת האספקה, סביר שיזדקקו לשטחים אלו לשם בניית מפעלים נוספים, ושווי הנכסים שרכשתי יעלה.

כלב ראה מעבר לפירות ולצל. הוא לא התרשם מהעטיפה החיצונית, מהערים הבצורות ומילידי הענק, אלא העמיק להתבונן פנימה והשכיל לראות את החולשות. חשיבה ברובד שני הובילה אותו למסקנה שעם ישראל הרעב והנחוש, שעבר כברת דרך ארוכה על מנת לבנות את עתידו, יוכל לגבור על עמי כנען היושבים מאות שנים באין מפריע תחת גפנם ותאנתם.

כלב פועל ברובד שני, כי הוא שומע את דברי חבריו. הוא מבין שכמו שהם רואים את התמונה – כך כולם רואים אותה, ומחליט להכניס לבסיס הנתונים גם את מה שכולם "יודעים" ו"רואים". כך עולה בידו לפתח הערכת מצב חדשה, ולגזור מתוכה אסטרטגיית השקעה הצופה מעבר למה ש"כבר מתומחר".

המרגלים הזכירו את ריבוי העמים בארץ בנימה של ייאוש, מתוך מחשבה שיהיה צורך במלחמות רבות עד להשלמת הכיבוש. אבל במחשבה שנייה, קיומם של עמים שונים בתוך תא שטח קטן מעיד על העדר סולידריות ביניהם. מדובר בחולשה שאותה יוכל עם ישראל לנצל היטב. בעוד אותם עמים נפרדים "תקועים" כל אחד בבסיסו, מסוגל הצבא הישראלי קל התנועה, שחצה לא מכבר את המדבר במסעו ממצרים לארץ ישראל, לנוע בין הנקודות ולרכז כוחות כנגד היעדים המבודדים. ואכן, בספר יהושע מתואר כיצד תקפו כוחותיו של יהושע בן־נון עיר אחר עיר, והביאו לנפילתו של אזור אחר אזור. בכל מערכה שכזו היו תושבי המקום מתבצרים בין חומותיהם ובסופו של דבר נכנעו מבלי שזכו לסיוע מצד עמים אחרים, שהיו עלולים לפתוח חזית נוספת במקביל.

בנוסף, כלב הבין שאם כולם בטוחים שהארץ איננה ניתנת לכיבוש, הרי שהיא איננה חזקה כפי שנוטים לחשוב. הסיבה לכך היא שגם יושבי הארץ עצמם "בונים" על הדימוי הגבוה שלהם בעיני שכניהם, וכתוצאה מכך מפחיתים את ההשקעה הממשית בתחום הביטחון.

הטלת הספק בקונצנזוס בדבר עוצמתם של יושבי הארץ אפשרה לכלב להבחין בנתון נגדי: בארץ כנען חיים גם "ילידי הענק", ומכאן שעוצמתם של יושבי הארץ אינה כה חזקה, ואין להם יכולת להילחם בענקים ולגרשם. אשר לענקים עצמם, המרגלים אינם מתארים אותם כעם, ומכאן שמדובר בפרטים בודדים, שניתן יהיה להתמודד איתם.¹¹⁹ בתרחיש הגרוע ביותר, ניתן יהיה לחיות לצידם בדו־קיום, כפי שעשו יושבי הארץ עד עתה.

חשיבה ברובד שני מובילה את כלב גם לפרשנות שונה לעובדות המבוססות: לדעתו, ישיבתם של עמי כנען ב"ערים בצורות גדולות מאוד" אינה מלמדת על עוצמה, אלא להפך, על חולשה. מדובר בעמים שאינם בטוחים בכוחם, ומשום כך הם מתכנסים מאחורי חומות גבוהות המגינות עליהם ועל אוצרותיהם מפני הישג ידם של זרים. תוכנה אחרת נוגעת למספרם הקטן של יושבי כנען, שהוביל את המרגלים למסקנה שהם עזים ורצויים בעיני ה'. בראייתו של כלב, ההפך הוא הנכון. את דעתו הוא מבטא באמצעות ההדגשה שהארץ שראה היא זבת חלב ודבש, תיאור שלא נועד לפתות את בני ישראל לשלם את מחיר המלחמה, אלא להוכיח להם שיושבי הארץ אינם ראויים לעזרת ה'. הרי ארץ כה עשירה וטובה הייתה אמורה למשוך אליה מהגרים רבים, ואם המצב אינו כזה – אין זאת אלא שיושבי הארץ דומים לאנשי סדום, שונאי הזרים.

כאן המקום להיזכר במשה, שהציע ליתרו להצטרף אל ישראל ולשכון בארץ כגר. הצעה זו, כפי שלימד הרב סולובייצ'יק,¹²⁰ מהווה למעשה הזמנה לכל הגרים שבכל הדורות, וחושפת את התכלית שלשמה מוביל אותם ה' לכיבוש הארץ: הקמת חברה ישראלית ערכית, שבה יוכלו אנשים מכל קצווי תבל לחיות מתוך חירות וערכות הדדית.¹²¹

כלב בן יפונה זיהה שעמי כנען מרוכזים רק בעצמם, וזאת חולשתם. הוא האמין שיש בכוחה של הבשורה הערכית החדשה של עם ישראל להכניע מציאות קיימת. מניסיוני, שינויים בגישה, לצד מיתוג של ערכים מיטיבים, עשויים להיות פקטור משמעותי בשינוי המציאות מן הקצה אל הקצה וביצירת הזדמנויות חדשות.

בשונה מכלב, המרגלים היו מנהיגים שהבינו אולי לנפש העם בעבר ובהווה, אך כשלו בהערכת העתיד.¹²² מנהיגים צריכים לדעת כיצד לחשוב באופן יצירתי גם על מציאות שעדיין איננה קיימת. אסור להם להרים ידיים כשיש צורך להשיג יעד שנראה רחוק או כשנחוץ לבנות מערכת שטרם נראתה כמוה.

ייתכן שהסיבה לכישלונם של המרגלים נעוצה במשבר המתלוננים והמתאווים, שעוד היה טרי בזיכרוננו של משה. לנוכח התלונות וחוסר-הסבלנות, שנבעו מתוך השתקעות בצורכי ההווה, חש משה צורך "למכור" את הרעיון שארץ ישראל היא פורייה ועונה על צורכי העם. אפשר שהדבר השפיע על אופן קבלת ההחלטות שלו, וגרם לו לשנות את הגדרת המשימה של המרגלים: במקום להנחות אותם להתמקד בגיבוש אסטרטגיה לקראת הכיבוש העתידי, הוא העסיק אותם גם בשאלות הנוגעות למצבה העכשווי של החקלאות המקומית: "הַשְּׂמֵנָה הוּא אִם רָזָה הַיֵּשׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵין". הנשיאים החדשים, שלא ניחנו בחשיבה ברובד שני, הגיבו בהתאם. הסקירה שלהם התמקדה בהווה, ולא בדרכים ליצירת מציאות חדשה.

ד. מנהיגי האתמול במשימות המחר

אברכנאל טען שהסיבה שמנעה את כניסתו של משה לארץ הייתה חטא המרגלים, ולא, כמקובל לחשוב, אירועי "מי מריבה", כשהיכה את הסלע לעיני העם במקום לדבר אל הסלע. דומני, שעיקר הכשל התבטא בבחירת המרגלים, ולא רק בהגדרת המשימה. קריאה מדוקדקת בפסוקים מעלה את האפשרות שמשה לא עשה בדיוק כפי שצווה מפי ה':

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. שְׁלַח לְךָ אַנְשִׁים וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן
אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטֵּה אֲבֹתָיו
תְּשַׁלְּחוּ כָל נְשִׂיא בְהֵם. וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַּר פָּאָרָן עַל פִּי
ה' כָּלֶם אַנְשִׁים רָאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה. וְאֵלֶּה שְׁמוֹתָם...¹²³

בעקבות אירועי המתאוויים והמתלוננים הבין משה שההנהגה הצבאית כשלה בכל הנוגע לתיווך המהלך הגדול להמונים, וכאמור, לצורך כך חזר למודל של שכבת ההנהגה העממית של הזקנים. כהמשך ישיר לכך בחר למשימת הריגול את אותם "רָאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל",¹²⁴ המוכרים והמקובלים בקרב העם, כדי לוודא שהציבור יתחבר למשימה הלאומית החשובה שעומדת בפתח. בחירה זו הייתה שגויה. ה' ציווה לשלוח: "פֶּלֶן נָשִׂיא בְּהֶם", כי למשימת הריגול התאימו דווקא הנשיאים שה' נקב בשמותיהם בתחילת ספר במדבר, ושהיו אנשי צבא.¹²⁵

אם כן, לשאלה: מדוע הוחלפו הנשיאים של תחילת הספר בנשיאים חדשים? תשובה קצרה ותשובה ארוכה. הקצרה: הוחלפו בטעות: "כְּשֶׁגָּגָה שְׂיִצָּא מִלְפָּנַי הַשְּׁלִיט".¹²⁶ התשובה הארוכה: הנשיאים, מנהיגי הצבא של תחילת הספר, לא הוחלפו ולא הועברו מתפקידם. ה' ציווה לשלוח אותם, אבל משה, שלח במקומם בעלי תפקיד אחרים, שאינם נשיאים ואינם אנשי צבא. בשורה התחתונה, מדובר על הזדמנות שהוחמצה: אילו הנשיאים המצביאים היו אוספים את המידע המודיעיני בארץ, הם היו יודעים לנתח אותו בצורה אחרת ולהפיק מתוכו את המסקנות הנכונות.¹²⁷

לא בכדי קראתי לספר השני בסדרה זו: כל אחד משה רבנו, כי המנהיגות איננה בינארית, והשאלה איננה האם אדם מסוים מוכתר כמנהיג או לא. בראייתי, בתזמון הנכון, יכול כל אחד יכול להיות מנהיג בתחומו, ולקדם משימות לאומיות. ובמילותיה של המשנה: "אין לך אדם שאין לו שעה".¹²⁸ סיפור המרגלים הוא דוגמה למה שקורה כשהתזמון איננו נכון. ההחמצה צובטת את הלב משום שהבחירה של האנשים הייתה על בסיס מה שהיה דרוש לשלב הקודם, במקום להעריך מה נכון לשלב הבא.

כשלושת אלפים שנה אחרי אירועי ספר במדבר, תיאר ג'ים קולינס¹²⁹ תהליך שבו מנכ"ל מיטיב לבחור את האנשים הנכונים להנהלת החברה שלו, אבל כושל בהתאמת כל אחד מהם לתפקידו. לדוגמה: אדם בעל יכולות שיווקיות מצוינות המתמנה לניהול משאבי אנוש; מנהל שהצליח מאוד בסטארט־אפ מגויס לתפקיד עתיר ניהול בחברה

גדולה; פרויקטור בעל רקורד מרשים בחברות צומחות מוצנח לחברה שצריכה לעבור שינוי מבני עמוק (restructuring) או לקדם אסטרטגיה חדשה. דוגמה נפוצה מהמציאות הישראלית העכשווית היא המחשבה הרווחת שמפקדים טובים בצבא יהיו מנהלים עסקיים טובים או פוליטיקאים טובים. לפעמים זה עובד, ולפעמים לא. גם אדם מוכשר לא מתאים לכל תפקיד, וגם האנשים הטובים ביותר ייכשלו כשהמשימה לא מתאימה לכישוריהם או כשהשלב בהיסטוריה של העם אינו תואם את גישתם או כשצרכי הניהול העתידיים של החברה אינם תואמים את יכולותיהם. לדברי קולינס, המנכ"לים המצליחים אינם רק אלו שיודעים לבחור מי האנשים שיעלו לאוטובוס, אלא אלו שיודעים באילו כיסאות להושיב אותם.

למעשה, ההיסטוריה מלאה בתהליכים של תמורות ושינויי הנהגה מהסוג המתואר בספר במדבר. דוגמה טובה לכך היא האירועים שהביאו לפיצול בין ממלכת יהודה לממלכת ישראל. אחרי מותו של שלמה, שהפך את ישראל לאימפריה אזורית באמצעות הנהגת משטר ריכוזי, סירב רחבעם בנו להיענות לבקשת הציבור, ובעקבות זאת הפסיד כשמונים אחוזים מממלכתו. אני מוצא את עצמי חוזר שוב ושוב לאותה תקופה, בניסיון להבין את כיווני המחשבה הפוליטיים שהובילו לתוצאה אומללה זו.

שנות מלכותו של שלמה היו שנות שלום מבית ומחוץ, והתאפיינו ברווחה כלכלית. אחרי ימי דוד רוויי המלחמות הגיעו ארבעים שנות שגשוג, שכללו פרויקט לאומי של בניית בית המקדש לצד פיתוח תשתיות למסחר חובק עולם. עם השלמתן של משימות אלה, הנהגה הצופה אל העתיד הייתה צריכה להבין שהאנשים שהשקיעו שנות דור בפיתוח הממלכה מעוניינים כעת לעשות לכיתם. בשעה זו המהלך הנכון הוא למנות ראשי עיר מקומיים, להבין לליבם של האזרחים, להיטיב עמם ולהיות להם לאוזן קשבת.

רחבעם היה יכול להמשיך את התנופה אם רק היה משנה את שיטת המנהל, המיסוי וההנהגה. אולם יועציו הפוליטיים ונטיות ההישרדות שלו גרמו לו להדק את אחיזתו בעם באובססיות. יועציו

הזקנים, שראו דבר או שניים במהלך חייהם, ואולי, כמו בספר במדבר, היו מעורים בנעשה במחוזות הבחירה שלהם, הבינו את התמורה המתחוללת והמליצו לרחבעם להתגמש. אבל השפעתם של הצעירים, שלא הייתה להם פרספקטיבה כה רחבה, הייתה חזקה יותר. בבחירה בהתבצרות בשיטת השלטון הקיימת, ובהיצמדות לשיטת המיסוי הנהוגה, הפסיד רחבעם כמעט את כל כוחו.

המודל המלוכני כשל באופן סופי עם חורבן בית המקדש הראשון. בתקופת בית המקדש השני, ההנהגה הרוחנית של עזרא החזירה מגלות בבל את פשוטי העם. כחלק ממודל שלטוני חדש הורחב הייצוג של כלל הציבור באמצעות הרחבת סמכותם של "אנשי כנסת הגדולה".¹³⁰ בשלב מאוחר יותר עלה כוחה של סיעת כוהנים שבאו מאזור מודיעין ולא היו חלק מהנעשה בירושלים, עיר הבירה. אנשי הסיעה, החשמונאים, ביקרו את כניעתה של ההנהגה הרופסת לאימפריה היוונית והצליחו, באמצעות מהלכים צבאיים, לחדש את העצמאות המדינית למשך פרק זמן מסוים. להצלחתם היה מחיר: שלטונם של החשמונאים היה ריכוזי מאוד.¹³¹ בדורות הבאים חזרה לתפוס את מקומה מנהיגות שצמחה מקרב העם, הפעם בדמותם של חכמי התורה, אנשי ההנהגה הרוחנית, אשר התעמתו שוב ושוב עם מוסדות המלוכה והכהונה.

עם חורבן בית המקדש השני, התעצב המודל השלטוני מחדש סביב ההנהגה הרבנית. בתחילה התקיים מוקד משמעותי בעיר יבנה, וברבות השנים, בהתאם לתנאי החיים המשתנים ולגדולתם האישית של החכמים השונים בכל דור ודור, נדר מוקד המנהיגות הדתית מיבנה לגליל, מן הגליל לכבל ומשם למוקדים רבים שהיו פזורים בכל רחבי הגלובוס. למעשה, בשלב זה, כאשר כל קהילה פעלה באופן אוטונומי, הקיץ הקץ על ההנהגה הריכוזית.¹³²

המעבר ממבנה שלטוני ריכוזי לפיזור סמכויות לא היה מיוחד לישראל של העת העתיקה. דוגמה טובה לכך, ממקום וזמן אחרים, היא ארצות-הברית של אמריקה. בשלב הראשון אחז בשלטון מלך אנגליה, לאחר מכן המושכות עברו לאנשי צבא – חבורת גנרלים בראשותו של ג'ורג' וושינגטון, ומהם לידי העם, במסגרת מודל של

דמוקרטיה ייצוגית המבוסס על שני בתי קונגרס ונשיא. גם בארץ, בעת החדשה, הוכל המאבק לעצמאות ישראל בידי אנשי צבא, ראשי המחזרות, שכישוריהם נדרשו לנוכח בעיות הביטחון הקיומיות של היישוב היהודי בארץ ישראל. בהמשך, עם סיומה של תקופת המנדט הבריטי, נבחרו אותם אנשי צבא לכנסת ישראל. בחירה זו הייתה מוצדקת במשך שנים רבות, שבהן הוסיפו האיזמים הביטחוניים ללוות את המדינה המתפתחת. אבל כשאותם גנרלים בדימוס השלימו את משימתם במלחמת ששת־הימים ולא הוחלפו, הגיעו המשברים הקשים של מלחמת יום הכיפורים, ושל התמוטטות הכלכלה בעשורים הבאים.

השאלה הראשונה, אם כן, היא: אלו אנשים ממלאים את תפקידי ההנהגה? השאלה השנייה, הדרמטית יותר, היא: מי מתאים לשלב הבא? האם אנחנו נצמדים אל מצליחני האתמול (בספר במדבר: זקני ישראל, שעשו את עבודתם נאמנה במצרים) או מצליחים לאתר את בעלי הכישורים המתאימים למשימות המחר (בספר במדבר: הנשיאים־המצביאים)? והאם אנחנו מצליחים להעלות גם את אלו וגם את אלו ל"אוטובוס" ומושיבים אותם בכיסאות הנכונים...

התורה מלמדת שסוג ההנהגה חייב להתאים לסוג המשימה. מי שדבק בעבר ומקדש את המודל הקודם, יגיע אל האתגר הבא כשהוא מצויד במודל מנהיגות שאיננו מותאם לצו השעה. יהיה המודל הנבחר אשר יהיה – מלכות, דמוקרטיה או כל שיטה אחרת – ההנהגה חייבת להיות דינמית.

ה. להתחיל לבזר

בלילה אביבי, לאחר שלוש מערכות שבהן כשלו הפוליטיקאים בניסיון להרכיב ממשלה יציבה, וערב המהדורה הרביעית של הבחירות לכנסת בתחילת 2021, נפגשתי עם עדי אלטשולר. מול קהל של כ־200 מנהיגים ישראלים צעירים שוחחנו על אימפקט אורחי. עדי, שהקימה את בתי הספר המכילים, את תנועת הנוער "כנפיים של קרמבו" ואת

מיזם "זיכרון בסלון" להעברת סיפור השואה לדור הצעיר, הסבירה לקהל ששינויים מתחילים מלמטה. המתכון שלה לשינוי הוא רגישות ונחישות: השלב הראשון הוא הרגישות לבעיה המעוררת שאלות על המצב הקיים, השלב השני הוא ניתוח האתגר והשלב השלישי והחשוב ביותר הוא היציאה לדרך, מתוך נחישות ואמונה בכך שכל אחד מאיתנו מסוגל לחולל שינוי.

את "כנפיים של קרמבו" ייסדה עדי כשהייתה בת שש-עשרה, ומאז צמח הארגון והתרחב לעשרות אלפי בני נוער ואף זכה בפרס הנשיא. הרעיון לפרויקט "זיכרון בסלון" נולד בעקבות חוויה משמימה בטקס יום השואה בכיכר רבין בתל-אביב, והבנה שמקורה בליל-הסדר – סיפורים מנציחים זיכרון. הרעיון נתקל בהתנגדות במסדרונות יד-ושם, שלא אהבו את מעורבותו של גורם נוסף ב"ניהול" זיכרון השואה. למרות זאת, עד כה למעלה ממיליון וחצי אנשים השתתפו במיזם. וכך גם משגשגת היוזמה של בתי הספר המכילים, שפרצה אל תוך חלל ריק, שמשדר החינוך סירב לפעול בו במשך כמה עשורים.

המכנה המשותף לכל מפעליה של עדי הוא הביזור, שאותו אני רואה כ"כלל אצבע" של האנושות. כשאני קורא את הפסוק "כִּי מְלֶאָה הָאָרֶץ דָּעָה אֶת ה' פְּמִים לַיָּם מְכַסִּים"¹³³, אני יודע שזה כבר לא חזון לאחרית הימים, אלא מתקיים ממש לנגד עינינו.

לטעמי, בלג'י סריבנסן הוא אחד האנשים החכמים בעולם כיום. סריבנסן, שיוצא לי להתכתב איתו לא מעט בנושאים הקשורים לטכנולוגיית קריפטו ויחסי ישראל-הודו, איננו חוזה עתידות. עם זאת, הוא מנהל את אסטרטגיית ההשקעות שלו כאילו הוא חי בעוד עשר שנים. דוגמה אחת לכך היא יחסו לתופעת הביזור, שעליה הוא כותב מזה שנים אחדות. סריבנסן היה בין הראשונים שזיהו את ביזור העולם הטכנולוגי מעמק הסיליקון למקומות אחרים.¹³⁴ אם רוצים להיישיר מבט אל ההווה, וקל וחומר אל העתיד, חובה עלינו להפנים את התופעה.

עולם המחשוב עבר ממיינפריים לשרת-לקוח, לאינטרנט, לענן, למחשב-על בכיס, ועכשיו למחשוב בכל מקום: internet of things.

לא בכדי, כבר מדברים על השתלת שבבים ואפילו על חיבורם ישירות למוח. ספריות, שהיו הפתרון להנגשת ספרים ומאמרים לכל מי שלא היה עשיר מספיק כדי לקנות בעצמו, עברו מאולמות גדולים למחשב האישי, ומזמינות אותנו לקבל בלחיצת כפתור את כל הדרוש ללימוד או למחקר בכל תחום. מידע חדשותי ופובליציסטי, שהיה בעבר נחלתם הבלעדית של העיתונים ועורכיהם, נכתב כיום על ידי כל מאן דבעי בפייסבוק, בטוויטר או בבלוג אישי, ויש כאלו שמתפרנסים מכך. סרטים, שבראשית הדרך היו נחלתם של האולפנים הגדולים בהוליווד, הפכו לכלי בסיסי שכל ילד יכול להעלות לרשת או לצרוך בכל מקום ובמגוון אין-סופי של תכנים. חתימות, שהיו בעבר מבוססות דיו ולעיתים נדרשו לאישורו של נוטריון מוסמך (המסמל את שיא הריכוזיות), הוחלפו בחתימות דיגיטליות ומוסיפות להתעדכן לחתימות קריפטוגרפיות.¹³⁵

גם עולם הפיננסים מתבודד לנגד עינינו. בנקים לפינטק (טכנולוגיה פיננסית), קריפטו או מערכות מימון מבוזרות (DeFi) תופסים נתחי שוק גדלים והולכים. בתחילת העשור השלישי למאה ה-21, פרץ לתודעה הביטקוין שהושק לפני כעשר שנים. ביטקוין, הוא מטבע קריפטוגרפי גלובלי מבוזר, מבוסס כוח מחשבוני ואנרגיה, אשר אף ממשלה אינה שולטת בו ובהדפסתו. בתחילת אפריל 2021, עם כתיבת שורות אלו, הונפקה חברת קוינבייס – הבנק ומערכת המסחר הגדול ביותר לביטקוין ומטבעות קריפטו נוספים, עם 58 מיליון לקוחות. יותר לקוחות מכל בנק אחר, חוץ מג'יי פי מורגן הוותיק, שנוסד אי שם בשנת 1799.

המערכות הקריפטוגרפיות הן מבוזרות מיסודן. ברמת הפרוטוקול הטכנולוגי ניתן לאשרר את כל הנתונים שנמצאים במסד הנתונים המבוזר,¹³⁶ לרוגמה, המערכת המבוזרת מאשרת את העובדה שאני מחזיק את המטבע או הנכס. בשנים האחרונות קמות מערכות נוספות ייעודיות לכל תחום פיננסי המאשררות טרנזקציות, החזקת נדל"ן, ביטוח חוזים ואפילו חוזים עצמם. מאחר והמערכות הללו אינן תחת שליטתו של אף גורם מרכזי, מדובר בציון דרך משמעותי מאוד במטא טרנד של תהליך הביזור.

באותו אפריל 2021 הסביר ג'יימי דימון, מנכ"ל ג'יי פי מורגן, שהשוק של הבנקים התכווץ בעקבות כניסתן של חברות הפינטק וכדאי לבנקים הגדולים והמסורתיים להתעורר.¹³⁷ חשוב להבין שיש פה קושי מובנה. הקושי נובע מכך שחלק נכבד מהמוניטין של הבנקים מבוסס על שמרנות, והשמרנות נתפסת כערובה ליציבות וכמדיניות המגינה על הלקוחות מפני סיכונים. יחד עם זאת, כיום אפילו הבנקים מבינים שאם ייצמדו למוסכמות האתמול, הם עתידים לאבד את מקומם במהרה. השמרנות גם היא החלטה, ופעמים רבות החלטה מסוכנת. מוסדות רבים נראו איתנים עד שנשברו לפתע. דאגתם למוניטין שצברו לאורך השנים, לצד רצונם להגן על הלקוחות הקיימים, גרמה להם להתעלם מהאותות המבשרים את העתיד.¹³⁸ כמו סריבנסן, אינני חוזה עתידות, אבל קשה לי להשתחרר מתיאורו של ארנסט המינגווי, כאשר ביל שאל את מייק: "איך פשטת רגל?", ענה לו הלה: "בשתי צורות, בהדרגה ואז בבת־אחת".¹³⁹ לכן, אפילו הבנקים הגדולים מנסים, באיחור מה, להשתתף בתחום הפינק המתפתח.

כפי שהרחבתי בהקדמה לספר שבט שואג, גם שוק העבודה עובר ביזור. כלים דיגיטליים, כמו זום וגוגל, מאפשרים לעובדים רבים להתפרנס בכל מקום ומכל מקום. התהליך הואץ במגיפת הקורונה, והיום, כחלק נרחב מהמקצועות ניתן לעבוד רוב הזמן מכל מקום על פני הגלובוס. התופעה ממשיכה להתרחב עוד ועוד, כי היא מזינה את עצמה: ככל שהשימוש בתוכנה תופס חלק גדול יותר מהכלכלה, כך עוד אנשים יכולים לעבוד מהבית. זה הופך את השימוש בתוכנה למרכזי יותר, וחוזר חלילה. הביזור למעשה, דוחף לעוד ביזור והתופעה מתעצמת.

עולם התקשורת עובר אף הוא ביזור. טכנולוגיות כמו 5G מגדילות את רוחב הפס בקצות הרשת, מה שמוסיף גם כוח מחשוב לקצות הרשת. מכוניות, שבעתיד הנראה לעין יהיו מחשבים על גלגלים, יתקשרו עם מגדלים סולרניים בסנכרון מלא. קשה אולי לדמיין את זה, אבל מי שזוכר את המחשוב בשנות ה־70 של המאה הקודמת – מכונות ברזל גדולות ממדים שאכלסו חדרי ענק מקוררים – יכול לשער את גודלה של הקפיצה הבאה.

צבאות שהתבססו על אוגדות חיל-רגלים רבות-משתתפים, לצד אינ-ספור דיוויזיות משוריינות, מעדיפים כיום להפעיל יחידות קומנדו קטנות, זריזות ובעלות יכולות טכנולוגיות, מלטי"ם, מזלטי"ם, רחפנים ורובוטים הנשלטים מרחוק. בתחילת 2021 הכריז צה"ל על הטמעת אנשי טכנולוגיה, לוחמי דלתא, בתוך יחידות השדה האורגניות של חיילות השדה, ובכך פעל לביזור יכולות טכנולוגיות ולחיבורן לפעילות בשטח.¹⁴⁰

גם מערכת הבריאות מתבזרת. אם בעבר הייתה העדפה לפתרונות ריכוזיים גדולי ממדים, שהתאימו לתקופה שבה המיכון דרש הקצאת מקום ומשאבים, הרי שכיום, בעידן הננו-טכנולוגיה, הולכת ומתממשת השאיפה להביא את מערכת הבריאות (ואפילו את האישפוז) אל הקהילה ואל הבית הפרטי. אחת הדוגמאות לכך היא חברת Healthy.io, שכבר הזכרתי בסדרה זו. החברה ממנפת את הסמארטפון, ובעיקר את יכולות הצילום שלו, כדי לאבחן בדיקות שתן, למדוד פצעים ולבצע פעולות נוספות – והכול בבית המטופל. לא עוד נסיעה למעבדה, המתנה בתור, חיפוש חנייה והמתנה לבדיקות. כבר כעת אנו חיים את השלב הראשון בהתנתקות ממערכת אבחון גדולה וצנטרליסטית.

מגמת הביזור התעצמה מאז פרוץ מגפת הקורונה. כשארצות-הברית רצתה לחלק חיסונים, היא הבינה שההצלחה תלויה בביזור סמכויות והטילה את המשימה על ראשי המדינות, ולא על הממשל הפדרלי. גם מערכת הבריאות בישראל הנגישה את החיסונים במאות מוקדים מבוזרים בכל רחבי הארץ, שחלק מהם הוקמו במיוחד לשם כך. מנגד, דוגמה לנזקי הריכוזיות הם בתי האבות, שהפכו למדגרות קורונה, והדגישו את יתרונות ההזדקנות בכבוד בבית.

מצד אחד, רשויות הבריאות הממשלתיות, כמו ה-FDA, הראו שכשיש שריפה משתוללת, המאיימת על האנושות, הן יכולות לפעול מהר ובנחישות. אבל מצד שני, בשגרה, נראה שהמערכות המסורתיות מעדיפות להמשיך עם דפוסי העבודה הישנים, ובכך הן מאיטות מאוד את ההתקדמות, מתסכלות את העם, ומפסידות הלכה למעשה את

המנהיגות שלהם, כי המנהיג אמור לצעוד בראש המחנה. להתנהלות זו יש השפעה ישירה על אמון העם במוסדות.

ירידת סמכותם של הרבנים איננה תוצאה של ירידת דורות מיסטית. אדרבה, תלמידי החכמים בתקופתנו נדרשים ללמוד הרבה יותר חומר, שהתאסף לאורך כל הדורות, כדי להיות רבנים. מה שמאתגר את מודל ההנהגה, כפי שהסברתי בפתח המאמר, הוא זמינותו של "הרב גוגל", המעביר את הידע לידי ההמונים. היות שאני צופה שמגמת הביזור עתידה להתעצם, עד שיתמלא העולם כולו דעה את ה', ניסיתי באותו ערב בישיבת אש-התורה לעורר את מודעותם של הרבנים לכך שהעולם משתנה ולכן גם תפקידם חייב להשתנות, ככל שהם רוצים להוסיף ולהיות רלוונטיים.

אחד מיתרונותיו הבולטים של הביזור הוא האפשרות לפתוח את המחשב או את הסמארטפון ולהתחבר לרבנים, מנהיגי קהילות או מובילי דעה מכל מגוון הקשת ומכל יבשת. למרות, שרבים מרימים גבה או מטילים ספק בטובה שעשויה לצמוח מאפשרות זו, הדבר איננו חידוש החותר תחת יסודות הדת, אלא להפך, הוא דווקא חזרה למקורות. דעת ה', הטבועה באדם מאז בריאתו בצלם א-לוהים שבו, הייתה מאז ומעולם מבוזרת ברחבי הגלובוס: בכל מקום שבו חיים אנשים חופשיים ושונים היא הופיעה והתפתחה. כיום, בזכות הטכנולוגיה והאינטרנט, אנו יכולים להגיע לכל מקום ואתר וליהנות מאוצרות שהיו עד לא מזמן רחוקים מהשגתנו. כך, מי שמתחבר לתהליך הביזור ואיננו מתבצר בד' אמותיו יכול להמציא את עצמו מחדש.

ממש כמו הרבנים, גם הפוליטיקאים והבירוקרטים לא הפכו בן לילה לפחות מוכשרים. השבר המתפשט בעולם הדמוקרטי כיום אינו נובע מכשירות נחותה של הנבחרים, אלא מחוסר התאמה של השלטון המרכזי לתמורות הטכנולוגיות והכלכליות המתחוללות סביבנו. שיטות ההנהגה, שיטות הניהול, תהליכי פיתוח ויישום מדיניות ואף המנהיגים המכהנים, מתפקדים כאילו היו מאובנים, שריד לדור קדום שזמנו עבר. כשם שבעידן האינטרנט דה־פקטו

התבטל ההבדל בין פסק הלכה פרטי לקביעה ההלכתית הרשמית לציבור, כך גם בעולם המדיניות והבירוקרטיה, השקיפות והשיתוף הם עובדה מוגמרת המשנה את כללי המשחק. עם זאת, לא פעם נדמה שהעולם התבזר בקצב מואץ, בעוד הפוליטיקאים, הרשומות והתהליכים הביורוקרטיים שמנהלים אותם, נשארו בתקופת הסוס והעגלה, או במקרה הטוב בעידן של מיקרוסופט 95 ותהליכים שלוקחים איך-סוף.

אם כן, כיום ברור כשמש, שמערכות ריכוזיות קורסות לנוכח האצת הפיתוח הדיגיטלי. סביר להניח שתופעה דומה תתחולל במערכות ההנהגה הריכוזית. ממילא, אם ברצוננו להישאר בחזית העשייה ולנתב את תופעת הביזור למקומות בריאים, טובים וראויים, הרי שעלינו לתת את הדעת על מה שעתיד להתחולל בעולם בשלבים הבאים.

1. קריאת כיוון

אפשר לתאר את ההיסטוריה של ההנהגה כמטוטלת הנעה מהנהגה ריכוזית להנהגה מבוזרת ובחזרה. יתרונה העיקרי של ההנהגה הריכוזית הוא גיבוש כוחות להנעת מהלכים תשתיתיים, בעוד שהנהגה מבוזרת שואבת כוחות מיצירת שותפויות בין פרטים וקבלת אחריות אישית.

במבט מפרספקטיבה רחבה יותר, נראה באופן מובהק, שמגמת העל היא חד-כיוונית: תנועה מתמדת מריכוזיות לעבר ביזור הולך וגובר של ידע ושל סמכות. אלפיים שנותיו הראשונות של עם ישראל התאפיינו בהנהגה רוחנית ופוליטית ריכוזית מאוד, בהובלתם של מלכים וכוהנים. אלפיים השנים הבאות, שבהן עברה ההגמוניה לידי הרבנים, התאפיינו במודל שלטוני מבוזר יותר משום שכל קהילה הייתה אוטונומיה, או אפילו ממלכה קטנה בפני עצמה, וכל רב היה פוסק הלכות במקומו הוא.¹⁴¹ היום, התרחבה האוטונומיה הדתית עוד

יותר בעקבות הנגשת הידע הממוחשב. כמו בכל תחום אחר, שבו המחשב או הסמארטפון מעצימים את יכולותיהם של אנשים מכל שדרות העם ומכל רמות ההכשרה, כך גם בתחום הדת, אנשים מבינים שיש להם היכולת לגשת אל הידע ולהחליט בעצמם.

תקופות של שינוי וצמיחה כלכלית, ובפרט צמיחה כלכלית דיפרנציאלית, מתאימות יותר להנהגה מבוזרת. בעידן של כניסה אל הלא-נודע צצות הזדמנויות רבות. היכולת לנצל אותן לרווח, וגם לעשיית טוב, תלויה בביזור ההחלטות. בימי שגרה ניתן לנקוט בגישה של ניהול סיכונים שמרני, וכך להימנע מסיכונים קטסטרופליים. מנגד, בעידן של האצה, הזדמנויות הצצות בקצב מסחרר והרבה איזודאות, מוכרחים "להמר", לנוע קדימה בכמה חזיתות בוזמנית, לצעוד אל תוך הלא-נודע כדי להוציא ממנו את המירב. את זה ניתן לעשות רק באמצעות ביזור של כוח, החלטות ומיזמים.

לכן, במבט קדימה, כדאי לחשוב על התשתיות הנדרשות לתהליך הביזור ולהשקיע בהן. כדוגמה נוכל לקחת את הרשתות החברתיות, כגון פייסבוק וטוויטר, שמצד אחד מבוזרות את קולו של הציבור ואת היכולת להשמיע ולהישמע, ומצד שני מרכזות כוח רב בידי בעלי הפלטפורמות, השולטים באלגוריתם ובסינון, עד כדי איום על חופש הדיבור. בתרחיש עתידי חיובי, ייתכן שתיווצר האפשרות לקחת את העוצמה הזאת מידם, אבל ללא "בעל בית" נצטרך למצוא פתרון חלופי לאפשרות של הוצאת שם רע או פייק-ניוז. במקביל, יש המצביעים על ירידה ברמת הכתיבה ברשתות החברתיות בהשוואה לכתיבה בעיתונים, שעוברת עריכה. בהחלט, ייתכן שלצד החופש המוחלט של כל בעל מקלדת להביע את עצמו, נרצה למצוא את הדרך לקדם מחדש כתיבה ברמה גבוהה.

במאמר "החומש השישי" בספר השלישי בסדרה זו, שבט שואג, עמדתי על חשיבותו של האמון להתפתחות הכלכלה ועל המחירים שמשלמים בהיעדרו (לכן התורה ראתה לנכון לקנוס את מי שפוגע באמון השורר בין השחקנים בשווקים השונים).¹⁴² כפי שניתחתי שם, בסיס האמון הוא האמונה בא"ל, המכתיבה את הקוד המוסכם בין קהל המאמינים, שלא לפגוע זה בזה מבחינה כלכלית. לא כולם מאמינים

בא-ל ובתורתו, אך לדעתי מערכות טכנולוגיות כמו הדיפיי (DeFi) מאפשרות להגיע לרמה דומה מאוד של אמון מול השחקנים האחרים. בצורה מדויקת יותר: אם האמונה יוצרת אמון, הרי שטכנולוגיית הבלוקצ'יין מייצרת במידת מה את הצורך באמון, משום שכל המידע שקוף ומאושר.¹⁴³ כמובן, עדיין חובה לבנות אמון בין בני אדם, אבל, ידע וראטה שניתן לסמוך עליו בזכות טכנולוגיית הבלוקצ'יין מקדמים אותנו גם לאמון בין בני אדם.

אולם, דרוש לנו יותר מאשר אימוץ של פלטפורמה טכנולוגית. מדינה שלא תתווה דרך ערכית לכל התהליך תאבד את הדבק של החברה. מדינה שלא תייצר שפה ומושגים חדשים לתאר את העתיד הכלכלי, את הערכים אשר עומדים ביסודה של החברה ואת ה"למה לחיות פה", תתפלג מאליה או תהפוך ללא רלוונטית. יש הבדל בין חופשיות אינדיבידואלית הנובעת מביזור לבין פעילות אישית ואחריות המתאפשרות על ידי ביזור. לכן, יש לעצב את תופעת הביזור ולתעל אותה, להתוות לה חזון ישן-חדש. אסור לנסות להילחם בה תוך ניסיון להחזיק את המושכות קרוב לחזה – כי זה פשוט לא יעזור; אבל אסור גם להתעלם ולהמשיך לשדר "עסקים כרגיל", כי זה עלול להביא לתוצאות הרוט-אסון.

נשוב ונדגיש: תהליך הביזור הוא עובדה ההולכת ומתממשת, ולכן חשוב שנדע לפתח את המסגרת המחשבתית המתאימה לצורך התמודדות עמו. אם לא נעשה זאת, נמצא את עצמנו ניצבים בוקר אחד מול מציאות שאין לנו את היכולת להתמודד איתה.

השאלה העומדת לפתחנו איננה "איך חוזרים להנהגה היררכית משוכללת?", אלא "איך ממנפים את ביזור דעת הא"ל – צלם א-להים שבאדם – לעולם טוב יותר?". ו"איך מונעים אנרכיה, בתקופה שבה כל בעל סמארטפון הוא מלך?". השאלה איננה פוליטית בלבד אלא גם עסקית, טכנולוגית, מדעית ותרבותית. חובה על האדם לקחת חלק בפיתוח הידע ותוצריו כדי להעשיר את העולם ואת האנושות. זו מהות ההנהגה המבוצרת הרצויה בעיני התורה, וזו הבשורה של הדור הבא.

ז. צופה פני עתיד

בתחילת המאה העשרים ואחת, ואחרי אלפיים שנות כהונה ומלוכה ועוד אלפיים שנות רבנות, אנחנו ניצבים בפתחו של עידן אחר. אינני יודע בוודאות אילו פנים יהיו לעידן הזה, אבל אני משוכנע שהוא יביא את ביזור הידע לשיא חדש. הנביא יואל חזה על אחרית הימים: "אֲשַׁפּוֹךְ אֶת רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר וְנִפְאוּ בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם, זְקֵנֵיכֶם חִלְמוֹת יַחְלְמוּן בַּחֲוִרֵיכֶם חֲזִינֹת יִרְאוּ"¹⁴⁴. נפח הדאטה הבלתי־נתפס שאנו צוברים מאפשר לבחורים ולבחורות, לזקנים ולזקנות גישה שווה ליכולת לנבא את העתיד. הבינה המלאכותית פותחת צוהר להגשמת חזיונות יצירתיים, שנחשבו עד כה לחלומות רחוקים. ככל שרבים יותר ייהנו מגישה לכוח הזה, כך ניתן יהיה להשתמש בו כמקפצה להתקדמות המשמעותית הבאה של האנושות. העולם הדיגיטלי מאפשר אפילו לזקנים לחלום – ואף להגשים.

האדם המאמין מתבונן אל העידן העתידי באופטימיות. אמת, העתיד הוא שונה ובלתי־נודע, אבל הוא מציב אתגר מרתק לפתחו של המאמין: להתחבר למקורות, לצבור ידע ויכולות, ומתוך כך לקחת אחריות על עולמו של הא־ל, לעצב אותו ולשנות אותו לטובה. אלפי שנים הפקירו אנשים חלק גדול מחייהם להשפעתם של בעלי הידע. בכך הם העבירו את החופש שנתן להם הא־ל לידיו של אחר, אך לא עוד. הודות לביזור הידע, האדם בן זמננו יכול להחזיק בחירותו ולעשות שימוש בכוחו. הוא יכול להיות אוטונומי, כפי שמלכתחילה התכוון הא־ל.

חשוב להפנים שעם האוטונומיה – באה גם האחריות. יש בכוחי לפעול בזכות הידע שצברתי. בזכות הטכנולוגיה רבתי־העוצמה שבקצה אצבעותיי, יש בכוחי להשפיע, להיטיב, לרפא, לתמוך וגם להשקיע בזולת. היכולת לחולל שינוי מוציאה את האחריות הבלעדית מידי הממשל, ומטילה עליי את החובה לגלות אחריות רבה יותר כלפי הזולת, החברה, השבט והמדינה. לא לנסות לנצל את הידע כדי לקבל יותר מהמדינה, אלא לראות את הנגישות לכל העושר הרוחני והטכנולוגי כזכות – הזכות לאחריות.

ציינתי לעיל, את השבר במעבר מתקופת מלכותו של שלמה לרבעם בנו כדוגמה לצורך לקרוא את העתיד. כעת אבקש לחזור אל הפרדיגמה הזו ולאפיינ אותה ביתר דיוק, משום שהיא דומה מאוד למצבנו כיום. הפסוקים בספר מלכים (פרק יב) מספרים שרחבעם הלך לשכם כדי שבני ישראל ימליכו אותו. הדבר נראה תמוה, כי באותה תקופה פעלו מרכזי השלטון בירושלים. האם מועמד לראשות ממשלה היה מקיים את טקס ההשבעה שלו בתל אביב במקום במשכן הכנסת שבירושלים? לדעת רוב המפרשים רבעם תומך לכך על ידי שבט אפרים, שביקש לבחון את מעמדו אל מול האתגר שהעמיד בפניו ירבעם בן נבט,¹⁴⁵ ואולי אף לקיים הלכה למעשה את נבואתו של אחיה השילוני, אשר הבטיח לירבעם את המלוכה.¹⁴⁶ הבעיה היא, שפרשנויות אלו אינן מספקת הסבר למניעיו של רבעם, שלא היה מודע לתכסיס או לדברי הנבואה.

לדעתי, יש להבין את הליכתו של רבעם לשכם מתוך ההקשר הרחב הנחשף בפרקי ספר מלכים: סיפורו של עם ריבוני, המכונן בתקופת שלמה יחסים כלכליים ערים ופורים עם שכניו הקרובים והרחוקים. ניתן לומר בוודאות שמדובר על תקופה של פריחה כלכלית בזכות מסחר משוכלל ועסקים טובים. שכם, שישבה בצומת דרכים חשובה של צירי צפון-דרום ומזרח-מערב, הייתה בתקופה זו למרכז מסחרי משגשג – תל אביב או ניו-יורק של אותה העת. הליכתו של רבעם לשכם ביטאה פנייה אל מוקד הכוח הכלכלי של זמנו.

רחבעם הכיר בעוצמה הכלכלית שבידי העם, אך לא הבין לליבו. מוסד המלוכה שירש מאביו ניהל את השלטון, את גביית המיסים ואת חיי הדת בצורה ריכוזית, כפי שהדגמתי בספרי שבט שואג, בנספח לפרשת צו. הוא לא השכיל להבין את משמעותו העמוקה של השגשוג הכלכלי ואת התמורה שהביא עמו. "העם", מילה מנחה בפסוקים המספרים על הדחת רבעם, לא רק הרוויח כסף, אלא גם שינה את טעמו, בשל החשיפה למסחר – הענף שניהולו היה נתון בידי העם לא רצה למרוד במלכותו של רבעם, אך ביקש הקלה רגולטורית מעול המלכות הריכוזית המתכננת הכול "הכי טוב". בקשה זו לא נבעה (רק) מתוך רצון להשאיר בידי נתח גדול יותר מהעוגה, אלא

בעיקר מתוך שאיפה לחופש כלכלי: "אָבִיךָ הִקְשָׁה אֶת עֲלֵנוּ וְאֵתָה עֵתָה הִקְלָ מֵעֲבֹדֶת אָבִיךָ הִקְשָׁה וּמָעָלוּ הַכְּבֹד אֲשֶׁר נָתַן עָלֵינוּ וְנַעֲבֹדָךְ".¹⁴⁷ במילים אחרות, העם הביע את רצונו לקחת אחריות ולנהל את סדר יומו בעצמו.¹⁴⁸

בבקשתו של העם היה היגיון רב. כלכלות שמתרחבות מתוך שגשוג מפתחות אופי מקומי, בהתאם לצרכים השונים של האוכלוסייה בכל אתר ואתר. הן מייצרות הזדמנויות שלשם הוצאתן מהכוח אל הפועל נדרש כוח אדם מיומן והון פנוי. המיסים שהטיל שלמה, בממון ובנפש, לא אפשרו לאוכלוסייה להשקיע בהזדמנויות שלהם. יש לזכור גם שהכוח הריכוזי, שנדרש לשם ביסוס הממלכה בתקופת שלמה, לא היה המודל המתאים לניהול מדינה משגשגת ביום שאחרי מותו. העם הבין זאת, ודרש שינוי, אך ההנהגה לא הבינה לרחשי ליבו של הציבור ונאחזה בקרנות המזבח וביועצים פוליטיים שלחשו על אוזנה. אותם יועצים, שהגיעו למוקדי הכוח לאחר שהמתינו שנים ארוכות למותו של שלמה, הם האחרונים שימליצו לוותר על ההישג ולבחור בשיטה חדשה, שתחליש או תבזר את השלטון המרכזי.

מה שלא הבינו אותם יועצים, הוא שלאחר שלב ההתבססות צריך לתת לשבטיות לפרוח. משמעותו של ביזור היא נתינת אמון בעם ובמערכות המקומיות שהעם בונה. היה זה אברהם לינקולן שאמר, שכאשר נותנים אמון בעם – העם מחזיר אמון. על השלטון המרכזי להשקיע בביטחון ובתשתיות ולתאם את המתרחש בנקודות המפגש שבין השבטים, אבל את ההנהגה היום-יומית שומה עליו לבזר. במקום תכנון ריכוזי, תפקידו של השלטון הוא להנגיש משאבים להשקעה בהזדמנויות שצצות מהשטח.

בתקופה המודרנית הביזור הוא צו השעה יותר ממה שהיה בימי רחבעם, כי העולם התקדם. הכלכלה הרבה יותר מגוונת, ולכן כוח הדחיפה של הביזור מתעצם. הביזור בוא יבוא, ואם לא נדע לתמוך בפיתוחם של כלים כלכליים מבוזרים – הוא יבוא על חשבוננו. מדינות שלא יאפשרו מטבעות דיגיטליים – ימצאו את עצמן מפגרות בהתפתחותן הכלכלית. מדינות שלא יאפשרו לאזרחיהן ליצור בעצמם

טכנולוגיות, חוזים חכמים ומוצרים לשוק – יסבלו מהעלאת יוקר המחיה.

גם כאן יש לתת את הדעת כיצד הביזור לא משיל את האחריות. דוגמה לתוצאה בעייתית שכזו היא ביזור שייצור פלטפורמה דיגיטלית שתאפשר לכל העם לקבל החלטות ללא צורך בחברי כנסת. ראשית, ברמה העקרונית, מדובר בשיטה המייצגת פירוק מקסימלי של החברה תוך ביטול כל אפשרות לקבוצתיות, בניית מכנים משותפים או לכידות סביב מסורת, רעיון או ערך. שנית, ברמה המעשית, השתתפות המונית בתהליכים בירוקרטיים יכולה להזיק מאוד לדמוקרטיה, ובמיוחד למנגנונים האדמיניסטרטיביים שלה. המחיר להשתתפות המונית הוא האטת דיונים. מרוב רצון לשנתף כמה שיותר אנשים, הדיון מאבד את ממד העומק שלו, ואם זה מזכיר לכם את פייסבוק – זה לא במקרה.

הבעיה הכי גדולה היא שהשתתפות המונית מאפשרת למקבלי ההחלטות להטיל את האחריות למחדליהם על המשתתפים הרבים, ולא על עצמם, וכך האחריות השלטונית מתכרסמת. המתח בין השתתפות מקסימלית בהחלטות בירוקרטיות לבין משילות הוא אמיתי. אזרח מעורב הוא אזרח טוב, אבל מחירה של המעורבות הזו עלול להיות גבוה. קקופוניה של קולות פוגעת, בסופו של דבר, באחווה.

הביזור שהתורה מחפשת, ושאת קוויו היא מתווה על בסיס של אמונה ושל כלכלת אחווה, כולל אחריות על האחר, על הצלחתו, על העצמתו, וחלילה, בעת כישלון, גם על נפילתו. כן, אחריות אזרחית. כלכלת אחווה, כפי שהגדרתי בהקדמה לספר שבט שואג, היא כלכלה המגדילה את העוגה, במקום תחרות דורסנית עם רגולציה, המחלקות את אותה עוגה בצורה אחרת; או כפי שתיארתי במאמר על "לא תחמוד" את אחד היישומים המרכזיים של כלכלה זו – ללמוד על מנת ללמד, ולשפר את ההשכלה והמיומנות של האחר כדי להגדיל את העוגה. אחד הדברים היפים בכלכלה דיגיטלית – ניתן לרכוש כוח ומיומנות, ואז להעבירו לאחר כידע המעניק לו הזדמנות לשפר גם את מצבו. לא זו בלבד שאינני ניזוק כתוצאה מהעברת הידע לאחר, אלא שאני גם נהנה מכך.

כמה פעמים בסדרה זו דיברנו על חברת רייזאפ. אחת התופעות המעניינות בקהילת רייזאפ היא אנשים שמצליחים להתחזק כלכלית, ומשתמשים בניסיונם כדי לעודד משתמשים אחרים ולסייע להם בעצה טובה. החברה והמוצר הפכו את הלקוחות לסוכנים החשים אחריות קהילתית. החברים בקהילת רייזאפ מייצרים תוכן, עצות פיננסיות ואפילו אתגרים המדרבנים להצלחה את כל המשתמשים בשירות של רייזאפ. הקהילה חשה אחריות לטובתם של כולם, ומעצימה את חברה בחוסן כלכלי ופיננסי.

בשורה התחתונה, בכל הנוגע לתופעת הביזור המתעצמת, השאלה בעיניי היא כמעט הפוכה: איך מחזקים את הקשרים בין החלקיקים המתבזרים במציאות שבה אנו חיים, ואיך מנכיחים את התפיסה שהביזור לא דוחף להשתבללות, אלא מעצים את האחריות. כתשובה, אציע שתי תובנות ליצירת איזון נכון: תורה כבסיס ערכי משותף, וכלכלת אחווה.

הציניקנים יאמרו שאני נאיבי וש"אדם לאדם זאב", או כמו שאדם סמית' קבע: "אין אנו יכולים לצפות לארוחת ערב בהסתמך על טוב ליבם של האופה, של מבשל השיכר ושל הקצב, אלא בהסתמך על תועלתם לעצמם".¹⁴⁹ רואי-השחורות יאמרו שהחמדנות האנושית תשתלט לרעה על החברות או על האדם היוצר. אני חושב שטעות בידם. השיקפות של המאה העשרים ואחת מאפשרת לנו כלכלה אחרת ואמון אחר בבני אדם. המותגים הטובים ייבנו על ערכיות. המוצרים הטובים יושקו על בסיס ערכי. החברות הטובות יבלטו בהצלחתן, גם בשל ערכיותן וגם משום שפיתוח מוצרים שמקדמים את האנושות הוא עסק רווחי יותר. זה לא אומר שהדרך תהיה נקייה ממהמורות. הטמעת כלים חדשים, פלטפורמות תקשורתיות חדשות ואמצעים טכנולוגיים רבי-עוצמה דורשת זמן. החדרת הערכיות הנצחית, המבוססת על טקסטים עתיקים, אל עולמנו המודרני דורשת זמן. תהליכים מעין אלו הם ארוכים מעצם טבעם. בעיניי, תהליך-העל מוביל לכיוון הנכון. ושוב, לדעתי, מצוות התורה ומנגנוניה הם המצפן והם העֶרֶב לחברה מלוכדת ומאוזנת, הפועלת על בסיס אמון

בין חבריה. בתקופה כאוטית, החברות והעמים המלוכדים – הם שינצחו.

אם בקום המדינה אמרו: "עם בונה צבא בונה עם", הרי שהיום נכון לומר: "עם בונה כלכלה בונה עם". ועדיין, הצבא והכלכלה אינם מחליפים זה את זה, אלא משלימים זה את זה. הצבא הוא הכוח הריכוזי הדרוש לנו על מנת שנמשיך להתקיים. ההוויי הצבאי מכונן סולידריות חברתית המהווה אף היא שכבת הגנה חיונית (כתנאי שמדובר בצבא־העם, ולא בצבא מקצועי). לכן, כל אחד חייב לעבור מסלול שבו יתרום למשימה הבסיסית המשותפת של הגנת העם, יפגוש חלקים אחרים של החברה וירגיש את עצמו חלק מהציבור. כך, גם חייבים לעבוד ביחד בשירות הלאומי. לכן, זו תקופה שמוטב לעבור מחוץ למעגל המקומי הקרוב. וכך יש לנהוג גם בכלכלה, כדי ליצור דבק בין־שבטי. כלכלה חייבת להיות בנויה על גיוון הון אנושי־שבטי בקרב עובדי החברות וגם בהנהלה. רק כך יבואו לידי ביטוי היכולות, השיפורים, ההמצאות והאווירה המשמעותית של כבוד הדדי. גיוון אנושי היוצר חיכוך חיובי בין עולמות הוא מצע ליצירתיות ולהצלחה.¹⁵⁰

תחילתו של ספר במדבר חייבת לערער את ביטחוננו בבחירות פוליטיות שנראות מובנות מאליהן. בעתות משבר ישנה נטייה לקרוא אל הדגל את גיבורי המשבר הקודם, אבל אין ערובה לכך שהאתגרים הנוכחיים תואמים את כישוריהם. כשמשחקים את המשחק הקודם מפסידים פעמיים; מפסידים במערכה העכשווית, ומחמיצים את ההזדמנות להתכונן לקראת העתיד. כך קרה במשבר המתאוננים והמתאווים, וכך קרה שוב בחטא המרגלים. כפי שכתבתי במאמר "הרואה את הנוול" בספרי כל אחד משה רבנו, התכונה הכי חשובה לכל מנהיג, אז והיום, היא הסקרנות; התכונה שבזכותה נבחר משה רבנו לתפקידו. סקרנות גורמת למנהיג לחפור לעומק, לשאול יותר שאלות, לגלות זוויות מרתקות שטרם חקר וגם לנסות להבין מגמות לעתיד. כפי שאמר אחד משותפיי בקרן בנצ'מארק: "איננו מחפשים זמנים שיודעים הכול, אלא אנשים שרוצים ללמוד הכול".¹⁵¹

מתוך מבט הצופה פני עתיד, המנהיגים של ימינו הם אלו שיאמרו בכנות: "אינני יודע, תן לי לברוק". אנשים שחושבים בעצמם איזו הנהגה מתאימה לאתגרי העתיד, ואינם מיישמים באופן עיוור את אותם כלים שהצליחו במשברי העבר. מנהיגים שמרגישים בנוח כאשר הסובכים אותם גם הם נביאים, משפיעים או אפילו דמויות העולות עליהם בכל מיני תחומים. בעידן הידע המבוזר כולנו יכולים להיות מנהיגים. כולנו חייבים להיות מנהיגים.

נספח: יהושע – האיש והספר

יהושע בן נון, מחליפו של משה, מהווה דוגמה למנהיגות שכל תפקידה הוא לעצב את העתיד. הוא אינו מתמנה על מנת לתקן את עיוותי העבר או להתמודד עם קשיי ההווה, אלא אך ורק כדי לממש חזון בן למעלה מארבע מאות שנה שנאמר לאברהם: "ודור רביעי ישובו הנה"¹⁵². לפיכך, דמותו ואופן מנהיגותו של יהושע אמורים להיות אבן בוחן לניתוחים לעיל.

המשך ישיר לחמישה חומשי תורה

יהושע שירת את משה כנאמנות ובמסירות כמשך ארבעים שנות המדבר, אבל עם כניסתו לתפקידו הוא מתמודד עם מציאות שונה לחלוטין: להנהיג עם שנכנס לארצו, להוביל את המערכה הצבאית ואת תהליך ההתיישבות. מפתיע, אם כן, לגלות שבראי התלמוד הבבלי ספר יהושע אינו נתפס כחידוש, אלא כהמשך ישיר לחמישה חומשי תורה; המשך המחובר היטב לפעילותו של משה, שלא נכנס לארץ ישראל ולא התמודד עם אתגריה:

אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה
וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא.¹⁵³

המפרשים התחבטו בפירושה של פסקה זו והתמקדו בסיפא שלה:
"שערכה של ארץ ישראל הוא".¹⁵⁴ אולם נראה שפשט הדברים הוא
שבמסורת של עם, ולטובת התהוות האתוס הלאומי, חייבים להכיר
וללמוד את היישום, ולא רק את התיאוריה.

התורה ניתנה במדבר, בתקופה שבה עם ישראל נודד, תלוש מכל
הקשר טריטוריאלי וחופשי מאחריות למצבו. התלמוד הבבלי, שאף
הוא התפתח ונערך בגלות, חש בחיי היום-יום שלו את חסרונה של
הארץ, ואת היעדר ריבונות אוטונומית. את הערך היקר, המכונה
"ערכה של ארץ ישראל", הוא רואה כשקול לערכה של תורה וכהמשך
ישיר והכרחי שלה. החיבור בין התורה לספר יהושע מלמד שהיישום
בארץ ישראל (שכל ספר במדבר חותר אליו, כפי שכתבתי בהקדמה)
הוא חלק בלתי-נפרד מהתורה. כשם שאברהם התחיל את הקריירה
בחוץ-לארץ והתיישב בארץ, גם עם ישראל, צאצאיו, התחילו בגולה
במצרים, והתיישבו בארץ ישראל.

בהתאם לכך, ההמשכיות של המנהיגות בתנאים משתנים –
מתקופת הגולה לתקופה של ריבונות לאומית והתיישבות בארץ –
הוא חלק מסיפור היסוד של העם. לכן, בספר יהושע נאמר: "וַיִּכְתֹּב
יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים..."¹⁵⁵ למרות שהם
נכתבו בעצם בספר יהושע. כלומר: כל ההכנה המתוארת בספר "תורת
א-להים"¹⁵⁶ החל מספר בראשית, ובפרט בספר במדבר, המתאר את
שנות המסע לקראת העתיד הבלתי-נודע – אכן באה לידי מימוש
בימיו של יהושע בן נון, כמתואר בספר יהושע.

לאור תובנה זו, ברצוני להתבונן לאחור ולעמוד, בעזרת סיפורי המסע
במדבר, ובעזרת מקורות נוספים, על התהליך שעיצב את דמותו של
יהושע והכשיר אותו למשימה היסטורית שהוטלה על כתפיו.

דע מאין באת ולאן אתה הולך

יהושע הוזכר לראשונה בספר שמות, כאשר משה פנה אליו, ללא כל הסבר או סיפור רקע, ואמר לו: "בְּחַר לָנוּ אַנְשִׁים וְצֵא הַלֶּחֶם בְּעַמְלֶק". בהמשך התורה יתברר לנו שיהושע הוא משרתו של משה, ובספר דברי הימים יש השלמה משמעותית בנוגע לרקע המשפחתי שממנו בא (ושלא הוזכר בתורה):

לְעֵדָן בְּנוֹ עַמִּיהוּד בְּנוֹ אֱלִישָׁמֶע בְּנוֹ. נוֹן בְּנוֹ יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ.
וְאַחֲזָתָם וּמִשְׁבוֹתָם בֵּית אֵל וּבְנֵיָהּ וְלִמְזֹרַח נְעֵרָן וְלִמְעָרֵב גָּזֹר
וּבְנֵיָהּ וְשִׁכְם וּבְנֵיָהּ עַד עֵיָהּ וּבְנֵיָהּ.¹⁵⁷

אלישמע בן עמיהוד הוא הנשיא המוזכר בתחילת פרשת במדבר. כאמור בגוף המאמר, הנשיאים היו ראשי הצבא אשר יועד לכבוש את ארץ ישראל. מפשט הפסוקים עולה שיהושע הוא נכדו של אלישמע הנשיא (אם כי שד"ל פירש שהוא בנו), ומכאן שגילו בתחילת המסע במדבר היה צעיר. מבחינת הרקע המשפחתי, יהושע בא ממשפחה בעלת מסורת ויכולות מנהיגותיות וצבאיות, מה שיכול למצב אותו כמתאים להוביל את המלחמה מול עמלק מיד אחרי היציאה ממצרים:

וַיְבֹא עַמְלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרַפְיָדָם. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוֹשֻׁעַ
בְּחַר לָנוּ אַנְשִׁים וְצֵא הַלֶּחֶם בְּעַמְלֶק מִחָר אֲנֹכִי נֹצֵב עַל רֹאשׁ
הַגְּבֻעָה וּמִטָּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי. וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כְּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ
מֹשֶׁה לְהִלָּחֵם בְּעַמְלֶק וּמֹשֶׁה אָהָרָן וְחֹזֵר עֲלוֹ רֹאשׁ הַגְּבֻעָה. וְהָיָה
כְּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבְרַת יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגִבְרַת עַמְלֶק.
וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ אֹבָן וַיִּשְׁיִמוּ תַחְתָּיו וַיִּשָּׁב עָלֶיהָ וְאָהָרָן
וְחֹזֵר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד בֹּא
הַשָּׁמֶשׁ. וַיַּחֲלֵשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עַמְלֶק וְאֵת עַמּוֹ לְפִי חָרֵב.
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֹאת זְכוֹרֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ
כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זְכוֹר עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וַיְבִן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי. וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל פֶּסֶף יָהּ מְלַחֵמָה לָהּ בְּעַמְלֶק
מִדֶּר דָּר.¹⁵⁸

ארבעים שנה לאחר מכן, בספר דברים, האירוע תואר במילים הבאות:

זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלֶק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר
קָרָה בְּדַרְךָ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחָשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאֶתָּה עָרַף וַיִּגַּע וְלֹא
יָרָא אֱלֹהִים. וְהָיָה בְּהִנִּיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ מִכָּל אִיבֶיךָ מִסָּבִיב
בְּאַרְצָךְ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ
עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח.¹⁵⁹

האם יש סיבה לכך שדווקא יהושע הצעיר הוא שנבחר להוביל את המערכה? נראה שכן. יהושע, כבעל רוח צעירה, ייענה לאתגר טוב יותר מאנשים שהיו נתונים שנים רבות בעבודות מרה ומדכאת במצרים, והם אחראים על משפחות מרובות ילדים.¹⁶⁰ יהושע בחר את האנשים שילחמו לצידו, ומן הסתם הוא בחר אנשים צעירים, בני גילו, כדי שיסורו למרותו והוא יוכל לפקד עליהם.

בהחלט ייתכן שיש פה רובר נוסף. מהתיאור בספר דברים עולה שעמלק הפתיע: "וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחָשָׁלִים אַחֲרֶיךָ", אבל לא העז להילחם פנים אל פנים מול עם ישראל, שזה עתה הביס במערכה נסית לחלוטין את האימפריה המצרית בים סוף.¹⁶¹ תבוסת המצרים התפרסמה בכל המרחב: "אֲזַ נִבְהָלוּ אֱלֹפֵי אֲדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֶאֱחָזְמוּ רָעַד נִמְגּוּ כָּל יִשְׂרָאֵל כִּנְעָן",¹⁶² מפני העם העושה את דרכו ל"תְּבַאֲמוּ וְתִטְעֲמוּ בְּהַר נַחֲלָתְךָ".¹⁶³

מה, אם כן, ניסה עמלק לעשות? עמלק לא היה אחד משבעת עמי כנען, ולמרות זאת המרגלים אמרו: "עַמְלֶק יוֹשֵׁב בְּאַרְצָךְ הַגִּבְעָה";¹⁶⁴ ומכאן שלא מדובר בעם בעל נחלה קבועה אלא בשבט של נוודים. לכן, בשונה מעמים אחרים, הוא מסוגל לנוע ולהתקיף את ישראל בעודם "בדרך". אם כן, סביר שעמלק לא חתר להכרעה צבאית, אלא ניסה להפעיל טרור ולזרוע ייאוש בלבבות. הוא לחץ על נקודות

התורפה: האזרחים, שאינם גיבורי צבא, ולכן אינם מתאימים למשימת הכיבוש ואף מכבידים עליה. בתגובה בחר משה ביהושע, שביחד עם צעירים בני גילו ילחמו בעמלק. הצעירים מייצגים את כוח השינוי, שהוא היפוכו של הייאוש. הצעירים הם העתיד, והם שיובילו את העם לקראתו, ולכן דווקא להם יש מוטיבציה להילחם בעמלק.

עם זאת, הרוח הצעירה עלולה להיות פזיזה וחד-ממדית. לכן, הניצחון על עמלק אינו טריוויאלי, והמערכה אינה מוכרעת באופן מהיר, חד וחלק. אדרבה, נאמר שכאשר משה הניח את ידיו – גבר עמלק. גם בסוף היום, כשהסתיימה המלחמה, הסתבר שהניצחון לא היה מוחץ, אלא יחסי: "וַיִּחַלֵּשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עֲמֶלֶק וְאֵת עִמּוֹ לְפִי חָרָב". רש"י, על פי מדרש תנחומא, פירש ש"ויחלש" – חתך את ראשי הגיבורים, ורשב"ם השלים את התמונה כשפירש שיהושע הותיר את החלשים בחיים. השאלה היא למה? הרי כך בדורות הבאים יצטרכו לשוב ולהילחם בעמלק.

ברצוני להציע שהמבט לעתיד הוא זה שעושה את ההבדל. בהחלט ייתכן שהשמדתו הטוטאלית של עמלק בשלב זה תכניס את עמי כנען לפאניקה של "להיות או לחדול".¹⁶⁵ אם כך יהיה, הם עלולים להתעלות מעל להבדלים האתניים, לוותר על כל המחלוקות ולהתאחד כנגד הפולשים. תרחיש כזה יהפוך את המערכה הצפויה לעם ישראל לקשה שבעתים. כשיהושע הסתפק בהחלטתו של עמלק הוא העביר מסר שמי שלא יילחם לא יושמד.

אכן, התלמוד הירושלמי עמד על כך שלא מצאנו מלחמות כנגד העם הגרגשי, למרות שהיה אחד משבעת עמי כנען, ותלה זאת בבריחתו של הגרגשי לאפריקה.¹⁶⁶ בנוסף, בספר יהושע מסופר על הגבעונים, שנכנעו לישראל ולא הושמדו, ועל מקומות נוספים שתושביהם הכנענים הורשו להמשיך בחייהם לצד הכובשים: "וְלֹא הוֹרִישׁוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּגִזְרֵי וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקִרְבֵי אֶפְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיְהִי לְמִסַּע עִבְדֵי".¹⁶⁷ במקרים מסוימים יושבי הארץ אף התערו במשפחות מבני ישראל, כפי שאירע במקרה של הקנזי, שנטמע בשבט יהודה¹⁶⁸ (בניגוד לצייווי התורה ולמרות הסכנה מהשפעה תרבותית שלילית: "וְאִם לֹא תוֹרִישׁוּ אֶת יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם וַהֲיָה אֲשֶׁר תּוֹתִירוּ מֵהֶם

לְשָׁפִים בְּעֵינֵיכֶם וּלְצַנִּינִם בְּצַדֵּיכֶם וְצָרְרוּ אֶתְכֶם עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ".¹⁶⁹ כלומר, האסטרטגיה של מלחמה מוגבלת מול עמלק, הוכיחה את עצמה לטווח הקצר והבינוני.

הטווח הארוך

אבל בניגוד להווה, שבו עמלק לא הושמד, ה' אמר למשה להביט אל העתיד: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶכְרֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֲמַחֶה אֶת זְכֹר עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם". אין זו רק הבטחה לניצחון מוחלט על עמלק, אלא גם להגשמת כל היעדים שבדרך, לרבות כיבוש הארץ וכינונו של משטר עצמאי; שהרי הציווי להשמדת עמלק מגיע רק אחרי המלכתו של שאול למלך:

וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוּל אֲתִי שָׁלַח ה' לְמַשְׁחֶךָ לְמֶלֶךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל וְעַתָּה שְׁמַע לְקוֹל דְּבָרֵי ה'. כֹּה אָמַר ה' צְבֹ-אוֹת פְּקַדְתִּי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עַמְלֶק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדֶרֶךְ בְּעֵלְתוֹ מִמְצָרִים. עַתָּה לֶךְ וְהַפִּיתָה אֶת עַמְלֶק וְהַחַרְמְתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תַחְמַל עָלָיו וְהִמַּתָּה מְאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעֵלֶל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוֹר וְעַד שֶׁה מִגְמָל וְעַד חֲמוֹר.¹⁷⁰

כפי שכתבתי בגוף המאמר, לא קל לתת אמון בעתיד. מסתבר שגם ליהושע זה לא היה קל, ואולי העובדה שהניצחון על עמלק הושג בקושי רב ובאופן חלקי בלבד ערערה במשהו את ביטחונו. חשוב לזכור גם שהניצחון על עמלק הושג בסופו של דבר בזכות הנפת ידיו של משה כלפי מעלה, והדבר עורר באופן טבעי את השאלה מה יהיה ביום שאחרי לכתו. משום כך ביקש ה' ממשה: "וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ", כדי לחזק את הביטחון שלו בניצחון העתיד.¹⁷¹

יהושע, שלא הוזכר כמי שהנהיג את המערכות הבאות כנגד מלך ערד, מדן, סיחון ועוג, נזקק לחיזוק הביטחון העצמי מיד בתחילת ספר יהושע:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר. מֹשֶׁה עַבְדִּי מֵת וְעַתָּה קוּם עֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אֲתָה וְכָל הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. כָּל מְקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כִּף רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם נִתְּמִיו כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל מֹשֶׁה. מִהַמְדַּבֵּר וְהִלְכִנּוּן הַזֶּה וְעַד הַנְּהַר הַגָּדוֹל נַהַר פְּרַת כָּל אָרֶץ הַחִתִּים וְעַד הַיַּם הַגָּדוֹל מְבֹוא הַשָּׁמֶשׁ יִהְיֶה גְבוּלְכֶם. לֹא יִתְצַב אִישׁ לְפָנֶיךָ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ כַּאֲשֶׁר הִיִּיתִי עִם מֹשֶׁה אֲהִיָּה עִמָּךְ לֹא אֲרַפֶּךָ וְלֹא אֲעֻזְבֶּךָ. חֲזַק וְאַמֵּץ כִּי אֲתָה תִּנְחִיל אֶת הָעָם הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לָתֵת לָהֶם. רַק חֲזַק וְאַמֵּץ מְאֹד לְשָׁמֵר אֶת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּךְ מֹשֶׁה עַבְדִּי אֶל תִּסּוּר מִמֶּנּוּ יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן תִּשְׁכִּיל בְּכָל אֲשֶׁר תִּלְךְ. לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּידְךָ וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וּלְיָלֵה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַפְּתוּב בּוֹ כִּי אֲזַ תְּצַלִּיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאֲזַ תִּשְׁכִּיל. הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חֲזַק וְאַמֵּץ אֶל תַּעֲרֹץ וְאַל תַּחַת כִּי עִמָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְךְ.¹⁷²

עם זאת, כל התובנות וההבטחות הרבות לא הספיקו, ומיד לאחרֵיהן יהושע שלח מרגלים לברוק את המצב ביריחו. גם הנתונים החיוביים שהם מביאים אתם אינם מפיגים את דאגתו, ולקראת חציית הירדן נדרש ה' לשוב ולאשש את רוחו: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אֶחָל גְּדַלְךָ בְּעֵינַי כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הִיִּיתִי עִם מֹשֶׁה אֲהִיָּה עִמָּךְ."¹⁷³ לאחר מכן יהושע זכה להתגלות עידוד נוספת משר צבא ה', התגלות המזכירה את הקדשתו של משה במעמד הסנה:

וַיְהִי בַהֲיֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּירִיחוֹ וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וַהֲנֵה אִישׁ עֹמֵד לְנַגְדוֹ וְחִרְבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ וַיִּלְךְ יְהוֹשֻׁעַ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלָנוּ אֲתָה אִם לְצָרֵינוּ וַיֹּאמֶר לֹא כִּי אֲנִי שָׂר צְבָא ה' עִתָּה כְּאֲתִי. וַיִּפֹּל יְהוֹשֻׁעַ אֶל פְּנָיו אֲרֻצָּה וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמֶר לוֹ מַה אֲדַבַּר אֶל עַבְדּוֹ. וַיֹּאמֶר שָׂר צְבָא ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁל נַעֲלָךְ מַעַל רַגְלֶךָ כִּי הִמְקוֹם אֲשֶׁר אֲתָה עֹמֵד עָלָיו קָדֵשׁ הוּא וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כֵּן.¹⁷⁴

אבל כאילו כל זה עדיין לא הספיק, ה' שב ופנה אליו בדברי חיזוק: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת יְרִיחוֹ וְאֶת מְלָכָה גְבוּרֵי הַחֵיל"¹⁷⁵.

מתוך הדברים עולה שיהושע איננו בן דמותו של המנהיג הטבעי, המאמין בכוחו וביכולתו לשנות את המציאות. בהחלט ייתכן שכל מי שהיה צמוד למשה היה צריך חיזוק, שכן הפער שבינו ובין ממשיכי דרכו היה עצום. הלקח, אם כן, הוא שמוטב למנהיג הנוכחי שלא לעסוק בהשוואה בינו לבין קודמיו, או מוריו ורבותיו, ענקי הרוח והמעש, ולהאמין שהוא בדורו כשמואל בדורו,¹⁷⁶ וכך יהיו גם הבאים אחריו.

משרת אמן

משה שלח את יהושע עם שאר המרגלים ההולכים לתור את הארץ, וערב היציאה לדרך שינה את שמו: "אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת הָאָרֶץ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ"¹⁷⁷. למשה, שהכיר מקרוב את הלך הרוח של יהושע, היה חשוב להעביר את המסר שמה שהיה עד כה עומד להשתנות. ואכן, יהושע, יחד עם כלב בן יפונה, ובשונה משאר המרגלים, נתן אמן ביכולתו של עם ישראל לכבוש את הארץ.¹⁷⁸

בשלב ההוא, מן הסתם, הוא לא העלה בדעתו שמשה לא יהיה זה שיוביל את העם לכיבוש הארץ, ושברכות הימים המשימה תוטל עליו. כמובא לעיל, ה' אומנם ציווה על משה להדגיש בפני יהושע את הניצחון העתידי על עמלק, ולדברי רש"י היה בכך משום רמז שיהושע הוא העתיד להכניס את ישראל לארץ, אבל ייתכן שמשה ויהושע החמיצו שניהם את הרמז: משה חשב שעליו לחזק לוחם צעיר שהמלחמה הותירה צלקות בנפשו, ויהושע הבין שאם ההבטחה נאמרה למשה, כנראה שמשה הוא המנהיג שיזכה לראות בהגשמתה. קריאת שם לאדם היא סוג של הנכחת שייכות או קרבה מיוחדת. התורה מבטאת הבנה זו במקרים הרבים שבהם היא מציינת שאב או

אם קראו בשם בנם כדי לבטא משאלת לב כמוסה, שאותה ציפו שהבן הנולד יגשים. אם כן, בשינוי שמו, הצביע משה על יהושע כעל מי שאותו הוא רואה כנציגו בקרב היוצאים לתור את הארץ. לדעתי, הבחירה ביהושע כאיש אמונו של משה, נבעה ממעורבותו של יהושע בפרשייה שקדמה למשימת הריגול:

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶל הָעָם אֶת דְּבָרֵי ה' וַיֹּאסֶף שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל. וַיֵּרֶד ה' בְּעַנָּן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאצֵּל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שְׁבָעִים אִישׁ הַזִּקְנִים וַיְהִי כְּנֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ. וַיִּשְׁאֲרוּ שְׁנֵי אַנְשִׁים בַּמַּחֲנֶה שֵׁם הָאֶחָד אֱלֹדָד וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִיָּדָד וַתִּנַּח עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וְהִמָּה בַּכַּתְבִּים וְלֹא יָצְאוּ הָאֶהָלָה וַיִּתְנַבְּאוּ בַּמַּחֲנֶה. וַיִּרְץ הַנְּעָר וַיַּגִּד לְמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֱלֹדָד וּמִיָּדָד מִתְנַבְּאִים בַּמַּחֲנֶה. וַיַּעַן יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשֵּׁרֵת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי מֹשֶׁה כֹּלָּאִם. וַיֹּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הַמִּקְנָא אֶתָּה לִי וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם. וַיֹּאסֶף מֹשֶׁה אֶל הַמַּחֲנֶה הוּא וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל.¹⁷⁹

המדרש תולה את תגובתו התקיפה של יהושע בתוכן נבואתם של אלדד ומידד: "ומה היו אומרים? משה מת ויהושע מכניס את ישראל לארץ".¹⁸⁰ אבל גם ללא המדרש ניתן ללמוד על קנאתו של יהושע למעמדו של משה כמנהיג בלעדי. כך מלמדת תגובתו של משה: "הַמִּקְנָא אֶתָּה לִי?"¹⁸¹ אם כן, יהושע, שבשלב הזה מוצג כאחד מבחוריו של משה, התבלט בנאמנותו, ואפשר שזו הייתה הסיבה לשיבוצו במשימה הרגישה, הגם שהיה צעיר לימים, ועד אז לא נמנה על "רֹאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל", בשונה משאר המרגלים.

משה, המבקש לכבות את אש קינאתו של יהושע, הוסיף: "וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם". יהושע לא הגיב, וייתכן שהפנים את המסר שמודל המנהיגות הרצוי איננו המודל הריכוזי, שבו הרוחניות היא נחלתה הבלעדית של אליטה, אלא מודל מבוזר, הדוגל בהתפשטות דעת ה' בקרב כל שכבות העם. אם כן, ייתכן שיהושע זכה להימנות על המרגלים בשל המהפך שעבר: מגנרל צעיר ותקיף, היוצא

לקרב בראש קבוצת לוחמים מובחרת, לאדם שלצד יכולותיו הצבאיות פיתח גם את היכולת להבין לנפשו של כלל הציבור.

יהושע צמח מלמטה. מי שהיה "משרת" ו"נער", והפך להיות "מבחוריו" של משה, התקדם כעת לעמדת השפעה משמעותית כחלק מקבוצת "ראשי בני ישראל", היוצאים למשימה בעורף האויב. משה בחר בו למרות גילו הצעיר, משום שיהושע היה זקוק לתרגול מעשי כדי להשלים את הטרנספורמציה ולהפוך למי שעתיד להנהיג את ישראל ברכות הימים.¹⁸²

ניסיון ביזורי

למעשה, יהושע צבר ניסיון עשיר במשך ארבעים שנות המסע במדבר, שבהן לחם בכל החזיתות: במלחמת עמלק הוא הנהיג את הצבא, בחטא העגל הוא התנתק מהמנהיגות הרוחנית בשטח (אהרון הכוהן), במהלך שליחות המרגלים הוא התעמת עם מנהיגי השבטים, ובפרשיית אלדד ומידד התמודד גם עם הנביאים. התמודדויות אלו, הפגישו את יהושע עם כל האינסטנציות הרלוונטיות לאתגר העתידי שיוטל עליו: כינון שלטון של עם בארצו.

חשוב לשים לב לכך שתקופת ההכשרה הארוכה שעבר בצילו של משה לא הפכה את יהושע לבן דמותו. האתגרים שהתחדשו עם מותו של משה נתנו את האות למודל מנהיגות שונה, מבוזר. לפתע התברר ליהושע שהעבודה מול האינסטנציות השונות לא נועדה להכשיר אותו לניהולן, אלא ללמד אותו את כל הדרוש לשם שיתוף פעולה פורה עם העומדים בראשן:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֶל הַר הָעֵבְרִים הַזֶּה וְרֵאֵה אֶת הָאָרֶץ
אֲשֶׁר נָתַתִּי לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וְרֵאִיתָהּ אַתָּה וְנִאֲסַפְתָּ אֶל עַמִּיךָ גַּם
אַתָּה כְּאֲשֶׁר נִאֲסַף אֶהְרֵן אַחִידָךְ. כְּאֲשֶׁר מְרִיתֶם פִּי בַמִּדְבָּר צֵן
בְּמַרְיַבַּת הָעֵדָה לְהַקְדִּישְׁנִי בַּיָּמִים לְעֵינֵיהֶם הֵם מִי מְרִיבַת קֹדֶשׁ
מִדְבָּר צֵן.

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר. יִפְקֹד ה' אֱלֹהֵי הַרוּחַת לְכָל בָּשָׂר
 אִישׁ עַל הָעֵדָה. אֲשֶׁר יֵצֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר
 יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יָבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֵדוּת ה' כְּצֵאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם
 רֹעֵה. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ
 בּוֹ וְסִמְכָתָ אֶת יָדְךָ עָלָיו. וְהֶעֱמַדְתָּ אֹתוֹ לִפְנֵי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְלִפְנֵי
 כָּל הָעֵדָה וְצוִייתָה אֹתוֹ לְעִינֵיהֶם. וְנָתַתָּה מִהוֹדֶךָ עָלָיו לְמַעַן
 יִשְׁמְעוּ כָּל עֵדוּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלִפְנֵי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן יַעֲמֵד וְשָׁאֵל לוֹ
 בְּמִשְׁפֵּט הָאוּרִים לִפְנֵי ה' עַל פִּי יֵצֵאוּ וְעַל פִּי יָבֹאוּ הוּא וְכָל
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹתוֹ וְכָל הָעֵדָה. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח
 אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיַּעֲמֵדְהוּ לִפְנֵי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְלִפְנֵי כָּל הָעֵדָה. וַיִּסְמְךָ
 אֶת יָדָיו עָלָיו וַיִּצְוֶהוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה.¹⁸³

אם בתחילת המסע משה נתן אמון ואמר: "המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים", הרי שאחרי ארבעים שנות נדודים, קשיים ותלונות, משה חשב שההיסטוריה פסקה שיש להעתיק את המודל שלו – מנהיג אחד דגול שעושה הכול. כך לפחות, הוא קרא את נפש העם בהווה, שכזכור, רק תקופה קצרה לפני כן נהו אחרי בנות מואב ומדין, וזבחו לאלוהיהן. לכן הוא ביקש לבחור מנהיג "אשר יצא לפנייהם ואשר יבא לפנייהם ואשר יוציאם ואשר יביאם" – מישהו שישלוט במתרחש ביד רמה. אבל, כמו שהסברתי בגוף המאמר, הבחירה במנהיגות צריכה להיעשות בראש ובראשונה על פי צרכי העתיד. לכן, ה' הורה לו למנות את יהושע, ולקבל אישור לכך מאלעזר הכהן, ש"על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה". כלומר: המנהיג החדש לא יוציאם ולא יביאם לברו, שכן גם הוא וגם עם ישראל יידרשו לצאת ולבוא על פי אלעזר הכהן באמצעות שאלה ב"משפט האורים לפני ה'". ואכן, כעבור כמה פרקים נאמר שאלעזר הכהן ויהושע, לצד נשיאי השבטים, עתידים להנחיל את הארץ:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִנְחְלוּ לָכֶם
 אֶת הָאָרֶץ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוּן. וְנָשִׂיא אֶחָד נָשִׂיא אֶחָד
 מִמִּטָּה תִקְחוּ לְנַחַל אֶת הָאָרֶץ...¹⁸⁴

אם כן, האתגרים החדשים קראו למודל מנהיגות מבוזר, המתאפיין בחלוקת תפקידים ובהפרדת רשויות: אלעזר הוא הסמכות הרוחנית, ולכן הוא מוזכר ראשון בפסוק, יהושע הוא הסמכות הצבאית והממשלתית, ונשיאי השבטים מתפקדים כמושלים אזוריים.

בספר יהושע מתברר שהמנהיגות המשולבת היא המודל הזוכה להישגים, ומנגד, ההכרעות המתקבלות ללא שיתוף פעולה בין כלל המרכיבים מובילות לכישלון. לדוגמה, בפרק ט' אנו קוראים על מעשה הרמייה של אנשי גבעון, שנמנו על אויבי ישראל אך הציגו את עצמם כמי שהגיעו מארץ רחוקה כדי לחיות לצידם. יהושע והנשיאים המופקדים על הכיבוש "קנו" את התרגיל וכתרו עימם ברית. הפסוקים מדגישים את הבעייתיות במצב שנוצר, וגם רומזים שאם היו מערבים את "פי ה'" באמצעות התייעצות עם אלעזר הכוהן, דרך שאלה באורים ותומים, התסבוכת הייתה נמנעת:

וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים מִצִּידִם וְאֵת פִּי ה' לֹא שָׁאֲלוּ. וַיַּעַשׂ לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ שְׁלוֹם וַיִּכְרַת לָהֶם בְּרִית לְחַיֹּתָם וַיִּשְׁבְּעוּ לָהֶם נְשִׂאֵי הָעֵדָה. וַיְהִי מִקְצֵה שְׁלֹשֶׁת יָמִים אַחֲרֵי אֲשֶׁר פָּרְתוּ לָהֶם בְּרִית וַיִּשְׁמְעוּ כִּי קָרְבִים הֵם אֵלָיו וּבְקָרְבוֹ הֵם יֹשְׁבִים... וַיֹּאמְרוּ כָּל הַנְּשִׂאִים אֶל כָּל הָעֵדָה אֲנַחְנוּ נִשְׁבַּעְנוּ לָהֶם בְּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְעַתָּה לֹא נוּכַל לִנְגַע בָּהֶם. זֹאת נַעֲשֶׂה לָהֶם וְהַחִיָּה אוֹתָם וְלֹא יִהְיֶה עֲלֵינוּ קֶּצֶף עַל הַשְּׂבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְנוּ לָהֶם. וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם הַנְּשִׂאִים יִחִיו וַיְהִיו חֹטְבֵי עֲצִים וְשֹׂאבֵי מַיִם לְכָל הָעֵדָה כְּאֲשֶׁר דִּבְּרוּ לָהֶם הַנְּשִׂאִים. וַיִּקְרָא לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם לֵאמֹר לָמָּה רַמִּיתֶם אֹתָנוּ לֵאמֹר רְחוּקִים אֲנַחְנוּ מִכֶּם מְאֹד וְאַתֶּם בְּקָרְבָנוּ יֹשְׁבִים. וְעַתָּה אֲרוּרִים אַתֶּם וְלֹא יִפְרֹת מִכֶּם עֶבֶד וְחֹטְבֵי עֲצִים וְשֹׂאבֵי מַיִם לְבֵית אֱלֹהֵי.¹⁸⁵

במקרה אחר, הוביל שיתוף פעולה חלקי, שכלל את הסמכות הרוחנית ואת נשיאי השבטים, אך לא את יהושע, להכנה שגויה של יחסי הפנים בין השבטים: יהושע, כמתואר בפרק כב, שיבח את לוחמי

ראובן, גד וחצי המנשה, ועם תום הכיבוש שלח אותם להתיישב בנחלתם אשר בעבר הירדן המזרחי. בדרכם הביתה הקימו שבטים אלו מזבח גדול על הגבול, ובכך עוררו את חמתם של נשיאי שאר השבטים, כמו גם של הכוהן הגדול, שפירשו מעשה זה כהקמת מקום פולחן אלטרנטיבי.

קריאה רציפה של הפרק מגלה פיצול בולט: בעוד יהושע משבח את שבטי עבר הירדן, פנחס הכוהן והנשיאים שבים ומשחזרים את הטראומה של חטאי פעור ועכן, שבהם נגרם נזק רב לעם כולו כתוצאה ממעשיו של חוטא אחד או של קבוצת חוטאים. הפיצול נמשך בהיעדרותו הבולטת של יהושע ממסע הרדיפה אחר שבטי עבר הירדן והטעות בקריאת המפה.

למעשה, כמעט הגענו לכדי מלחמת אחים, בטרם התבררה האמת: שבטי עבר הירדן המזרחי לא בנו מזבח, אלא אנדרטה שנועדה להזכיר לדורות הבאים שגם השבטים היושבים בעבר הירדן המזרחי הם חלק בלתי-נפרד מעם ישראל:

וַיִּשְׁמַע פִּינְחָס הַכֹּהֵן וַנְּשֵׂי־אֵי הָעֵדָה וַרְאִשֵׁי אֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר אָתוּ אֵת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבְרוּ בְּנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גַד וּבְנֵי מְנַשֶּׁה וַיִּיטֹב בְּעֵינֵיהֶם. וַיֹּאמֶר פִּינְחָס בֶּן אֱלֻעָזָר הַכֹּהֵן אֶל בְּנֵי רְאוּבֵן וְאֶל בְּנֵי גַד וְאֶל בְּנֵי מְנַשֶּׁה הַיּוֹם יִדְעֲנּוּ כִּי בְּתוֹכֵנוּ ה' אֲשֶׁר לֹא מְעַלְתֶּם בּוֹ ה' הַמַּעַל הַזֶּה אֲזַי הַצַּלְתֶּם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִיַּד ה'.¹⁸⁶

גמישות

לכאורה, סוף טוב הכול טוב, אבל מסתבר שהנשיאים, שיועדו בתחילת ספר במדבר להנהיג את העם במסע הכיבוש, לא ידעו להתאים את עצמם למציאות החדשה שנוצרה לאחר השלמת משימתם. הם לא ידעו כיצד להגדיר מחדש את תפקידם בהתאם לצורכי ההווה והעתיד המתהווה במדינה ריבונית, והגיבו באופן המתאים לניסיונם הקודם. כשל זה הוא הסיבה לסיומו של ספר יהושע באקורד פסימי: בעידן

שאחרי יהושע, נוצרי זכר העבר, שלא יחיו לעד, לא השכילו להעמיד מנהיגים אחרים תחתיהם לטובת העתיד:

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּמָת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן עֶבֶד ה' בֵּן מֵאָה וְעֶשְׂרֵת שָׁנִים. וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּגִבּוֹל נַחֲלָתוֹ בְּתִמְנַת סָרַח אֲשֶׁר בְּהַר אֶפְרַיִם מִצְפּוֹן לְהַר גֵּעֵשׁ. וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הָאָרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל... וְאֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן מֵת וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּגִבְעַת פִּינְחָס בֶּנוֹ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ בְּהַר אֶפְרַיִם.¹⁸⁷

לפסוקים אלו, המצוטטים גם בתחילת ספר שופטים, מתווספת ההשלמה המתבקשת, המכנינה את הקרקע להידרדרות הלאומית והערכית, ובעצם לכרוניקה הבעייתית של ספר שופטים כולו – היעדר מנהיגות ואובדן דרך:

וַיַּעֲבְדוּ הָעָם אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר הָאָרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ אֲשֶׁר רָאוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' הַגְּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל... וְגַם כָּל הַדּוֹר הַהוּא נֶאֱסָפוּ אֶל אֲבוֹתָיו וַיִּקָּם דּוֹר אַחֵר אַחֲרֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אֶת ה' וְגַם אֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל.¹⁸⁸

יהושע בן נון, שהתחיל את דרכו כמפקד צעיר, השתלם לצידו של משה ולמד להכיר בייעודו הרוחני של העם בפרשת אלדד ומידד, השלים את מיצובו כמנהיג שאיננו חושש להביע דעות שאינן פופולריות באירוע המרגלים. על פי המתואר בספר יהושע, הוא זכה לעידוד רב כדי לחזק את ביטחונו העצמי. בימי מנהיגותו נדרשו ממנו כוחות בלתי־שגרתיים לנוכח אתגרים כגון חידוש ברית המילה, חידוש חג הפסח וכיבושה הנסי של יריחו. יכולתו לעמוד באתגרים מסוגים שונים באה לידי ביטוי גם בסיפור העי, כאשר יזם מתקפת גרילה מתוחכמת כדי לזכות בניצחון ולשקם את רוח העם. למעשה, לאורך כל תקופת הכיבוש וההתנחלות נדרש יהושע לעמוד באתגרים

מגוונים, כשבתוך כך לא חשש גם מלהודות בטעויות, כדוגמת מעשה הגבעונים, ולפתור את הקשיים שהתעוררו בעקבותיהן. על פי המתואר בתחילת ספר שופטים¹⁸⁹ יהושע לא סיים את מלאכת הכיבוש, ובשונה מהבאים אחריו שהתרפקו על העבר, הוא השאיר אחריו מסורת של שאיפות לעתיד. בעיניי, זהו דגם מושלם למנהיג בעידן של שינוי, מנהיג שמגלה גמישות רבה לאורך הדרך, עומד על דעתו, אבל יודע גם לשתף פעולה עם שותפים. משום כך ראוי ספר יהושע להיכלל בנשימה אחת עם חמישה חומשי תורה.

דת ומדינה

מבנה הממסד הדתי ומימונו

א. הקדמה

גדלתי בארצות-הברית אשר בה החוקה מפרידה בין דת למדינה, ובהתאם לכך המדינה לרוב לא מממנת את שירותי הדת. כשעליתי לארץ גיליתי שמדינת ישראל מממנת את שירותי הדת באופן נרחב למדי, ובעצם המדינה היא הפטרון על רוב הממסד הדתי. בהתאם לכך, כיום יש ציפייה מצרכנים של שירותים דתיים שהמדינה תדאג לכול, כולל מצידם של מי שאינם מזדהים עם המדינה. ניתן לשער שמודל הקהילה היהודית שבמסגרתו חיו היהודים במשך כאלפיים שנים, ובזכותו שמרו על יהדותם, הוא גורם משמעותי בהבדל הקיים בין המדינות. בכל העולם הקהילות מספקות את שירותי הדת הייחודיים הנדרשים ליהודים, כי שירותים אלו אינן חלק מסדר היום של הציבור הכללי. בישראל, היות והציבור הכללי הוא יהודי ברובו המוחלט, נוצרה חפיפה בין המדינה לבין הקהילה היהודית המקומית בכל מקום אחר. עם זאת, אינני סבור שהמדינה היא רק קהילה גדולה המחליפה את מודל הקהילות המקומיות. ממילא, עלינו לקיים דיון מה אמור לקדם כל גוף. בעת כתיבת שורות אלו מתנהל מאבק חריף בין הרבנות הראשית לבין שר הדתות על שינוי מבני במערך הכשרות והגיור של ישראל. השמרנים, המיוצגים על ידי הרבנים הראשיים, לא רוצים לשנות כמעט מאומה,

ואילו הרוחפים לשינוי רוצים לבזר ואף להפריט חלק מהשירותים הדתיים.

כמאמר זה ברצוני לבחון את חלוקת האחריות בין האזרחים לבין המדינה במימון שירותי הדת. אבקש לשאול אילו שירותים אמורים להיכלל בסל "שירותי הדת", ומי יכול לייצג את צורכי העם בהגדרת מרכיבי הסל.

הרבנות הראשית, פרי חזונו של הרב קוק, איבדה מיוקרתה בשנים האחרונות, ובמספר מובנים נרקבה מבפנים. הרבנות הראשית אמורה להיות פסגה ליצירה רוחנית מעוררת השראה, כיאה לרשות דתית שעניינה ערכי הנצח ואחוות העם. אולם, בהרבה הקשרים, הרבנות הראשית הפכה למוסד של 'פקידות-לשמה' המתפקדת בצורה מגושמת, מקרטעת וריכוזית, וכמו כל גוף ממסדי, נגועה בנפוטיזם ופוליטיזציה של מינויים. במקביל, צצו בשנים האחרונות גופי כשרות פרטיים, הוקמו ארגונים לעריכת טקסי נישואין במנעד רחב ומגוון, ורבני קהילות רבים, אשר אינם ממונים מטעם הרבנות הראשית, מטפלים מקרוב בציבורים שלהם. שירותי הדת המגוונים כבר אינם מונחים או מוסדרים "מלמעלה", אלא מתפתחים מתוך הקהילות השונות וממומנים על ידי הציבור הרחב, המצביע ברגליו. נראה שבמצב שנוצר אין לרבנות הראשית מעמד מיוחד או סמכות מעבר לזו של כל רב או פוסק הלכה.

באופן טבעי, ככל שגדלה המדינה וגדלים אתגריה, כך המענה מתבזר ומתחלק לתתי-פתרונות נישתיים יותר. אולם, כיוון שהמימון השתרש ברמת המדינה, נוצרים ניגודי עניינים תקציביים בין הממסד המרכזי, שאחראי על הרשומות וחלוקת הכספים, לבין הקהילות.¹⁹⁰ אם כן, השאלה באשר למודל המימוני הנכון מקבלת משנה תוקף בראייה לעתיד.

בחלקו האחרון של המאמר אתייחס למימון פעילותם של הכוהנים ההלויים במקדש, ובמאמר 'חומש הפקידים' ארחיב על תפקידים

נוספים של הכוהנים, ובעיקר של הלויים. כעת, ברצוני להתמקד בחלקו הראשון של ספר במדבר, שבו מופעל מוסד נשיאי השבטים בצורה משמעותית בפעם הראשונה. בפרק ז, הפרק הארוך ביותר בתורה, מתברר שנשיאי השבטים אינם רק נציגי הציבור בתחום הצבאי והמדיני,¹⁹¹ אלא מעורבים גם בפעילות הדתית, שיש לה עלויות ניכרות.

ב. Skin In The Game

בפרק ז מתואר שבחנוכת המשכן הקריבו נשיאי השבטים. רשימת הנשיאים שהקריבו זהה לרשימת הנשיאים המופיעה בפתחת ספר במדבר כמפקדי הצבא.¹⁹² העובדה שאותם מפקדים הם גם המייצגים את שבטיהם בחנוכת המשכן, מלמדת שמי שנושא באחריות לביטחון שבטו ועמו, הוא הראוי "לגזור את הסרט" – להציג את התרומה הראשונה להפעלת המשכן. בכל שבט היו גם נכבדים אחרים: ידוע לנו על אודות שבעים הזקנים, שותפיו של משה להנהגה הרוחנית, על שנים-עשר אנשי הציבור שנבחרו לצאת למסע המרגלים ועל מאתיים וחמישים "קריאי העדה"¹⁹³ שעמדו לצידו של קורח. אולם, כאשר הדברים אמורים בקורבן השבטי לחנוכת המזבח, הפסוק מדגיש כי מפקדי הצבא "הם נשיאי המטת הם העמדים על הפקדים".¹⁹⁴ לא הזקנים, לא המרגלים ולא הנכבדים מכל דרג אחר, אלא רק מי שנושא באחריות על חיילים ומוביל את הציבור בעקבותיו הוא הראוי לשמש איש הקשר בין השבט ובין הממסד הדתי.

חשוב לזכור, יש קשר הדוק בין הפעילות הצבאית לחווייה הדתית של תפילה להצלה, כפי שאומר הפסוק: "וְכִי תִבְאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הַצָּר הַצָּר אֶתְכֶם וְהִרְעַתְּם בְּחִצְצֹרֶת וְנִזְפַּרְתֶּם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאִיְבֵיכֶם".¹⁹⁵ לכן, מנהיג שמסכן את עצמו הוא מי שבאמת מייצג את העם, כשם שהכוהן הגדול מסתכן במוות עבור העם בכניסתו לקודש הקודשים ביום הכיפורים, או שכוהן 'משוח מלחמה' יוצא עם החיילים לשרדה הקרב. מי שספון בבית המדרש, לא יכול לייצג

את הציבור ולספק שירותי דת נאותים המותאמים לצרכי השעה, כי במשך הזמן מתהווה פער גדול מדי בתפיסה של המציאות העכשווית ובהערכתה לעומת פסקי ההלכה או האתמול.

העובדה שהנשיאים שותפים ומוכילים מלמדת שאפילו אם הכוהנים הם בחוד החנית של המחויבות והעשייה הדתית, יש למערכת אינטרס מובהק לתת מקום לנציגים מכל הזרמים. בסופו של דבר, המערכת הדתית צריכה להתאים את עצמה לצורכיהם השונים והמגוונים של כלל השבטים: שייטים לחוף ימים, "חמורי גרם" העוסקים בתובלה יבשתית, אנשי צבא, כורים, ייננים, רועים, חקלאים, פקידים ואנשי היי-טק. כולם צריכים למצוא את מקומם במערכת, לדעת שהיא מייצגת אותם ולחוש מחוברים אליה.

הרבנות הראשית, כפי שהצגתי בפתח הדברים, זנחה את פעילותה כנשיאים־כוהנים המייצגים את העם ועברה לתפקד במודל של פקידות זוטרה. היא איננה מעשירה רוחנית או חומרית את העם, אלא עסוקה בעיקר בפיקוח על אנשים ומוצרים. למעשה, הרבנות הראשית היום לא מאפשרת אלא בעיקר בולמת. אם כן, אין להתפלא על כך שהוואקום שנוצר מתמלא על ידי גורמים אחרים, בין אם אלו מנהיגי הממשל או מערכת המשפט, ובין אם אלו יוזמות פרטיות שנותנות מענה לצורך במנהיגות רלוונטית בתחום הרוח – מנהיגות שכלל הציבור מזדהה עם פעילותה.

ג. עגלת מסע

ניתוח רשימת קורבנות הנשיאים, הכוללים מינים שונים של בהמות וכלים, הוא משימה מאתגרת. אבל עוד בטרם ניגש למשימה זו, נדון בקורבן נוסף שהובא מטעמם של הנשיאים, קורבן ייחודי למדי:

וַיְהִי בַיּוֹם כָּלֹת מִשֶׁה לְהִקִּים אֶת הַמִּשְׁכָּן וַיִּמְשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְדֹּשׁ
 אֹתוֹ וְאֵת כָּל כְּלָיו וְאֵת הַמִּזְבֵּחַ וְאֵת כָּל כְּלָיו וַיִּמְשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְדֹּשׁ
 אֹתוֹ. וַיִּקְרְבוּ נְשֵׂי יִשְׂרָאֵל רֵאשֵׁי בֵּית אֲבֹתָם הֵם נְשֵׂי יִשְׂרָאֵל הַמְטַת

הם העמדים על הפקדים. ויביאו את קרבנם לפני ה' שש עגלת צב ושני עשר בקר עגלה על שני הנשאים ושור לאחד ויקריבו אותם לפני המשכן. ויאמר ה' אל משה לאמר. קח מאתם והיו לעבד את עבדת אהל מועד ונתתה אותם אל הלויים איש כפי עבדתו.¹⁹⁶

קורבן, במוכן המוכר לנו, הוא בהמה או מנחה העולה על המזבח. הבקר והעגלות שהובאו מטעמים של הנשיאים לא היו כאלה,¹⁹⁷ ומכאן שתואר 'קורבן' המוצמד להם נושא משמעות אחרת.

המשימה שהוטלה על הנשיאים בתחילת הספר הייתה כבודה: כל אחד מהם נדרש לפקח על תנועתם של עשרות אלפי אנשים, אזרחים ברובם, בלב מדבר. ללא ספק, ידיהם היו מלאות בעבודה. מתוך הקשר זה, ניתן להבין שהייתה הקרבה של ממש בבחירתם לוותר על בהמות וכלים שהיו חיוניים לצורך משימתם ולחלוק אותם עם בני שבט "אחר" – שבט לוי. לו היו הנשיאים מותירים את דאגותיהם של הלויים בידי עמיתם, נשיא שבט לוי, היה הדבר מתקבל בהכנה. בחירתם לחלוק עמו בעול המוטל עליו, נבעה מתוך רצון לחזק את הסולידריות בעם ולתת ביטוי לכך שמדובר במשימה משותפת.

השיתופיות מודגשת גם בדרך הבאת הקורבן: כמו בקורבן הפסח, שבו הציבור מתאגד קבוצות קבוצות כדי לסיים את האכילה במועד, כך גם כאן התאגדו שני נשיאים להבאת עגלה אחת. בסופו של יום כל עם ישראל נע יחד, ולכן התמיכה בלויים משרתת גם את הנשיאים ומסייעת להם לעמוד במשימתם. הקרבת העגלות והבקר, לצד דוגמאות רבות אחרות שהוזכרו בסדרת ספרים זו, שבה ומוכיחה: מי שמשקיע בזולת, בסופו של דבר מרוויח בעצמו.

בתחילת שנות ה-90, עמד הציבור בישראל לפני מבחן לא פשוט: גלי העלייה מרוסיה דרשו הקצאת משאבים נרחבת, והכלכלה בישראל לא הייתה בשיאה בתקופה זו. תקציב המדינה נאנק תחת הנטל הפתאומי של צורכי העלייה, הדיור והקליטה של המוני עולים, והדאגה מפני קריסת שוק העבודה ועליית שיעור האבטלה הדירה שינה מעיניהם של רבים. מדינת ישראל בחרה להתעלות מעל החשיבה הצרה ולפעול

לשילוב העולים החדשים בכל מערכות הכלכלה והמשק, ובטווח הארוך ההשקעה נשאה פרי. כוח העבודה המגוון שהתווסף למשק שיפר לכלי הכר את הכלכלה, הגדיל את העוגה עבור כולם ובסופו של דבר גם הוריד את שיעורי האבטלה.¹⁹⁸

ד. חלוקת תקציב נכונה ויעילה

מסתבר שיש חשיבות גדולה גם לאופן חלוקת המשאבים שגויסו. לכן ה' הנחה את משה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח מֵאֲתֶם וְהָיוּ לְעֶבֶד אֶת עֲבֹדַת אֱהִל מוֹעֵד וְנִתְּתָה אוֹתָם אֶל הַלְוִיִּם אִישׁ כְּפִי עֲבֹדָתוֹ. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הָעֵגְלֹת וְאֶת הַבָּקָר וַיִּתֵּן אוֹתָם אֶל הַלְוִיִּם. אֶת שְׁתֵּי הָעֵגְלֹת וְאֶת אַרְבַּעַת הַבָּקָר נָתַן לְבְנֵי גֵרְשׁוֹן כְּפִי עֲבֹדָתָם. וְאֶת אַרְבַּעַת הָעֵגְלֹת וְאֶת שְׁמֹנֶת הַבָּקָר נָתַן לְבְנֵי מְרָרִי כְּפִי עֲבֹדָתָם בְּיַד אִיתָמָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן. וְלְבְנֵי קָהָת לֹא נָתַן כִּי עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ עֲלֵהֶם בְּפִתְּךָ יִשָּׂאוּ.¹⁹⁹

הקביעה "וְנִתְּתָה אוֹתָם אֶל הַלְוִיִּם אִישׁ כְּפִי עֲבֹדָתוֹ" מורה שהתקציב, שהוצג במשכן על ידי הנשיאים, יחולק בהתאם לנטל העבודה. הקצאת משאבים המותאמת לדרישות המשימה היא תנאי מקדים להזדהות ציבורית עם כל מערכת של גביית מס או תרומה. תנאי נוסף הוא השקיפות, המתבטאת במקום הנרחב המוקדש בפסוקים לספירת מלאי מפורטת וסיכום של כל הנדבות שהתקבלו. צדו השני של המטבע הוא תחושתם של עובדי הציבור, הנוכחים לדעת שעבודתם זוכה למלוא התמיכה וההקצאה הנדרשת, ומתוך כך, נכונים לעבוד ברצון ובתפוקה מלאה.

מאפיין נוסף של התנהלות הממסד הדתי המתואר בפסוקים הוא קציבת משך הכהונה: התורה מתווה מנגנון המבוסס על פרישה בגיל חמישים, חפיפה בין־דורית ותחלופה מתמדת. בדרך זו התשלום אינו

צמוד לוותק, אלא ניתן בהתאם למאמץ המושקע, רמת הקושי של העבודה והמיומנות הנדרשת לשם ביצועה. כך גם במסגרת העבודה השוטפת, המימון הציבורי תואם את התפוקה. לעומת זאת, בשירות הציבורי בן זמננו מקובל דווקא להתקדם לפי ותק ולא לפי תפוקה, שיטה המעודדת קיבעון ומונעת מכוחות חדשים ויצירתיים להתחרות על משרות ציבוריות. בעצם, כל מערכת המבוססת על ותק דינה להסתאב, משום שוועדי-העובדים, המאוישים על ידי העובדים הוותיקים נוטים להעדיף את האינטרסים של עובדים אלו על פני דאגה לזכויותיהם של העובדים החדשים. תוצאה הכרחית של הסתאבות המנגנון היא הירידה באיכות השירות, ועל כך במאמר "חומש הפקידים", בהמשך הספר.

ה. כלים ומתכלים

כאמור, בנוסף על העגלות, כל אחד מהנשיאים הביא רשימה מכובדת של קורבנות החזרת על עצמה שתיים-עשרה פעמים. בטרם ננסה לצלול לתוך המרכיבים השונים, עולה מאליה השאלה: איזה מסר טמון בחזרות רבות על קורבן זהה? הרמב"ן²⁰⁰ כתב שלכל נשיא הייתה כוונה ייחודית משלו (אף שהכוונות כלל אינן מוזכרות בפסוקים), מפרשים אחרים הציעו שהאחידות מסמלת אחדות מעוררת השראה, ואילו הרלב"ג סבור שהרשימה הסגורה נועדה ליצור סטנדרט אחיד, שלא ייצור פערים בין הקורבנות על רקע של יכולת כלכלית משתנה. לדעתי, ניתן ללמוד על המגמה שמאחורי החזרה על קורבנות הנשיאים מתוך השוואת הקורבנות שלהם לשני סוגי התרומות שניתנו בהקמת המשכן: תרומה אחידה של מחצית השקל, שעליה נאמר: "הָעֶשֶׂיר לֹא יִרְבֶּה, וְהַדֵּל לֹא יִמְעִיט מִמִּחְצֵית הַשֶּׁקֶל לְתֵת אֶת תְּרוּמַת ה', לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁיכֶם";²⁰¹ ותרומה שלא הוגבלה בכמות או בסוג במסגרתה בני ישראל הביאו למשכן בנדבת לבם זהב, כסף, נחושת, עצי שיטים ואבנים יקרות.²⁰²

מהקמת המשכן לומדים שאסור לדרוש מיחידים שוויון בנטל

הכלכלי בהקמת מוסדות המדינה והדת. עם זאת, חובה לדרוש שותפות מינימלית ואחידה, המביעה שכל אזרח שותף בממסד ומזדהה עמו. בהתאם לכך, הוצבה מדרגת מס מינימלית ואחידה אשר חייבה את העשיר והדל בשווה וללא פטורים. במקביל, היה כר נרחב לנתינה ולעשייה אינדיבידואלית המותאמת לרצונו וליכולתו של כל אחד ואחד. ככלל, רצוי ליצור אווירה של יחידים הנותנים²⁰³ מעבר למבוקש.

נראה שקורבנות הנשיאים הם מכובדים ויקרים, ולכן אינם כלולים ברמת המיסוי המינימלית. מצד שני, כל הקורבנות עונים על סטנדרט אחיד, ומכאן ניתן להבין שגם אם קיימת שונות בין הפרטים מבחינת היכולות והדרישות, הרי שברמת השבט (והמגזר) קיימת ציפייה לנשיאה בנטל הכלכלי שווה בשווה. התורה מדגישה זאת בסיכום הסופי של קורבנות הנשיאים, שבו הם נכללים יחד. כדי שחבורת שבטים תוכל לנהוג כעם אחד, יש לדרוש שותפות שווה בנטל הכלכלי וקיום דין וחשבון מנהלי בשקיפות מלאה.²⁰⁴ רק כך מצטרפים השבטים למספר כולל ולגוף מאוחד.

גם הרכב הקורבן עשוי ללמד על הרעיון העומד מאחוריו:

קִעֲרַת כֶּסֶף אַחַת שְׁלִשִׁים וּמֵאָה מִשְׁקָלָהּ מִזְרֵק אֶחָד כֶּסֶף שִׁבְעִים
שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ שְׁנֵיהֶם מְלֵאִים סֵלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן לְמִנְחָה.
כֹּף אַחַת עֶשְׂרֵה זָהָב מְלֵאָה קִטְרֶת. פֶּר אֶחָד בֶּן בְּקָר אֵיל אֶחָד
כֶּבֶשׂ אֶחָד בֶּן שָׁנָתוֹ לְעֵלָה. שְׁעִיר עִזִּים אֶחָד לְחֹטְאָת. וּלְזִבַּח
הַשְּׁלָמִים בְּקָר שְׁנַיִם אֵילִם חֲמִשָּׁה עֲתוּדִים חֲמִשָּׁה כֶּבֶשִׁים בְּנֵי
שָׁנָה חֲמִשָּׁה.²⁰⁵

הקורבן מורכב ממרכיבים מתכלים – בהמות, סולת וקטורת – המוקרבים לאלתר, אבל גם מפלים – קערה, מזרק וכף – העתידים להישאר במשכן ולסייע בהמשך תפקודו. המרכיבים המתכלים מבטאים את שותפותו של כל אחד מן השבטים בהרצה הראשונה של

המשכן, ומבטאים את הציפייה של כולם מהפרויקט הלאומי. הכלים מבטאים חשיבה לטווח רחוק יותר: חשוב שגם בהמשך הדרך יוכל כל אחד מבני השבטים השונים לחוש חיבור אל המשכן דרך הזדהות עם הכלים²⁰⁶ שנתרמו על ידי אבות אבותיו. ברובד נוסף, הכלים שיישארו במשכן עתידים לשמש את כל העם, כך שלצד ההזדהות המגזרית תרם קורבן הנשיאים גם לאחדות לאומית כוללת.

בשונה מפרויקט הבנייה החד־פעמי, שפתח בפני יחידים את האפשרות לתרום מעבר למס הבסיסי, אחזקתו השוטפת של המשכן מוכרחה להתבצע מתוך נשיאה משותפת ואחידה בנטל הכלכלי.²⁰⁷ סדקים ובקעים בסולידריות של החברה נוצרים כשצריכת שירותי הדת במימון ציבורי אינה הולמת את התשלום עבורו לטווח ארוך ובאופן מתמיד. אם כן, חשוב שאף אחד לא ירגיש נחות ביחס למישהו אחר, שאולי בני שבטו תרמו כלים רבים יותר למשכן, ובמקביל, חשוב שאף אחד לא יראה את עצמו מנוצל, בכך שהוא תרם יותר וכעת כולם משתמשים בשווה. מתוך מכלול השיקולים הוחלט שכל ראש שבט ייתן תרומה נכבדה אך זהה לחנוכת המזבח.²⁰⁸

ניתוח שלוש הפעמים בתורה בהן הציבור מימן בצורות שונות את הממסד הדתי מגלה שהגישה של התורה כוללת דרישה למיסוי מינימלי על הפרטים, אך ללא כל פטורים! עידוד בעלי יכולת לנדב סכומים משמעותיים להקמת פרויקטים לאומיים, והשתתפות עלות אחידה על כל מגזר־שבט לתקציב התפעולי השוטף. למעשה, זו פחות או יותר הגישה ההפוכה ממה שנהוג כיום בעולם המערבי המודרני, ובפרט במדינת ישראל. המדינה היום "מאזנת" בין מגזרים בעלי שיעור השתתפות שונה בכלכלה ובעושר באמצעות פטורים ממסים, מגבילה את התמריצים הניתנים לאלו התורמים למיזמים לאומיים ולעמותות חברתיות (תמריצים שלטעמי חשוב שיהיו גבוהים הרבה יותר) ומפלה בין מגזרים בגביית מסים, כולל בארנונה.

כאמור, לצד הכלים, הביאו הנשיאים גם מרכיבים מתכלים: קטורת וקורבנות. דומני שהמסר הטמון בתרומה זו הוא היפוכו המושלם של המסר הטמון בתרומת הכלים. הקטורת והקורבנות מבטאים את

הכרתם של הנשיאים בכך שתפקידם ייצוגי וכהונתם מוגבלת. כמו הקורבנות, שכל אחד מהם מבטא משמעות ומסר הרלוונטיים ליום מסוים (תמיד, מוסף, חגיגה) או לאדם מסוים (חטאים, אשמות, תודות), גם הנשיא נבחר על מנת למלא את הייעוד המסוים שזימנה לו ההיסטוריה, ובתום כהונתו הוא יוחלף. השבט, לעומת זאת, ימשיך להתקיים לעד, ועובדה זו מתבטאת בתרומת הכלים, המעניקה לשבט ייצוג נצחי בקודש.

רשימת הקורבנות המתכלים כוללת מנחה, קטורת²⁰⁹ ובהמה אחת עבור כל סוג של קורבן (פר, איל וכבש לעולה כדי להביא בהמה אחת מכל שלושת סוגי הבהמות שניתן להקריב כעולה). מפתיע אם כן שהובאו שבע עשרה בהמות לקורבן השלמים. מדוע הרבה שלמים ומדוע דווקא שבע עשרה בהמות?

הייחודיות של קורבן השלמים היא שהקורבן ניתן ברובו הגדול לאכילת הבעלים, בשונה לדוגמה מקורבן העולה, שתכליתו להישרף כליל על המזבח, או מקורבן החטאת, שרק הכוהנים נהנים ממנו. מכיוון שניתן לאכול את הבשר רק לשני ימים והלילה שביניהם, קורבנות השלמים, כנראה, נאכלו בסעודות גדולות שנערכו ברוב עם. באופן כללי, ניתן לראות את קורבנות השלמים כמייצגים את האחדות השבטית העכשווית. הנשיאים, שהביאו מספר גדול של קורבנות שלמים, ערכו למעשה חגיגה, שניתן לשער שאלה הוזמנו כל בני השבט. כמובן, החגיגה כפולה – סיום בניית המשכן – הפרויקט שכולם שותפים בו, וגם התחלה של משהו חדש – מעכשיו המזבח פעיל. החגיגה היא בעצם יריית הפתיחה של כל העבודה שתיעשה באופן שוטף מכאן והלאה.

ייתכן שלא בכדי נעשה פה שימוש במילה "עתודים" המופיעה פעמיים בלבד בתורה. כאן המילה משמשת כשם של בהמה, ויש המשערים שמדובר בשעירים צעירים.²¹⁰ ניתן להציע שעם התחלת העבודה במשכן נעשה שימוש במילה הטומנת בחובה את המילה עתיד.

מספרי קורבנות השלמים הם כולם מספרים ראשוניים המסתכמים אף הם למספר ראשוני $(2+5+5+5=17)$. התכונה שמגדירה מספרים

ראשוניים היא שאי אפשר לחלק אותם למכפלות של גורמים אחרים. נראה לי שבבחירת מספרים אלו טמון המסר שאכילה משותפת של קורבנות השלמים יוצרת אחדות שבטית יחידה ראשונית אחת שאי אפשר, ואולי אף אסור, לפרקה.

היחסים המספריים שבין שלושת סוגי הקורבנות – העגלות והכלים שהשבטים מממנים; קורבנות המנחה, הקטורת, העולה והחטאת, שנועדו להכשיר את המערכת לתפקודה השוטף; קורבנות השלמים המרובים, שנועדו לאכילה משותפת ברוב עם ולחיוזק הסולידריות – עשויים ללמד על החלוקה הפנימית הראויה של מבנה שירותי הדת במימון הציבור:

הקמת המערכת דורשת השקעה חד־פעמית משמעותית, ונכון להקדיש לה משאבים ניכרים כדי לבנות תשתיות שישרתו את הציבור לאורך זמן. בהרצת התשתיות וכן בהעמדת כלים שישמשו לטווח הארוך צריך להיות ייצוג שווה לכל השבטים, כדי שכולם יהיו מחוברים ושותפים. לכן, גם המימון הנדרש נגבה בשווה מכל המגזרים. הרצת המערכת כרוכה בעצמה בעלות ניכרת, וגם העול הזה מוטל בשווה על כתפי השבטים כולם. מספרם הרב של קורבנות השלמים, הנאכלים על ידי כלל הציבור, רומז לכך שאת עיקר המימון הציבורי לשירותי הדת ראוי להקצות למתן שירותים לציבור הרחב, מתוך אינטראקציה חזקה עמו, ולא לשימור המערכת.

להבנתי, אין לנו צורך משמעותי במימון ממלכתי למוצרי צריכה דתיים, כדוגמת עריכת טקסי נישואין, שירותי קבורה או שימורם והפעלתם של מקומות קדושים. כל אלו חשובים, וראוי שכל אזרח יהיה זכאי להם, אבל אינם מהווים הצדקה עיקרית למימון נרחב לשירותי דת. הממסד הדתי שראוי לממן, ושהציבור הרחב יתמוך בשמחה במימונו, הוא ממסד שיחזק את הזהות הישראלית ואת ה"ביחד" שלנו.

מבחינת האומה, הממסד הדתי הוא אמצעי, ולא מהות. המהות היא אורח חיים של אמונה באֵל אחד על פי חוקה אזרחית-כלכלית-אחוותית. הזיקה בין הפרטים ובין השבטים השונים מתחזקת

באמצעות טקסים דתיים ולאומיים המחברים את כל חלקי העם ברמת הרעיון, ואולי אף יותר מכך – דרך עשייה, ושותפות במימון שלה. לכן, שימת דגש על פעילויות משותפות וקהילתיות תועיל לחוסן הלאומי ולהצלחתה של החברה והכלכלה בישראל. שינוי צורת החשיבה, ממנגנון המספק שירותי דת, למנהיגות בעלת שאר-רוח, שתפקידה לחבר אנשים וקהלים באמצעות עידודם לעשייה עצמאית וקהילתית, יהפוך את מימון שירותי הדת מהוצאה – להשקעה מניבה.

1. שאלה של תזמון

על מנת לאפיין את הממסד הדתי הראוי ואת המוקד לפעילותו, ברצוני להתייחס לפעילותם של הכוהנים והלויים בסביבת המשכן, כפי שהיא מתוארת בהרחבה בתורה, ולעמוד על האינטראקציה שבין פעילות זו לפעילותם של הנשיאים במתווה שהוצג עד כה.

במסגרת ההוראות לבניית המשכן בספר שמות, נמסרו בפרק כט הוראות מפורטות אודות הקדשת אהרון ובניו לכהונה. באופן כללי, יש להלביש את אהרון בבגדים מיוחדים, למשוח אותו בשמן המשחה ולהקריב קורבנות שונים. התהליך אורך שבעה ימים, ובשולי הדברים נאמר שבימים אלו יש לחטא גם את המזבח בדם הקורבנות ולקדשו. גם בפרק מ, החותם את ספר שמות, ציווה ה' את משה להקים את המשכן בתאריך א' בניסן, ולמשוח את אהרון ובניו לכהונת עולם. אבל, למרות שנאמר בניסוח כוללני שמשח עשה ביום א' בניסן כפי שה' ציווה אותו, ברשימת הפעולות המופיעות מיד לאחר מכן לא מוזכרות הלכשת אהרון ובניו או משיחתם בשמן (וכמוכן), שלא נאמר דבר על מאורעות שבעת ימי המילואים או הקרבת הקורבנות הנדרשים לשם הקדשת הכוהנים).

נראה שסיפור הקדשת הכוהנים הושלם בפרק ח בספר ויקרא, שבו מסופר כיצר משה כינס את כל העדה אל פתח אוהל מועד, משח את המשכן ואת כליו, הלביש את אהרון ובניו בבגדי הכהונה והקריב את

הקורבנות הדרושים להקדשתם. בהתאם לציווי בשמות כט, התהליך אכן התמשך על פני שבעה ימים וכלל גם את קידוש המזבח בדם הקורבנות.²¹¹ סיפור שבעת ימי המילואים ממשיך בפרק ט בתיאור של מאורעות היום השמיני, המתרחשים בעקבות השלמתם של שבעת ימי המילואים.

השאלה היא: מתי כל זה קרה? ובניסוח אחר: האם המסופר בויקרא ח אירע בין א'-ח' בניסן, ומשום מה הושמט מתיאור הקמת המשכן בשמות מ, או שמא ההשמטה מלמדת על כך שמדובר במאורעות שהתרחשו במועד אחר?

חכמים,²¹² ובעקבותיהם פרשנים כמו רש"י ורמב"ן, קבעו את זמנם של שבעת ימי המילואים לשבוע האחרון של החודש השנים-עשר (אדר), וזיהו את היום השמיני עם א' בניסן. לאור דבריהם, הקדשת הכוהנים לא נכללה בתיאור מאורעות א' בניסן, משום שלא הייתה חלק מהם, אלא אירעה קודם לכן. ייתכן שהקדשת הכוהנים דומה להכנת כלי המשכן; כשם שהכלים שהוכנסו למשכן ביום א' בניסן הוכנו מבעוד מועד, כך גם הכוהנים שהחלו לעבוד ביום א' בניסן כבר הוקדשו מראש.

פירוש זה עשוי להשתלב עם פרק ח בספר במדבר, המתאר שהנשיאים הביאו את קורבנם ביום חנוכת המזבח והקריבו במשך שנים-עשר הימים הבאים. כלומר, הנשיאים החלו להקריב את קורבנותיהם מיד עם הקמת המשכן, לאחר שהכוהנים כבר הוקדשו לתפקידם.

ר' אברהם בן עזרא, שהרחיב את שיטתו של ר' עקיבא במדרש, מיאן מכמה סיבות לקבל פירוש זה.²¹³ בהמשך לדבריו, לדעתי, החיסרון הבולט בסידור הזמנים, לפיו הקדשת אהרון ובניו התחילה שבוע לפני א' בניסן, הוא פשט הפסוקים בספר שמות פרק מ'. במסגרת הציווי להקים את המשכן בא' בניסן נזכר גם הציווי על משיחת אהרון ובניו, מה שמלמד שעד א' בניסן הם טרם נמשחו:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ
תִּקְרִים אֶת מִשְׁכַּן אֱהֵל מוֹעֵד. וְשַׁמֵּת שֵׁם אֶת אֲרוֹן הָעֵדוּת...
וְהִקְרַבְתָּ אֶת אֲהֶרֶן וְאֶת בְּנָיו אֶל פֶּתַח אֱהֵל מוֹעֵד וּרְחַצְתָּ אֹתָם
בְּמַיִם. וְהִלַּבַשְׁתָּ אֶת אֲהֶרֶן אֶת בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ וּמַשַּׁחְתָּ אֹתוֹ וְקִדַּשְׁתָּ
אֹתוֹ וְכֹהֵן לִי. וְאֶת בְּנָיו תִּקְרִיב וְהִלַּבַשְׁתָּ אֹתָם כְּתַנְתָּ. וּמַשַּׁחְתָּ
אֹתָם כַּאֲשֶׁר מַשַּׁחְתָּ אֶת אֲבִיהֶם וְכֹהֵנוּ לִי וְהִיְתָה לְהִיֵּת לָהֶם
מִשְׁחָתָם לְכַהֵנֵת עוֹלָם לְדֹרֹתָם.²¹⁴

נוכח הקשיים, פירש ר' אברהם בן עזרא שהקדשת אהרון ובניו התחילה ביום א' בניסן, ובהתאם לכך היום השמיני הוא ח' בניסן. זהו היום שבו ירדה אש מהשמים ושרפה את הקורבנות לעיני העם, וזהו גם היום שבו מתו נדב ואביהוא בהקריבם קטורת שלא צוו עליה. בהתאם לפירושו, נאלץ ראב"ע לאחר את זמנם של קורבנות הנשיאים ליום השמיני, ולקבוע שהיום שבו הסתיימו היה י"ט בניסן, תוך שהוא מתמודד עם הקושי של עירוב קורבנות הנשיאים עם קורבן הפסח שזמנו הוא י"ד בניסן. גם בדרך זו אנו נאלצים לשלם "מחיר" פרשני כבד, משום שבספר במדבר נאמר שהנשיאים הביאו את קורבנם ביום הקמת המשכן, ולא שבוע לאחר מכן:

וַיְהִי בְּיוֹם כָּלוֹת מֹשֶׁה לְהַקִּים אֶת הַמִּשְׁכָּן וַיִּמְשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְדֹּשׁ
אֹתוֹ וְאֶת כָּל כְּלָיו וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת כָּל כְּלָיו וַיִּמְשַׁחֵם וַיִּקְדֹּשׁ
אֹתָם. וַיִּקְרִיבוּ נְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל רֵאשֵׁי בֵּית אֲבֹתָם הֵם נְשִׂאֵי הַמִּטָּה
הֵם הָעֹמְדִים עַל הַפְּקָדִים. וַיְבִיאוּ אֶת קֹרְבָנָם לִפְנֵי ה'...²¹⁵

לכן, ברצוני לאמץ את דבריו של ראב"ע בנוגע להקדשת אהרון ובניו בתאריכים א' ח' בניסן, אבל להציע שבאותם הימים עצמם נערכה במקביל גם חנוכת הנשיאים. לפי ההצעה שלי לא בכדי משיחת המשכן וכליו ביום א' בניסן היא פתיח להקדשת הכוהנים בשבעת ימי המילואים וגם לחנוכת המזבח על ידי הנשיאים; זה אירע באותו יום עצמו. בתחילת ימי המילואים נאמר: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וַיִּמְשַׁח אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בּוֹ וַיִּקְדֹּשׁ אֹתָם. וַיִּזְ מִמֶּנּוּ עַל הַמִּזְבֵּחַ

שָׁבַע פְּעָמִים וַיִּמְשַׁח אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת כָּל כְּלָיו וְאֶת הַפִּיר וְאֶת כָּנוֹ לְקַדְּשָׁם²¹⁶; וּבַחֲנוּכַת הַמִּזְבֵּחַ נֹאמַר: "וַיְהִי בַיּוֹם כָּלוּת מִשֶּׁה לְהִקִּים אֶת הַמִּשְׁכָּן וַיִּמְשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְדֹּשׁ אֹתוֹ וְאֶת כָּל כְּלָיו וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת כָּל כְּלָיו וַיִּמְשַׁחֵם וַיִּקְדֹּשׁ אֹתָם"²¹⁷. אִם כֵּן, נִרְאָה שְׁשֵׁנִי הַמְאֹרְעוֹת הַתְּחוּלְלוּ בַמִּקְבִּיל, מִיּוֹם א' בְּנִסָּן וְאִילָךְ, מִיַּד לְאַחַר מִשִּׁיחַת הַמִּשְׁכָּן וְכַלּוּ. פְּרֻשָׁנוֹת זֹאת מְסַבְרִים הֵיטֵב מִדּוּעַ אֶהְרֹן, שֶׁהָיָה נֹשֵׂא שְׁבֵט לֵוִי, לֹא הִשְׁתַּתֵּף עִם שָׂרֵי הַנְּשִׂאִים בַּחֲנוּכַת הַמִּזְבֵּחַ; שֶׁכֵּן בִּימֵים אֵלּוּ הוּא נִיצֵב בְּמִרְכּוּזוֹ שֶׁל טַקְס יִיעוּדֵי מִשְׁלֹחַ לְטוֹבַת הַקְּדָשׁוֹת לְכַהֲנָה. לְמַעֲשֵׂה, בְּאוֹתָם יָמִים שֶׁל תְּחִילַת נִסָּן נֹאמַר גַּם הַצִּוּוּי לְהַתְּכוֹנֵן לְקוֹרְבַן הַפֶּסַח:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם
מִצְרַיִם בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר: וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח
בְּמוֹעֲדוֹ.²¹⁸

כך, כִּל שְׁכָחוֹת הַאֹכְלוּסִיָּה מְעוֹרְבוֹת בּוֹ זְמַנִּית בְּנַעֲשֵׂה בַמִּשְׁכָּן ה' בְּמַעֲגָלִים שׁוֹנִים: הַכּוֹהֲנִים עֹסֻקִים בְּהִלְכֵי הַרְצָה, הַמְּנַהֲיָגִים הַצְּבִיאִים תּוֹרְמִים אֶת חֲלָקָם לְתַפְקוֹד הַמִּשְׁכָּן (הַעֲגָלוֹת וְהַבָּקָר) וְלַחֲנוּכַת הַמִּזְבֵּחַ (כִּלִּים וְקוֹרְבָנוֹת) וְהַעֲמֵם מִתְּכוֹנֵן לְטַקְס רִאשׁוֹן מְסוּגוֹ שֶׁל הַקְּרִבַּת קוֹרְבַן הַפֶּסַח בְּמַעֲמַד הַעֵם כּוּלוֹ. בְּשׁוֹנָה מִמֶּה שֶׁעָשׂוּ שָׁנָה קוֹדֵם בְּמִצְרַיִם, שֶׁכֵּל אֶחָד הַקְּרִיב בְּבֵיתוֹ הוּא, הַחֵל מִשָּׁנָה זֹאת כּוֹלֵם מִתְּחַבְּרִים לְפְרוּיָקֻט הַמִּשְׁכָּן שֶׁעֲלִיו עֲמְלוֹ בְּחוֹדְשֵׁי הָאֲחֵרֹנִים. רַעֲיוֹן דּוּמָה מִצְאָתִי בְּפִירוּשׁוֹ שֶׁל הַסְּפֹרָנוֹ:

וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח, מִלְּבַד מֶה שֶׁעָשׂוּ בְּשִׁמְיֵי לְמִלּוּאִים
וְחֲנוּכַת הַנְּשִׂאִים יַעֲשׂוּ גַם כֵּן אֶת הַפֶּסַח, שֶׁלֹּא יִפְטְרוּ מִמֶּנּוּ
בְּשִׁבִיל שְׂמַחַת הַמִּצְוֹת שֶׁקִּיָּמוּ.²¹⁹

אִפְשָׁרוֹת מְחוֹדָשׁת אֵף יוֹתֵר²²⁰ הִיא שְׁקוֹרְבָנוֹת הַנְּשִׂאִים, שֶׁהוֹקְרָבוּ בֵּין א'–י"ב בְּנִסָּן, קִדְמוֹ לְשִׁמּוֹנַת יָמֵי הַמִּלּוּאִים שֶׁל הַקְּדָשׁוֹת הַכּוֹהֲנִים. כְּאִמּוֹר, הַפְּסוּקִים בְּשִׁמּוֹת מִכְּרָכּוֹ אֶת צִוּוּי הַקְּדָשׁוֹת הַכּוֹהֲנִים עִם צִוּוּי

הקמת המשכן ביום א' בניסן. עם זאת, בפירוט המעשים שבוצעו באותו יום נזכרו רק פרטי הקמת המשכן, אבל לא הקדשת אהרון ובניו:

וַיְהִי בַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּת בְּאַחַד לַחֲדָשׁ הַיּוֹקֵם הַמִּשְׁכָּן.
וַיָּקָם מֹשֶׁה אֶת הַמִּשְׁכָּן וַיִּתֵּן אֶת אֲדָנָיו וַיִּשֶׂם אֶת קַרְשָׁיו וַיִּתֵּן אֶת
בְּרִיחָיו וַיָּקָם אֶת עַמּוּדָיו. וַיִּפְרֹשׂ אֶת הָאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן וַיִּשֶׂם
אֶת מִכְסֵה הָאֹהֶל עָלָיו מִלְמַעְלָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה... וַיָּקָם
אֶת הַחֲצָר סָבִיב לַמִּשְׁכָּן וְלַמִּזְבֵּחַ וַיִּתֵּן אֶת מָסַךְ שַׁעַר הַחֲצָר וַיְכַל
מֹשֶׁה אֶת הַמִּלְאָכָה.²²¹

מדוע לא הוקדשו הכוהנים ביום זה? בגלל האירוע המתואר בפסוקים הבאים:

וַיָּכֶס הָעֲנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן. וְלֹא יָכֹל
מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא
אֶת הַמִּשְׁכָּן.²²²

כלומר, עם סיום הקמת המשכן היה משה מנוע מלהמשיך לשלב הבא של הקדשת הכוהנים, משום שכבוד ה' מילא את המשכן.²²³ כך, נדחתה הקדשת הכוהנים עד לאחר קורבנות הנשיאים, כמתואר בהמשך הספר, שרק לאחר חנוכת המזבח על ידי הנשיאים משה נכנס לאוהל מועד:

זֹאת חֲנֻפֹת הַמִּזְבֵּחַ בַּיּוֹם הַמִּשַׁח אֹתוֹ מֵאֵת נְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל... זֹאת
חֲנֻפֹת הַמִּזְבֵּחַ אַחֲרֵי הַמִּשַׁח אֹתוֹ. וַיִּכָּבַד מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד
לְדַבֵּר אֹתוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדְּבַר אֱלֹהֵי מַעַל הַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עַל
אֹרֶן הָעֵדוּת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים וַיִּדְבַּר אֵלָיו.²²⁴

יתרונותיה הפרשניים של הצעה זו ניכרים: יש בה כדי להסביר מדוע נאמר שהנשיאים הביאו את קורבנותיהם "לִפְנֵי הַמִּשְׁכָּן",²²⁵ ומדוע

האירוע כולו נקרא בשם "חנוכת המזבח"²²⁶ – המזבח הוצב בחצר המשכן, בעוד לאוהל עצמו לא היה ניתן להיכנס. בהמשך לקו זה אפשר אפילו להציע שהפסוקים המתארים את הנשיאים כמי שהקריבו בעצמם את קורבנם: "וַיְהִי הַמִּקְרִיב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֶת קֶרְבָּנוּ בַּחֹשֶׁן בֵּין עַמִּינָדָב לְמִטֵּה יְהוֹדָה"²²⁷, מתפרשים כפשוטם: הנשיאים הקריבו בעצמם את הקורבנות, מכיוון שהכוהנים עדיין לא הוכשרו לתפקידם והעבודה במשכן טרם יוחדה להם. בנספח למאמר הרחבתי על היתרונות הפרשניים של קריאה מחודשת זו, תוך התחשבות, בין השאר, במועד שבו הוסדר התקציב לפעילותם של הכוהנים.

ז. דת ומדינה – שלושה מודלים

על בסיס שלוש האפשרויות לסדר האירועים – הקדשת הכוהנים ואחר כך קורבנות הנשיאים; קורבנות הנשיאים ואחר כך הקדשת הכוהנים; או הקדשת הכוהנים במקביל לקורבנות הנשיאים – ניתן להציע שלושה מודלים למערכת היחסים שבין אנשי הפקידות הדתית לבין העם או מנהיגיו.

חכמים ראו לנכון להקדים את הקדשת הכוהנים ולאפיינה כחלק מהקמת המשכן. בכך הם ביטאו את ההבנה שבלי תשתית של סמכות דתית, הקובעת נהלים חדים וברורים, לא ניתן לעצב זהות לאומית מובחנת. על פי דרך זו, המדינה אמורה לממן את הפקידות הדתית, משום שקיומה של זו חיוני להגדרתה העצמית של האומה. כפועל יוצא, יש לראות ברשות הדתית סמכות בלעדית בקביעת אמות המידה הקובעות את השתייכותם של הפרטים אל הכלל, כמו בנושאי גרות ונישואין.

הקריאה ההפוכה, לפיה הנשיאים, מנהיגי העם, הם אלו שחנכו את הפעילות הדתית במשכן, מציעה מודל שונה לחלוטין. לפי מודל זה, כשם שהנשיאים החליטו מה וכמה להביא לחנוכת המזבח, כך הציבור, באמצעות מנהיגיו, הוא שיקבע את אופייה וצביונה של הפעילות

הדתית. הפקידות תסתפק בדאגה למימוש חזון זה בחיי היום-יום. לדרך זו, המימון למסד הדתי יבוא מן העם. ככל שאנשים יחוו יותר הזדהות עם העשייה הדתית, "המוצר" שאותו הרשות הדתית מספקת, כך יתעורר בהם הרצון לתרום לה מכספם ומבשר קורבנותיהם.

קריאת הביניים, שלפיה הקדשת הכוהנים נערכה במקביל לחנוכת המזבח על ידי הנשיאים ובמקביל להכנות של כלל הציבור להקרבת קורבן הפסח, מייצרת מודל משולב. לפי גישה זו, כשם שכבר בראשית הדרך הכוהנים ממונים לאחראים על הפעילות במשכן, כך הממסד הדתי משרטט את מסגרות הפעולה וגבולות הגזרה. וכשם שבאותו זמן בדיוק הנשיאים קובעים אילו קורבנות להביא לחנוכת המשכן, מנהיגי הציבור מקדמים את תכני הליכה שבהם יש להתמקד. במקביל, קיימות גם המשימות שכל אחד מהפרטים נדרש אליהן, דוגמת ההתארגנות לקורבן הפסח. לכן, על פי המודל המשולב צריכה להיות הקצאת תקציבים לממסד המרכזי, אבל בד בבד כל קהילה מממנת את הפעילות שלה בעצמה.

ייתכן שהעמימות המכוונת, היוצרת שלוש קריאות אפשריות, מכוונת אותנו להבין שלכל תקופה עשוי להתאים מודל אחר. לדוגמה, בתקופה המתוארת בספר שופטים נראה שאין רשות דתית מרכזית חזקה, והתוצאה היא "אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה"²²⁸. כאמור, מחירו של מודל זה הוא החלשת החוסן הלאומי, ולכן לאורך "תקופת השופטים" עמים שונים פלשו מפעם לפעם לטריטוריה של עם ישראל ושיעברו את העם לפרקים. מאידך גיסא, כפי שהרחבתי במאמר 'צו ראשון' בספר שבט שואג, שלמה המלך הקצין בכיוון הנגדי, כאשר ביסס את כל פעילות המקדש על מימון מטעם המדינה, ובכך ניטרל את שותפותו של העם בעשייה הדתית והרוחנית. העם אומנם נהנה מחיי חולין מיטיבים: "יְהוּדָה וַיִּשְׂרָאֵל רַבִּים כָּחֹל אֲשֶׁר עַל הַיָּם לָרַב אֲכָלִים וְשִׂתִּים וּשְׂמֵחִים"²²⁹, אבל למעשה, התנתק מהמוסדות והערכים הלאומיים המאחדים. (מה שהביא לפיצול הממלכה מיד לאחר מות שלמה, כרמוז בפסוק הזה עצמו, המתאר את התקופה שקדמה לפיצול אך מהווה רמז לבאות, בכך שהוא מפריד בין יהודה לישראל).

ברור, אם כן, שאין נוסחה אחת, ועל כן אסור להשלים לאורך זמן עם הסטטוס־קוו כמות שהוא, שכן הדבר יוביל להסתאבות הפקידות, שתהפוך להיות בלתי־רלוונטית ונעדרת השראה.²³⁰ במקום זאת, עלינו להיות גמישים, דרוכים בהקשבתנו לרוח התקופה ולצורכי הדור, ולאמוד את אופן התמיכות ברשויות הדתיות בהתאם.

נספח – מה אירע מתי

במסגרת המאמר הצעתי מודלים חדשים המאתגרים את הקריאה הקלאסית ברוח פרשנותם של חכמים. על מנת לבסס את ההבנות השונות בפסוקים, בנספח זה ברצוני להרחיב בניתוח כמה פרשיות במחצית הראשונה של ספר במדבר.

אני יודע שמי שקורא את התורה כסדרה רגיל להניח שסדר פרשיות התורה תואם את הסדר הכרונולוגי שבו התחוללו המאורעות מתוארים בהן. בהתאם לכך, הסברה המקובלת היא שהכוהנים, המככבים בספר ויקרא כאחראים על הפעילות במשכן, ממלאים את תפקידם גם לכל אורכו של ספר במדבר. ואולם, כפי שהסברתי בהקדמה לספרי שבט שואג, ספר ויקרא כולל בתוכו עקרונות נצחיים, או אם נרצה: "תוכנית עסקית" המתווה את עקרונות כלכלת האחוה. ככה, אין ספר ויקרא מחויב לסדר הכרונולוגי, ואפשר שהרעיונות המוצגים בו נחשפו במועד מאוחר יותר וגם האירועים המתוארים התרחשו בפועל בשלבים מתקדמים של המסע במדבר. לדוגמה, נאמר על סיפור המקלל (ויקרא כד) וסיפור המקושש (במדבר טו) "ששניהם היו בפרק אחד".²³¹ מתוך כך אבקש לפתח את הדיון בקריאה המאחרת את הקדשת הכוהנים לקורבנות הנשיאים, ולהציגה בשתי גרסאות: אחת קרובה ואחת רחוקה.

האופציה הקרובה

כאמור, ניתן להציע שהקדשת הכוהנים, שתוארה בספר ויקרא, התרחשה עם סיום חנוכת המזבח, שתוארה בספר במדבר.

ראשית, בפרק העוקב לתיאור חנוכת הנשיאים (פרק ח) אהרון מְצַוֶּה להדליק את המנורה, עיתוי שנראה הגיוני אם נניח שרק במועד זה הושלמה הקדשתו.²³²

שנית, ידידי, פרופסור יונתן גרוסמן, העיר שפרשיית הנשיאים נחתמת בתיאור חסר של חנוכת המזבח: "זאת הַנִּפְתַּת הַמִּזְבֵּחַ אַחֲרֵי הַמִּשָּׁח אֲתוֹ".²³³ התיאור הוא 'תיאור חסר', מאחר שבציווי על חנוכת המזבח (שמות כט) ובתיאור הביצוע (ויקרא ח) לצד המשיחה בשמן ישנו תפקיד משמעותי גם לדם הקורבנות, הניתן על המזבח:

וְשַׁחֲטָה אֶת הַפֶּר לְפָנַי ה' פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד. וְלָקַחְתָּ מִדָּם הַפֶּר וְנִתְּתָהּ עַל קַרְנֵת הַמִּזְבֵּחַ בְּאֶצְבָּעְךָ וְאֵת כָּל הַדָּם תִּשְׁפֹּךְ אֶל יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ... וְעִשִּׂיתָ לְאֹהֲרֶן וּלְבָנָיו כֹּכַה כָּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֹתְכָה שְׁבַעַת יָמִים תִּמְלֵא יָדָם. וּפֶר חֲטָאת תַעֲשֶׂה לַיּוֹם עַל הַכֹּפְרִים וְחֲטָאתָ עַל הַמִּזְבֵּחַ כַּכֹּפֵר עָלָיו וּמִשַּׁחְתָּ אֹתוֹ לְקִדְשׁוֹ. שְׁבַעַת יָמִים תִּכַּפֵּר עַל הַמִּזְבֵּחַ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים כָּל הַנִּגַּע בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ.²³⁴

ויקח מִשֶּׁה אֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וַיִּמְשַׁח אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת כָּל אֲשֶׁר בּוֹ וַיִּקְדָּשׁ אֹתָם. וַיִּזְמַנּוּ עַל הַמִּזְבֵּחַ שְׁבַע פְּעָמִים וַיִּמְשַׁח אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֵת כָּל כָּלָיו וְאֵת הַכִּיר וְאֵת כִּנּוֹ לְקִדְשָׁם... וַיַּגֵּשׁ אֵת פֶּר הַחֲטָאת וַיִּסְמַךְ אֹהֲרֶן וּבָנָיו אֵת יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁ פֶּר הַחֲטָאת. וַיִּשַׁחֲט וַיִּקַּח מִשֶּׁה אֵת הַדָּם וַיִּתֵּן עַל קַרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב בְּאֶצְבָּעוֹ וַיִּחַטָּא אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֵת הַדָּם יָצַק אֶל יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ וַיִּקְדָּשׁוּ לְכַפֵּר עָלָיו.²³⁵

ברם, אם חנוכת הנשיאים קדמה להקדשת הכוהנים, היעדר ההתייחסות לדם בחנוכת הנשיאים מובנת: בחנוכת הנשיאים המזבח נמשח בשמן, אך טרם התקדש בדם, משום שאהרון ובניו עוד לא הקריבו את

קורבנותיהם.

הבנה זו של סדר המאורעות עשויה להאיר באור חדש פסוקים נוספים. בשמות כט נאמר שרק לאחר זריקת דמם של קורבנות ההקדשה מקבל המזבח מעמד של "קֹדֶשׁ קְדָשִׁים", כלומר, תחום שאליו מותרת הגישה לכוהנים בלבד. בהתאם לכך, ניתן להציע שבחנוכת הנשיאים, שבה נמשח המזבח בשמן בלבד, עדיין לא נאסרה הגישה למזבח. בשנים־עשר ימי החנוכה נאמר שהנשיאים הקריבו, כי הם היו המקריבים ולא הכוהנים. למעשה, בתקופת הביניים שעד הקדשת הכוהנים, היה כל אדם רשאי להקריב את קורבנותיו בעצמו. זו משמעותו הפשוטה של הציווי על קורבן הפסח, שהוקרב יומיים לאחר חנוכת הנשיאים: "וַיִּדְבַר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח. וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּרֵאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעֲרִבִים בְּמִדְבַר סִינַי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן עָשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל"²³⁶.

אם כן, הרצף הסיפורי הוא משיחת כלי המשכן והשראת שכינה ביום א' בניסן, הקרבת קורבנות הנשיאים במזבח בחוץ, הזמנת משה להיכנס ולשמוע את קול ה' מבין הכרובים ואז הציווי שאהרון ידליק את המנורה לסימון הקדשת הכוהנים, שלא בוצעה מיד בהתחלה, כי ענן ה' מילא את המשכן. לאור זאת, מובן מדוע התחנה הבאה ברצף היא טקס הנפת הלויים מיד אחרי הציווי על אהרון להדליק את המנורה. הפסוקים מייעדים ללויים שני תפקידים: לסייע לעבודת הכוהנים ולמנוע את גישתם של ישראל אל הקודש:

וְאַתָּנָה אֶת הַלְוִיִּם נִתְּנִים לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעִבְד
אֶת עֲבֹדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶהֱל מוֹעֵד וּלְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא
יְהִיָּה בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נֶגֶף בְּגֶשֶׁת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַקֹּדֶשׁ.²³⁷

העיתוי של הקדשת הלויים מכוון היטב. מיד אחרי שהוכנסו הכוהנים לתפקידם, והמזבח התקדש גם בדם, נאסרה הגישה על בני ישראל, וממילא החלו להזדקק לעזרתם של הלויים. גם ההדגשה על תפקידם של הלויים, למנוע גישה שאינה ראויה אל הקודש, היא במקומה: רק כעת, משנזרק דמם של קורבנות הכוהנים על גבי המזבח, נכנס

לתוקפו האיסור "כָּל הַנֶּגַע בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ". יש לציין, כי לא נאמר במפורש שהציווי על הדלקת המנורה והנפת הלויים בוצעו מיד לאחר חנוכת המזבח, שנערכה בתחילת ניסן. עם זאת, בפרקים הראשונים של ספר במדבר מתואר מפקד צבאי שנערך ביום א' באייר,²³⁸ ובמסגרתו נעשתה אבחנה ברורה בין שבט לוי לשאר השבטים. הנימוק להבחנה הוא תפקידם הייחודי של הלויים כמי שניתנו לאהרון ולבניו לטובת עבודת הקודש.²³⁹ מתוך כך, ניתן להסיק שבזמן עריכת המפקד, ביום א' באייר, כבר שימשו הכוהנים בתפקידם – ומכאן ההשערה שהם והלויים הוקדשו במחצית השנייה של חודש ניסן.²⁴⁰

האופציה הרחוקה

עד כה ביססתי את ההבנה שחנוכת המזבח על ידי הנשיאים קדמה להקדשת הכוהנים, אולם הנחתי ששני המאורעות היו סמוכים זה לזה. עם זאת, לאור היבטים נוספים הקשורים לתקציבם של הכוהנים והלויים ולרצף הסיפורי, ברצוני להציע קריאה אחרת, המאחרת את זמנה של הקדשת הכוהנים לאחר חטאי המרגלים וניסיון ההפיכה של קורח ועדתו. כפי שאבקש להראות, דחיית ההקדשה למועד זה תשפוך אור על התהליך שתואר לעיל, אשר כלל את הרחקת בני ישראל מן המשכן ואת החלפתם על ידי הכוהנים והלויים.

כפי שמתואר בפרק טז, קורח ועדתו הטילו ספק במנהיגותם של משה ואהרון. הצטרפו אליהם גם דתן ואבירם, שטענו שמשה לא הצליח להביא את העם אל הארץ המובטחת. בתגובה, משה הציע לערוך מבחן הקטרת קטורת – אהרון מול מאתיים וחמישים נשיאי העדה – כדי לראות ולהראות במי ה' יבחר. בסופו של דבר, האדמה פצתה את פיה ובלעה את קורח ואת דתן ואבירם, ובמקביל ירדה אש מן השמים ושרפה את מקטידי הקטורת. למחרת העם התלונן על הפגיעה בעדת קורח ונענש במגפה. אהרון לקח מחתה עם קטורת, רץ לתוך הקהל

ועצר את המגפה.

אירוע נוסף, שבו הקטרת קטורת הסתיימה בשרפתם של המקריבים, הובא בספר ויקרא. שם נאמר שנדב ואביהוא מצאו את מותם כשהקטירו קטורת "ביום השמיני", שבא לאחר שבעת ימי המילואים בהם הוקדשו לכהונה. בעקבות מותם, הוגבל השימוש בקטורת, כאשר מלבד ההקטרה היומית הקבועה במשכן הותר להקטיר קטורת רק פעם אחת בשנה.²⁴¹

מי שקורא את סיפורם של נדב ואביהוא מתקשה להבין כיצד עלה "מבחן הקטורת" בדעתו של משה. אולם, אם אירועי קורח ועדתו קדמו להקדשת הכהנים, וממילא גם למותם של נדב ואביהוא, הרי שאין כל קושי: מבחן הקטורת הוצע בתקופה שבה הקטורת לא נתפסה כמסוכנת והשימוש בה לא הוגבל.

למעשה, רצף האירועים יובן היטב אם נשים לב להופעתה החוזרת ונשנית של הקטורת: תחילה במסגרת קורבנות הנשיאים,²⁴² לאחר מכן כמבחן שהוצב בפני עדת קורח²⁴³ ולבסוף בקטורת שבעזרתה עצר אהרון את המגפה,²⁴⁴ אירוע שבעקבותיו נבחר אהרון מבין כל נשיאי ישראל ב"מופת המטות". המכנה המשותף הוא תפקידה של הקטורת, שנועדה לסמל מי הוא הנבחר. לכן הנשיאים הביאו קטורת, עדת קורח שניסו להוכיח את כישוריהם, וגם אהרון עם כל החיים ששרדו את המגפה.²⁴⁵

אם רק אחרי 'מופת המטות', כשאושרה בחירתו של אהרון באופן סופי נערכה הקדשת אהרון ובניו לכהן במשכן, מובן מדוע נדב ואביהוא ראו לנכון ביום השמיני דווקא להקטיר קטורת. בדומה לנשיאים, וכחלק מהמסורת המקובלת בשעתו, הם הקטירו כמי שהושלמה בחירתם. כאמור, אחרי מותם של נדב ואביהוא התבררה הסכנה שבקטורת, והוגבל השימוש בה.

כעת הכל מוסבר: השלב בו קורח ועדתו פעלו כנגד משה ואהרון קדם היסטורית למסופר בספר ויקרא, ולכן, הנשיאים, עדת קורח וגם אהרון שרץ עם מחתת קטורת לעצור את המגיפה – לא חששו. בשלב ההוא, אף אחד מהם גם לא עבר על אף איסור מוכר. מבחינת הסדר ההיסטורי מבחן הקטורת בפרשיית קורח הוא הרקע המקדים

להקטרם של נדב ואביהוא לאחר שנבחרו.

במבט רחב יותר, דחיית שבעת ימי המילואים, בהם הוקדשו אהרון ובניו לכהונה, לשלב ההתפכחות מכל ניסיונות המחלוקת על משה ואהרון, עשויה להסביר היטב את תיאור מאורעות היום השמיני. בספר ויקרא מסופר על כינוס כללי שנערך באותו יום בפתח אוהל מועד, ובמהלכו הפעיל משה את אהרון ובניו, הן לשם כפרה והן לטובת התגלות:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי קָרָא מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו וּלְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל...
וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר קָחוּ שְׁעִיר עִזִּים לַחֲטָאת וְעֹגֵל
וְכֹבֶשׂ בְּנֵי שָׁנָה תְּמִימִם לְעֹלָה. וְשׁוֹר וְאַיִל לְשִׁלְמִים לְזִבְחַ לְפָנָי
ה' וּמִנְחָה בְּלוּלָה בְשֶׁמֶן כִּי הַיּוֹם ה' נִרְאָה אֵלֵיכֶם. וַיִּקְחוּ אֶת
אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֵל פְּנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּקְרְבוּ כָּל הָעֵדָה וַיַּעֲמְדוּ
לְפָנָי ה'. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' תַּעֲשׂוּ וַיֵּרָא אֵלֵיכֶם
כְּבוֹד ה'... וַיִּקְרַב אֶת קָרְבַּן הָעָם וַיִּקַּח אֶת שְׁעִיר הַחֲטָאת אֲשֶׁר
לְעָם וַיִּשְׁחָטוּהוּ וַיַּחֲטִיאוּהוּ כְּרָאשׁוֹן... וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֵל אֹהֶל
מוֹעֵד וַיִּצְאוּ וַיִּבְרְכוּ אֶת הָעָם וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֵל כָּל הָעָם. וַתֵּצֵא
אֵשׁ מִלְּפָנָי ה' וַתֹּאכַל עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶת הָעֹלָה וְאֶת הַחֲלָבִים וַיֵּרָא
כָּל הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם.²⁴⁶

אם שבעת ימי המילואים נערכו מיד לאחר הקמת המשכן, הרי שהצורך בכפרה והחידוש שבהתגלות אינו ברור. באותה תקופה הייתה התגלות קבועה, אם בענן הקשור על המשכן ביום, ואם במראה אש המאיר בלילה.²⁴⁷ מנגד, אם המעמד המתואר אירע לאחר מסכת התלונות, המחלוקת והמרד המתוארת בפרשת קורח, הרי שאכן היה צורך בכפרה, ובעקבותיה גם בהתגלות. האש שירדה מן השמים הייתה סימן לחזרת השכינה למחנה. גם הברכה שבירכו משה ואהרון את העם עם צאתם מאוהל מועד לא נאמרה בחלל ריק. הברכה הייתה מחוות פיוס בינם לבין העם, שעד כה הטיל בהם דופי, וכעת נוכח לדעת שאהרון מוכן לסכן את עצמו בעבודת המקדש, כשם שהגן בגופו מפני

התפשטות המגפה.

במקביל, גם המתואר בספר במדבר תומך בכך שהקדשת הכוהנים נערכה רק לאחר מעשה קורח. כפי שנזכר לעיל, מותם של מאתיים וחמישים מקטירי הקטורת עורר תרעומת בקרב העם. כדי ליישב את התלונה באופן סופי, הנחה ה' את משה לפעול להוכחה חד-משמעית של בחירת אהרון:

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְקַח מֵאֵתֶם מִטָּה מִטָּה לְבֵית אָב מֵאֵת כָּל נְשִׂאֵיהֶם לְבֵית אֲבֹתָם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵה מִטּוֹת אִישׁ אֵת שְׁמוֹ תִּכְתֹּב עַל מִטָּהוּ. וְאֵת שֵׁם אֶהְרֹן תִּכְתֹּב עַל מִטָּה לְוֵי כִי מִטָּה אֶחָד לְרֵאשׁ בֵּית אֲבוֹתָם. וְהִנַּחְתָּם בְּאֹהֶל מוֹעֵד לִפְנֵי הָעֵדוּת אֲשֶׁר אֲנִיעַד לָכֶם שָׁמָּה. וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר אֶבְחַר בּוֹ מִטָּהוּ יִפְרַח וְהִשְׁכַּתִּי מֵעַלֵי אֵת תְּלַנּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵם מְלִינָם עֲלֵיכֶם. וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּנוּ אֵלָיו כָּל נְשִׂאֵיהֶם מִטָּה לְנָשִׂיאַ אֶחָד מִטָּה לְנָשִׂיאַ אֶחָד לְבֵית אֲבֹתָם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵה מִטּוֹת וּמִטָּה אֶהְרֹן בְּתוֹךְ מִטּוֹתָם. וַיִּנַּח מֹשֶׁה אֵת הַמִּטּוֹת לִפְנֵי ה' בְּאֹהֶל הָעֵדֻת. וַיְהִי מִמְּחֻרַת וַיָּבֵא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל הָעֵדוּת וַהֲגִה פָּרַח מִטָּה אֶהְרֹן לְבֵית לְוֵי וַיֵּצֵא פָּרַח וַיִּצֵּץ צִיץ וַיִּגְמַל שְׁקָדִים. וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֵת כָּל הַמִּטּוֹת מִלִּפְנֵי ה' אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּרְאוּ וַיִּקְחוּ אִישׁ מִטָּהוּ.²⁴⁸

לאחר העונשים הכבדים שניחתו על ראשם של קורח, דתן ואבירם, מקטירי הקטורת ומתי המגפה, ולאור המופת שדחה סופית את נשיאי יתר השבטים מעבודת המשכן, פינתה התלונה את מקומה לרתיעה. בני ישראל החלו לחשוש שהקרבה אל המשכן טומנת בחובה סכנת מוות:

וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר הֲזֵן גּוֹעֵנו אֲבָדְנוּ כָּלְנוּ אֲבָדְנוּ. כָּל הַקָּרֵב הַקָּרֵב אֶל מִשְׁכַּן ה' יָמוּת הָאֵם תָּמְנוּ לַגּוֹעַ.²⁴⁹

מתוך הדברים מתחזקת ההבנה שההתרחשות המתוארת קדמה להקדשת הכוהנים, שכן משתמע שעד לנקודה זו היו בני ישראל קרובים למשכן, וכנראה אף הורשו לקחת חלק בעבודתו. חיזוק נוסף לכך עולה מהמענה לחששותיהם של בני ישראל, המופיע בפרק הבא:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֶהֱרֹן אַתָּה וּבְנֵיךָ וּבֵית אָבִיךָ אֲתָךְ תִּשָּׂאוּ אֶת עֹן הַמִּקְדָּשׁ וְאַתָּה וּבְנֵיךָ אֲתָךְ תִּשָּׂאוּ אֶת עֹן כְּהֵנְתְּכֶם. וְגַם אֶת אֲחֵיךָ מִטֵּה לִּי שִׁבֹט אָבִיךָ הַקָּרֵב אֲתָךְ וַיָּלוּ עֲלֶיךָ וַיִּשְׁרְתוּךָ וְאַתָּה וּבְנֵיךָ אֲתָךְ לִפְנֵי אֱהֹל הָעֵדֻת. וּשְׁמְרוּ מִשְׁמֶרְתְּךָ וּמִשְׁמֶרֶת כָּל הָאֱהֹל אַךְ אֵל כָּלֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֵל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִקְרְבוּ וְלֹא יָמְתוּ גַם הֵם גַּם אִתְּם. וְנָלוּ עֲלֶיךָ וּשְׁמְרוּ אֶת מִשְׁמֶרֶת אֱהֹל מוֹעֵד לְכָל עֲבֹדַת הָאֱהֹל וְזָר לֹא יִקְרַב אֲלֵיכֶם. וּשְׁמֶרְתֶּם אֶת מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ וְלֹא יִהְיֶה עוֹד קֶצֶף עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.²⁵⁰

מושג ה"משמרת" קושר באופן בולט בין ההתרחשות שלאחר מחלוקת קורח ובין הקדשת הכוהנים, כפי שהיא מתוארת בספר ויקרא: "וּשְׁמֶרְתֶּם אֶת מִשְׁמֶרֶת ה' וְלֹא תָמוּתוּ כִּי כֵן צִוִּיתִי".²⁵¹ מתוך כך מתבקשת המסקנה שרק לאחר 'מופת המטות', כאשר העם היה מוכן להעביר לכוהנים את כל הסיכון שבעבודת הקודש, הגיעה העת לממש את הציווי על הקדשת הכוהנים ולייחד את אהרון ובניו לעבודת המקדש באופן בלעדי.²⁵²

משהורחקו הנשיאים, מנהיגי השבטים, ונבחרו הכוהנים להתמחות בעבודת המקדש, עברו הפסוקים להסדיר את התקציב לפעילותם של הכוהנים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֶהֱרֹן אַתָּה וּבְנֵיךָ וּבֵית אָבִיךָ אֲתָךְ תִּשָּׂאוּ אֶת עֹן הַמִּקְדָּשׁ וְאַתָּה וּבְנֵיךָ אֲתָךְ תִּשָּׂאוּ אֶת עֹן כְּהֵנְתְּכֶם... וּשְׁמֶרְתֶּם אֶת מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ וְלֹא יִהְיֶה עוֹד קֶצֶף עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל... וַיִּדְבֹר ה' אֶל אֶהֱרֹן וְאָנִי הִנֵּה נֹתְתִי לְךָ אֶת מִשְׁמֶרֶת תְּרוֹמֹתַי לְכָל קֹדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נֹתְתִים לְמִשְׁחָה וּלְבְנֵיךָ לְחֶק

עוֹלָם. זֶה יְהִיָּה לָךְ מִקֶּדֶשׁ הַקְּדוּשִׁים מִן הָאֵשׁ כָּל קִרְבָּנְךָ לְכֹל מִנְחָתְךָ וּלְכֹל חֲטָאתְךָ וּלְכֹל אֲשֶׁמֶם אֲשֶׁר יִשְׁכְּבוּ לִי קִדְשׁ קִדְשֵׁים לָךְ הוּא וּלְבִנְיָךְ... וְזֶה לָךְ תְּרוּמַת מִתְּנֶנֶם לְכֹל תְּנוּפֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ נִתְּתִים וּלְבִנְיָךְ וּלְבִנְתֶיךָ אֶתְךָ לְחֶק עוֹלָם כָּל טְהוֹר בְּבִיתְךָ יֹאכֵל אֹתוֹ... וּבְשָׂרָם יְהִיָּה לָךְ כַּחֲזֵה הַתְּנוּפָה וּכְשׂוֹק הַיָּמִין לָךְ יְהִיָּה. כֹּל תְּרוּמַת הַקְּדוּשִׁים אֲשֶׁר יָרִימוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְה' נִתְּתִי לָךְ וּלְבִנְיָךְ וּלְבִנְתֶיךָ אֶתְךָ לְחֶק עוֹלָם בְּרִית מִלַּח עוֹלָם הוּא לְפָנַי ה' לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתְךָ.²⁵³

בהקשר זה, ראוי לציין שהציווי בשמות כט כולל גם הליך הקדשה וגם התייחסות לשכרם של הכוהנים: "וְהָיָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו לְחֶק עוֹלָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי תְרוּמָה הוּא וּתְרוּמָה יְהִיָּה מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִזְבְּחֵי שְׁלָמֵיהֶם תְּרוּמַתָּם לְה'".²⁵⁴ תיאור היישום, לעומת זאת, נחלק לשתיים: בספר ויקרא (פרק ח) תואר הליך ההקדשה ללא התייחסות לשכר, ואילו בספר במדבר (פרק יח) תואר השכר ללא אזכור הליך ההקדשה, סביב האירועים ההיסטוריים הרלוונטיים של הניסיונות למרוד במשה ובאהרון. היות ובמקום אחר בספר ויקרא (לא במסגרת תיאור ההקדשה לכהונה) נאמר שהשכר מאת העם ניתן ביום משיחת הכוהנים לעבודתם,²⁵⁵ הרי שניתן להסיק שההקדשה (ויקרא ח) נערכה בשלב שבו נאמרה נתינת השכר (במדבר יח) – לאחר אירועי קורח, שהביאו לקונצנזוס בדבר שייכותה הבלעדית של עבודת המשכן לכהנים. מיד אחרי הסדרת תקציבם של הכוהנים המשכה התורה גם להסדרת שכרם של הלויים:

וּלְבָנָי לֹא יְהִיָּה נִתְּתִי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנַחֲלָה חֲלָף עֲבֹדְתְךָ אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד. וְלֹא יִקְרְבוּ עוֹד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל אֱהֵל מוֹעֵד לְשֵׂאת חֲטָא לְמוֹת. וְעִבְדוּ הַלֹּוי הוּא אֶת עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד וְהֵם יִשְׂאוּ עוֹנָם חֶקֶת עוֹלָם לְדוֹרֵיכֶם וּבְתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחֲלוּ נַחֲלָה. כִּי אֶת מַעֲשֵׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָרִימוּ לְה' תְּרוּמָה נִתְּתִי לְלוֹיִם לְנַחֲלָה עַל כֵּן אֶמְרָתִי לָהֶם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחֲלוּ נַחֲלָה.²⁵⁶

נראה, שעם התקבעות תפקידם של הכוהנים, הסדירה התורה גם את תקציבם של הלויים, כדי ללמד שהם יסייעו גם בתפקיד החדש והמורחב של הכוהנים: "וּשְׁמֶרְתֶּם אֶת מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֵת מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ" – על גבי "משמרת הקודש", דהיינו: המשכן עצמו, מייחדים כעת לכוהנים וללויים גם את "משמרת המזבח" שנמצא בחצר המשכן.²⁵⁷ אם כן, זהו הזמן המתאים להקדיש את הכוהנים ולמשוח את המזבח מחדש ולקדשו.

"המחיר" הפרשני בגישה זו הוא הניתוק בין משיחת המשכן וכליו המתוארת בפרשיית חנוכת הנשיאים לבין משיחת המשכן וכליו המתוארת בפרשיית הקדשת אהרון ובניו. למעשה, אין מנוס מלומר שמשיחת המשכן וכליו בוצעה פעמיים, בשתי הזדמנויות שונות; פעם אחת ביום הקמת המשכן, יחד עם קורבנות הנשיאים, ופעם נוספת במסגרת הקדשת הכוהנים, לאחר שהנשיאים נדחו.

כהסבר לכפילות זו אציע את שני המודלים השונים של תפקוד המשכן, שעליהם הצבעתי בספרי שבט שואג, במאמר 'צו ראשון': המודל הראשון הוא המודל המיועד לדורות, שבמרכזו "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם",²⁵⁸ ומטרתו חיבור של כולם למרכז הרוחני. המודל השני היה מיועד ספציפית לתקופת המדבר, במטרה לחנך את העם לנתינה בתקופה שבה כל צורכיהם מסופקים על ידי האֵל, ובמסגרתו המשכן מתופעל על ידי הכוהנים. בהתאם לכך, המשיחה הראשונה, שצורפה להקרבת הנשיאים, הייתה במסגרת המודל הראשון, המתואר בפסוק "וְאִתָּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֶּת כֹּהֲנִים וְגוֹי קְדוֹשׁ",²⁵⁹ וכאמור נועד לטובת "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם". רק אחרי פרשיית המרגלים, כשנגזר על עם ישראל להתעכב במדבר ארבעים שנה, התעורר הצורך במודל השני, "מודל הנתינה". אכן, הפסוק החותם את הציוויים לכוהנים בספר ויקרא מדגיש שמדובר בהוראות להקרבה בתקופת המדבר: "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלוואים ולזבח השלמים. אשר צוה ה' את משה בהר סיני ביום צותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם לה' במדבר סיני".²⁶⁰

הסיפור הוא שבעקבות פרשיית המרגלים, כשהחלו לדבר על

עריכת שינוי בתפקוד המשכן, ניסו קורח ועדתו למנוע "השתלטות משפחתית" על שני תפקידי מפתח – הנהגה וכהונה. העימות בין קורח למשה לא הופיע, אפוא, בחלל ריק, אלא על רקע של "תקופת בחירות". אהרון, כמי שנבחר על ידי ה' להיות אחראי על המשכן באופן כללי (אחריות שהתבטאה, לדוגמה, בתפקידו להדליק את המנורה), היה המועמד המוביל, אבל ההתמודדות הייתה רלוונטית, משום שאהרון ובניו טרם הוקדשו להקרכת הקורבנות.²⁶¹ ממילא, לאחר בחירתו של אהרון ב'מופת המטות', נדרשה משיחה מחודשת לטובת הפעלת המשכן במודל השני, שינוהל מכאן והלאה באופן בלעדי על ידי הכוהנים, ובעזרתם של בני שבטם – הלויים.

לאור החלוקה לשני המודלים של המשכן, ניתן לנתח מחדש את מקורות התקציב לפעילותם של הכוהנים והלויים. בפרשיות הקורבנות בספר ויקרא הכוהנים אוכלים מן הקורבנות כחלק מסדר העבודה בקורבן, ובלשון חכמים: "כוהנים אוכלים ובעלים מתכפרים."²⁶² עם זאת, מספר במדבר עולה שאכילת הקורבנות היא לא העבודה עצמה אלא השכר שניתן לכוהנים בתמורה לעבודתם במקדש, ואליה יצורפו גם החרמים, הבכורות והמעשרות המופרשים מן התוצרת החקלאית שעתידיים בני ישראל להפיק מאדמת הארץ המובטחת:

וְזֶה לְךָ תְּרוּמַת מִתְּנֶנֶם לְכָל תְּנוּפֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נִתְּתִים... כָּל חֶלֶב יִצְהָר וְכָל חֶלֶב תִּירוֹשׁ וְדָגָן רֵאשִׁיתָם אֲשֶׁר יִתְּנוּ לְה' לְךָ נִתְּתִים. בְּכוֹרֵי כָּל אֲשֶׁר בְּאֲרָצְךָ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֶהֱרֹן בְּאֲרָצְךָ לֹא תִנְחַל וְחֶלֶק לֹא יִהְיֶה לְךָ בְּתוֹכָם אֲנִי חֶלְקֶךָ וְנִחַלְתָּ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.²⁶³

אצל הלויים ההכרל כולט עוד יותר, כשלמעשה אין להם שכר על עבודתם בתקופת המדבר, אלא רק צפי לשכר עתידי לאחר כניסתם של בני ישראל לארץ:

וּלְבְנֵי לֵוִי הִנֵּה נִתְּתִי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנִחְלָה חֶלֶף עֲבַדְתֶּם אֲשֶׁר הֵם עֲבָדִים אֶת עֲבַדַּת אֱהֱל מוֹעֵד... כִּי אֶת מַעֲשֵׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

אֲשֶׁר יְרִימוּ לָהּ תְרוּמָה נְתַתִּי לְלוֹיִם לְנַחֲלָה עַל כֵּן אֶמְרָתִי לָהֶם
 בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחָלוּ נַחֲלָה.²⁶⁴

ברצוני להציע ששורשם של ההבדלים נעוץ באבחנה שבין שני המודלים. לאורך ארבעים שנות הנדודים במדבר המודל המיושם הוא "מודל הנתינה". לכן, כשם שעם ישראל צריך להתחנך לנתינה, כך גם הכוהנים והלויים עובדים ללא תמורה, וה' דואג לצרכים הגשמיים שלהם כשם שהוא דואג לכל העם. בעתיד, לאחר הכניסה לארץ, כאשר כל אחד יפנה לעשות לביתו, הציבור הרחב יתמחה בחקלאות והכוהנים והלויים יתמחו בעבודת המקדש, לצד משימות נוספות שהרחבתי עליהן במאמר 'חומש הפקידים' בספר זה. כלומר: גם לאחר הכניסה לארץ לא יחזרו למודל המקורי לפיו כל אדם יכול להקריב בעצמו, מחשבש לתקלות שעלולות להיות מסוכנות.²⁶⁵ בשלב זה, כפי שהסברתי בספרי שבט שואג במאמר 'צו ראשון', המשימה הלאומית תהיה בניית חוסן כלכלי הנשען על סולידריות חברתית, כשערך הנתינה מובנה בחיי היום-יום. המשכן, או המקדש, יופעלו כמוקד לחיבור כל חלקי העם. החיבור בין העם לבין הכוהנים והלויים יעשה באמצעות מימון פעילותם ודרך שיתופם במגוון ההכנסות שכל שאר השבטים מייצרים.

יתרון האדם

הון אנושי

א. עונת הנדידה

אחד החידושים בעולם המודרני הוא שאפשרות ההגירה פתוחה בפני אנשים רבים. על פי Move, ספרו החדש של ידידי פארג כהנא, קיימות מספר סיבות לכך שאנשים רבים נמצאים כיום בתנועה ושהתופעה הולכת ומתרחבת. החיפוש אחרי מזון, נוכח שינויי האקלים שמשפיעים על כמויות המשקעים ומגבילים את החקלאות, והרצון לשפר את איכות החיים, גורמים לאנשים להעתיק את מקום מגוריהם. השיפורים בתחום התקשורת, הדיגיטציה, התעופה והגלובליזציה בכלל, מקילים על המעברים ומסייעים לקליטתם של זרים במחוזות חדשים. מדובר על הגירה מרצון, מתוך מגמה לשפר את תנאי החיים הפיזיים ולמצוא אפשרויות חדשות לעשייה המעניקה שמחה ומשמעות. מניעים אחרים להגירה הם הרצון להתרחק ממלחמות וממחלות, ובמקרה של העם היהודי – גם להתרחק מאנטישמיות. במאמר זה ברצוני להתמקד דווקא בהגירה מהסוג הראשון – כזו הנעשית מתוך בחירה חופשית ולעסוק ביתרונותיה, במחירים שאנחנו מוכנים לשלם ובדרכים שבהן ניתן לעודד אותה.²⁶⁶

בבואנו לעסוק בנושא זה, עלינו לשאול קודם כול: כיצד נוכל לקבוע מהו המקום הטוב ביותר לחיות בו, היום ובעתיד? או במילים פשוטות: האם כדאי להגר? ולאן? שאלות מקבילות הן: מה יכולה

מדינה לעשות כדי לעמוד בתחרות מול מדינות אחרות²⁶⁷ ולספק לתושביה את תנאי החיים שיגרמו להם לשמוח בנחלתם ולא לרצות להגר? ומה יכול להוביל תושבי מדינות אחרות לרצות להגר אל המדינה, להתיישב בקרבה ולתרום ממרצם ומכישרונם להצלחתה?²⁶⁸ לאורך ההיסטוריה, כל מדינה סיפקה לתושביה הקבועים, אזרחי המדינה, את איכות החיים הגבוהה ביותר שהתנאים הגיאוגרפיים והכלכליים אפשרו. היום, המציאות השתנתה. למשתנה המטרה, דהיינו איכות החיים שלה זוכים האזרחים, יש השפעה על עצמו. אם בעבר, הגירה של כוח-אדם לתוך המדינה תרמה בעיקר תוספת של ידיים עובדות לביצוע עבודות שהמקומיים לא מצאו בהן עניין, בעידן הנוכחי, הון אנושי הוא תשתית כלכלית בפני עצמו המרחיבה את ניצול המשאבים ומינופם לטובת כל האזרחים. גודל האוכלוסייה וצמיחתה, רמת ההשכלה, הכישורים וקוד ההתנהגות, משפיעים על איכות החיים של הציבור בהווה, ובעיקר בעתיד.²⁶⁹

אם כן, האינטרס הוא הדדי. אנשים מבקשים להגר למקום טוב יותר כדי לשפר את מצבם האישי, ובאותה הזדמנות הם עצמם מהווים הון אנושי שמעשיר את מדינת היעד ומשפרים את מצבה. כך, המקומות הטובים צפויים ליהנות מתוספת צמיחה, ולהיות טובים עוד יותר בזכות המהגרים. באמצעות ההון האנושי ניתן להגדיל את העוגה. כפי שהסברתי במאמר "נחמד להשכיל" בספרי כל אחד משה רבנו, כלכלת המוחות איננה "משחק סכום אפס".

בעידן שלנו, עידן כלכלת המוחות, המשרות הנחשקות והתחרותיות ביותר דורשות את הזמנתם של המהגרים. אנחנו מחפשים את אלו שרואים וחולמים רחוק, ונכונים לחולל שינוי בחייהם האישיים. אלו האנשים שעשויים לחולל שינוי בחיי כולנו באמצעות חידושים והמצאות.

לכן, ההבנה שהגירה מגדילה את הצמיחה היא בסיס לתחרות בין מדינות. כמוכן, בטווח הקצר ייתכן שקליטת מספר רב של מהגרים תוריד את רמת החיים. בדרך כלל, כלכלנים, מחשבים את רמת החיים על בסיס היחס תשתיות לנפש או התל"ג לנפש. היות שההגירה

גורמת לגידול מידי במספר הנפשות, בעוד התשתיות או התל"ג עולים בקצב פחות מהיר, הרי שהמדדים המסורתיים צפויים להצביע על ירידה ברמת החיים בטווח המידי. בטווח הארוך, לעומת זאת, נראה שמדובר בהשקעה משתלמת. מחקר של קרן קליינר פרקינס מצא ש־60% מהחברות בעמק הסיליקון נוסדו על ידי מהגרים, ושווי שוק של ארבעה טריליון דולר נוצר בזכותם של מהגרים דור ראשון או שני.²⁷⁰ למעשה, עמק הסיליקון שאב אליו מומחי טכנולוגיה מכל רחבי ארצות־הברית, ואפילו מהעולם כולו, בין השאר כי היו שם כבר מומחי טכנולוגיה רבים (בדיוק כפי שהיהדות הפעילה בתי מדרש מרובי משתתפים ושיח כבר לפני אלפיים שנים ויותר).²⁷¹ כלומר, בניגוד לתיאוריות הקלאסיות על תחרותיות בשוק העבודה, ועל ירידה בשכר ובתפוקה של כל עובד כשהיצע העובדים גדל, ההיסטוריה מלמדת שריבוי האינטראקציות בין אנשי טכנולוגיה יוצר הפריה הדדית ומגדיל פי כמה את היקף השוק עצמו. כתוצאה מהגדלת השוק דווקא גובר הביקוש לעובדים ושכרם עולה. קשה להעריך "מה היה קורה אילו", אבל ייתכן שללא התקבצותם של אנשי טכנולוגיה רבים לאקוסיסטם אחד, חלק מהטכנולוגיות כלל לא היו נוצרות.

מיום הקמתה, הצהירה מדינת ישראל על דלת פתוחה לקליטת עלייה, ואף פעלה רבות לאורך השנים על מנת שיהודים מכל קצווי־תבל ייקלטו כאן. העלייה חשובה לנו כמנוע צמיחה למשק הישראלי, ובראייתי, ליהודים שיעלו מרחבי העולם לארץ יש יכולות ותפיסות שיגונו את החשיבה בישראל ויגדילו את ההזדמנויות הכלכליות של המדינה (להרחבה ראו את המאמר "הפוטנציאל האקספוננציאלי" בהמשך הספר). לדוגמה, העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר, בסוף שנות ה־80 ותחילת שנות ה־90, הובילה לצמיחה כלכלית משמעותית במשך עשורים.

בעידן שלנו, כשמדינות מתחרות אלו באלו על הון אנושי, המשכה של העלייה לארץ תלוי במידה רבה בחברה ובכלכלה שנכונן. ולכן, עלינו לשאול את עצמנו: מה יהפוך את ישראל לבחירה הראשונה של יהודים בכל העולם? בשאלה זו, כפי שנראה, עסק אפילו משה רבנו.²⁷²

ב. אני הטיפש

ילדיי יודעים לספר שאני תמיד רוצה להיות האדם הכי טיפש מסביב לשולחן. אני שואף להקיף את עצמי באנשים חכמים ומוכשרים ממני. נדמה לי, וכך גם כותב ג'ים קולינס בספרו על מנהיגות עסקית Good To Great, שגישה זו היא קריטית להצלחה בהנהגה – הן הנהגה עסקית והן הנהגה מדינית. יש לחפש כל הזמן אנשים טובים ומוכשרים, ולאפשר להם לקחת חלק בהובלת תהליכים ובפיתוחם. אסור להיות מאוימים מיזמים בעלי חזון או ממנהלים מבריקים ומאתגרים, אלא יש לאפשר להם להפעיל את מלוא השפעתם על הדרך שבה הדברים נעשים, כדי להשיג תוצאה מיטבית. ביזור סמכויות הנעשה מתוך אמון, ולא מתוך אילוף, הוא חיובי ואפילו חיובי; במיוחד כשאתה מעביר מסמכויותך לאנשים מוכשרים יותר ממך.

מניסיוני למדתי גם שלגישה שאנו נוקטים ולמילים שבהן אנו בוחרים יש השפעה מכרעת על רצונם של אנשים חכמים לקחת חלק פעיל ולהיות מעורבים. גם משה גילה זאת כאשר נכשל בניסיונו הראשון לרתום את יתרו לשותפות במפעל ההתיישבות הלאומי שלנו, ושינה את הגישה.

ג. יתרו – עבר, הווה ועתיד

שלוש פעמים מופיע יתרו, כוהן מדיין, בתורה, והפעם השלישית היא המפתיעה מכולן. בהופעתו הראשונה, יתרו אירח את משה שברח ממצרים, העסיק אותו ברעיית צאן ונתן לו את ציפורה בתו לאישה. תקופה של שנים רבות, שהסתיימה כאשר ה' הטיל על משה את המשימה להוציא את בני ישראל ממצרים, ומשה עזב חזרה למצרים. יתרו שב והופיע סמוך למעמד הר סיני (לפניו או אחריו, תלוי בדעות של הפרשנים), כחודש וחצי לאחר היציאה ממצרים. בפעם הזו יתרו הגיע למקום חנייתם של בני ישראל במדבר וייעץ למשה כיצד לבנות את מערכות ההנהגה והמשפט. משה יישם את עצותיו של יתרו,

ואז נאמר: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנּוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֲרָצוֹ"²⁷³. מפתיע, אם כן, לגלות שלאחר בערך שנה משה פנה אל יתרו – שלא נאמר שהגיע פעם נוספת – והציע לו:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחַכְבֵּן בֶּן רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֲתָן מֹשֶׁה נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֲתָן לָכֶם לְכֹה אֲתָנוּ וְהִטְבַּנּוּ לָךְ כִּי ה' דִּבֶּר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל.

וַיֹּאמֶר אֵלָיו לֹא אֵלֶיךָ כִּי אִם אֶל אֲרָצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי אֵלֶיךָ.
וַיֹּאמֶר אֵל נָא תַעֲזֹב אֲתָנוּ כִּי עַל כֵּן יִדְעָתָּהּ חֲנֻתָנוּ בְּמִדְבַּר וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם. וְהָיָה כִּי תֵלֶךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב ה' עִמָּנוּ וְהִטְבַּנּוּ לָךְ.²⁷⁴

מתוך הבנה שחובב המוזכר כאן הוא יתרו,²⁷⁵ שהרי הכתוב מכנה אותו "חתן משה", ונוכח אזכורי התיישבותה של משפחת יתרו בארץ ישראל בספרי הנביאים, הסביר הרמב"ן²⁷⁶ שלאחר עזיבתו של יתרו הוא שינה את דעתו וחזר אל בני ישראל, אף שהתורה לא ציינה זאת במפורש. אפשרות אחרת היא שיתרו לא חזר למחנה ישראל, אלא שבני ישראל פגשו בו בתנועתם ממדבר סיני למדבר פארן,²⁷⁷ שקירבה אותם למחנה מדיין.²⁷⁸ במהלך פגישתם המחודשת הזמין משה את יתרו להצטרף לבני ישראל ולהגר לארץ חדשה.

במהלך השיחה משה הציע ליתרו פעמיים להצטרף לעם ישראל. בפעם הראשונה הוא סירב: "לֹא אֵלֶיךָ כִּי אִם אֶל אֲרָצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי אֵלֶיךָ", ובפעם השנייה תשובתו של יתרו איננה מובאת בפסוקים. עם זאת, לאור אזכורי התיישבותה של משפחת יתרו בארץ ישראל בספרי הנביאים, נראה שיתרו השתכנע בסופו של דבר. השאלה היא: מה גרם ליתרו לשנות את דעתו? מה אירע במהלך החלק השני של השיחה בין יתרו למשה, שגרם ליתרו לסגת מסירובו הראשוני?
נראה לי שניתן לזהות בפסוקים שני מתווים שונים בשידול יתרו להצטרף לעם ישראל, כאשר השוני בדרך הצגת הנימוקים בכל שלב

הוא שעשה את ההבדל. בשלב הראשון, משה הבטיח לחותנו שחלק מהטוב המוכטח לישראל ייפול בגורלו, אם יצטרף למסע: "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתוּ אֶתְּנֶן לָכֶם לְכָה אֲתָנוּ וְהִטְבַּנּוּ לָךְ כִּי ה' דִּבֶּר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל". הסאב־טקסט הוא: אנחנו הפטרונים, המובילים, ואתה, יתרו, מתלווה אלינו.

לאחר תגובתו השלילית של יתרו, משה שינה את המתווה: "וַיֹּאמֶר אֵל נָא תַעֲזֹב אֲתָנוּ כִּי עַל כֵּן יֵדְעֶתָ חֲנַתְנוּ בְּמִדְבַּר וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם. וְהָיָה כִּי תֵלֵךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב ה' עִמָּנוּ וְהִטְבַּנּוּ לָךְ". בשלב הזה הוצע ליתרו לקחת תפקיד בהנהגה ולהיות חלק מההצלחה. בהתאם לכך: ה"טוב על יִשְׂרָאֵל" משתנה לטוב משותף: "יֵיטִיב ה' עִמָּנוּ".

רש"י פירש שהמילים "וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם", מוסבות על העבר ומתייחסות לעצותיו של יתרו, שסייעו לכינונה של מערכת משפט יעילה. אבל אני רוצה לקרוא מילים אלו כמתייחסות למה שיקרה בעתיד. הרמב"ן, ובעקבותיו גם שד"ל, הבינו שבמילים "וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם", התכוון משה להתייחס לערך המוסף של יתרו כמי שחי במדבר, בקי בנתיביו ויודע את אורחותיו. משמע: יתרו מסוגל לסייע לישראל בעתיד הקרוב, במהלך המסע. אולם, מיד אחרי פרשייה זו מתארת התורה כיצד "וַאֲרוֹן בְּרִית ה' נִסַּע לְפָנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה"²⁷⁹ תיאור שממנו עולה שיכולות הניווט של יתרו לא נדרשו לבני ישראל.

לכן אציע את הפירוש הבא, המבוסס על ההבנה שמשמעותן של עיניים בתורה אינה רק פיזית. במקרים אחדים ניתן לראות כיצד העיניים משמשות כמשמעות סמלית במסגרת רעיון, מסר או פתגם. בפסוקים "וַיֵּשְׂא לֹוט אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן"²⁸⁰ או "וַיֵּשְׂא (אברהם) עֵינָיו וַיֵּרָא וְהָיָה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עִלָּיו"²⁸¹ מדובר על ראייה פיזית;²⁸² אבל הפסוק "לְמַצָּא חֵן בְּעֵינֶיךָ"²⁸³, מציין את העין כביטוי לתכונת העין הטובה. כך, ניתן לומר שבהצעה "וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם", התכוון משה לעיניים הרפתקניות, כמו שנאמר על חוה בשעתה: "וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֹאֲוָה הוּא לְעֵינָיִם וַנַּחֲמָד הָעֵץ לְהִשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיו וַתֹּאכַל"²⁸⁴.

משה הבין שסוד הצלחתו של עם בארצו הוא לתבל את השמרנות בהרפתקנות. בני ישראל, כמי שהיו זה לא מכבר עם עבדים, אינם הרפתקנים, אלא שורדים. המדיינים, עם נוודים המצוי בתנועה מתמדת,²⁸⁵ מחוננים בתעוזה ובפתיחות אל הלא־נודע.²⁸⁶ כך, התועלת שקווה משה להפיק מהצטרפותו של יתרו אינה בטווח הקצר, אלא בטווח הארוך: יתרו לא יהיה נספח שולי הנגרר אחרי המחנה, אלא יהיה בין מוביליו. הוא יימנה על אנשי החזון החדשניים, שענייהם צופות פני עתיד, אלו שאינם נעצרים בנקודה הנוכחית, אלא מביטים לאופק ושואפים לקדמה ולהתפתחות.²⁸⁷ אם כן, ההצעה בפסוק השני שונה לחלוטין מקודמתה, ויש בכך כדי להסביר את השינוי בעמדתו של יתרו.

הסבר זה מתחזק לאור הברל נוסף בין שתי ההצעות. בדבריו הראשונים פנה משה אל יתרו, שהתרשם מאוד מנסי יציאת מצרים והכיר בה' כ"גִּדּוּל ה' מִפֶּל הָאֱלֹהִים", והציע לו להצטרף למסע המונהג תחת שרביטו של ה': "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתָּן לָכֶם לְכֹה אֲתָנוּ וְהִטַּבְנוּ לָךְ כִּי ה' דִּבֶּר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל". הצעה זו באה לאחר תיאור ה' כמי שמנהיג את המהלך כולו: "וַיִּסְעוּ בְּרֵאשֶׁנָּה עַל פִּי ה' בְּיַד מֹשֶׁה".²⁸⁸

כאמור, הצעה זו נענתה בשלילה. יתרו שהיה מנהיג שבטי, ואולי גם איש חינוך, התאכזב לגלות שהתוכנית המוצעת איננה מותירה לו מקום אמיתי סביב השולחן, שכן המתווה כולו מתנהל בצו א־להי דתי. משכך הוא השיב: "לֹא אֵלֶיךָ כִּי אִם אֶל אֲרֻצֵי וְאֶל מוֹלְדֹתַי אֵלֶיךָ".²⁸⁹

אמירה זו הזכירה למשה את הפעם הקודמת שבה נפרדו: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנוּ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֲרֻצּוֹ", אירוע שהתרחש מיד אחרי העצה של יתרו למשה למנות שופטים. כשמשה נזכר שיתרו נתן עצה מועילה, הוא הבין שזו בדיוק הסיבה לכך שראייתו ("עיניו") האנושית וההרפתקנית של יתרו עשויה להיות חיונית גם בשלבים הבאים. אבל אם כך, נדרשת הצעה שונה לחלוטין כדי להצליח לגייס את יתרו להשקיע דווקא בישראל את כישורו המיוחד לפתרון בעיות וקשיים. לכן, בדבריו הבאים של משה הושמטה ההתייחסות לה' כמוביל, ומנגד

הודגשה הפנייה אל יתרו ככזה: "כִּי עַל כֵּן יִדְעָתָּה חֲנַתְנֹנוּ בְּמִדְבָּר וְהֵייתָ לָנוּ לְעֵינַיִם".

ההצעה שהציע ליתרו לא הייתה רק תמורה על הסיוע שהגיש לישראל בעבר, אלא בעיקר הבהרה שהדלת פתוחה בפניו גם בהמשך, ומהלכים שיציע בהחלט עשויים להתקבל. כמילים אחרות, לא מדובר על חבילה של תמריצים כתגובה אוטומטית להתנהגות מוגדרת. בשונה מהמודל האלילי – תן מנחה לאליל, והוא ייתן לך כל טוב בתמורה – גישת התורה מאמינה בפעילות האנושית המתחדשת ומעניקה לה מקום מתוך מבט ריאלי על המתרחש. כעת הבין משה מה גרם ליתרו להתפעל מלכתחילה, כאשר אמר: "בְּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם... עֲתָה יִדְעֵתִי כִּי גְדוֹל ה' מִפֶּל הָאֱלֹהִים". בעוד המצרים קיבעו את בני ישראל כעבדים, שעתיים איננו בידם, ה' הוציא אותם לחירות של פעילות אנושית רחבה ומשפיעה. גדולת ה', שהפעימה את יתרו, התבטאה בחופש שנתן בידם של בני ישראל לנווט את דרכם ולתור תמיד אחר מטרות חדשות ונעלות יותר. מתווה השותפות שאפשר לו להביא את עיני הנווד ההרפתקניות שלו אל ההתיישבות הישראלית קסם לו. יתרו הבין שמדובר במתווה שידרוש ממנו יותר מאמץ, ושעל מנת לשמר את ייחודם, שבט הקיני לא ייטמע לחלוטין בחברה הישראלית. ובכל זאת – זאת הייתה בחירתו.

לאור הדברים הללו, ניתן לספר את "סיפור יתרו" כמקשה אחת, ולא כשלוש אפיזודות שונות. משה הגיע למדיין כמבקש מקלט, לאחר שהרג מצרי ונאלץ להימלט מאימת הדין: "וַיִּשְׁמַע פְּרַעֲה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֶשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרַעֲה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל הַבְּאֵר".²⁹⁰ באופן טיפוסי למהגרים, שזווית הראייה שלהם שונה מזו המקומית, הוא התקומם כנגד העוול שנעשה לבנותיו של יתרו ופעל להצלתן. יתרו, שאהב את נקודת המבט השונה, אימץ את משה, נתן לו לאישה את ציפורו בתו והפקיד בידיו את העסק המשפחתי של רעיית הצאן.

משה, מצידו, קרא לבנו בשם המבטא דווקא את זרותו במדיין: "וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ גֵרְשָׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרְיָה".

כנראה שהוא הרגיש אווטייידר, ואולי בשל כך גם העדיף לרעות את הצאן "אחר המדבר"²⁹¹ – הרחק מלב העשייה במדיין. גם זכר הבריחה ממצרים היה נוכח בתודעתו של משה, כפי שניתן להבין משמו של בנו השני: "וְשֵׁם הָאָחֵד אֱלִיעֶזֶר כִּי אֱלֹהֵי אָבִי בְעֶזְרִי וַיְצַלֵנִי מִחֶרֶב פְּרָעָה"²⁹². לכן, יתרו, שידע שקליטתו של משה במדיין לא הייתה מושלמת, קיבל בהבנה את דבריו לחזור למצרים: "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל יִתְרוֹ חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֲלֶכָה נָא וְאֲשׁוּבָה אֶל אַחֵי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הַעֲוֹדָם חַיִּים. וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה לֵךְ לְשָׁלוֹם"²⁹³. כעבור תקופה, יתרו גילה שהמשימה שנטל משה על עצמו הייתה גדולה הרבה יותר מבדיקת מצבם של אחיו במצרים.²⁹⁴ למעשה, משה הוציא את עם ישראל ממצרים והוא מוביל אותם במסע במדבר: "וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כִּהְיוּ מִדְּיָן חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי הוֹצִיא ה' אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם"²⁹⁵. לאור הבשורה, יתרו הגיע להיפגש עם משה, והפעם יתרו מצא את עצמו בעמדת הזר המתבונן במתרחש "מבחוץ":

וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיָּשָׁב מֹשֶׁה לְשַׁפֵּט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֶּקֶר עַד הָעָרֶב. וַיֵּרָא חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לְעָם וַיֹּאמֶר מָה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לְעָם מְדוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדָּךָ וְכָל הָעָם נֹצֵב עָלֶיךָ מִן בֶּקֶר עַד עָרֶב. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי יָבֵא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֱלֹהִים... וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה. נָבַל תְּבַל גַּם אַתָּה גַם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשׂוֹה לְבַדָּךָ. עֲתָה שְׁמַע בְּקִלִּי אִיעֲצָךָ וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ הֲיִה אַתָּה לְעָם מוֹל אֱלֹהִים וְהִבֵּאתָ אֶתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹהִים... וְאַתָּה תִּחְזָה מִכָּל הָעָם אֲנִשִּׁי חֵיל יֵרְאִי אֱלֹהִים אֲנִשִּׁי אֲמַת שְׂנְאִי כְּצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת. וְשַׁפְטוּ אֵת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם וְהִקְל מֵעֲלֶיךָ וּנְשָׂאוּ אִתָּךְ. אִם אַתָּה הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצוּךָ אֱלֹהִים וַיְכַלֵּת עֲמַד וְגַם כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מִקְמוֹ יָבֵא בְּשָׁלוֹם. וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֹתְנוֹ וַיַּעַשׂ כֹּל אֲשֶׁר אָמַר.

וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשִׁי חֵיל מִכָּל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רָאשִׁים עַל הָעָם
 שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֹת. וּשְׁפָטוּ אֶת
 הָעָם בְּכָל עֵת אֶת הַדְּבָר הַקָּשֶׁה יִבְיֹאוּן אֶל מֹשֶׁה וְכָל הַדְּבָר הַקָּשֶׁן
 יִשְׁפֹּטוּ הֵם. וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנּוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֶרְצוֹ.²⁹⁶

נקודתית, יתרו צדק. מנהיג בודד אינו מסוגל לתת מענה לעם שלם, עם זאת, כשמתייחסים לסיפור כמקשה אחת, נראה מוזר שדווקא מי שבא ממדיין, ארץ שאינה מתאפיינת במשפט תקין ואינה מציעה הגנה לחלשים (כפי שלמדו בנותיו של יתרו על בשרן), משיא עצות בנוגע למבנה מערכת המשפט. אדרבה, מעורבותו של משה, עירנותו ורגישותו למתרחש בסביבתו נראית כשיטה נכונה יותר. זו הגישה בה פעל כשהגיע למדיין ונחלץ לעזרת בנותיו של יתרו, והיא מתחברת גם לקו שלו במצרים, כמי שסייע לישראלי המוכה וכמי שהתערב בקרב המהלומות שבין שני העברים הניצים.

לכן, יש להציע שבמדיין הייתה מסורת של מערכת משפטית מפותחת, אבל היא הסתאבה או נהייתה מורכבת וכבדה ולא הצליחה להגיע לאנשים בשטח. משה, שחי תקופה ארוכה במדיין והכיר מקרוב את בעיותיה של המערכת הביורוקרטית, ניסה לפעול במחנה ישראל בדרך שונה ולגעת באנשים באופן ישיר. בהתאם לכך, גם כאשר קיבל את הצעתו של יתרו למנות שופטים על פי קריטריונים מקצועיים ("אֲנָשִׁי חֵיל יֵרָאִי אֲלֵהֶם אֲנָשִׁי אֲמֵת שְׁנֵאֵי כָּצַע"), העדיף משה לבחור בראשי הציבור המוכרים והידועים ("וַאֲקַח אֶת רָאשֵׁי שְׁבִטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיְדַעִים").²⁹⁷ כלומר, משה העדיף שופטים המעורבים בנעשה בקרב המחנה, על פני דמויות מושלמות החיות במגרדל השן.

בשלב הזה יתרו הבין את המסר: המחנה הישראלי מתארגן ומתנהל סביב אחווה פנימית. היה זה תורו לחוש את חוויית האאוטסיידר, והוא החליט לעזוב: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנּוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֶרְצוֹ".²⁹⁸

במערכה השלישית, משה הציע ליתרו להצטרף לעם ישראל. בראייתו של משה, הגירה הנעשית מתוך בחירה מאפשרת למהגר להיות חלק מחברת היעד, ובייחוד כשכולם, הוותיקים כמו החדשים, נכנסים יחדיו לארץ חדשה. קיים הבדל מהותי בין הגירת בריחה

להגירת בחירה: למהגר הבורח מביתו צריך לעזור, אך העזרה גובה מחיר ממקבליה ומקבעת את מעמדם כזרים ואולי אפילו כמוחלשים. לעומתו, למהגר הבוחר, עומדת הזכות להתמודד, להשתלב ולהוכיח את עצמו. אין זו רק זכות אלא אף חובה, שכן מי שרוצה ליהנות מהטוב שיש למדינה אחרת להציע – חייב להתאמץ כדי להיות חלק. יתרו נענה לאתגר הבחירה, אך בניגוד לציפיותיו של משה הוא השיב בשלילה. כפי שכבר הסברתי, באמירת "לֹא אֵלַי פִּי אִם אֶל אֲרָצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי אֵלַי", הוא ביטא את רצונו לפעול במסגרת שבה יכולותיו זכות להערכה וניתנת לו הזדמנות אמיתית להשפיע. זה היה המצב במדיין, שבה שימש כוהן גדול. המשמעות והעשייה היו חשובים ליתרו הרבה יותר מההכנסה הפסיבית, הטוב שמובטח לו בארץ ישראל.

לאור הרצון של יתרו לפעול למען ארצו ומולדתו ומתוך הערכה לנקודת מבטם השונה והייחודית של המהגרים, ניסח משה פנייה חדשה והציע ליתרו תפקיד בעל חשיבות בהובלת המסע הישראלי אל הארץ: "וְהִיִּיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם".

דרוש איזון. משה לא מימש את העצה של יתרו ככתבה וכלשוונה, אלא לקח את מנהיגי הציבור המוכרים והידועים החיים בקרב עם, מנהיגים שיהיו קשובים לרחשי-לב הציבור. כאמור, לבחירה של משה יש יתרון משמעותי שהיה לו חשוב להטמיע במערכת המשפט הישראלית. אבל גם הבחירה של משה לא חפה מחסרונות. מנהיג שמחובר למה שקורה בשטח עלול לחפש פתרונות מהירים למצוקות ההווה, שבהכירו אותן הן בוערות וזוקקות טיפול מיידי. באופן טבעי, מנהיג שצומח מתוך החברה השבטית, יהיה מחויב לאנשים שתומכים בו ומהווים את בסיס הבחירה שלו, ולכן הוא פחות פתוח למהלכים ארוכי-טווח שיבנו עתיד שונה לחלוטין. משה הכיר בכך שמנהיגות אמיתית צריכה אומץ לפרוץ את המסגרות הקיימות והמוכרות לטובת משהו שונה, גם אם המחיר הוא ירידה בפופולריות. זו בדיקת עשויה להיות התרומה של מי שמגיע מבחוץ. מי שגדל בסביבה שונה באופן טבעי חושב קצת אחרת וכמובן, הוא פחות מחויב להלך הרוח הציבורי

של אנשי המקום. משה שאף ליהנות משני היתרונות. לכן הוא יישם את העצה של יתרו תוך אפיון הנבחרים – אנשים ידועים ומקובלים על הציבור, ובמקביל השתדל שיתרו יצטרף לעם ישראל, כדי שגם בעתיד ישפיע מתכונתו על ניהול המערכות של ישראל.

עם זאת, אנשים לא רוצים להיות אוטוסיידרים, משקיפים מבחוץ. ואפילו לא להיות נישאים על גבי גלי ההצלחה של אחרים, הם רוצים להיות חלק. הם רוצים להמשיך ולהוביל ביחד. המעורבות שלהם היא עצמה הגורם הראשון במעלה בתרומה שיתנו. ככל שהמעורבות גבוהה יותר, יש מוטיבציה פנימית להשקיע יותר. לכן, מי שרוצה שאנשים מוכשרים יתרמו מכישוריהם להצלחת עם ישראל, חייב לתת להם מקום בראש השולחן ובראש המחנה – מבלי להתחשב במוצאם או בעמדת הפתיחה שלהם. כישרון הוא כישרון, מומחיות היא מומחיות – בין אם הוא ישראלי ובין אם לא ישראלי.

משה רבנו, בניסיונו השני לגייס את יתרו, הבין זאת ולכן הצליח לצרף לעם ישראל את יתרו, על כל יתרונותיו. העמדת אנשים מומחים, שעל פניהם נראים אוטוסיידרים, כשווים וכראויים להנהגה היא סוד ההצלחה. יש להכניס פנימה לעמדות השפעה, כי לא כל החוכמה בדיננו. אני מוכן אפילו להגיד מעבר לכך, לשונות ולגיוון יש ערך בפני עצמו כמצע ליצירתיות. זה המסר של גיוס יתרו ומשפחתו, שגם נשארו ידידי ישראל למאות שנים.

ד. ניהול, מחיר ותשואה

נראה שלתובנה זו יש השלכות במספר תחומים, ואחד מהם הוא תחום הניהול. תן לאנשים ולנשים סמכויות, וכך תוכל להוציא מהם את המיטב. תן לשותפיד מקום אמיתי בשולחן הדיונים ויכולת משמעותית להשפיע, גם אם הם רואים את העולם בצורה שונה ממך, וכך תשפר פלאים את התוצאות העסקיות.

כשגייסנו שותף־משקיע נוסף לקרן אלף, לא בחרנו בישראלי אלא בתושב ארה"ב, שעלה לארץ כדי להצטרף לניהול הקרן. השותף החדש

היה צעיר ממני ומשותפי אדן שוחט בכשני עשורים. אבל, הוא קיבל מעמד שווה בשותפות ובשולחן מקבלי ההחלטות. הוא אומנם לא הכיר את התרבות הישראלית ואת הרשת היזמית המקומית, אבל היה לו טאלנט אחר, שלא היה לנו. גם בהמשך, הוספנו שותף רביעי שגדל מחוץ לקרן, שעם הצטרפותו, התקבל כשותף שווה, למרות שבשלב הזה הקרן כבר התבססה, וניהלנו הרבה יותר כסף. במבט לאחור, גישת השותפות הוכיחה את עצמה. השותפים החדשים הפרו את העשייה של הקרן בדרכים מגוונות.²⁹⁹

עם זאת, יש להיות מודעים לאפשרות של 'מחיר סמוי' שיש להביא בחשבון. לפעמים אנשים שבאים מבחוץ מתאקלמים לאט יותר. לפעמים פערי רקע ותרבות גורמים להתנגדות או לרתיעה ראשוניים, וכך בשלב הראשון במקום להפרות דיונים ותוצרים, המתאקלמים נוטים להתעמת עם מה שמוצג בפניהם. לפעמים המחיר גבוה אף יותר, כמו בהמשך סיפור המדיינים.

בסוף ספר במדבר פעלו המדיינים לדרדר את בכירי ישראל לזנות, מה שהוביל למגפה שהפילה חללים רבים בקרב העם. אירוע זה ממחיש את הסכנה הנשקפת לבני ישראל מתרבותה של מדיין, המהווה במידה רבה אנטיזוה לתרבות הישראלית. חשוב לציין, הניסיון של בנות מדיין לפתות את ישראל לא התרחש במדינה ריבונית, אלא דווקא במדבר, שניתן לכנותו "שטח הפקר". למרות תכונותיהם הטובות של המדיינים, מדובר בעם נוודים נכלולי, המתחכם לפגוע בהולכי המדבר, להחטיא אותם ואולי אף לכלותם. לכן, עלינו לשאול: מה המחיר של הזמנת יתרו, בן לתרבות המדיינית, להצטרף לעם ישראל? מה מחירה של הגירה מבחירה? או בתמצית: מתי וכמה?

בנוגע למדיינים, הפתרון היה לתת להם נחלה כאזור הספר ביריחו. לא בלב הארץ, אבל בתוך המדינה. הרעיון היה לכבד את התרבות שלהם, אבל בה בעת גם לקבוע גבול למידת השפעתם. לאורך ההיסטוריה היו נקודות של חיבור עם המדיינים, בדומה לממשקים המתקיימים כיום עם בני העדה הדרוזית החיים בישראל, המחשיבים את יתרו כאחד מאבותיהם הרוחניים (הנביא שועיב) שפעל לצידו של

משה. המדיינים קיימו סוג של אוטונומיה תרבותית משלהם, וכך כל עם הִיזין את השני לטובה (בימינו, אין לאיש אפשרות להצטרף לדת הדרוויזית אלא אם נולד כדרוויזי).³⁰⁰

כיום, מעבר לשאלת התרבות והערכים של המהגרים, רב־תרבותיות קיצונית מדרדרת מדינות, כי היא שוחקת את האתוס שלהן לאורך זמן. דומני, שמבחינת ההשפעה התרבותית, דינה של הגירת בחירה אינו כדינה של הגירת בריחה. כל מי שקורא פסקאות אלה בוודאי חושב לעצמו על הגירת הבריחה שמילאה את צרפת בפליטים מוסלמים והעמידה אותה בפני אתגר תרבותי אקוטי. הסיבה לכך היא שמהגרי בריחה אינם נהנים מאופציה אמיתית לשותפות, ומגיבים ביצירת קהילות המסתגרות בתוך עצמן ואינן מתערות בתרבות הכללית. גם האוכלוסייה המקומית תורמת לבעיה, כאשר היא מתייחסת לנותני השירות החדשים כאל אנשים "שקופים", ולא כאזרחים מן המניין. במקום להתמודד, היא מעדיפה להעלים עין מתופעת הקהילות המסתגרות עד שאתגר הזהות מתגבש לבעיה של ממש, ואז, כמובן, כבר מאוחר מדי.

למרבה הפלא, מדינת ישראל מחקה את אירופה ונצמדת לדפוסים נושנים מן המאה ה־20. כדי להזרים כוח אדם זול לתפקידים הזוכים להיענות נמוכה מצד ישראלים, היא מייבאת עובדים זרים העונים, במובנים רבים, להגדרה של מהגרי בריחה. תרומתם של עובדים אלה לכלכלה היא שולית, והם גובים מחיר יקר מן החברה (לא למי ששוכר אותם, ואולי אף מנצל אותם, אבל אין זה נושא המאמר). במסגרת המבוססת בעיקר על יחסי מרות, ואינה כוללת ממשקים מזינים, הם יוצרים לעצמם קהילות סגורות שהופכות לאוטונומיות בלב המדינה.

לכן, התנאים המקדימים לקליטת הגירה הם קיומם של לוח שנה ייחודי למדינה, שפה ותרבות מושרשות (בקרוב הרוב המוחלט), קוד אמוץ בין אזרחי המדינה וילודה המבטיחה את המשכיות האתוס. רק בתנאים אלו, המבטיחים את יכולתו של הרוב לשמור על זהותו המוגדרת, על האתוס הלאומי ועל האמוץ ההרדי, המדינה יכולה לחפש מהגרים מבחירה. כמובן, על הרוב לכבד את המיעוט ולשמור

על זכויותיו. שבטיות מכבדת, כפי שכתבתי בהקדמת ספרי שבט שואג, היא הדרך שהעולם חייב לצעוד לעברה. כפועל יוצא, היעד הראשון של מדינת ישראל המודרנית הוא להחזיר את בני העם הגולים בתפוצות. היתרונות הברורים של התמקדות ביהודי העולם הם יכולת קליטה משופרת בזכות שפה משותפת בסיסית וקשרי משפחה, אתוס זהה וחיזוק משקלה הדמוגרפי של התרבות המרכזית במדינה. נראה לי שהדבר נכון באותה מידה גם לגבי מדינות אחרות. כל מדינה רשאית ומסוגלת לקלוט מהגרים מכל קצוות תבל, אבל תעשה בחכמה אם תעודד הגירת בחירה מקרב בני עמה.

עלינו ליצור חיבוריות דיגיטלית ישראלית. התורה איננה אליטיסטית כשזה מגיע לאחים. דווקא בקשר לאחים, היא מצווה "כי ימוך אחיך", יש לסייע לכל אחד ולהעצימו מתוך אחווה מוחלטת. אני בהחלט רואה עתיד למטבע קריפטו "ישראלי", שמחבר את התפוצות לאוכלוסיית מדינת האם, עם מנגנון מבוזר לקבלת החלטות (הצבעות DAO). "המטבע" יחזיק חוזים חכמים דיגיטליים אשר ינחו את פעילותו של ה"שבט".

המילים "וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב ה' עִמָּנוּ", אינן עוסקות במטפיזיקה או בשכר עולם הבא, אלא ברציונל הכלכלי. בספר שבט שואג תיארתי כיצד האחוה בונה כלכלה שמביאה ברכה כלכלית נוספת, וחוזר חלילה. עליית הבחירה והחיבוריות יכולות לחזק את כלכלת ישראל בדיוק באותה דרך. מיליון מהגרי בחירה ישנו את פני המדינה לטובה. עלינו להפוך את ישראל למגנט כלכלי ולכנות מערכת לקליטתם של יזמים, מהנדסים, מתכנתים, ומדענים. הם המנוע הכלכלי של המדינה כי סביב פעילותם תפתח מעטפת התעסוקתית של אנשי שירותים, שיווק ומכירות. היום כבר ניתן לומר בוודאות: עידוד עליית בחירה של אנשי היי־טק בסך של מאות אלפי שקלים לאדם הוא השקעה משתלמת, המחזירה את עצמה בקצב מהיר כי היא מגדילה את הצריכה הכלכלית, התוצר, הגיוון וגם את תקבולי המיסים של מדינת ישראל.

העולים אינם גוזלים ממשאבי המדינה אלא להפך, הם מביאים אתם משאבים נוספים שאותם ניתן לשכפל ולמנף – ומובן מאליו שהדבר עשוי להיטיב עם כולם. הדבר נמצא בהישג יד, אבל כדי להפוך אותו למציאות יש לאפשר לאותם מהגרים להגיע לעמדה של השפעה – להציע להם להיות לנו לעיניים.³⁰¹ אנשים רוצים להיות שותפים מלאים בכלכלה ובערכים, גם לזכות בשפע וגם להשפיע.

כשבני יתרו הגיעו לארץ, הם לא הביאו איתם את כל המדיינים. מדובר במשפחה אליטיסטית, בעלי עיניים הרואות למרחוק וכנראה גם קשרים למנהיגות הישראלית, שלא נוצלו לרעה, אלא חיברו אותם לעשייה. זהו הדפוס המומלץ להגירת בחירה, ואותו עלינו לתעדף. אין זה אומר שאין לנו אחריות להעניק מקלט וסעד לגר הבורח; ההפך הוא הנכון. אבל אם אנו שואלים את עצמנו: מהי מדיניות ההגירה המומלצת? את מי היינו רוצים להביא לחיות בתוכנו? הרי שהתשובה היא: במאה ה-21, עידן כלכלת המוחות, עלינו להתמקד בבעלי ה"עיניים", והחכם עיניו בראשו.

סימון סיניק, העוסק בפסיכולוגיה עסקית, טוען שאנשים לא שואלים את השאלה הכי קריטית, אשר כל מנהל וכל עסק או כל ארגון זקוק לה: "למה?". משרד הרווחה אמור לספק "רווחה", אבל למה? כדי שאנשים יצליחו "לגמור את החודש", או כדי להעצים? אם אנו מבקשים לרתום אנשים ולחולל שינוי, עלינו לשאול "למה", ולדייק את התשובה. "יתרו, בוא אתנו", זה ה"מה". "הֲיִיתָ לָנוּ לְעֵינִים" זה ה"למה".

ישנם זמנים שבהם אנו משקיעים בעליית בריחה. כך, למשל, עם יציאתנו ממצרים עלה עמנו ערב־רב, עבדים שביקשו לעצמם גורל טוב יותר. אולם, ערב הכניסה לארץ וכינון המדינה, אנו מתמקדים בעליית בחירה. כזה היה מקרהו של יתרו, איש האליטה המדיינית, שלא הצטרף אלינו מתוך מצוקה, אלא שוכנע לקשור את גורלו בגורלנו על ידי דבריו של משה רבנו, שנאמרו בשום־שכל. יוזמתו של משה, בתרגום לימינו, דומה לפנייה ממוקדת לבעלי הון, משקיעים, מתכנתים או אנשים בעלי השכלה ויכולות בין־לאומיות לעלות לארץ.

אתגרי המשק קוראים לנו לפנות לכל אלו, להסביר להם באופן פרטני (ולא פטרוני) למה עליהם לעלות עלינו וליצור עבורם את התנאים המיטביים שבהם יוכלו לתרום, להשפיע ולהיות חלק מהצמיחה הישראלית של המאה ה-21.

ה. סוף דבר – גרים בתוכנו

בספרי על חומש דברים, אני מתכוון להרחיב עוד על אודות הגישה לגרים ולמהגרים. בשולי מאמר זה, ברצוני להפנות זרקור לסוג נוסף של גרים, שאינם מצטרפים אלינו אלא גרים בתוכנו. כוונתי היא לאלו מביננו הנזקקים דרך קבע לשירותי הרווחה, ואשר רבים רגילים לכנותם "שקופים", במקום לראות בהם את העיניים של המדינה.

הבעיה מתחילה במיתוג. בדיוק כמו בשיח שבין משה ליתרו, למילים שאנחנו בוחרים יש משמעות רבה.³⁰² המילה רווחה משרתת תמיכה במי שאיננו מסוגל לדאוג לעצמו ולהרוויח את לחמו. ניתן להציע להחליפה במילה העצמה. המילים "משרד העצמה", מביעות אמון בכוחות הטבעיים במוטבי המשרד. ואולי: "המשרד לאחווה", שם המעיד על תפיסתו של כל אזרח כחלק מהמכלול, אדם שלא ניתן לוותר עליו ועל יכולותיו.

עלינו לומר בפה מלא ולהרגיש בכל לב: אם לא טוב לך, אז גם לנו פחות טוב, בהווה ובעתיד! אנחנו מאמינים ביכולתך לתרום ולכנות!³⁰³ הטוב המובטח יתממש בזכותך, כי האתגרים שאתה חווה – אתגרי הגר – מציפים אל המודעות את אתגרי החוסן והניהול של החברה שבה אנו חיים. אם נדע לראות כל אחד ואחת, להבין את הקשיים הפוקדים אותם לצד הפוטנציאל הגלום בהם, נגלה לפנינו מפת דרכים המובילה לאוצר – פיתוח עתיד טוב יותר לנו ולילדינו.

דוגמה נוספת למיתוג שאינו מוצלח הוא השם "לשכת התעסוקה", שנתפסת בקרב הציבור כלשכת האבטלה. לו היינו מכנים אותה בשם "לשכת ההון האנושי", היינו מעבירים לכל הנכנס בשעריה את המסר

הבא: אתה שווה הון למשק! (ולא רק עולה הון). "הטוב ההוא", נובע מההון האנושי של העם, והשבחתו היא הגורם העיקרי להעלאת אחוזי הצמיחה במשק. המטרה שאליה שואפת התורה היא השבחת ההון האנושי הקיים, לצד יבוא הון אנושי שיתרום לנו מבינתו ומשונותו.

הפוטנציאל האקספוננציאלי

השקעות ברוח התקופה

א. מיקרוסופט ואחרים

באמצע שנות ה-90, כשהתחלתי את הקריירה שלי כמשקיע הון-סיכון, המנטרה הייתה שלא נלחמים או מתחרים במיקרוסופט. באותה תקופה מיקרוסופט הייתה הענק שחלש על כל שוק התוכנה, וכל משתמשי הקצה נעזרו במוצרים המגוונים שסיפקה ממערכות הפעלה ושרתים ועד לכלים החדשניים והמתוחכמים ביותר. לימדו אותי שכשיזום נכנס לחדר ומציג משהו, צריך לשאול: "רגע, האם מיקרוסופט יכולים לעשות את זה?".

באופן אישי, חשבתי שמדובר בגישה תבוסתנית שמנעה מיזמים מוכשרים לתקוף שווקים שהיו שווים הרבה מאוד כסף. השיטה גם עשתה שירות רע מאוד להתפתחות תחום התוכנה. בשוק שלא אתגר את מיקרוסופט בתחרות של ממש, לא היה שום דבר שיכריח אותה להישאר נמרצת וחדה במאמצייה לפתח את המוצר הטוב ביותר ולעדכן באופן מתמיד את המוצרים הקיימים. לדעתי, אלו בדיוק הסימנים המצביעים על כך שהשוק היה בשל למתקפת סטארטאפים. בערך באותה תקופה חידדתי לעצמי גם את התוכנה הבאה: בהשקעות הון-סיכון אין סימטריה בין הסיכון לסיכוי. אתה יכול להפסיד רק 100% של הקרן, אך להכפיל את הקרן עשרות מונים. אם כן, השאלה הנכונה שעליך לשאול כדי להחליט האם להשקיע,

היא: האם קיים סיכוי לתמורה אי־סימטרית? ואם כן, כמה רחוק אפשר להגיע? כדי לענות על כך, יש לקבוע תחילה האם יש להצלחה פוטנציאל של התרחבות אקספוננציאלית.

ב. שאלה מכשילה

קיימות כמה הנחות יסוד או תשתיות מבניות היוצרות אפשרויות להתרחבות אקספוננציאלית. בחברות הבנויות היררכית מלמעלה למטה (Top Down) שרשרת הניהול איטית, והיא ממוקדת בשמירה על המשך הפעילות הקיימת של החברה, המוצר או המדיניות. בסגנון זה בנויות רבות מהחברות הגדולות, ובמיוחד אלו של המאה ה־20. הן שמו דגש על אופטימיזציה המתבטאת בהתקדמות ליניארית של המוצר, ההכנסות או שורת הרווח.

לעומת זאת, מערכות אקספוננציאליות פועלות מהשטח כלפי מעלה. בזכות הרוח החיה והערך המרכזי שסביבו הן מתארגנות ונבנות, הן מאגדות באופן רופף שחקנים שדוחפים לכיוון אחד אבל מגיעים ממקומות שונים. בשונה מהחברות ההיררכיות שמכוונות לספק מוצר או שירות להרבה מאוד לקוחות, במערכות אקספוננציאליות החיבוריות הגדולה, השקיפות, והורדת החיכוך שבין השחקנים המגוונים הם אלו שיוצרים את הערך. במערכות אקספוננציאליות, לפעמים גם הלקוחות הם חלק מהשחקנים, שממשיכים להפיץ את הרעיונות או את המוצרים כי זה מיטיב עימם או משום שהם מזדהים איתם.

בעבר, המיקום הגיאוגרפי היה התשתית לחיבוריות, ולכן רעיונות פורצי־דרך נוצרו בעיקר בערים. ריבוי האינטראקציות שמציעה העיר הצפופה והשוקקת מסייע להעברת המידע בקלות, וכך זוכים לאפקט הולך ומתגבר של חיבוריות בין אנשים מגוונים בתוך זמן קצר. כיום, מחקרים מראים שתרכות ארגונית וערכים משותפים יוצרים הון חברתי (social capital), מה שמוביל לאפקט דומה של אקספוננציאליות.

כמוכן, בעידן הדיגיטציה מתגברת החיבוריות פי כמה וכמה, ולכן הדיגיטציה משנה את חוקי המשחק.

אבל לא רק חיבוריות ולא רק חידושים שמגיעים מלמטה למעלה, אלא גם רוח וערכים דוחפים לאקספוננציאליות. לדוגמה, הרצאות הטד, שהחלו מרעיון מֶאָחַד של "רעיונות שווה להפיץ" (Ideas Worth Spreading). בהרצאות אלו, מעבר לשאלה האם מדובר ברעיון חדש, הפריזמה דרכה בוחנים את ההרצאה היא עד כמה הנושא נחוץ ועד כמה ניתן לחולל שינוי (Does It Matter). מאז ועידת הטד הראשונה בשנת 1984 הוקלטו הרצאות רבות על ידי אנשים שונים ושבתים מגוונים, וכך רעיונות שביעבעעו מלמטה למעלה זכו להשפעה אקספוננציאלית על העולם כולו. דוגמה נוספת, מתחום התכנות, היא "גיט־האב" (GitHub), מערכת שימור הקוד הגדולה בעולם שבנויה על social coding, מבוססת על ערכי אחווה שגורמים למתכנתים שונים לשתף קבצי קוד, שמהם בונים משהו אחר עם חוקיות חדשה.

יש להודות שאקספוננציאליות היא תופעה שקשה להבין. אם הקורונה לימדה אותנו משהו, זה שקשה להעריך מראש את תוצאותיו של תהליך שהתנהגותם של המשתמשים (במקרה של הקורונה: הנשאים) משפיעה על תוצאותיו. תהליך שהפיתוחים החדשים שנוצרים בו אינם מוכוונים מראש, אלא נוצרים מעצם קיומו של התהליך (במקרה של הקורונה: נוצרות מוטציות). לפני שלושה עשורים, הסביר רוברט "בוב" מטקלף, ממציא האית'רנט (טכנולוגיה לתקשורת נתונים ברשתות מחשבים מקומיות – Ethernet), שכוחה של רשת הוא כמות הקצוות בריבוע. כיום כל מי שעובד בתחומים דיגיטליים, ברגש על מוצרים ויראליים ברשת האינטרנט, מבין היטב את הטיעון, שזכה לכינוי "חוק מטקלף". אבל, גם מי שאין עיקר עיסוקם בתחום, לא יתקשו לקבל את הטענה הבסיסית שלו: הגידול במספרם של קצוות הרשת מגדיל את השפעת האינטרנט על חיינו באופן אקספוננציאלי. מחוק מטקלף ניתן לגזור, אגב, שגם הפער בין מי שמחובר לאינטרנט ובין מי שאיננו מחובר אליו הולך ומתעצם אקספוננציאלית.

להבנת, שאלת הפוטנציאל לאקספוננציאליות הייתה לב הוויכוח שניטש בין כלב ויהושע לבין שאר המרגלים בשלבי ההכנה לכיבוש הארץ. ייתכן שניסוח דו-משמעי או מעורפל של משה, וכן הקושי להבין אקספוננציאליות, הובילו את חברי המשלחת למסקנות קוטביות. כלומר, השאלה 'מה מודדים', ומה מסגור האפשרויות, משפיע באופן ישיר על ניתוח המצב ועל התחזית לעתיד.

משה שלח שנים עשר מנהיגים לתור את הארץ, וציווה אותם:

וְרֵאִיתֶם אֶת הָאָרֶץ מֶה הוּא וְאֵת הָעָם הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הַחֹזֵק הוּא הַרְפָּה הַמְעֵט הוּא אִם רַב. וְמֵה הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהּ הַטּוֹבָה הוּא אִם רָעָה וְמֵה הָעָרִים אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהֶנּוּ הַבְּמַחְנִים אִם בְּמִבְצָרִים. וְמֵה הָאָרֶץ הַשְּׂמֵנָה הוּא אִם רְזָה הַיֵּשׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵין וְהַתְּחֹזְקֹתֶם וְלִקְחֹתֶם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וְהַיַּמִּים יָמִי בְּפֹרֵי עֲנָבִים.³⁰⁴

לאחר ארבעים יום כל שנים-עשר המנהיגים הסכימו שהארץ טובה: "וַיִּסְפְּרוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ בְּאָנּוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ וְגַם זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ הוּא וְזֶה פְרִיָּהּ".³⁰⁵ או כפי שמשה תיאר בספר דברים: "וַיִּפְּנוּ וַיַּעֲלוּ הַהָרָה וַיָּבִאוּ עַד נַחַל אֲשַׁכַּל וַיַּרְגְּלוּ אֹתָהּ. וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וַיִּוֹרְדוּ אֵלֵינוּ וַיִּשְׁבּוּ אֹתָנוּ דָּבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ".³⁰⁶ אם כן, מה השתבש? דומני שבשקלול שעשו עשרה מתוך שנים-עשר הנשיאים, ועם ישראל בעקבותיהם, הסיכון והתמורה היו סימטריים מדי.

אברבנאל פירש שמשה ביקש מהמרגלים לתאר את איכות החיים הנוכחית – התשתיות הקיימות והאקלים: "עניינו הארץ המיושבת הטובה היא מאויר טוב ובתים נאים ופרדסים ומעיינות מים". לשאלה זו השיבו המרגלים בחיוב, אך תשובתם כללה גם את הסיכון והמחיר:

אָפֶס כִּי עַז הָעָם הַיֹּשֵׁב בְּאָרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלַת מְאֹד וְגַם יְלָדֵי הָעַנְק רְאִינוּ שָׁם. עַמְלֵק יֹשֵׁב בְּאָרֶץ הַנֶּגֶב וְהַחִתִּי וְהַיְבוּסִי וְהָאֱמֹרִי יֹשֵׁב בְּהָר וְהַכְּנַעֲנִי יֹשֵׁב עַל הַיָּם וְעַל יַד הַיַּרְדֵּן.

וַיְהִי כִּלְבָב אֶת הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר עֲלֵה נַעֲלֵה וַיִּרְשָׁנוּ אֹתָהּ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ.
וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָלוּ עִמּוֹ אָמְרוּ לֹא נוֹכַל לַעֲלוֹת אֶל הָעָם כִּי חֲזָק הוּא מִמֶּנּוּ... וְשֵׁם רֵאִינוּ אֶת הַנְּפִילִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִילִים וְנָהִי כְּעֵינֵינוּ כְּחֻגְבִּים וְכֵן הָיִינוּ כְּעֵינֵיהֶם.³⁰⁷

מכאן הגיע העם למסקנה שבתנאים האלו ההשקעה אינה מצדיקה את הסיכון הגלום בכניסה לתחרות עם הענקים:

וַיֵּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כֹּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם כָּל הָעֵדָה לֹא מִתְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לֹא מִתְּנוּ. וְלָמָּה ה' מֵבִיא אֹתָנוּ אֶל הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְנַפֵּל בַּחֲרָב נַשִּׁינוּ וְנִטְפְּנוּ יִהְיוּ לְבָז הָלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוֹב מִצְרַיִם.³⁰⁸

מדוע? משום שמול כל הטוב שיש בארץ ישראל – יש גם סיכון של הפסד במלחמה, שמשמעותו הפסד כספי, ואפילו מוות. גם אם הסיכוי לנצח שקול, או שאנו נוטים להרוויח קצת יותר מהמצב הנוכחי, זה נחשב רק תיקו, ותיקו היה לנו במצרים. גם שם היה טוב. גם שם מתו אנשים. לא חיים מעולים, אבל ידועים במידה רבה של ודאות, שניתן לבסס על התנהגות בת מאות שנים (track-record). לא מזהיר, אבל לא משהו שמצדיק שינוי. כמו המלצה לפוזיצית "החזק" (Hold). לעומתם, יהושע וכלב הבינו את ההנחיה באופן שונה מכל שאר המרגלים. יהושע וכלב הבינו שהחלק הראשון עוסק במצב הנוכחי – האם הארץ טובה או רעה? – כפי שפירש האברכנאל. אבל כשמשה שאל שוב "ומה הארץ", הוא לא סתם הכביר מילים. הוא התכוון לשאול: מה הפוטנציאל העתידי? האם הכניסה לארץ פותחת פתח למשהו חדש שיתנהל על פי חוקיות אחרת?

וּרְאִיתֶם אֶת הָאֶרֶץ מֵהוּא וְאֵת הָעָם הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הַחֲזֹק הוּא הַרְפָּה הַמַּעֲט הוּא אִם רַב. וּמַה הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהּ הַטּוֹבָה הוּא אִם רָעָה וּמַה הָעָרִים אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בְּהֶנָּה הַבְּמַחְנִים אִם

בְּמִצְרַיִם. וְמָה הָאָרֶץ הַשְּׂמֵנָה הוּא אִם רְזָה הִישׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵין
וְהִתְחַזְקֶתֶם וּלְקַחְתֶּם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וְהֵימִים יְמֵי בְּפוּרֵי עֲנָבִים.

ככלל, מי שמחפש תשואה אקספוננציאלית ניכר בסגנון השאלות שהוא שואל. ראשית, כמי שמבקש לפתוח דלת לעתיד בלתי-נודע, הוא יעדיף לשאול שאלות פתוחות, כדוגמת: ומה הארץ? שנית, הוא לא ישאל מה יכול להשתבש, אלא מה יכול להתרחש ולהצליח: "What can go right?" רמז עבה להבנה זו טמון בארבע המילים האחרונות: "וְהֵימִים יְמֵי בְּפוּרֵי עֲנָבִים". מילים אלו הן פריט מידע אובייקטיבי ש"נשתל" בתוך דבריו של משה, כדי לרמוז לנו לזהות בתוך המציאות הנוכחית את האינדיקטור לתנובה הפוטנציאלית, העתידה להבשיל בהמשך העונה. בהתאם לקו המחשבה השונה שלהם, יהושע וכלב העריכו את המציאות באופן שונה בתכלית:

וַיֹּאמְרוּ אֵל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בָּהּ
לְתוֹר אֲתָה טוֹבָה הָאָרֶץ מְאֹד מְאֹד.³⁰⁹

"טובה מאוד", משמעו: טובה יותר מהסטנדרט. ארץ המציעה רמת החיים העולה על זו המוכרת לנו אפילו בשנים פוריות. אך מה משמעות הכפילות – "מְאֹד מְאֹד"? כדי להבין זאת נפנה למופעים אחרים בתורה:

"וְהַיָּמִים גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל הָאָרֶץ וַיִּכְסּוּ כָּל הַהָרִים הַגְּבוּהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם."³¹⁰ המבול בימי נוח לא היה סערה גדולה מאוד, אלא אירוע מתגלגל של ירידת גשמים שיצרה סופות וקטסטרופות אקלימיות, שהביאו בסופו של דבר להצפה כוללת ולשינוי סדרי בראשית. החוקיות עצמה השתנתה קשת הופיעה בשמים, ובעלי החיים הותרו באכילה. נוכח השינויים הדרמטיים היה צורך בהבטחה: "עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ."³¹¹

"וְאֲתָנָה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבָּה אֹתְךָ בְּמְאֹד מְאֹד". כשאברהם

נדרש לעשות ברית מילה בגיל תשעים ותשע, ה' הבטיח לו תשואה אקספוננציאלית של התרבות והתעצמות. כך אכן היה: שמו השתנה מאברם לאברהם, הוא הפך מאדם ערירי לאב המון גוים, ומגר למי שזרעו עתיד לנחול את הארץ.³¹² אותה הבטחה כפולה חזרה על עצמה גם בהמשך הדרך, כאיזון לדחיקתו של ישמעאל מהמשפחה, בשורה שאברהם התקשה לקבלה: "וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בְרַכְתִּי אֹתוֹ וְהַפְרִיתִי אֹתוֹ וְהַרְבִּיתִי אֹתוֹ בְּמֵאד מְאֹד שְׁנַיִם עָשָׂר נְשִׂאִים יוֹלִיד וַנִּתְּתוּ לְגוֹי גָּדוֹל".³¹³ במושגי הילודה של ספר בראשית, שבהן הכתובים מדגישים בן אחד ממשיך, ומקרי הקיצון הם שלושה (בני נוח ובני תרח), שנים-עשר נשיאים מבטאים גידול אקספוננציאלי – יותר מריבוע שיא הגידול המוכר.³¹⁴

בהתאם לכך אפשר להבין ש"מֵאֹד מְאֹד" מבטא יחס שמכפיל את עצמו, כלומר: אקספוננציאלי. אקספוננציאליות יוצרת מציאות וחוקיות אחרת. יהושע וכלב האמינו ששבטים שונים אך מאוחדים, החולקים קוד ערכי משותף (התורה), נהנים מחיבוריות מתגברת ונישאים על גבי רוח חדשה יפתחו משהו חדש לחלוטין. מציאות של מדינה עצמאית בארץ ישראל תהווה בעבורם פלטפורמה לתשואה אקספוננציאלית, העולה על כל שאיפותיהם הנוכחיות.

ג. להדביק בלהט

מסתבר, שיהושע וכלב האמינו גם שהדרך אל היעד אפשרית לכיצוע, ולא התהפנטו רק מהתוצאה המיוחלת. בראייתם, קבוצה קטנה של אנשים עם מוטיבציה גבוהה, קוד ערכי ודתי מאחד וחיבוריות גבוהה, יכולה להפיל אויבים ואפילו מונופולים:

אִם חָפֵץ בָּנוּ ה' וְהֵבִיא אֶתְנוּ אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת וַנִּתְּנָה לָנוּ אֶרֶץ
אֲשֶׁר הוּא זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ. אֲךָ בְּה' אֵל תִּמְרְדוּ וְאַתֶּם אֵל תִּירְאוּ
אֵת עַם הָאָרֶץ כִּי לְחַמְנוּ הֵם סָר צִלָּם מֵעַלֵּיהֶם וְה' אֶתְנוּ אֵל
תִּירָאָם.³¹⁵

במאמר לפרשת במדבר בספר זה, הסברתי שניתוח המצב של כלב היה ברובד שני. הוא הבין שהמקומיים פגיעים, שההתבצרות והמונופול פריכים ושבמסגור נכון של ההזדמנות הגדולה ניתן לפעול אפילו מול ענקים ותיקים. מה שהיה צריך זה אמונה באפשרות שזה יקרה ומנעד אפשרויות לתוצאות שונות שאינן מוגבלות בטובתן. כלב האמין שניתן לנצח וליצור מציאות המתנהלת על פי חוקיות אחרת, אבל דבריו לא התקבלו. כך, בני ישראל נידונו לעיכוב של ארבעים שנים במדבר, ולמסע ארוך שהקיף את ארץ אדום והמשיך צפונה להתמודדויות עם סיחון ועוג, מלכי האמורי, שישבו בעבר הירדן המזרחי.

נשאלת השאלה: מה הטעם? למה להניח שאחרי ארבעים שנה, כשבני ישראל יעמדו בשנית מול שערי הארץ, גישתם תשתנה? לאחר שגברו על עוג, הענק הכי מפורסם בתנ"ך,³¹⁶ ועל סיחון שבזכות עוצמתו הצבאית כבש חלקים ממואב השכנה,³¹⁷ אי-הוודאות קטנה. יש הברל במסגור האתגר והתשואה בשלבים שונים של כל השקעת כסף ומאמץ, ומסגור נכון עשוי לשנות לחלוטין את התמונה ואת ההחלטות שמתקבלות. כשרואים כבר את היעד, אחרי צליחת משוכות בדרך, השאלה שמפעילה את הדמיון: "מה יכול להצליח מעבר למצופה?" – הופכת להיות ריאלי וממשית.

לאחר שבני ישראל ניצחו את הכנענים שתקפו אותם,³¹⁸ כבשו את ממלכות סיחון ועוג בעבר הירדן³¹⁹ והביאו שלל רב למחנה ממלחמתם במדיינים,³²⁰ בפרק לב האריכה התורה בסיפורי הצלחה נוספים בעבר הירדן המזרחי. שבטי ראובן וגד, שהיו ברשותם עדרי צאן גדולים, ביקשו ממשה לא להיכנס לארץ ישראל המערבית אלא לקבל את נחלתם בעבר הירדן המזרחי שהיה ארץ מרעה המתאימה להון שצברו בידם. משה, שהופתע מהבקשה, חשש שהעם שוב ממאן להילחם ונזף בהם. אולם, כשבני ראובן וגד הבהירו שהם ילכו כראש המחנה להילחם על כיבוש עבר הירדן המערבי, משה הסכים לבקשתם:

וַיִּגְּשׁוּ אֵלָיו וַיֹּאמְרוּ גְדֵרֶת צֹאן נִבְנָה לְמִקְנֵנוּ פֹה וְעָרִים לְטַפְּנוּ.
וַאֲנַחְנוּ נַחֲלֵץ חֲשִׁים לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד אֲשֶׁר אִם הִבִּיאֵנָם אֶל
מְקוֹמָם וַיָּשֶׁב טַפְּנוּ בְּעָרֵי הַמִּבְצָר מִפְּנֵי יִשְׂבֵי הָאָרֶץ...

וַיִּתֵּן לָהֶם מֹשֶׁה לְבָנָי גֹּד וְלְבָנָי רְאוּבֵן וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף אֶת מַמְלַכְתּוֹ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי וְאֶת מַמְלַכְתּוֹ עוּג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן הָאֲרֶץ לְעָרֶיהָ בְּגִבְלַת עָרֵי הָאֲרֶץ סָבִיב. וַיְכַנּוּ בְנֵי גֹד אֶת דִּיבֵן וְאֶת עֶטְרֵת וְאֶת עֲרֵעֵר. וְאֶת עֶטְרֵת שׁוֹפָן וְאֶת יַעֲזֹר וַיִּגְבְּהָהּ. וְאֶת בֵּית נְמֹרָה וְאֶת בֵּית הָרָן עָרֵי מִבְּצָר וַיְגִדְרֵת צֶאֱן. וַיְכַנּוּ רְאוּבֵן בְּנֵי אֶת חֲשֹׁבוֹן וְאֶת אֱלֻעָא וְאֶת קְרִיתִים. וְאֶת נָבוֹ וְאֶת בְּעַל מְעוֹן מוֹסֶבֶת שֵׁם וְאֶת שִׁבְמָה וַיִּקְרְאוּ בְשֵׁמֹת אֶת שְׁמוֹת הָעָרִים אֲשֶׁר בָּנוּ. וַיִּלְכוּ בְנֵי מֹכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה גִלְעָדָה וַיִּלְכְּדוּהָ וַיֹּרְשׁוּ אֶת הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בָּהּ. וַיִּתֵּן מֹשֶׁה אֶת הַגִּלְעָד לְמֹכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה וַיֵּשֶׁב בָּהּ. וַיֵּאִיר בֶּן מְנַשֶּׁה הֶלֶךְ וַיִּלְכְּדוּ אֶת חֹתְמֵיהֶם וַיִּקְרְאוּ אֹתָהֶן חֹתֵי יֵאִיר. וַנִּבְחַ הֶלֶךְ וַיִּלְכְּדוּ אֶת קִנְתָּ וְאֶת בְּנֵתֶיהָ וַיִּקְרְאוּ לָהּ נִבַח בְּשֵׁמוֹ.³²¹

בקריאה פשוטה של הפרק, בניית הערים נועדה לספק הגנה לאוכלוסייה האזרחית של בני ראובן גד וחצי שבט המנשה, בזמן שהלוחמים משבטים אלו יסייעו לשאר השבטים בכיבוש ארץ ישראל שממערב לירדן. עם זאת, נראה שההיאחזות בשטחי עבר הירדן המזרחי הצליחה מעבר למצופה כשאנשים בודדים כמו יאיר בן מנשה או נבח לכדו שטחים נרחבים והקימו חוות וערים על שמם. הדבר לא נועד רק להגנה על הצאן והטף. להבנתי, תנופת הבנייה והעשייה, כמו גם ההצלחה המסחררת בכיבוש האזור ופיתוחו סייעו להערכה מחודשת של הפוטנציאל הגדול בעברה המערבי של ארץ ישראל. ההצלחה הצבאית, הכלכלית והאישית שעניינם ראו בזמן אמת הדביקה את בני ישראל בלהט של הגשמה ויצירה, והפיסה את דעתם שהמשימה בהחלט אפשרית.

אומנם, בשלב זה "הרווחנו" שאין צורך בדמיון רב כדי לחשוב על האפקט האקספוננציאלי, אבל לקח חשוב נלמד אודות ההזדמנות שהתפספה. בני ישראל שילמו מחיר כבד בחיי אדם ובשנות דור כדי להגיע לאותו יעד. בהשקעות בעלות תשואה ליניארית ניתן לכמת את יחסי הסיכון והסיכוי ולקבוע את הפרמיה המתאימה עבור תוספת של ודאות, כמו ברכישת פוליסת ביטוח. בהשקעות בעלות תשואה אקספוננציאלית הזמן שחולף הוא פרמטר בעל השפעה

אדירה, ולכן מי שלא קופץ למים בהתחלה, משלם מחיר גדול מאוד על האיחור. האיחור בהשקעה גורם שמתחילים להרגיש את התשואה האקספוננציאלית הרבה יותר מאוחר, וכך יורדות לטמיון שנים של תנופה ותשואה.

ד. מחיר מימוש

אחת השאלות המרתקות בכל השקעה, ובייחוד במיזמים שמתקדמים אקספוננציאלית היא: מתי לממש. מסתבר, שכמו היום, גם ערב הכניסה לארץ השאלה עמדה על הפרק. כפי שתיארתי, תהליך אקספוננציאלי הוא תהליך עם עתיד לא־נודע במסגרתו השחקנים, בהיותם מעורבים, יוצרים ערך שהולך ומתווסף לאורך הדרך, ושקשה לאמוד אותו מראש. כך, שבטי ראובן, גד וחצי המנשה שבחרו להתיישב מחוץ לארץ ישראל המערבית השפיעו על התהליך, על "המוצר הסופי" ועל התשואה (בניגוד לתוכניתו המוקדמת של משה, שכאמור הופתע מבקשתם, ואף התנגד אליה בהתחלה). הם קיבלו שטחים שמתאימים להון שבידם ולהכשרה המקצועית שלהם, ובמקביל שאר השבטים יזכו לנחלות גדולות יותר, היות ששטחה המערבי של ארץ ישראל יתחלק למספר קטן יותר של שבטים ואנשים.

עם זאת, שבטי עבר הירדן המזרחי בחרו לממש את ההצלחה בשלב מוקדם יחסית של התהליך. הם לא המתינו למכפלות המשמעותיות של התשואה האקספוננציאלית מְשַׁנֵּת המציאות, עליה חלם כלב ארבעים שנה קודם לכן. במידה מסוימת, הם נצמדו להווה, לעדרים שברשותם כעת, ולא באמת הבינו את מלוא הפוטנציאל העתידי. בעבר הירדן המערבי ניתן למצוא את הדרך לגדל עדרים טובים ומוצלחים, לסחור בהם בהיקפים גדולים יותר, כולל ניצול של דרכי המסחר הבין־לאומיות שחוצות את הארץ,³²² או אולי לעסוק במשהו אחר בכלל שמכניס הרבה יותר.

כמבט ראשון, ומזווית הראייה של הכלכלה הישנה, בה יש חשיבות גדולה להון פיזי, שטחי מרעה עבור רועי הצאן ושרות לעובדי

האדמה,³²³ נראה שכולם הרוויחו מהמהלך, כי קיבלו שטח גדול יותר. אבל במבט צופה פני עתיד של כלכלה הבנויה על המצאות, חידושים, שיפורים טכנולוגיים, שיתופי פעולה ומסחר, הגדלת השטח והרחקתם של שניים וחצי שבטים – גובה מחיר לא מבוטל.

מבחינת עם ישראל כולו, שהוא עם קטן יחסית, היה עדיף לרכז את הכוחות בתא שטח פחות נרחב. העמים הפולשים שפגעו בישראל, כפי שספר שופטים חוזר ומתאר, ואפילו אימפריות גדולות יירתעו אולי מכניסה לאזור צפוף, שעומדים להגנתו מספיק לוחמים המכירים את השטח ככף ידם. אם כן, בראי הביטחון הכולל ובראי ההיסטוריה, נראה שהפיזור הגיאוגרפי גבה מחירים. בנוסף, כידוע, עם ישראל לא כבש את כל השטחים שנועדו לו, וכך נשאר איים לא מבוטלים שנתפסו על ידי עמי כנען.³²⁴ כפי שצפו הפסוקים בתורה: "וְאִם לֹא תִוָּרְשׁוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵיכֶם וְהָיָה אֲשֶׁר תִּוָּרְשׁוּ מֵהֶם לְשָׂפְיֵיכֶם בְּעֵינֵיכֶם וְלִצְנִינָם בְּצַדֵּיכֶם וְצָרְרוּ אֵתְכֶם עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ,"³²⁵ בספרי הנביאים מתואר שהדבר אכן גרם לנזקים בדמות חטאי עבודה זרה במשך הדורות. ההשפעות הזרות פירקו את הסולידריות החברתית של עם ישראל והחלישו אותו. אולי אם בצד המערבי של הירדן היו עוד שנים וחצי שבטים, רצף ההתיישבות הישראלית היה מעובה, ונוכח הצפיפות היו ממלאים את כל ה"חורים" שננטשו.

אם כן, למרות הרווחים בטווח הקצר, ניתן לומר שהאינטואיציה הראשונית של משה להתנגד לבקשתם הייתה נכונה. ההתיישבות בעבר הירדן המזרחי הפחיתה את הביטחון של כולם, כולל של שניים וחצי השבטים עצמם, שהוגלו ראשונים מנחלתם.³²⁶ החיבוריות של ישראל נחלשה, וממילא נפגע ה־upside הכלכלי של המדינה. כינוס עם ישראל לשטח מצומצם מגדילה את העוגה, למרות שהיא מקטינה את השטח לנפש. התשתיות לנפש אומנם קטנות יותר, אבל האינטראקציה האנושית מחפה ואף יוצרת מוגנות יתר, רעיונות חדשים ומסחר ער.

כמו המרגלים, רוב הפוליטיקאים היום, בפרט פוליטיקאים מגזריים, חושבים במושגים של "בואו נעשה קצת יותר טוב", ונוטים למימוש

מהיר של ההישגים לפני הבחירות הקרובות. עוד העברת תקציבים קטנה, עוד חקיקה מינורית, עוד דונם ועוד עז. כמו המרגלים, גם הפוליטיקאים זוכים לאהדת הקהל כאשר הם מתארחים בתוכניות הטלוויזיה ומסבירים, בשפה שכל אחד יכול להבין, איך המצב ישתפר. אבל האמת היא שכדרך זו הם משאירים את עצמם בשלטון ואת הבוחרים שלהם במדבר, נתונים בעוני בין־דורי, במצוקה ובתלות. מדובר בחשיבה ליניארית, הדוגלת בשדרוג הקיים, ואינה פתוחה לאפשרות של "ארץ טובה מאוד מאוד", מציאות שתיתן תקווה לעתיד שונה מאוד מאוד. האמת היא, שלפעמים, יותר קל לשנות פי עשרה מלשנות בעשרה אחוזים, אם משכילים לפתח תהליך אקספוננציאלי. אבל לשם כך צריך להיות פֶּלֶב, וזה קשה. זה דורש אומץ ויכולת לצייר תמונה אקספוננציאלית. ההתיישבות בארץ חדשה־ישנה פותחת כל כך הרבה אפשרויות, שמי יודע אם מנהיגי דור המדבר ימשיכו להיות רלוונטיים. הפוטנציאל החקלאי (שאף אחד מבני ישראל עוד לא ניסה לממש בעצמו), הפוטנציאל המסחרי (כנקודת חיבור בין שלוש יבשות) ופוטנציאל משאבי הטבע של הארץ, עשויים לשבש את כל המבנים הקיימים. המעייזים, המאמינים שהעתיד יהיה טוב יותר, מחפשים הצלחות שמשנות את האתמול לבלי־הכר. למעשה, גם מי שאינו רואה את עצמו כמשקיע נועז שלוקח סיכון; הוא פשוט לא מודע לכך. אחד המאפיינים של תופעה אקספוננציאלית הוא שבדומה לווירוס, במוקדם או במאוחר היא מגיעה לכל מקום. לכן, להישאר נטוע בנורמות החשיבה, ההתנהגות או העשייה המוכרות מהווה חשיפה משמעותית לסיכון. אם נחזור לאינטרנט, השאלה איננה האם התופעה תפרוץ את החומות, אלא מתי הדבר יתרחש, וממילא: האם הציבור ידע להכין את עצמו לחוקיות החדשה. תופעה אקספוננציאלית דומה לגל בעל עוצמה אדירה, והשאלה היא האם הוא עתיד לשטוף אותנו ולהרוס את החומות שבנינו, או שנדע לגלוש עליו ולרתום את עוצמתו לטובתנו.

מדינת ישראל המודרנית מוכיחה שפֶּלֶב צדק – היא טובה מאוד מאוד, בהיקפים שאיש לא העלה על דעתו. יש בה חקלאות פורחת,

היי־טק משגשג, צמיחה כלכלית מהמופלאות שבמדינות העולם ותרבות ישראלית שיצירות המופת שלה זוכות לביקוש בין־לאומי. גם מהפך הרוחני, לימוד התורה כיום בארץ ישראל ועוצמת היצירה התורנית והערכית נמצאים בשיא כל הזמנים. וגם האוכל החדשני פורץ דרך וגבולות. התנאים השוררים בארץ תומכים בתשואה אקספוננציאלית. אחרי אלפיים שנות גלות באנו מארבע כנפות תבל, שבטים שונים ממדינות ותרבויות שונות, אבל בזכות בסיס ערכי משותף, שפה משותפת, חיבוריות בארץ קטנה ואמונה בעתיד מזהיר, עלה בידינו להפריח את השממה ולבנות מגדלים.

למי שמחפש אקספוננציאליות, הצפיפות בארץ היא יתרון, ולא חסרון. מה שעוד משפר את התנאים לצמיחה אקספוננציאלית הם: היכולת לסמוך על הזולת ולתת בו אמון, שפה משותפת והקוד המשותף, מורשת אבותינו, המסייע לצפות טוב יותר כיצד יגיב האחר. כל אלו מאפשרים להתקדם מהר יותר, וכאמור, האקספוננציאליות, שהזמן והקצב מהווים בה פקטורים משמעותיים, יוצרת חוקיות אחרת לצמיחה כלכלית וחברתית. להבנתי, הצמיחה בישראל עתידה לשנות את המשוואה ולהפגיע לחלוטין את כל מי שעסוק בהשוואות בין־לאומיות ובהתקדמות ליניארית. כפי שכבר כתבתי במספר מקומות, ההשוואות למדינות אירופה הענקיות והקפואות באמצעות מדדים מסורתיים איננה תקפה עבורינו. מדדים כמו 'תשתיות לנפש', שאמורים לייצג את איכות החיים, ולפיהם אנחנו בפיגור מול מדינות ה־OECD, כמעט ואינם פקטור משמעותי, אם מפתחים תפיסת עולם של תשואה אקספוננציאלית.

ארץ ישראל טובה אקספוננציאלית בפני עצמה, ובמיוחד לעם היהודי, בעל האופי היזמי וערכי הנצח. טובה הארץ מאוד מאוד, ובכוחנו להמשיך בכפל כפליים למאוד מאוד מאוד מאוד. תהיו כְּלָב. חפשו את ההשקעה שתכה גלים ותסחוף את ההמונים, כך שהמציאות תשתנה מאליה. אלו המקומות שהענקים המסורתיים לא יכולים לגעת בהם, וזה המקום שלנו להשקיע ולהשפיע.

חומש הפקידים

פקידים בשירות האזרח

אחד האתגרים הגדולים בניהול מדינה ואומה הוא תפקוד טוב ויעיל של מערך הפקידות הציבורית. בעידן המודרני קיים פער תהומי בין הדוגלים בהתערבות מינימלית ובפקידות "רזה", לבין מפלגות בצד השמאלי של המפה, הדוגלות בהענקת שירותים מגוונים על ידי המדינה ובפקידות נרחבת. בישראל, בשנותיה הראשונות של המדינה, דגלה מפלגת מפא"י ב"מדינת פקידים", ואילו כיום מנשבות רוחות של שינוי והפרטה. כמובן, אין פה בהכרח תיקון של טעות או עיוות היסטורי. כפי שתוארתי במאמר "דת ומדינה" בקשר למנהיגים, מדינות משתנות במשך הזמן, ומודל ששירת מדינה בתחילת דרכה, לאו דווקא מתאים להיות המודל בהמשך הדרך.

אולם גודלו של מערך הפקידות הוא רק פן אחד באתגר השירותים לאזרח. בראייה מערכתית, כדי לספק לאזרח שירות מקצועי וחוויה טובה, יש להגיע לאיזון אופטימלי בכמה פרמטרים:

גישה ידידותית או אובייקטיבית: מצד אחד, אנו מעוניינים במערך פקידות ידידותי, המזדהה עם הקשיים ומגלה אמפתיה לצרכים. מצד שני, מערך מרוחק, אובייקטיבי לכאורה, עשוי למנוע קשרי מקורבים המובילים לשחיתות.

ותק וניסיון או "דם חדש": פקידים מקצועיים, המקדישים עשרות שנים לשירות הציבורי, הופכים למומחים בתחומם. הניסיון הרב שצברו, המתבטא בהיכרות מעמיקה עם מכלול רכיבי המערכת, מאפשר להם לנווט במומחיות בסבך החוקים והתקנות ולנהל מערכת

יציבה. מצד שני, מערכת המבוססת על ניסיון ארוך־שנים נוטה להתקבע בדפוסים מיושנים. עובדים ותיקים מעדיפים להיצמד לשיטות עבודה ולמערכות טכנולוגיות שאבר עליהן הכלח, ולא בכדי אנו רואים שמקורן של חדשנות, קדמה ויצירתיות הוא במגזר הפרטי. שילובם של כוחות צעירים ורעננים עשוי להכניס "דם חדש" למערכת, להתאים אותה לאופי הזמן ולהגביר את רמת היצירתיות שלה, במיוחד בעידן של האצה טכנולוגית. עם זאת, שילוב כוחות חדשים בתדירות גבוהה מדי פוגע ביציבות.

סיכונים נוספים של קביעות ארוכת־שנים שיש לשקלל הם ירידת עניין ומתח, הפוגעת במוטיבציה של העובד וברגישותו לאזרח. וגם, ריכוז אחריות קבועה בידיו של גורם אחד עלולה להוביל לשחיתות.

גובה השכר: גובהו של שכר הפקידים והמודל לקביעתו אף הם זוקקים דיון. האם הפקידים אמורים לשרת את הציבור בתמורה לתגמול צנוע, תגמול ממוצע, או שמא הם אמורים לקבל תגמול גבוה יחסית? גם בסוגיה זו טענות לכאן ולכאן. מי שדוגל בתגמול גבוה סבור שזו הדרך למשוך אנשים טובים ולמנוע את פיתויי השחיתות, ושראוי לציבור להוקיר את משרתיו הנאמנים. מצד שני, בכלכלה תנודתית יעדיף משלם המיסים להימנע מהוצאה ציבורית מנופחת וקבועה, וגם ברמה הערכית ייתכן שראוי שלא "לנקר עיניים" בשעה שאזרחים רבים נאבקים "לגמור את החודש".

אדם מול מחשב: העידן המודרני מעלה את שאלת האיזון בין המענה האנושי לבין הממשק האינטרנטי. אזרחים רבים חשים שהפקידות מפגרת בעשרות שנים אחרי העולם העסקי והשוק הפרטי, באוטומציה ודיגיטציה של תהליכים. ולעיתים, דווקא כשצריך מענה אנושי, מרגישים ש"אין עם מי לדבר".

Leviticus II .x

כידוע, חכמים כינו את ספר ויקרא בשם "תורת כוהנים" ובמקביל, כינויו הלטיני של הספר הוא Leviticus (ככל הנראה בשל

העובדה שהכוהנים הם משפחה אחת מתוך בני שבט לוי, ועל רקע הביטוי השגור בספר דברים, ובמקומות נוספים בתנ"ך, "הכוהנים הלויים"³²⁷). ואולם, הלויים אינם מוזכרים כלל בספר ויקרא (למעט פעם אחת, המתייחסת לערים העתידות להינתן להם בארץ ישראל³²⁸), ודווקא בספר במדבר הם מוזכרים פעמים רבות כקבוצה שמעמדה ותפקידיה מוגדרים באופן עצמאי. למעשה, לנוכח ריבוי ההתייחסויות ללויים בספר במדבר – הכולל תיאור מפורט של תפקידם ובחירתם (פרקים ג-ד) לצד תיעוד של תהליך טהרתם והקדשתם (פרק ח) – עולה המחשבה שספר זה ראוי להיקרא בשם "תורת לויים"³²⁹.

ההפרדה בין העיסוק בכוהנים לאורך פרקי ספר ויקרא ובין ההתמקדות בלויים בספר במדבר מעלה את שאלת מקומם של הלויים ותפקידם במערך השירות הציבורי. האם תפקידיהם ותנאי עבודתם של הלויים שונים בתכלית מאלו של בני דודיהם הכוהנים, או שהם מהווים מעין וריאנט שלהם? מעקב אחר מגוון הזיקות שבין הלויים לבין העם מחד,³³⁰ ובין הכוהנים מאידך,³³¹ חושף את המודל של התורה עבור מערך הפקידות הראוי, אופן תפקודו ודרך תקצובו.

בכל מערך עסקי ופוליטי קיים מתח בין ניהול ריכוזי לניהול מבוזר. בעידן שלנו, עם התקדמות הכלים לעבודה מרחוק, חברות מסחריות הגמישו את תנאי העבודה במטרה לשפר את הנצילות, ומצד שני הן משלמות מחירים, כי לפגישות פנים מול פנים יש ערך גבוה ותרומה ניכרת ליצירתיות. הביזור מאתגר את המערכות הקיימות. ולכן, בעידן שלנו שהכל הולך ומתבזר, ממשלות מתקשות לתפקד. במצב כזה ל"מערך השדה", כלומר לפקידים ולשלטון המקומי העוסקים במשימת השירות הציבורי מקרוב, יש חשיבות מכרעת.

התורה מבזרת (decentralizes) את השירות הציבורי בצורה רדיקלית. במהלך מגפת הקורונה ראינו כיצד השלטון המרכזי שקע למצבים כאוטיים של חוסר תפקוד וזכה לקיתונות של בוז, בשעה שקרנם של ראשי הערים עלתה בזכות טיפול ממוקד ורלוונטי למרחב

הנתון באחריותם.³³² במערכת עם צרכים מגוונים, ועם דגש על חירות לבחור בנותן השירות שהכי מתאים ומתחבר לאזרח, עיקרון הביזור, וביזור הפקידים בפרט, הוא טוב ומועיל לאנשים. במבט רחב יותר הביזור טוב גם לרוח החירות של החברה כולה.³³³ במאמר זה, ברצוני להצביע על המודל המבוזר של "מערך" הפקידים והמשמעות לכך לממשל העצמי³³⁴ של עם ישראל. מסתבר, שאחרי אלפי שנים, המודל המבוזר של התורה חיוני מאי-פעם לחשיבה על עתיד שונה לחלוטין. בכוונתי להתחקות אחר המודל הכלכלי והתפקודי שהפסוקים מתווים לעבודת הלויים, ולעמוד על הקשר האישי שנרקם בין הפקיד, נותן השירות, לבין האזרח ברמת היום-יום. קשר זה התחיל כבר במעמד הקדשת הלויים, שבו הם הוסמכו על ידי העם:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְטַהַרְתָּ אֹתָם... וְהִקְרַבְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לִפְנֵי אֱהִל מוֹעֵד וְהִקְהַלְתָּ אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִקְרַבְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לִפְנֵי ה' וְסִמְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יְדֵיהֶם עַל הַלְוִיִּם.³³⁵

ב. תקנים ותנאים

בתחילת חומש במדבר צִוָּה ה' את משה: "וְאֵתָהּ הִפְקַד אֶת הַלְוִיִּם עַל מִשְׁכַּן הָעֵדוּת וְעַל כָּל כְּלָיו וְעַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ הֵמָּה יִשְׂאוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת כָּל כְּלָיו וְהֵם יִשְׁרְתֻהוּ וְסָבִיב לְמִשְׁכַּן יְחֻנוּ".³³⁶ כלומר, הלויים היו אמונים על פירוק המשכן, על נשיאתו ממקום חניה אחד למשנהו ועל הרכבתו מחדש. מלבד זאת, הם הופקדו על המערך הכללי של "שירות המשכן".

בפרק ג חולקה נשיאת המשכן בין שלוש משפחות הלויים, שכל אחת מהן הופקדה על גזרה משלה: יריעות המשכן, כלי המשכן ועמודי המשכן:

ומשמרת בני גרשון באהל מועד המשכן והאהל מכסהו ומסך
 פתח אהל מועד. וקלעי החצר ואת מסך פתח החצר אשר על
 המשכן ועל המזבח סביב ואת מיתריו לכל עבדתו...
 ונשיא בית אב למשפחת הקהתי אליצפן בן עזיאל. ומשמרתם
 הארן והשלחן והמנרה והמזבחת וכלי הקדש אשר ישרתו בהם
 והמסך וכל עבדתו...
 ופקדת משמרת בני מררי קרשי המשכן ובריהיו ועמדיו ואדניו
 וכל פליו וכל עבדתו. ועמדי החצר סביב ואדניהם ויתדתם
 ומיתריהם...
 כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן על פי ה' למשפחתם
 כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלה.³³⁷

בפרק ז, הקצה משה את העגלות והבקר שתרמו הנשיאים בהתאם
 לדרישות המקצועיות של כל אחת מהמשימות, ונראה שהשירות של
 הלויים הוגדר ונוהל היטב. במקביל, במסגרת תפקיד השירות הכללי,
 נראה שמשימתם של הלויים הייתה לשמור את משמרת הקודש בזמן
 החנייה, ולסייע לכוהנים בעבודתם:

הקרב את מטה לוי והעמדת אתו לפני אהרן הכהן ושרתו אתו.
 ושמרו את משמרתו ואת משמרת כל העדה לפני אהל מועד
 לעבד את עבדת המשכן. ושמרו את כל כלי אהל מועד ואת
 משמרת בני ישראל לעבד את עבדת המשכן. ונתתה את הלויים
 לאהרן ולבניו נתונם נתונם המה לו מאת בני ישראל.³³⁸
 והניף אהרן את הלויים תנופה לפני ה' מאת בני ישראל והיו
 לעבד את עבדת ה'... ונאקח את הלויים תחת כל בכור בכני
 ישראל. ואתנה את הלויים נתנים לאהרן ולבניו מתוך בני
 ישראל לעבד את עבדת בני ישראל באהל מועד ולכפר על
 בני ישראל ולא יהיה בכני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל
 הקדש.³³⁹

אם כן, לתפקיד המוגדר של פירוק המשכן, נשיאתו והרכבתו, התווסף

תפקיד הכולל מרחב עשייה גמיש יותר. עובדה זו, מלמדת על הציפייה של התורה שעובדי הציבור לא יפעלו כרובוטים במילוי משימות מוגדרות, אלא שיהיו בעלי מוטיבציה לחשוב כל הזמן על הרחבת המשימות שמוטלות עליהם, ועל דרכים חדשות וטובות לשרת את הציבור. אכן במשך הדורות, הלויים תפקדו בבית המקדש כשוערים ומשוררים;³⁴⁰ השוערים הופקדו על שמירת ההוראות וההגבלות הקשורות בגישה אל המקדש, והמשוררים עסקו ביצירה חופשית, כמו, למשל, חיבור מזמורי תהילים המיוחסים ללויים,³⁴¹ ואולי גם הלחנתם.³⁴²

אם כן, בעיני התורה ראוי שנושא משרה ציבורית יעסוק במגוון של תפקידים. נראה שאפשר להסכים על כך שישנן משימות שגרתיות, שבהן יש לְצַבֹּר מומחיות כדי לייעל את הביצוע ולהוריד את הסיכון המקצועי. אבל חשוב לא פחות לשמור על פתיחותם של אנשי המערכת ליצירתיות כמו גם לשיפורים, שינויים והתאמות ברוח התקופה.

כדוגמה לכך ניתן להציע את הגיל שבו הלויים מתחילים את שירותם בקודש. בפרקים ג'ד של ספר במדבר נאמר שהלויים מתחילים את שירותם בגיל שלושים, ואילו בפרק ח מינוי הלויים הוא מגיל עשרים וחמש. המפרשים הוטרדו מהפער ותירצו בדרכים שונות. המדרש, וגם רש"י בעקבות התלמוד הבבלי, הסבירו שבגיל עשרים וחמש הלויים מתחילים ללמוד את העבודה, אך רק בגיל שלושים הם מתחילים לעבוד בפועל.³⁴³ אם נרצה: מדובר בתקופת לימודים הכוללת התמחות מעשית. ר' אברהם בן עזרא הסביר שעבודת הלויים כללה תפקידים מגוונים, שאותם היה ניתן להתאים לכל גיל: "כי מבן שלשים שנה היה הלוי לעבודת המשא, ומבן חמש ועשרים – לעבודת האהל".³⁴⁴ בראייתי, השינויים בין הפסוקים מלמדים על גמישות: הגיל עשוי להשתנות בהתאם לנסיבות שונות וצרכים של המערכת, כולל הצורך למציאת האיזון המתאים בין ותיקים לצעירים (כנזכר בפתח המאמר). כך, בספר עזרא, בייסוד בית המקדש השני, הגיל שבו התחילו הלויים לעבוד עמד על עשרים שנים בלבד: "וַיַּעֲמִידוּ אֶת הַלְוִיִּם מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְנַצַּח עַל מְלֹאכֶת בֵּית ה'".³⁴⁵

במקביל לגיל המשתנה של התחלת הקדנציה, ברצוני להצביע על

מועד סיום הקדנציה כחיזוק נוסף לקו הדוגל בגמישות ובגיוון:

זאת אֲשֶׁר לְלוֹיִם מִבְּנֵי חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה יָבֹוא לְצָבָא
צָבָא בְּעֶבְדְּת אֶהֱל מוֹעֵד. וּמִבְּנֵי חֲמֵשִׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצָּבָא הָעֶבְדָּה
וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. וְשִׁרְתָּ אֶת אָחִיו בְּאֶהֱל מוֹעֵד לְשֹׁמֵר מִשְׁמֶרֶת
וְעֶבְדָּה לֹא יַעֲבֹד כִּכָּה תַעֲשֶׂה לְלוֹיִם בְּמִשְׁמֶרֶתם.³⁴⁶

בשירות הציבורי בימינו, גובה המשכורת אינו נקבע רק על בסיס הגדרת התפקיד, אלא מושפע בצורה משמעותית מגורם הוותק. גם ועדי העובדים מעדיפים את האינטרסים של העובדים הוותיקים (והחזקים) על פני אלו של עובדים צעירים וחדשים יותר. שיטה זו מנטרלת את התחרותיות בין העובדים הוותיקים לבין כוחות חדשים ויצירתיים, ותורמת לקיבעון סביב שיטות עבודה מיושנות ובלתי־רלוונטיות. אם הוותק כבר נצבר, הרי שאין לפקיד מוטיבציה להתאמץ, ובוודאי שלא משתלם לו להוביל שינוי. כך או כך, שכרו לא ייפגע.

לעומת זאת, התורה מצאה דרך לפרק את מונופול ועד עובדי המדינה. גיל הפרישה המוכתב נועד להכנסת "דם חדש" ולמניעת קיבעון מחשבותי או ניוון של מערך הפקידות. מצד אחד, תקופת שירות בת עשרים שנה מאפשרת ללוי להתמקצע בעבודתו, ומצד שני המערכת נדרשת כל הזמן להתעדכן בצעירים זריזים שעוברים הכשרות לקראת החלפתם התדירה של הפורשים.

גם בהקשר זה מסתבר שהנסיבות משתנות, ויש לבצע את ההתאמות הנדרשות. בתלמוד הבבלי³⁴⁷ מבואר שבתקופה שבה שכן המשכן בשילה באופן קבוע, נערכו שינויים בגיל הפרישה. בשלב זה, שבו הלויים לא נדרשו לשאת את המשכן ממקום למקום, והמשימה שלהם לא התבססה על כוח פיזי, פרש הלוי רק כשקולו נחלש ולא היה לו עוד מה לתרום במגרש היצירתי.

מהבחינה הכמותית, השוואה מספרית מלמדת ששבט לוי היה קטן באופן משמעותי, ואוכלוסייתו מנתה כמחצית הממוצע של יתר השבטים. הפער מודגש במיוחד לנוכח העובדה שבני לוי נמנו מגיל

חודש ימים – כדי להחליף את הבכורות – בעוד בני שאר השבטים נמנו רק מבן עשרים שנה ומעלה – גיל השירות הצבאי. מניין נוסף של הלויים העובדים במערך נשיאת המשכן מעלה שמספרם היה פחות משמונת אלפים ושש מאות איש,³⁴⁸ זאת בהשוואה לארבעים אלף חייל, ממוצע הגיוס בשאר השבטים.³⁴⁹ אם כן, אפיון מקראי נוסף של מודל השירות הציבורי הוא: מערך רזה.³⁵⁰

בניגוד לחברה עסקית, השואפת למקסם את רווחיה, ולשם כך עושה כל מאמץ לחסוך בהוצאות, במגזר הציבורי הפעילות נעשית על חשבון משלם המיסים. מסיבה זו, קיימת נטייה טבעית במשרדי הממשלה לשימוש עודף בכוח אדם ולאבטלה סמויה. הנטייה היא טבעית, משום שבמגזר הציבורי, המעניק שירותים אבל לא מייצר הכנסה, ה"רווח" של הפקידים מתבטא בהפחתת עומס העבודה המוטל עליהם. ממילא, קיים אינטרס מובנה של הפקידים לגייס כמה שיותר עובדים. כאמור, הלויים מנו מספר נמוך של נושאי משרה, מה שמותיר את הרושם שמספרם של עובדי הציבור, בעיני התורה, צריך להיות דווקא נמוך מהמצופה. ההשוואה בין מספר הבכורים שהיו אמורים לעבוד במשכן למספר הלויים שהחליפו אותם מגלה פער בין המספרים. אם כן, למנגנון ש"על הנייר" תוכנן עם מספר מסוים של עובדים – הבכורים, התורה ייעדה בסופו של דבר מספר נמוך יותר של עובדים – הלויים. כך התורה לימדה שיש להסתמך על מערך ציבורי רזה.³⁵¹

ג. מדיניות תגמול

התורה העניקה ללויים כשכר על עבודתם את הזכות לעשירית מהתבואה, שייצרו כלל האזרחים:

וּלְכַנְי לְוֵי הַנֶּה נָתַתִּי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנַחֲלָה חֻלָּף עֲבֹדְתָם
אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד.³⁵²

התורה אינה משריינת למעריך הפקידות תקציב שנתי המנותק מן התל"ג, אלא כורכת את שכרם של משרתי הציבור במידת ההצלחה של המשק. ההוצאה על שכרם של משרתי הציבור מתומחרת באופן ישיר על פי מדדי התרחבותה או התכווצותה של הכלכלה המקומית, והיא מותאמת אוטומטית להכנסתם של כלל העובדים במשק. למעשה, מדובר בתמריץ הצופה פני עתיד: ככל שהפקיד ייטיב עם האזרח ויסייע לו להגדיל את תנוכת השנה הבאה, כך תגדל שורת הרווח ההדרית.

הרש"ר הירש הגדיר: "נמצא שהלויים לא זכו למעמד מועדף מבחינה חומרית, אלא קיומו של השבט תלוי ברצונה הטוב של האומה".³⁵³ לדעתי, המודל שתיארתי הולך צעד אחד קדימה ובונה שותפות של ממש, ולא רק רצון טוב או נדבנות.³⁵⁴ בדרך זו, האינטרס של פקידות הלויים הוא לסייע ככל הניתן להצלחתם של כל ישראל. שיטה המבטיחה את שכרם של הפקידים הופכת אותם לאדישים למידת הצלחתם ופוגעת בנכונותם לעשות את הנדרש להצלחת המשק. ואם לא די בכך, יש לה גם השפעה מטרידה על דעת הקהל: מי שנפגש מדי יום עם המערכת המקובעת והכושלת, מקבל את הרושם שהמבנה הארגוני איננו משרת את האינטרס הציבורי. כתוצאה מכך, רמת ההזדהות שלו עם הקצאת המשאבים יורדת, מה שמעצים את הנתק בינו ובין השירות הציבורי. עובדי הציבור, מצדם, חשים בתרעומת המופנית כלפיהם וחווים ירידה נוספת במוטיבציה לשפר את איכות השירות – "המוצר" שהם מספקים. כך נוצר מעגל קסמים שלילי שבו אנחנו כל הזמן משלמים יותר ומקבלים פחות.

ישנן מדינות שהצליחו לפצח את הנוסחה ולחולל שינוי. סינגפור, לדוגמה, מתמרצת את עובדי הציבור בבונוסים על הצלחה אישית והצלחת המדינה. בשנת 2020, נוכח מגפת הקורונה והמשבר הכלכלי שבא בעקבותיה, נמנעה ממשלת סינגפור ממתן בונוס לעובדי הציבור שלה לראשונה מזה כחמש-עשרה שנים!³⁵⁵

עם זאת, לא מדובר רק על אינטרס כספי גרידא, אלא בשילוב מוצלח של כלכלה וערכים. לצד מיומנויות שונות, סינגפור דוגלת בלימוד ערכי המדינה כחלק מההכנה לשירות הציבורי. ההזדהות

הערכית עם התפקיד ועם חשיבותו דוחפת מעלה את הערך הכלכלי, שבסופו של דבר מייצרים משרתי הציבור. כפי שכבר כתבנו מספר פעמים: ערכים וכלכלה מעצימים זה את זה. לאחר שנה קשה, סביר להניח שפקידים החדורים בתודעת שליחות, הזוכים גם לתמריץ כלכלי משמעותי, ישנסו מותניים כדי לתת שירות טוב ומועיל, ולו רק כדי לשחזר את הצלחתם מהשנים הקודמות.

גם התורה דורשת מן הפקידים להזדהות עם האזרחים ולהשקיע לא רק זמן ועבודה, אלא גם מחשבה ולב בהצלחתם. הקביעה "וְעָבַד הַלְוִי הוּא אֶת עֲבֹדַת אֱהָל מוֹעֵד וְהֵם יִשְׂאוּ עֹנֶם"³⁵⁶, מהווה סוג של "מקל", המטיל את מלוא האחריות על משרתי המקדש; במידה שיתרשלו – העוון יושת עליהם. כך גם בפסוק המחייב לנהוג בחרדת קודש בכל הנוגע לטיפול בפנייתם של בני ישראל אל האל: "וְאֵת קִדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִחְלְלוּ וְלֹא תָמוּתוּ"³⁵⁷; כלומר: הלוי אחראי להצלחת משימתו גם ברמה הערכית, ולא רק ברמה הביצועית.³⁵⁸ (בפרקיו הראשונים של ספר שמואל מסופר על הכוהנים מבית עלי, שניצלו את זכות הגישה הבלעדית למזבח כמקור לטובות הנאה. נבואת הפורענות על מותם לא איחרה לבוא, וגם להתממש.)

אלמנט נוסף שהתורה מדגישה כמפתח להצלחת השירות הציבורי הוא תגמול "נקי", כלומר: ידוע ושקוף. אין כל מיני צ'ופרים סמויים כמו רכבים, השתלמויות או חשמל חינם לעובדי חברה ממשלתית מונופוליסטית. הלויים מקבלים מעשר מהיבול – פשוט וקל.

דומני, שמבחינת רמת השכר, הלויים עשויים להגיע להכנסה מכובדת, לפחות כמו במגזר הפרטי. הנתונים המספריים מעלים שבזמן המסע במדבר נמנו כתשעת אלפי לויים³⁵⁹ בגילאי העבודה, וזאת לעומת כשש מאות אלף ישראלים בגיל צבא, שהוא גם גיל התפוקה הכלכלית בשוק העבודה. מדובר ביחס של שישים ושישה ישראלים על כל לוי. אם מתחשבים בכך שבסופו של דבר שניים וחצי שבטים לא נחלו בארץ ישראל אלא בעבר הירדן המזרחי, ועל כן הם לא מפרישים תרומות ומעשרות, היחס משתנה מעט ועומד על חמישים וחמישה ישראלים על כל לוי.³⁶⁰ היות שהלוי מקבל עשרה אחוזים מיבולו של הישראלי, הרי שכדי להגיע לרמת ההכנסה הממוצעת הלוי צריך

לקבל את המעשר של עשרה בעלי שדות; פחות מ-20% מהפוטנציאל העומד לרשותו (TAM).³⁶¹ מדובר במשימה אפשרית ששכרה בצידה, אלא שהיא מחייבת את הלוי לתת שירות בפריסה רחבה כדי להפוך את השוק הפוטנציאלי שבסביבתו הקרובה, או את אלו שהצליח לרקום אתם קשרים (SAM),³⁶² ללקוחות משלמים אמיתיים.³⁶³ אם המשכורות של הפקידים הן תחרותיות עם המגזר הפרטי, ניתן לשמור על הטאלנט המוכשרים והטובים – בתוך השירות הציבורי, והם לא "בורחים" לשוק הפרטי. בנוסף, משכורות מכובדות מסייעות גם במניעת שחיתות פקידותית-שלטונית. תגמול הולם על מאמץ בהתאם למידת ההצלחה. זו הדרך להשגת ביצועים מקסימליים עם כלים נתונים גם בשירות הציבורי.³⁶⁴ ההתאמה בין השירות לתשלום מנטרלת את גורם הוותק כעומד בפני עצמו וכך המימון הציבורי המופרט נמצא בהלימה לתפוקה של השירות הציבורי.

היות שהלויים קיבלו ערים לשבת בהן,³⁶⁵ כלומר, פתרון דיור, ניתן לומר שהתורה הקדימה את הבנק העולמי וכיסתה את כל הפרמטרים שהציב להבטחת שירות ציבורי בשכר הוגן.³⁶⁶

לא חוזי / לא מוחשי	הסכם שכר			
	שווה-כסף	כספי		
3. ביטחון תעסוקתי, יוקרה, זכויות סוציאליות	2. ביטוח בריאות	1. משכורת בסיס	תגמולי	שכר ונלוות
			בסיס	
6. נסיעות לחו"ל, הכשרה	5. תחבורה, דיור, מזון, נסיעות	4. תחבורה, דיור, מזון, טלפון, נסיעות, הוצאות מחיה	תוספות	
9. מוניטין, מציאת מקום עבודה חדש אחרי הפרישה	8. דיור, קרקע וכו'	7. פנסיה		ביום שאחרי

כאמור, הלויים מקבלים תגמול הולם ויציב שמקורו במסי יכול בשיעור של 10%, והם נהנים מהסטטוס החברתי של עובדי המקדש. מה שחסר במשוואה הוא מרכיב הפנסיה, שאינו זוכה למענה מושלם. התורה אומנם מאפשרת ללויים לשרת את אחיהם במעגל שני לאחר פרישתם: "וּמִבֶּן חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצִּבְאָה הָעֶבֶדָה וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. וְיָשָׁרְתָה אֶת אָחִיו בְּאֵהָל מוֹעֵד לְשֹׁמֵר מִשְׁמֵרֶת וְעֶבֶדָה לֹא יַעֲבֹד",³⁶⁷ אבל אינה פותחת בפניהם אפשרות לתעסוקה מלאה.

ייתכן שהלויים נהנו מן האפשרות לשמר את מקור הפרנסה שלהם גם בגיל הפנסיה, ובכך אדון בהמשך, אבל לעת עתה ברצוני לציין שני נתונים: ראשית, תוחלת החיים של גברים בעת העתיקה הייתה בסביבות חמישים שנה; ושנית, באותה תקופה איש בעולם לא נהנה מזכויות פנסיוניות. למעשה, הילדים היו הפנסיה של ההורים: כאשר אדם היה מאבד את כושר עבודתו היו בניו מקבלים אחריות על נחלתו, ומפרנסים אותו מפירותיה.³⁶⁸ ברומה לכך אפשר להניח שגם מעגלי ההשפעה של הלויים היו עוברים מאב לבן. כל אחד מבני הלויים, שהחליף את אביו בשירות הציבור, היה מקבל את המעשרות שאביו קיבל, וכך היה באפשרותו לפרנס את הוריו.

ד. השירות לאזרח

עד כאן הכול טוב ונהיר, אלא שסדרה של הלכות נוספות מעלה סימני שאלה בנוגע למגמתה של התורה. הלכות אלו כמעט ומשבשות לחלוטין את המודל שהוצג עד כה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֶהֱרֹן בְּאַרְצָם לֹא תִנְחַל וְחֵלֶק לֹא יִהְיֶה לָּךְ בְּתוֹכָם אֲנִי חֵלְקֶךָ וְנִחְלַתְךָ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלִבְנֵי לְוִי הִנֵּה נָתַתִּי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנִחְלָה חֵלְף עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֵהָל מוֹעֵד. וְלֹא יִקְרְבוּ עוֹד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל אֵהָל מוֹעֵד לְשִׂאת חֵטָא לְמוֹת. וְעֹבֵד הַלְוִי הוּא אֶת עֲבֹדַת אֵהָל מוֹעֵד וְהֵם יִשְׂאוּ עוֹנָם חֶקֶת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם וּבְתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחָלוּ נִחְלָה.

כִּי אֶת מַעֲשֵׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָרִימוּ לַה' תְּרוּמָה נָתַתִּי לְלוֹיִם
לְנַחֲלָה עַל כֵּן אָמַרְתִּי לָהֶם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחָלוּ נַחֲלָה.³⁶⁹

הכוהנים והלויים נדרשים לשרת בקודש, אבל מאבדים בכך את נחלתם בארץ. ניתן היה לחשוב שהסיבה להפקעה היא הפטור שניתן להם משירות צבאי, אך בעיניי אין זו סיבה מספקת; סוף סוף, הם מוקדשים לשירות ציבורי מקביל. עלינו לתור אחר הסבר המניח את הדעת בשאלה מדוע משרתי הציבור, המוסרים נפשם למען הכלל, לא קיבלו אחוזה משלהם לשבת בה.

מעבר לשאלה העקרונית, היכן בפועל גרו הלויים? התשובה לכך היא בערים ייעודיות שכל אחד מהשבטים הקצה עבורם נחלתו:

צו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַנוּ לְלוֹיִם מִנַּחֲלַת אֲחֻזָּתָם עָרִים לְשִׁבְתָּ
וּמִגְרָשׁ לְעָרִים סְבִיבֹתֵיהֶם תִּתְּנוּ לְלוֹיִם. וְהָיוּ הָעָרִים לָהֶם לְשִׁבְתָּ
וּמִגְרָשֵׁיהֶם יִהְיוּ לְבִהְמָתָם וּלְרִכְשָׁם וּלְכָל חֵיָתָם... וְהָעָרִים אֲשֶׁר
תִּתְּנוּ מֵאֲחֻזַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הָרֶב תִּרְבּוּ וּמֵאֵת הַמַּעֲט תִּמְעִיטוּ
אִישׁ כְּפִי נַחֲלָתוֹ אֲשֶׁר יִנְחָלוּ יִתֵּן מֵעָרָיו לְלוֹיִם.³⁷⁰
וְיִתְּנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְלוֹיִם מִנַּחֲלָתָם אֵל פִּי ה' אֶת הָעָרִים הָאֵלֶּה
וְאֵת מִגְרָשֵׁיהֶן... וְיִתְּנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְלוֹיִם אֶת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְאֵת
מִגְרָשֵׁיהֶן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה בְּגוֹרֵל... כָּל עָרֵי הַלוֹיִם בְּתוֹךְ
אֲחֻזַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עָרִים אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנֶה וּמִגְרָשֵׁיהֶן.³⁷¹

הבעיה היא שערים אלו היו פזורות באזורים שונים בכל רחבי הארץ, ואם תפקידם של הכוהנים והלויים הוא לשרת במקדש, מדוע הם לא גרים בסמוך אליו?

אפשר להציע שהכוהנים והלויים נעו כל הזמן בין עריהם לבין המקדש, ולאחר שעשו תקופה במקדש, עבדו והרוויחו את לחמם, הם היו שבים לביתם. כך עולה מן הנאמר בספר דברים: "וְכִי יָבֵא הַלְוִי מֵאֶחָד שְׁעָרֵיךָ מִכָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם וְבָא בְּכָל אוֹת נִפְשׁוֹ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'. וְשָׂרַת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו כְּכָל אֲחָיו הַלוֹיִם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי ה'".³⁷²

אלא שהפרשייה המציגה את המעשר כ"חֲלֵף עֲבֹדְתֶם אֲשֶׁר הֵם עֲבָדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד", מנתקת באופן פרדוקסלי בין השכר לבין מילוי המשימה. המעשר, שכרם של הלויים, מחולק בכל רחבי הארץ; ודווקא לא במקדש. כך, תנאי השכר של הלויים מספקים להם תמריץ שלילי לבוא לעבודת בית המקדש "על חשבון" האפשרות לקבל את המעשר במקום אחר. המסע לעבודה במקדש והשהייה מחוץ לבית כרוכים בעלות ניכרת, וההתרחקות מבעלי השדות יכולה לגרום לניתוק קשרים ולאובדן הכנסה של הלוי לטובת לויים אחרים, שיהיו קרובים יותר לצלחת בעת חלוקת המעשרות. לכן צריך להבין טוב יותר איך המודל אמור להיות טוב ואפקטיבי.

את אותה שאלה ניתן היה לשאול גם לגבי הכוהנים, שאף הם נטולי נחלה ומתגוררים בערי הלויים הפזורות בארץ,³⁷³ אלא שבמקרה זה דאגה התורה לאיזון הולם: הכוהנים מקבלים את שכרם גם באזור מגוריהם וגם במקדש. לזכותם עשרים וארבע "מתנות כהונה" – מגוון רחב של תגמולים הניתן להם הן בבית המקדש (מתוך בשר הקורבנות) והן בגידולי שדה ובהמות הניתנים להם בכל חלקי הארץ (תרומה ותרומת מעשר, זרוע לחיים וקיבה, בכור, ראשית הגז וחלה). מודל השכר של הכוהנים, המעניק להם כיסוי הן בשהותם בבית המקדש והן בשהותם בעריהם, מאפשר להם להביא לאופטימום את מינון העבודה המתאים להם בכל אחד מהמקומות. מתוך כך בולט עוד יותר חוסר ההלימה הקיים, לכאורה, בין מבנה שכרם של הלויים לבין המשימה שהוטלה עליהם.

ההיגיון הפנימי שבמודל שכרם של הלויים עשוי להתבהר מתוך השוואה למודל המצרי, המתואר בספר בראשית:

וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעַב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה. וְאֵת הָעָם הָעֵבֶיר אֹתוֹ לְעֵרִים מְקַצֵּה גְבוּל מִצְרַיִם וְעַד קֶצֶהוּ. רַק אֲדַמַּת הַכֹּהֲנִים לֹא קָנָה כִּי חָק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת פְּרֵעָה וְאָכְלוּ אֶת חֶקֶם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרֵעָה עַל כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת אֲדַמָּתָם.³⁷⁴

קל לראות שמדובר במודל הפוך לחלוטין הכוהנים המצריים קיבלו קצבה קבועה מאת המלך, ונשארו בעלי האחוזות הפרטיות היחידים, כשכל העם איבר את אדמתו ועבר לערים השייכות לשלטון המרכזי. במודל של התורה הכוהנים והלוויים הם האזרחים היחידים שאינם מקבלים נחלה פרטית, והם לא מקבלים את שכרם מהמלך או מהמסד, אלא דווקא ישירות מהציבור עצמו. בהתאם לכך, בשונה מהמודל המצרי, אין לכוהנים וללוויים קצבה קבועה, אלא שכרם נגזר מההצלחה הכלכלית של העם. אם כן, ניתן לסכם ולומר שבמצרים משרתי הדת הם חלק מהממסד, ואילו בישראל הם חלק מהעם. איזה מודל עדיף? בספר הראשון בסדרה זו, עץ החיים והכסף, עמדתי על כמה השפעות שליליות שאירעו בעקבות יישום המודל המצרי תוך כדי משבר הרעב:

העובדה שהכוהנים לא מכרו את אדמתם בעוד שהאוכלוסייה הכללית מכרה את אדמתה ועברה לערים, יצרה נתק בין הכוהנים לעם...ייתכן שהכוהנים דרושים פחות בערים, היות שערים מרכזיות מאז ומעולם דתיות פחות מהפרוורים... מצד שני, עם שנותק משדות אבותיו ונדרש לפתח קריירות חדשות בערים לא מוכרות, חווה תסכולים יומיומיים. הציבור מביט על הכלכלה הריכוזית שבה כל המשאבים נמצאים בידי אדם זה, עבריי־כנעני, שהוא המשנה למלך מצרים, והמשטמה גואה בלבו. העם מודע היטב לכך שהממסד הדתי, המקורב לכאורה למלכות, נשאר על אדמתו, ותסכולו מתחדד. במצב כזה, התוספת של ניתוק העם גם מדתו טומנת בחובה תחושה קשה של בלבול רבתי וסכנה חברתית אמיתית. כלומר, אנשי הדת, המקבלים באופן סדיר את לחם חוקם מהשלטון המרכזי, היו יכולים להיות נאמני המשטר ושגריריו. הם היו יכולים לסייע להסברת המצב הקשה שנגזר עליהם מלמעלה ולהיות גורם ממתן המהווה אוזן קשבת לצרות היומיום. אבל כאמור, במסגרת התכנון העירוני הם הושארו מנותקים מהעם.³⁷⁵

בתגובה לכשלים אלו, של ניתוק כוהני מצרים מהציבור ומהנעשה במדינה, המודל הישראלי שם לו למטרה לחבר את משרתי הציבור, הלוויים והכוהנים, אל העם. כדי למנוע מצב שבו הם מסתגרים בבתיהם ומתרכזים בטיפוח נחלותיהם, או מתבדלים במגוריהם סביב המקדש, פוזרו משרתי הציבור בנחלותיהם של השבטים האחרים. גם שכרם אינו משולם מן הקופה הציבורית, אלא מתקבל ישירות מכיסם של האנשים שבקרבם הם חיים ופועלים. צורת תגמול זו יוצרת מתח תחרותי חבוי בין הפקידים על מתן השירות הטוב ביותר, ועוד יותר מכך – היא מבטיחה שהקשר האישי עם האזרח, בשכונה או באחווה, יהיה בראש מעייניהם. הכוהנים והלוויים יתפללו, ישאפו ויעשו למען הצלחתם הכלכלית והרוחנית של שכניהם החקלאים, המשפיעה באופן ישיר ומיידי על גובה התגמול לו יזכו. אם המודל הסינגפורי מעניק בנוסחים לפקידים, הרי שהמודל הישראלי האוטנטי הולך צעד אחד קדימה לכיוון של הפרטה וקשר ישיר בין האזרחים לפקידים. במודל של התורה הצפי הוא למוטיבציה ברמה הגבוהה ביותר, היות שההשפעה היא בבסיס השכר עצמו, ולא רק בתוספת של הבונוס.

למעשה, הקשר האישי בין הלוויים כפקידי השירות הציבורי, לבין האנשים שאותם הם משרתים, נמצא כבר בשורשה של הבחירה בלוויים. הפסוקים מגלים שהלוויים נבחרו במקום הבכורות, ויש לכך משמעות רבה:³⁷⁶

וַיִּדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. וְאֲנִי הִנֵּה לִקְחָתִי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם. כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיוֹם הַכֹּתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי ה'... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פֶּקֶד כָּל בְּכֹר זָכָר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֶּן חֹדֶשׁ וּמַעֲלָה וּשְׂאֵאת מִסְפָּר שְׁמֹתָם. וְלִקְחָתָהּ אֶת הַלְוִיִּם לִי אֲנִי ה' תַּחַת כָּל בְּכֹר בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵת בְּהֵמַת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבֵהֶמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.³⁷⁷

הרעיון שהבכורות מוקדשים לעבודת האל היה רווח במזרח הקדום.³⁷⁸ הוא מובע גם בכל מתנות ה"ראשית", לדוגמה: ביכורים, ראשית-הגז או חלה – "ראשית עֲרֹסְתְּכֶם", ולמעשה התחיל כבר מהבל שהקריב "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ".³⁷⁹ ככלל, נתינת הראשית לאל מביעה את הרעיון שהכול בעצם ממנו. הפסוקים אומנם כורכים את הקדשת הבכורות בהצלתם ממכת הבכורות במצרים, אבל נראה ששני הטעמים משיקים זה לזה: הפגיעה בבכורות, ובייחוד בכורו של פרעה המוגדר "בְּכֹר פְּרֹעֵה הַיָּשֵׁב עַל כְּסֵאוֹ",³⁸⁰ נועדה לפגוע במי שיועדו להיות ראשי המשפחה בדור הבא. הקדשת ראשי המשפחה לעבודת האל קושרת את המשפחות כולן, באופן אישי ובלתי אמצעי, לערכים, למסרים ולחוויות שראש המשפחה מביא עימו בחזרתו הביתה מהשירות בקודש.

אם כן, תפקידם של הלויים, הממלאים את מקומם של הבכורות, אינו מסתכם בשירות המעשי במקדש. במסגרת החלפת הבכורות על הלויים למלא גם את הפונקציה של יצירת ההתקשרות בין הקודש ובין כל חלקי העם. לשם כך עליהם להיות מפוזרים בכל רחבי הארץ ומצופה מהם לעמוד בקשרי ידידות עם האנשים שבסביבתם, משל היו בני משפחה ממש.

כהמשך ישיר לרעיון זה, נספרו הלויים מגיל חודש ימים, בדומה לדין שבכור אדם נפדה בגיל חודש, ולא מגיל שלושים, שבו הם מתחילים בעבודתם. המשמעות היא שהשירות הציבורי הוא לא קריירה – אלא משימת חיים, ייעוד הדורש לימוד וחינוך מגיל צעיר. עם תום המסע והתנחלות השבטים בארץ, התייתר תפקידם של הלויים כנושאי המשכן.³⁸¹ ייתכן שהכוהנים עדיין נדרשו לסיוע מצידם של הלויים בעבודת הקורבנות, אבל סביר להניח שהיקף המשימה פחת מאוד. במקביל, מספרם של הכוהנים, שעמד על שלושה בלבד בתחילת המסע במדבר, הלך וגדל עם השנים.³⁸² יש להניח שהלויים הוסיפו לסייע בעבודת המקדש במעגלים שונים, אבל קשה להאמין שהמשימה מילאה את יומם. בספר דברי הימים מתואר אירוע ייחודי שבו הכוהנים נדרשו לעזרתם של הלויים. היה זה בשעה שחזקיהו המלך החליט, במפתיע, לטהר את המקדש:

וַיַּעַן יַחְזַקְיָהוּ וַיֹּאמֶר עֲתָה מְלֵאתֶם יַדְכֶם לֵה' גִּשּׁוּ וְהִבִּיאוּ זְבָחִים
 וְתוֹדוֹת לְבַיִת ה' וַיְבִיאוּ הַקֹּהֵל זְבָחִים וְתוֹדוֹת וְכָל נָדִיב לֵב עָלוֹת.
 וַיְהִי מִסְפֵּר הָעֹלָה אֲשֶׁר הִבִּיאוּ הַקֹּהֵל בְּקָר שְׁבַעִים אֵילִים מֵאָה
 כִּבְשִׁים מֵאֲתִים לְעֹלָה לֵה' כָּל אֱלֹהֵי. וְהַקְּדָשִׁים בְּקָר שֵׁשׁ מֵאוֹת
 וְצֹאן שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים. רַק הַפְּהֲנִים הָיוּ לְמַעַט וְלֹא יָכְלוּ לְהַפְשִׁיט
 אֶת כָּל הָעֹלוֹת וַיַּחְזְקוּם אַחִיהֶם הַלְוִיִּם עַד כְּלוֹת הַמְּלֶאכֶה וְעַד
 יִתְקַדְּשׁוּ הַפְּהֲנִים כִּי הַלְוִיִּם יִשְׂרָי לִכְבֹּ לְהִתְקַדֵּשׁ מִהַפְּהֲנִים...³⁸³
 וַיִּשְׁמַח יַחְזַקְיָהוּ וְכָל הָעָם עַל הַהִכִּין הָאֵלֹהִים לָעַם כִּי בִּפְתָאם
 הָיָה הַדְּבָר.³⁸⁴

מתוך הפסוקים עולה שעיבוי השורות על ידי הלויים היה תופעה מיוחדת וזמנית, שהרי הפסוקים מגבילים את האירוע "עד כְּלוֹת הַמְּלֶאכֶה וְעַד יִתְקַדְּשׁוּ הַפְּהֲנִים".³⁸⁵ מכאן, שבימי שגרה לא הופעלו הלויים במקדש במשרה מלאה.

אם כן, מה עשוי להיות תפקידם של הלויים בשגרת החיים החדשה בארץ ישראל? התורה מפקידה בידם את האחריות על שש ערי המקלט ושיקום עבריינים, משימה שהרחבתי אודותיה במאמר 'שב'ס או שב'ק' בספר זה. לאורך התנ"ך מתברר שמלבד תפקידם בבית המקדש, שימשו הלויים בתפקידי חינוך, רבנות קהילה,³⁸⁶ גביית מיסים³⁸⁷ אחריות על האוצר,³⁸⁸ ניהול חשבונות (סופרים), שיטור ומשפט,³⁸⁹ שמירה על המלך,³⁹⁰ פיקוח על חוק שעות עבודה ומנוחה³⁹¹ ואחריות על מיזמי בינוי.³⁹² מתוך כך, מצטיירת תמונה של עובדי ציבור הנושאים בשלל תפקידים מיניסטריאליים במנעד שבין שירות לציבור לבין תמיכה בפעילות השלטון המרכזי.

ואולם, אותם עובדי ציבור הנהנים מגישה למוסדות הרוח וההנהגה הלאומיים, מייחוס ומקשרי משפחה עם מעמד הכוהנים, אינם מתרכזים סביב העטין החם של תקציבי המדינה. הלויים חוזרים פעם אחר פעם לעריהם על מנת לזכות במעשר, שאותו הם מקבלים ישירות מהחקלאים. כך, מי שתפקידם המקורי הוגדר כשמירה מפני התקרבות יתר של בני ישראל למשכן, פועלים במציאות החדשה בעיקר בכיוון ההפוך: שמירה על רמתו הרוחנית והערכית של כל אחד מן האזרחים.

הלויים אינם מייצגים את העם. זה תפקידם של הנשיאים – נציגי העם לשבטיו. אבל, היות שללויים יש גישה ל"חלונות הגבוהים", והם חיים בתוך העם, הדבר מאפשר להם לראות עין בעין את האזרח הבורד, ולהציף בניסוח רהוט ונכון קשיים ומשאלות מהשטח לאוזנם הכרויה של מנהיגי העם ושופטיו. אני ער לכך שרכים ממפרשי המקרא לא הבינו כך את תפקידם של הלויים, אבל הפסוקים משקפים יתרון זה של המודל: "וַיֹּאמֶר לְלוֹיִם הַמְּבִינִים לְכָל יִשְׂרָאֵל הַקְּרוֹשִׁים לֵה'... אִין לָכֶם מִשָּׂא בַּפֶּתַף עֲתָה עֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְאַתֶּם עֲמֹו יִשְׂרָאֵל".³⁹³

על פי מתווה זה, מובן היטב תפקידו של הלוי בעלייה לבית המקדש, וגם מדוע חלוקת המעשר ברחבי הארץ אינה 'תמריץ שלילי' המרחיק את הלויים ממשיתם זו:

אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבֻטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבֹאֵת שְׁמָה... וְאֶכְלֹתֶם שֶׁם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכָל מִשְׁלַח יְדֵכֶם אִתֶּם וּבְתִיכֶם אֲשֶׁר בְּרַכָּה ה' אֱלֹהֵיךָ... וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם אִתֶּם וּבְנִיכֶם וּבְנִתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאִמָּהֲתֵיכֶם וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיכֶם כִּי אִין לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה אִתְּכֶם... לֹא תוּכַל לְאָכַל בְּשַׁעְרֵיךָ מֵעֵשֶׂר דִּגְנָךָ וְתִירְשָׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וּצְאֲנֶךָ וְכָל נִדְרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדְרֹ וְנִדְבַתֶּיךָ וְתִרְוִמַת יְדֶךָ. כִּי אִם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיךָ תֹאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיךָ בּוֹ אֶתָּה וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ וּשְׂמַחְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיךָ בְּכָל מִשְׁלַח יְדֶךָ. הִשְׁמַר לָךְ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלְוִי כֹל יְמֶיךָ עַל אַדְמָתְךָ.³⁹⁴

בראי הפסוקים, הלוי אינו רק שותף אלא מאומץ ככן משפחה. לכן, בשעה שהמשפחה מתכנסת לחגוג את כל הטוב שניתן לה מאת ה' בחברת קרובים ומכרים, הוא מוצא בתוכה את מקומו כאחד מחבריה. חשוב לשים לב שהפסוקים לא מדברים על הלוי כמי שנמצא בבית המקדש ועסוק בתפעולו, אלא על מי שמצוי בקרבת האזרח, "אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ", ואשר יש לשתף אותו בשמחה הנערכת הרחק מהבית:

”בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'“. אין מנוס מלהבין שהלוי, שיש לו קשר לעולם המקדש ועולם הרוח באופן כללי, מלווה את עולי הרגל בבואם לשלם את נדריהם ולהודות לה' בבית המקדש. כך, עולי הרגל אינם פוגשים את פקידי מערכת המקדש והקורבנות רק פעמים בודדות בשנה, אלא מקיימים עימם קשר שוטף וקבוע. הלויים, ואולי אף הכוהנים,³⁹⁵ שחיים בתוכם במשך השנה, הם אלו שיעשו איתם את המסע לירושלים, והם גם אלו שישרתו אותם בהגיעם לבית המקדש להקריב את קורבנותיהם.

התורה חוזרת שוב ושוב על יישומו של המודל גם בהקשרים נוספים: ”מעשר-שני“, שאותו יש לאכול בירושלים;³⁹⁶ העלייה לרגל בחג השבועות ובחג הסוכות;³⁹⁷ והבאת הביכורים לבית המקדש.³⁹⁸ בדרך זו אין ניתוק בין שכרם של הלויים, הניתן להם באזור מגוריהם, לבין פועלם בבית המקדש בירושלים, מה שהוצג לעיל כ”תמריץ שלילי“, לכאורה. אדרבה, מדובר במודל אחדותי המייעד ללוי תפקיד הדומה לזה של מאמן אישי, המלווה את האזרח לאורך כל הדרך, בחול ובקודש, בשגרת היומיום ובאירועים מכווננים. כעת, ניתן לפענח בדרך חדשה את ברכתו של משה לשבט לוי. בערוב ימיו, ולקראת הכניסה לארץ ישראל עם תום המסע במדבר, בירך משה את השבטים:

וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְפָנָי מוֹתוֹ... וְלֹלֵוִי אָמַר תְּמִיד וְאוֹרִיד לְאִישׁ חֲסִידְךָ אֲשֶׁר נָסִיתוּ בְּמִסָּה תְרִיבָהוּ עַל מִי מְרִיבָה. הָאֹמֵר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִי וְאֶת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת בְּנָיו לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ. יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יְשִׁימוּ קְטוֹרָה בְּאֶפֶסְךָ וְכָלִיל עַל מִזְבְּחֶךָ. בְּרַךְ ה' חִילוֹ וּפְעַל יָדָיו תִּרְצֶה מִחַץ מְתָנִים קָמְיוֹ וּמִשְׁנָאָיו מִן יְקוּמוֹן.³⁹⁹

את המילים: ”הָאֹמֵר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִי וְאֶת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת בְּנָיו לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ“, הסבירו המפרשים כהתייחסות לחטא העגל, שבו נענו בני לוי לקריאתו של משה והרגו

את החוטאים גם אם היו קרובים שלהם: "שִׁימוּ אִישׁ חֶרְבוֹ עַל יָרְכוֹ עֲבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לְשַׁעַר בְּמַחְנֶה וְהִרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבוֹ... כִּי אִישׁ בָּבְנוּ וּבְאָחִיו וְלָתַת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה".⁴⁰⁰ אכן, נראה שהקשר בפסוקים ברור – התנכרות לבני המשפחה והבטחת ברכה (שמשה זכר לקיים).

עם זאת, היות שהברכה מופנית כלפי העתיד, ניתן למצוא בדברים רובד נוסף: לצד תפקידם השוטף להנכחת האתוס היהודי בחיי היומיום, תפקידם של בני לוי, המלווים את עולי הרגל במסעותיהם לבית המקדש, ידרוש מהם לעזוב את בני משפחתם ואת עריהם בכל ישראל, וזאת לטובת חיבור העם למרכז הרוחני. ולכן בנשימה אחת נאמר: "וְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל, יְשִׁימוּ קְטוֹרֶה בְּאַפְּךָ וְכָלִיל עַל מִזְבִּיחֶךָ".

חשיבות הקשר בין האזרחים לבין נושאי המשרות הציבוריות, המשפר את איכות השירות היא לב לבו של מודל הפקידות הישראלי. לכן, החיבור הבין-אישי גובר על השיוויון בחלוקת המשאבים בין המשרתים בקודש. להבנתי, זה המסר הטמון בפסוק שקולמוסים רבים נשברו בניסיון להסבירו:

וְכִי יָבֹא הַלְוִי מֵאַחַד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם וּבָא בְּכָל אֹת נִפְשׁוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'. וְשֵׁרַת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵיוּ בְּכָל אָחִיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי ה'. חֶלֶק פְּחֶלֶק יֹאכְלוּ לֶבֶד מִמֶּכְרֵיו עַל הָאֲבוֹת.⁴⁰¹

בפסוק האחרון נאמר שכל המשרתים במקדש זכאים לחלק שווה במתנות המקדש, וזאת "לֶבֶד מִמֶּכְרֵיו עַל הָאֲבוֹת", ביטוי שאיננו מובן. במדרש ובתלמוד הבבלי⁴⁰² הסבירו, על פי פסוקים בספר דברי הימים, שהתורה נתנה לגיטימציה לחלוקת תקופת השירות במקדש בין משפחות הכוהנים. כל בית-אב קיבל לאחריותו הבלעדית שבוע בשנה, ובתמורה "מכר" את זכותו לעבוד במקדש ולקבל חלק מהמתנות בכל שאר ימות השנה. בדרך זו, הכוהנים עשו אופטימיזציה

לשני התפקידים שלהם, במקדש וברחבי הארץ. אומנם, גם אם כוונתם הייתה לטובת התייעלות, וכחלק מדאגה כנה לוויסות כמות המשרתים בקודש בכל זמן, הרי שמבחינת איכות השירות הייתה לכך השלכה הפוכה: הכוהנים ביטלו את התחרות ביניהם, ממש כמו שנוהג כל מונופול או ועד עובדים.

ראוי לשים לב שלפירוש זה המסר העולה מן הפסוק מורכב: כאמור, סוף הפסוק מעניק לגיטימציה למכירת זכות העבודה, אבל תחילת הפסוק מדגישה מסר הפוך: שראוי שכל אחד יוכל לבוא ולעבוד "בְּכָל אֹת נַפְשׁוֹ"⁴⁰³. סתירה זו, כמו גם התחושה שהמסר המובע בתחילת הפסוק הוא העיקרי, תומכת לדעתי בפירושו של רשב"ם: "מְמַכְּרֵיו", לא מלשון מכירה אלא מלשון מְכַר, חבר או ידד.

כאמור, הלויים או הכוהנים מגיעים כמלווים של עולי הרגל, בין אם מדובר בחגים ובין אם מדובר במסע שמישהו מחליט לעשות באמצע השנה. לכן, אם העולה מביא אתו כוהן או לוי הנמנים על מכריו ומתלווים אליו בעלייתו לרגל, הרי שמתנתו אינן מתחלקות שווה בשווה בין כלל משרתי המקדש, אלא ניתנות למכריו – הכוהנים והלויים שבאו איתו. פרשנות זו מקבלת חיזוק מפסוק מפורש בספר מלכים, המתאר את מה שהיה נהוג בפועל: "כָּל פֶּסֶף הַקְּדָשִׁים אֲשֶׁר יִבָּא בַיַּת ה'... יִקְחוּ לָהֶם הַכֹּהֲנִים אִישׁ מֵאֵת מְכָרוֹ"⁴⁰⁴ (בהערה זו הרחבתי על כפילות הלשון במילה "מְמַכְּרֵיו" ועל מיסודו ועיגונו של נוהג 'מכירי כהונה'. כמו במקרים רבים, ההסדרה פגעה בתחרות וברעיון שבבסיס המודל, ולא בכדי, בסופו של דבר, היא זכתה לביקורת בתלמוד הבבלי.)

מדוע לא לחלק את השכר בשווה בין כל המשרתים במקדש? כי במודל שלנו הקשר הקבוע שבין האזרח לבין הלוי או הכוהן חשוב יותר מהדאגה לשכרם של עובדי המקדש. מי שגר בשכנותו של המקריב עשוי לסייע לו בפרנסתו או בחינוכו ובלמודו כל השנה, וגם לעזור לו רגולטורית או פקידותית באופן קבוע. לכן, האירוע המיוחד של עלייה לרגל מהווה הזדמנות לתגמל את הלוי המוכר והטוב על פועלו היום-יומי. לטובת תחרות על ליבו של מקבל השירות ועל העמלה הניתנת בתמורה לשירות הטוב, ביכרה התורה שכר מיוחד למכר על

פני חלוקה שוויונית של "חֶלֶק כְּחֶלֶק יֹאכְלוּ", המיושמת במקרה שבו אין מכר בתמונה.

בספר דברי הימים מסתבר שבמסגרת המודל של פעילות השירות הציבורי אם בטל הפן הערכי – אין הצדקה להמשך מימון שחר הפקידים. כפי שמתואר שם (במקביל למתואר בספר מלכים א', פרק יב), לאחר מותו של שלמה המלך התפצלה הממלכה הישראלית לשתי ממלכות: ממלכת יהודה וממלכת ישראל. בממלכת יהודה מלך רחבעם, בנו של שלמה, ובממלכת ישראל שלט ירבעם בן נבט. על מנת שהעם יחדל ממנהגו לעלות לירושלים שבממלכת יהודה, הקים ירבעם שני מקדשים חליפיים בתוך גבולות ממלכתו והורה לנתיניו להעביר אליהם את כל הפולחן.

לטובת תפעול המערכת החדשה מינה ירבעם כוהנים מטעמו: "וַיַּעַשׂ אֶת בַּיִת בְּמֹת וַיַּעַשׂ כְּהֹנִים מִקְצוֹת הָעָם אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מִבְּנֵי לְוִי"⁴⁰⁵. כתגובה, הלויים שגרו בשטח ממלכת ישראל ערקו לממלכת יהודה ואף הצליחו לסחוף אחריהם ציבור מאמינים, עובדה המוכיחה שאכן יצרו לעצמם מעגלי השפעה בזכות המודל של התורה:

כִּי עָזְבוּ הַלְוִיִּם אֶת מַגְרְשֵׁיהֶם וְאַחֲזָתָם וַיֵּלְכוּ לַיהוָה וּלְיִרְוֹשָׁלַם
כִּי הִזְנִיחַם יִרְבְּעָם וּבְנָיו מִפֶּהֶן לֵה'. וַיַּעֲמֵד לוֹ כְּהֹנִים לְבָמֹת
וּלְשַׁעֲרִים וּלְעֵגְלִים אֲשֶׁר עָשָׂה. וְאַחֲרֵיהֶם מִכָּל שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל
הִנְתָּנִים אֶת לְבָבְכֶם לְבַקֵּשׁ אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּאוֹ יְרוֹשָׁלַם
לְזַבֹּחַ לֵה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם. וַיַּחֲזְקוּ אֶת מַלְכוּת יְהוָה וַיֹּאמְצוּ
אֶת רַחֲבָעָם בֶּן שְׁלֹמֹה לְשָׁנִים שְׁלוֹשׁ כִּי הָלְכוּ בְּדֶרֶךְ דָּוִד וּשְׁלֹמֹה
לְשָׁנִים שְׁלוֹשׁ.⁴⁰⁶

עם זאת, קריאה צמודה של הפסוקים מבירה שהלויים לא עזבו בגלל נאמנותם לעבודת בית המקדש. נראה שאם ירבעם היה נותן להם תפקיד בשני מרכזי הפולחן הפגאניים שייסד, היו נשארים לגור בעריהם. אם כן, מדוע עזבו? אם יש להם קהל שתומך בהם ומממן אותם במקום מגוריהם הנוכחי, מדוע שלא יישארו ויינהו מאכילת

המעשרות, כפי שעשו עד כה?⁴⁰⁷ הכוהנים והלויים הבינו שלאחר אובדן הייצוג הדתי והערכי איבד תפקידם את משמעותו, והפך חסר שאר-רוח וחסר-משמעות, ובמקביל גם לא ישתלם בטווח הארוך.⁴⁰⁸ בתגובה, נקטו בצעד דרסטי: נטשו את בתיהם ואת מחוזות ילדותם ועברו לממלכה השכנה.

למעשה, כבר הזכרנו בכמה מקומות בסדרה שדרך פעולה זו מקובלת גם בשוק העבודה בן זמננו. בעידן הדיגיטלי, הכוח היוצר נשען על מוחותיהם של אנשים. אלא שאנשים, כך מסתבר, אינם רק מוח אלא גם לב עם נשמה. לכן, מי שרוצה לגייס מתכנתים מבריקים ולהשאיר אותם מחוברים לעשייה גם כאשר התחרות על ההון האנושי הולכת ומחריפה, חייב לדבר לא רק למוח ולכיס אלא גם לרוח.

ציינתי לעיל שבמודל של התורה אין ללויים פנסיה. השימוש במונח פנסיה הוא, כמובן, אנכרוניסטי, אבל כוונתי היא להצביע על כך שבניגוד לבעלי הקרקעות, המחזיקים בנכס מניב שיכול לפרנס אותם עד יום מותם, ללויים הפורשים מעבודתם (בגיל חמישים או לאחר שקולם נחלש) אין כל מקור פרנסה. מבחינתי, הדבר מהווה ראייה נוספת לכך שמלבד תפקידם במקדש, יש ללויים תפקיד נוסף: להיות מחנכים ומורי דרך. במסגרת משימה זו, ובזכות טיפוח קשרים אישיים משמעותיים עם בעלי שדות ובני משפחותיהם, יוסיפו בעלי השדות לתת ללויים את המעשרות גם לאחר גיל חמישים. ואכן, בפסוקים נאמר שגם לאחר החזרה מהעלייה לרגל לשגרת היום-יום, יש להמשיך ולהחזיק את הלוי, ולשמור על הקשר עימו: "הַשְּׁמֹר לְךָ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלְוִי כֹּל יְמֵיךָ עַל אֲדַמְתָּךְ".⁴⁰⁹

ה. עוגנים

תלות כלכלית מחלישה את מעמד הפקידים כאוטוריטה העומדת בפני עצמה. בתרגום לימינו אני חושב על ההבדל בין רבני קהילות

בארה"ב, ששכרם ממומן על ידי הקהילה, לבין רבנים בארץ, המקבלים את שכרם מהרבנות הראשית. על פי ניסיוני, רבני קהילות בארה"ב קרובים לצאן מרעיתם הרבה יותר מרבנים בארץ. מסתבר שהעובדה שהרב פחות משוחרר ופחות אוטוריטה כי הוא תלוי כלכלית בקהל הופכת אותו לקרוב יותר, ונראה שבסופו של דבר, הקירבה מקנה לו השפעה גדולה יותר על הקהילה.

מצד שני, ייתכן בהחלט שהקירבה והתלות מפחיתות את מידת הסמכותיות של הרב בעיני קהילתו ואת העצמאות שלו. כמובן, כולנו מעדיפים שהפקיד לא יראה במשרתו אמצעי לרדות במי שזקוק לחתימתו, אבל לעיתים ההקפדה על הנהלים תורמת לשמירת הסדר הציבורי והביטחון של כולנו. לפעמים, דווקא היכולת לכטא ביקורת נוקבת או לגלות עצמאות מחשבתית קריטית לקהילה ולעם. חשוב שלפקידים יהיה גיבוי, והם לא ייכנעו ללחץ כזה או אחר מצידו של בעל מומן או שררה. לדוגמה, כולנו נעדיף שהאמונים על ביטחות הדרכים והאכיפה יהיו קפדניים בעבודתם, גם אם לפעמים אנו נאלצים לשלם דו"ח.

כנראה שזו בדיוק הסיבה להבחנה העדינה שבין כוהנים ללוויים. כאמור, בשונה מהלוויים, לכוהנים יש בסיס הכנסה נוסף – כל מה שהם מקבלים ישירות מעבודתם במקדש. הכוהנים אם כן, פחות תלויים באופן בלעדי בציבור שבקרבו הם חיים, ולכן מהווים גורם מאזן; מצד אחד גם הם גרים בערי הלוויים ולכן מודעים למתרחש בשטח, ומצד שני התלות שלהם בכלכלה המקומית איננה מוחלטת, והם יכולים לשמור טוב יותר על מסגרת של קווים אדומים. הבנה זו יוצקת משמעות בחובתם של הלוויים לתת לכוהנים "תרומת מעשר" – עשרה אחוזים מהמעשר הניתן להם מאת בני ישראל:

וְאֵל הַלְוִיִּם תְּדַבֵּר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
אֵת הַמַּעְשֵׂר אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם מֵאֲתֶם בְּנַחֲלַתְכֶם וְהִרְמַתֶם מִמֶּנּוּ
תְּרוּמַת ה' מַעְשֵׂר מִן הַמַּעְשֵׂר. וְנָחֲשׁב לָכֶם תְּרוּמַתְכֶם פְּדָגָן מִן
הַגֶּזֶן וּכְמִלְאָה מִן הַיֶּקֶב. כֵּן תְּרִימוּ גַם אַתֶּם תְּרוּמַת ה' מִכֹּל

מְעֹשְׂרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּנְתַתֶּם מִמֶּנּוּ אֶת
תְּרוּמַת ה' לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן...⁴¹⁰

החובה להפריש תרומת מעשר מביעה שהלויים אינם כפופים רק לעם, שאותו הם משרתים וממנו הם מקבלים את שכרם, אלא גם לאוטוריטה אובייקטיבית – הכוהנים. לא מן הנמנע שכך שמרה התורה על איזון: חיבור של הלויים למסגרת ההלכה הקבועה ולערכי הנצח, ובמקביל לאנשים בשטח ולמציאות היום-יומית שעמה הם מתמודדים. מבחינת המודל, התגמול הכלכלי מהלויים לכוהנים מהווה נתינה סמלית המשמשת כתמרור.

בהקשר זה ראוי לעמוד על שוני מהותי בין מתנות היבול הניתנות לכוהנים לבין אלו הניתנות ללויים: מתנות הכוהנים מוגדרות כסוג של "קודש", מה שאומר שהכוהן צריך לאכול אותן בטהרה ואין לו רשות לסחור בהן בשוק החופשי. בניגוד לכך, מתנות הלויים – לאחר הפרשת תרומת המעשר – מוגדרות "חולין" גמורים, שווה כסף החופשי מכל הגבלה מסחרית או אחרת. ניתן להסביר את ההבדל בדרך הבאה: עבודתם של הלויים היא לחבר את חיי החולין של העם אל הקודש, והם משמשים בתפקיד כפול: עבודת הקודש מחד ושירות הציבור מאידך. בהתאם לכך, גם שכרם מורכב משני אלמנטים: קודש וחול. את הקודש הם נותנים לכוהנים במסגרת הפרשת תרומת המעשר, ואת החולין הם אוכלים או מוכרים בכל דרך. הכוהנים, לעומת זאת, הם משרתי הקודש. מסיבה זו גם שכרם, שהוא סוג של "מלגת קיום"⁴¹¹, נחשב לקודש ואינו עובר לסוחר.

1. כמה באמת שווה מעשר?

כאמור, הלויים זכאים לקבל עשירית מהיבולים שמפיקים כל ישראל בתמורה לשירותם בקודש עבור כולם. ברצוני להתייחס לגובה התגמול, שיטת החישוב ולמשמעות הדברים:

וּלְבָנֵי לֵוִי הִנֵּה נָתַתִּי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנַחֲלָה חֶלֶף עֲבֹדָתָם
 אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד. וְלֹא יִקְרְבוּ עוֹד בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל אֶל אֱהֵל מוֹעֵד לְשֵׂאת חֲטָא לְמוֹת. וְעֹבֵד הַלֵּוִי הוּא אֶת
 עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד וְהֵם יִשְׂאוּ עֲוֹנֵם חֶקֶת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם וּבְתוֹךְ
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנָּחְלוּ נַחֲלָה. כִּי אֶת מַעֲשֵׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר
 יִרְיֹמוּ לָהּ תִּרְוַמָּה נָתַתִּי לְלוֹיִם לְנַחֲלָה עַל כֵּן אֲמַרְתִּי לָהֶם בְּתוֹךְ
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנָּחְלוּ נַחֲלָה.⁴¹²

השירות הציבורי דורש ידע רב ותשומת לב מיוחדת, ואף נושא בחובו סיכונים של ממש.⁴¹³ מסיבה זו בחרה התורה להטיל משימה זו באופן בלעדי על קבוצת איכות ספציפית, שבט הלויים, ולא על כלל העם, ובכך יצרה מודל קלאסי של התמחות המגדילה את סך התוצר. אם המשימה מוטלת על כל העם, הרי שכל אחד צריך להשקיע בלימודים של תחום שלם כדי לעבוד באופן אישי במספר נמוך יחסית של הזדמנויות. לעומת זאת, במודל של התמקצעות הלויים, רק קבוצה קטנה משקיעה בלימוד והם נותנים שירות בהיקף רחב לכל העם. במקביל, בתחום החקלאות יש יתרון מובהק לגודל. לכן, העברת שטחי הנחלות מהלויים לשאר העם מגדילה את שטחי השדות של החקלאים ויוצרת גם בצד היצרני רווחה עודפת. יתרה מזו, גם הלויים ירוויחו מן המהלך משום שהם נהנים מפזור סיכונים: לבעל נחלה יש נכס אחד באזור אחד. הצפה, וירוס, או כל מכה אחרת, והוא מפסיד הכל. אבל היות והלויים מקבלים מעשרות מכמה שדות, אם בעל נחלה מסוים לא הצליח השנה מסיבה הרלוונטית דווקא לו, והתפוקה שלו אפסית, הלוי עדיין יכול לקבל את המעשר מבעלי שדות אחרים עימם הוא נמצא בקשר. כך, החלפת הנחלה הספציפית בזכות לקבל את המעשר מכל רחבי הארץ, מהווה למעשה פיזור של הסיכון, ומבטיחה שהלויים יוכלו להתמסר לעבודתם מתוך שקט נפשי יחסי.

השאלה היא, מדוע נקבע שעשרה אחוזים הוא התגמול הראוי ללויים בעד ההחלפה של התמחות בשירות הציבורי מול החזקת שדות משל עצמם? מעניין שחלק מהמפרשים ראו בקביעה זו תשלום גבוה מדי ללויים, וחלק הצביעו על כך שהתשלום נמוך מדי. לכאורה, אם

המעשר מחליף את הזכות לנחלה, הרי שהלויים זכאים ל-1/12 מהיבול בלבד. מוסיף על כך הרש"ר הירש, שערב הכניסה לארץ אוכלוסיית שבט לוי מנתה פחות ממחצית הממוצע השבטי של השבטים האחרים, כך שגם שכר בגובה של 1/30 מן היבול יהווה פיצוי הולם.⁴¹⁴

הרש"ר הירש הציע שתי תשובות לשאלה: בתשובתו הראשונה הוא נשען על מה שאנחנו קוראים היום 'אלמנט הסיכון', והסביר שלא ניתן להעריך מה יהיה גודלה של אוכלוסיית כל אחד מהשבטים בחלוף עשור או מאה שנים. מסיבה זו, נקבע שיעור של עשירית. בתשובתו השנייה הוא הוסיף שהמעשר, לאור דעותיהם של חלק מהחכמים, איננו משקף 10% מכל גידולי השדה, אלא רק משלושה מינים עיקריים: דגן, תירוש ויצהר (חיטה, ענבים וזיתים).⁴¹⁵ דרשה נוספת של חכמים צמצמה עוד את היקף המעשר, וקבעה שחובת המעשר חלה רק על יבול המיועד לצריכה אישית ולא על יבול המיועד למסחר. הלכות אלו מצמצמות את הפער, ומקרבות בין שוויו המעשי של המעשר לייצוגו של הלוי בחברה.

ואולם, צמצום חובת ההפרשה לדגן, תירוש ויצהר איננה מקובלת על כל הדעות, וחשוב מכך, היא איננה מתאימה למודל הבנוי סביב הקשר שבין הלוי לבעלי השדות. האם רק מי שמגדל חיטה, ענבים או זיתים זקוק לקשר עם הלוי? האם התורה תזנה את מי שמגדל אבטיחים, אתרוגים או רימונים? שלא לדבר על כך שעשויים להיות אזורים שלמים שאינם מתאימים לגידולו של אף אחד משלושת המינים הללו, ואילו הלויים קיבלו ערים לשבת בכל חלקי הארץ. יש להעיר שלהלכה חייבים להפריש תרומות ומעשרות מכל סוגי היבול. כלומר: גם מי שסובר שחובת המעשר מן התורה היא רק בשלושת המינים שצוינו, מודה שחכמים הרחיבו את החובה לכל מה שאנשים מגדלים.

בראייתי, ההרחבה של חובת המעשר לכל המינים טבעית למודל שלנו, ואפילו הכרחית, וחכמים הבינו זאת היטב. אולי התורה התמקדה בשלושת המינים, דגן תירוש ויצהר, כי אלו המינים היחידים מן הצומח שמוקרבים בבית המקדש. לטובת הדגשת הרעיון שהלויים, המקבלים את המעשר בכל רחבי הארץ, עושים עבודת קודש, התורה

החילה את חובת המעשר דווקא על שלושה מינים אלו. בד בבד נתנה התורה אמוץ בחכמים לאורך הדורות, שבדעתם הרחבה ובהבנתם העמוקה, יפענחו נכון את המודל ויעשו את ההתאמות הנדרשות. לעומת התפיסה שהלויים קיבלו שכר מכובד מאוד, היה מי שסבר שהלויים לא קיבלו שכר הולם, וראה אותם כשייכים לעשירונים התחתונים.⁴¹⁶ לכאורה, תוכנה זו עולה מהפסוקים המתרים בחקלאי לשתף בשמחתו את הלוי, הגר, היתום והאלמנה.⁴¹⁷ כך משתמע גם מפרשיית "ביעור מעשרות", המחייבת את בעל השדה לערוך בדיקה תקופתית, אחת לשלוש שנים, כדי לוודא שלא נותרו בידי מעשרות שטרם נתן לזקוקים לכך:

מְקִצָה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעְשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהוּא
וְהִנַּחְתָּ בַשְּׂעִרֶיךָ. וּבֹא הַלְוִי כִי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה עִמָּךְ וְהָגֵר
וְהַיְתוּם וְהָאֱלֵמָנָה אֲשֶׁר בַּשְּׂעִרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה'
אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.⁴¹⁸

לדעתי, אומנם הלוי מופיע ברשימה אחת עם כל קשיי־היום, אבל אני לא נוטה להאמין שהתורה הייתה גוזרת על משרתי הציבור חיי עוני. מדובר בצעד בלתי־מוסרי ובלתי־יעיל, משום שהמטרה היא שהלויים ישרתו בחדווה בקודש ובחול. לדעתי, הלוי אכן תלוי בבעלי הקרקעות, בדיוק כפי שציין הפסוק "ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך", אבל הוא לאו דווקא משווע ללחם. לכן לתורה היה חשוב להפרידו משאר הרשימה על ידי ציון הטעם שבגינה הוא זוכה במעשר.

אפשרות אחרת היא שבפרשייה זו – שאינה מתייחסת ללוי ספציפי ולא לנתינה אקטיבית – עוסקת התורה באותם לויים שלא זכו לקבל מעשרות מבעלי השדות, ולכן הלויים האלו היו באמת עניים. אולי מדובר בלויים שלא התאמצו מספיק, או בכאלה שלא היו מוכשרים דיים על מנת להביא תועלת ולמצוא חן. למעשה, הפרשייה נועדה לתת מענה למחיר שנגזר מהתחרות החופשית – יהיו כאלו שיצליחו פחות. התורה דאגה ללויים שלא הצליחו להשיג פרנסה ראויה, וקבעה שהם יקחו מהשאריות של המעשרות שבעל הקרקע יניח מחוץ לנחלתו

ל טובת כל הנזקקים. אבל זה איננו הסטנדרט שהמודל מייעד ללויים באופן כללי.

בהקשר זה, ירידי פרופסור יונתן גרוסמן העיר שבחוק הבבלי היו שלושה מעמדות: אזרח חופשי בעל קרקע שנקרא "Awilum", עבד שנקרא "Wardum", ואזרח חופשי שאין לו קרקע שכונה "Miskenum" – "מיסכנום". אם נחבר לכך את העובדה שבשפה הערבית עד היום "מסכון" הוא עני, נבין שהלוי מופיע ברשימה לצידם של העניים כי אין לו קרקע,⁴¹⁹ אבל לא כי הוא עני במובן של נזקק.⁴²⁰

לי נראה, שמבחינה חשבונית פשוטה המעשר הוא בדיוק החלק שמגיע ללויים. כידוע, השבטים ראובן, גד וחצי שבט המנשה ביקשו וקיבלו נחלות בעבר הירדן המזרחי, כך שאת הארץ המובטחת, מעברו המערבי של הירדן, היו אמורים לנחול עשרה וחצי שבטים.⁴²¹ המשמעות היא שכל שבט אמור לקבל 9.5% בממוצע, וכך גם שבט לוי. העברת שטחי נחלתו של שבט לוי לידיהם של יתר השבטים מגדילה את שטחם ב-10.5% (תוספת של 1% בממוצע לכל אחד מתשעה וחצי השבטים על נחלה מקורית של 9.5%). כך, שכר בגובה של 10% מהיבולים שכל השבטים מעבירים לשבט לוי משקף את הממוצע בין הגידול בנחלתם (10.5%) לבין הוויתור שנעשה מצד הלויים (9.5%).⁴²²

הרש"ר הירש, שבדבריו דנתי לעיל, ציין את הדין המופיע בשני התלמודים ונפסק על ידי הרמב"ם להלכה:

אינו חייב להפריש מעשר מן התורה, אלא הגומר פירותיו לאוכלן לעצמו. אבל הגומרן למוכרן – פטור מן התורה וחייב מדבריהם, שנאמר: "עשר תעשר... ואכלת" (דברים יד, כב-כג), אינו חייב אלא הגומר תבואתו לאוכלה. וכן הלוקח פטור מן התורה, שנאמר "תבואת זרעך" (דברים יד, כב); וחייב מדבריהם.⁴²³

על פי התורה, המס שמגיע ללוי הוא רק על היבול שהחקלאי מכניס לביתו על מנת לאוכלו. יבול העומד למסחר אינו חייב במס

(סוג של personal consumption tax). מאחר שהתחשיב שהצגתי מראה שהמעשר תואם את כמות השטח שהופקעה מהלויים, עולה השאלה: מדוע הוגבלה בתורה חובת המעשר רק ליכול המיועד לצריכה אישית, ומדוע לפטור ממעשר את כל מה שאדם מוכר או קונה?

חשוב לציין שהרמב"ם הבהיר בסוף דבריו: "וחייב מדבריהם". כלומר: חכמים ראו לנכון לחייב במעשר כל מה שעומד למסחר, למרות שמהתורה תבואה זו פטורה ממעשר. בעיניי, כאשר חכמים עושים תנועה של הלוך ושוב, דהיינו, מוכיחים שהפסוקים פוטרים ולאחר מכן קובעים תקנה המבטלת דה־פקטו את מה שרק הוכיחו – הם רוצים לבטא את הקריאה העקרונית שלהם ואת הערכים שעומדים בבסיס המודל.

הרעיון הוא להצליח לבטא שני עקרונות שאינם מעורר אחד, ולכנות מנגנון משוכלל שיהפוך את הנתינה מתשלום טכני לפעולה בעלת משמעות ערכית. מצד אחד, באמת ראוי שהלויים יקבלו את המעשר על כל הגידולים, ומצד שני, חשוב להבהיר את אופייה של זכות זו. מה שאדם מגדל ואוכל בעצמו מבטא את אחוז ההכנסות הדרוש לו לשם עצם קיומו. היתרה העודפת, שאותה הוא מחליף עם אחרים כדי להגדיל את הצריכה או כדי לבנות הון לעצמו, היא הרווח הנוצר בעקבות המסחר. צבירת ההון מאפשרת לחקלאי להגדיל את העסק, להרוויח ולהביא לצמיחה במשק. הפרשנות לפיה רווחי המסחר פטורים מתשלום מעשר מעבירה את המסר שלא טוב לצמצם את יכולתם של בעלי השדות להשקיע בהתרחבות ובצמיחה. מסר נוסף הוא, שעבודת הקודש איננה ניתנת למסחר, ולכן המעשר המגיע ללויים "צמוד לצלחת", לכמות הבסיסית שאדם מגדל ואוכל בעצמו, ולא לגובה ההכנסה הכוללת. לאור קריאה זו, המעשר איננו מס כללי שכל אזרח נאלץ לתת, אלא משקף שותפות בחיים עצמם.⁴²⁴

פעם נוספת אנו מגיעים לערך הליבה של מודל השירות הציבורי: מעורבותם הנפשית של הפקידים בצורכי הציבור שאותו הם משרתים. התורה מציבה רף גבוה מאוד של מסירות לתפקיד. אם מישהו חשב שהבחירה בלויים מפלה אותם לטובה, הרי ששלילת הזכות לנחלה

וצמצום התגמול, הבהירו מעל לכל ספק שלא מדובר על תפקיד ציבורי עתיר שכר והטבות. כדי לוודא שרמות השכר של הפקידים לא יעלו על אלו של היצרנים, הצמידה אותן התורה לצריכה הבסיסית ביותר. בשלב השני, אחרי שכל זה נאמר, החזירו חכמים את הדין בפועל לשורה התחתונה ההוגנת, שלפיה הלויים זכאים לעשרה אחוזים מכלל היבולים, היות שהעבירו לשאר השבטים את זכותם על שטחים בשווי דומה.

כיום, אנו שומעים לא פעם את הביטוי "קריירה צבאית" או "קריירה פוליטית", מבלי לשים לב לכך שמדובר, למעשה, באוקסימורון. במודל הישראלי המקורי יש מסר חד וברור בנוגע לדרך שבה הפקידים, משרתי הציבור, צריכים לראות את עצמם ואת מסירותם למשימה.

בהמשך לכך, ניתן לחשוב על מודל שבו פורשי צבא קבע לא יקבלו פנסיה בגיל חמישים (או אולי יקבלו רק פנסיה נמוכה), ובמקום זאת ייהנו ממס הכנסה מופחת לשארית חייהם. מודל כזה יתגמל אותם על תרומתם למדינה, ובה בשעה לא ינוון אותם במתן קצבה שתשולל מהם את התמריץ לעבוד. יתרה מזו, מדיניות כזו תדרבן אותם למנף את כל הניסיון שצברו בשירותם הצבאי להמשך עשייה במגזר הפרטי, לטובתם ולטובת המשק כולו.

ז. הסדרה ותכנוני מס

לאורך התנ"ך אין התייחסויות רבות לנתינת המעשר ללויים. עם זאת, מהמעט שתואר נראה שהיו שני מודלים שונים: המודל של נתינה ישירה מהגורן ומן היקב, שתואר לעיל, ומודל אחר שהתפתח כרבות השנים והנהיג את איסוף המתנות בקופה ציבורית אחת, שממנה חילקו לזכאים השונים.⁴²⁵

בספר דברי הימים מתואר שחזקיה המלך חולל מהפכה דתית (סמוך לשנת 700 לפני הספירה), כאשר החזיר את העם לעבודת ה' לאחר שנים של נהייה אחרי עבודה זרה:

יִכְכְּלוּת כָּל זֹאת יֵצְאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים לְעָרֵי יְהוּדָה וַיִּשְׁבְּרוּ
הַמִּצְבּוֹת וַיִּגְדְּעוּ הָאֲשֵׁרִים וַיִּנְתְּצוּ אֶת הַבָּמֹת וְאֶת הַמִּזְבְּחֹת
מִכָּל יְהוּדָה וּבְנֵימָן וּבְאֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה עַד לְכֹלֵה וַיִּשׁוּבוּ כָּל בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל אִישׁ לְאַחֲזָתוֹ לְעָרֵיהֶם. וַיַּעֲמֵד יְחִזְקִיָּהוּ אֶת מַחְלְקוֹת
הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם עַל מַחְלְקוֹתָם אִישׁ כְּפִי עֲבֹדָתוֹ לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם
לְעֹלָה וְלִשְׁלָמִים לְשֵׁרֵת וְלַהֲדוֹת וְלַהֲלֵל בְּשַׁעֲרֵי מַחְנוֹת ה'. וּמִנֵּת
הַמֶּלֶךְ מִן רְכוּשׁוֹ לְעֹלוֹת לְעֹלוֹת הַבֶּקֶר וְהָעֶרֶב וְהָעֹלוֹת לְשִׁבְתוֹת
וְלַחֲדָשִׁים וְלַמַּעֲדִים פֶּתוּב בְּתוֹרַת ה'. וַיֹּאמֶר לְעַם לְיוֹשְׁבֵי
יְרוּשָׁלַם לְתֵת מִנֵּת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם לְמַעַן יְחֻזְקוּ בְּתוֹרַת ה'.⁴²⁶

מהפסוקים עולה שחזקיהו עצמו מימן את קורבנות הציבור בבית המקדש, ובמקביל הוא ביקש מאנשי ירושלים לתת את מנת הכוהנים והלוויים ישירות להם.⁴²⁷ הניסוח התמציתי מלמד על כך שכולם ידעו במה מדובר, ושהיה ברור לכול שעתם חידוש עבודת המקדש ישוּבו הכוהנים והלוויים לתפקידם – משרתי המקדש ומורי התורה, ששכרם מוטל על העם. אלא שבנקודה זו אירע דבר מה שלא היה צפוי מראש – העם הגיב להוראה בהתלהבות רבה:

וְכַפְרִיץ הַדָּבָר הִרְבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל רֵאשִׁית דָּגָן תִּירוֹשׁ וַיִּצְהָר וּדְבַשׁ
וְכֹל תְּבוּאֹת שְׂדֵה וּמַעֲשֵׂר הַכֹּל לָרֶב הִבִּיאוּ. וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְהוּדָה
הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה גַּם הֵם מַעֲשֵׂר בָּקָר וְצֹאן וּמַעֲשֵׂר קִדְשִׁים
הַמִּקְדָּשִׁים לַה' אֱלֹהֵיהֶם הִבִּיאוּ וַיִּתְּנוּ עֲרֻמוֹת עֲרֻמוֹת.⁴²⁸

כלומר, בעקבות המלך גם העם מעוניין להביא משלו למקדש שנחנך מחדש. מן הסתם עולי הרגל התכוונו שהכוהנים והלוויים יקחו את המגיע להם, אבל בפועל, נוצר מצב חדש שלא נערכו אליו:

בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִשִׁי הִחְלוּ הָעֲרֻמוֹת לִיסוֹד וּבַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי כָּלוּ.
וַיָּבִאוּ יְחִזְקִיָּהוּ וְהַשָּׂרִים וַיִּרְאוּ אֶת הָעֲרֻמוֹת וַיִּבְרְכוּ אֶת ה' וְאֵת
עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל... וַיֹּאמֶר יְחִזְקִיָּהוּ לְהַכִּיף לְשִׁכּוֹת בְּבֵית ה' וַיְכִיֵּנוּ.
וַיָּבִיאוּ אֶת הַתְּרוּמָה וְהַמַּעֲשֵׂר וְהַקִּדְשִׁים בְּאִמוּנָה וְעַלֵּיהֶם נָגִיד

כַּנְנִיָּהוּ הַלְוִי וְשִׁמְעִי אָחִיהוּ מִשְׁנָה... וְעַל יָדוֹ עָדוֹן וּמִנִּימָן וַיִּשְׁוַע
 וַיִּשְׁמַעְיָהוּ אִמְרֵיהוּ וַיִּשְׁכַּנְיָהוּ בְּעָרֵי הַכְּהֻנִּים בְּאֲמוֹנָה לְתֵת לְאֶחְיָהָם
 בְּמַחְלָקוֹת כְּגֹדֹל כְּקֶטָן... וְלִבְנֵי אֶהֱרֹן הַכְּהֻנִּים בְּשָׂדֵי מִגְרָשׁ
 עָרֵיהֶם כָּכֹל עִיר וְעִיר אֲנָשִׁים אֲשֶׁר נָקְבוּ בְּשֵׁמוֹת לְתֵת מְנוֹת
 לְכָל זָכָר בְּכֹהֲנִים וּלְכָל הַתִּיחָשׁ בְּלוּיִם.⁴²⁹

במשך חמישה חודשים, החל מחג השבועות (חג הקציר) בחודש סיון, ועד לחג הסוכות (חג האסיף) בחודש תשרי, נצברו התרומות והמעשרות בבית המקדש ערמות ערמות, מבלי שאיש ידע מה לעשות בהן. הסיבה לכך היא פשוטה: בעבר כל אחד נתן לכהנים וללוויים שגרו בשכנות אליו. אבל כעת, אחרי שנים של עבודה זרה, כשהקשרים הנושנים כבר התרופפו, הובאו כל התבואות לבית המקדש מבלי לשייך אותן לכהנים וללוויים מסוימים. כך, לאחר שהסדיר מחדש את עבודת הכהנים והלוויים במקדש בתחילת הפרק, נדרש חזקיהו כעת להסדיר גם את מערכת השכר. כדי לעשות זאת החליט לבנות לשכות מיוחדות לאיסוף התרומות והמעשרות, ולהחיל חלוקה שוויונית של הקופה בין כלל הכהנים והלוויים. כמובן, שיטה זו שונה מאוד מהמודל המקורי שהצגתי והיא מבטלת את התמריצים המובנים בו.

מן המתואר בספר נחמיה עולה שבתקופת בית המקדש השני נעשה ניסיון לחזור למודל המבוזר, שבו כל אחד מעניק מן הגורן ומן היקב ישירות ללוי שנותן לו שירות באזור מגוריו. בשלב הראשון נקבע שהתרומות יובאו ללשכות במקדש ויחולקו לכהנים ואילו המעשרות יינתנו ישירות ללוויים העומדים בקשר עם העם. כך מסופר בפרק י:

וּבְכָל זֹאת אֲנַחְנוּ כְּרִתִּים אֲמָנָה וְכַתְּבִים וְעַל הַחֶתּוּם שָׁרִינוּ
 לְוִיָּנוּ כְּהִנְיָנוּ... וּבָאִים בְּאֶלֶה וּבְשִׁבּוּעָה לְלֶכֶת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים
 אֲשֶׁר נִתְּנָה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וְלִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת אֵת כָּל
 מִצְוֹת ה' אֲדַרְיָנוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו... וְהַעֲמַדְנוּ עָלֵינוּ מִצְוֹת לְתֵת
 עָלֵינוּ שְׁלִישִׁית הַשֶּׁקֶל בַּשָּׁנָה לְעִבְדַת בֵּית אֱלֹהֵינוּ... וְלִהְבִּיא אֵת
 בְּכוֹרֵי אֲדָמָתָנוּ וּבְכוֹרֵי כָּל פְּרִי כָּל עֵץ שָׁנָה בַּשָּׁנָה לְבֵית ה'.
 וְאֵת בְּכוֹרוֹת בְּנֵינוּ וּבְהִמְתִּינוּ כְּפֶתוּב בְּתוֹרָה וְאֵת בְּכוֹרֵי בְּקָרְיָנוּ

וּצְאֲנֵינוּ לְהֵבִיא לְבַיִת אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ הַמְּשֻׁרְתִים בְּבַיִת אֱלֹהֵינוּ.
 וְאֵת רֵאשִׁית עֲרִיסַתֵּינוּ וְתְרוּמַתֵּינוּ וּפְרִי כָל עֵץ תִּירוּשׁ וַיִּצְהַר
 נְבִיא לְפָנֵינוּ אֶל לְשֹׁכֹת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ וּמַעֲשֵׂר אֲדַמְתָּנוּ לְלוֹיִם
 וְהֵם הַלְוִיִּם הַמַּעֲשִׂיִּים כָּל עֲרֵי עֲבֹדָתָנוּ. וְהָיָה הַכֹּהֵן בֶּן אֶהֱרֹן
 עִם הַלְוִיִּם בַּעֲשֵׂר הַלְוִיִּם וְהַלְוִיִּם יַעֲלוּ אֶת מַעֲשֵׂר הַמַּעֲשֵׂר לְבַיִת
 אֱלֹהֵינוּ אֶל הַלְשֹׁכֹת לְבַיִת הָאוֹצֵר. כִּי אֶל הַלְשֹׁכֹת יָבִיאוּ כְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל וּכְנֵי הַלְוִי אֶת תְּרוּמַת הַדָּגָן הַתִּירוּשׁ וְהַיִּצְהָר וְשֵׁם כָּלִי
 הַמִּקְדָּשׁ וְהַפָּנֵינוּ הַמְּשֻׁרְתִים וְהַשְּׁעָרִים וְהַמְּשֻׁרְרִים וְלֹא נִעְזֹב
 אֶת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ.⁴³⁰

בפרק יב, לעומת זאת, המגמה נוטה שוב לכיוון המודל הריכוזי. ככל הנראה, שיקולי התייעלות הביאו לכך שהחלו לכנס את התרומות והמעשרות במוקדים ייעודיים בכל עיר ועיר:

וַיִּפְקְדוּ בַיּוֹם הַהוּא אַנְשִׁים עַל הַנְּשֹׁכֹת לְאוֹצְרוֹת לְתְרוּמוֹת
 לְרֵאשִׁית וּלְמַעֲשֻׁרוֹת לְכֹנוֹס בָּהֶם לְשָׂדֵי הָעָרִים מִנְּאוֹת הַתּוֹרָה
 לְכֹהֲנִים וְלְלוֹיִם כִּי שִׁמַּחַת יְהוּדָה עַל הַכֹּהֲנִים וְעַל הַלְוִיִּם
 הָעֹמְדִים... וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּיַמִּי זָרְכָבָל וּבְיַמִּי נַחֲמִיָּה נְתַנִּים מְנִיּוֹת
 הַמְּשֻׁרְרִים וְהַשְּׁעָרִים דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ וּמִקְדָּשִׁים לְלוֹיִם וְהַלְוִיִּם
 מִקְדָּשִׁים לְבְנֵי אֶהֱרֹן.⁴³¹

בשלב זה נראה מהפסוקים שהעיקרון של איכות השירות לא נפגע: "כִּי שִׁמַּחַת יְהוּדָה עַל הַכֹּהֲנִים וְעַל הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים", וגם הקשר האישי והיום-יומי עדיין נשמר. הדברים אמורים בפרט בנוגע ללוויים, שהם החולייה המקשרת בין הציבור לבין הפעילות שהכוהנים מובילים בבית המקדש: "וְכָל יִשְׂרָאֵל בְּיַמִּי זָרְכָבָל וּבְיַמִּי נַחֲמִיָּה נְתַנִּים מְנִיּוֹת הַמְּשֻׁרְרִים וְהַשְּׁעָרִים דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ וּמִקְדָּשִׁים לְלוֹיִם, וְהַלְוִיִּם מִקְדָּשִׁים לְבְנֵי אֶהֱרֹן".

ואולם, בפרק יג התבצעה השתלטות עוינת על המשאבים הציבוריים והופעל מודל ריכוזי יותר, שגם הפך למושחת (כצפוי):

וּלְפָנַי מִזֶּה אֲלִישִׁיב הַכֶּהֱן נָתַן בְּלִשְׁכַּת בֵּית אֱלֹהֵינוּ קָרוֹב לְטוֹכִיָּה. וַיַּעַשׂ לוֹ לִשְׁכָּה גְדוֹלָה וְשֵׁם הָיוּ לְפָנַימ נְתַנִּים אֶת הַמִּנְחָה הַלְּבוֹנָה וְהַכֹּלִים וּמַעֲשֵׂר הַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר מִצֹּנֹת הַלְוִיִּם וְהַמְשָׁרְרִים וְהַשְּׁעָרִים וְתַרְוֹמַת הַכֹּהֲנִים. וּבְכֹל זֶה לֹא הִיְתִי בִירוּשָׁלַם כִּי בִשְׁנַת שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם לְאַרְתַּחְשֶׁסְתָּא מֶלֶךְ בְּכֹל בְּאֵתִי אֶל הַמֶּלֶךְ וּלְקַץ יָמִים נִשְׁאַלְתִּי מִן הַמֶּלֶךְ. וְאָבֹא לִירוּשָׁלַם וְאָבִינָה בְרַעָה אֲשֶׁר עָשָׂה אֲלִישִׁיב לְטוֹכִיָּה לַעֲשׂוֹת לוֹ נִשְׁכָּה בַחֲצָרֵי בֵית הָאֱלֹהִים. וַיַּרְע לִי מְאֹד וְאֲשַׁלִּיכָה אֶת כָּל כְּלָי בֵית טוֹכִיָּה הַחוּץ מִן הַלִּשְׁכָּה. וְאִמְרָה וַיִּטְהָרוּ הַלְּשָׁכוֹת וְאֲשִׁיכָה שָׁם כְּלָי בֵית הָאֱלֹהִים אֶת הַמִּנְחָה וְהַלְּבוֹנָה.

וְאִדְעָה כִּי מִנְיוֹת הַלְוִיִּם לֹא נִתְּנָה וַיִּבְרַחוּ אִישׁ לְשֹׁדְהוֹ הַלְוִיִּם וְהַמְשָׁרְרִים עָשִׂי הַמְּלָאכָה. וְאָרִיבָה אֶת הַסְּגָנִים וְאִמְרָה מִדּוֹעַ נִעֲזַב בֵּית הָאֱלֹהִים וְאִקְבָּצָם וְאִעֲמַדָם עַל עַמְדָם. וְכָל יְהוּדָה הִבִּיאוּ מַעֲשֵׂר הַדָּגָן וְהַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר לְאוֹצְרוֹת. וְאוֹצְרָה עַל אוֹצְרוֹת שְׁלֹמִיָה הַכֶּהֱן וְצִדּוֹק הַסּוֹפֵר וּפְדָיָה מִן הַלְוִיִּם וְעַל יָדָם חָנָן בֶּן זְפוּר בֶּן מִתְּנִיָה כִּי נֶאֱמָנִים נִחְשָׁבוּ וְעַלֵּיהֶם לְחַלֵּק לְאַחֵיהֶם. זָכְרָה לִי אֱלֹהֵי עַל זֹאת וְאֶל תְּמַח חֲסָדֵי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּבַיִת אֱלֹהֵי וּבְמִשְׁמָרָיו.⁴³²

לפי המתואר, אלישיב הכהן ניצל את היעדרותו של נחמיה כדי לשנות את פני הדברים: הוא ביטל את ריכוז התרומות והמעשרות בערים, ותחת זאת צבר אותם תחת ידו בלשכה שכנה לעצמו. נחמיה, השב מבבל, גילה שלא רק הרגולציה השתנתה. למעשה, הלוויים כלל לא קיבלו את חלקם מידי של אלישיב, ובתגובה פרשו מהשירות הציבורי. מתוך הבנה שהפקידות הציבורית נחוצה, ובמאמץ למזער נזקים נחמיה הצליח, במאמץ ניכר, להחזיר את הלוויים לעבודתם. עם זאת, כנראה שלא היה בכוחו לבטל את הנוהג שהשתרש בינתיים, והעם הוסיף להביא את המעשר לאוצרות המקדש. כדי להשיב את הסדר על כנו הגה נחמיה פתרון חדש: מינוי נאמנים מטעם הלוויים, שיעברו לצד הכהנים ופקידי המלך ויבטיחו שחלקם של הלוויים אינו נגרע. הפסוק האחרון מבטא היטב את חששו של נחמיה שהשינוי

הרגולטורי עלול להיזקף לחובתו. ייתכן שסיבת הדבר היא ההבנה שהקשר האישי, המבוסס על נתינה ישירה מן החקלאי אל הלוי, הוא עורק החמצן של המודל. חששו של נחמיה לא התבדה והמודל הריכוזי אכן גבה מחיר כבד – הן מצד המערך הפקידותי שהסתאב ונדרש לטיהור, הן מצדו של הציבור, שבמשך הזמן חדל לשתף את עובדי המקדש ביבולים. עדות לכך ניתן למצוא בדבריו של הנביא מלאכי, שפעל בתקופה זו:

וַיֵּשֶׁב מִצְרָף וּמְטָרָה פֶּסֶף וְטָהַר אֶת בְּנֵי לְוִי...הִבְיֵאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וַיְהִי טָרֶף בְּבֵיתִי...⁴³³

המציאות המשתקפת בדברי הנביא עומדת, לכאורה, בניגוד גמור לכל מה שהיינו מצפים: בשלב שבו הנתינה הייתה חופשית ובלתי־מפוקחת, אנשים נתנו בשמחה וברוח לב,⁴³⁴ ואילו כשהופעלה הסדרה ברורה של הנתינה – אנשים נמנעו לתת. מדוע? להבנתי, הפעלת רגולציה מובילה תמיד לתגובת נגד של ניסיונות תכנון מס, שנועדו להפחית את חובת התשלום באמצעים שונים ומשונים.

בטווח הארוך, נראה שהמודל הריכוזי הוליד אנטגוניזם של ממש, וכנראה המשיך לקרטע עד סוף תקופת בית המקדש השני. בתקופה זו היו תשלומי המעשר נתונים למאבקי כוח שבהם השתתפו גם המלכים, אשר ביקשו לשלוח יד במשאב זה. העם, מצידו, ניסה להתנגד,⁴³⁵ כמסופר בתלמוד הירושלמי:

בראשונה היה מעשר נעשה לשלשה חלקים: שליש למכרי כהונה ולוייה, ושליש לאוצר, ושליש לעניים ולחבירים שהיו בירושלים... משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פטירה, היו נוטלין אותן בזרוע...⁴³⁶

במקביל, יוסף בן מתתיהו מדווח על צו רומאי שפקד לתת למלך הורקנוס ולבניו "את המעשרות ששילמו גם לאבותיהם" ובהמשך הוא

מתאר:⁴³⁷

חוסר הבושה והעזות תקף על הכוהנים הגדולים עד שההינו (העיזו) אפילו לשלוח עבדים לגרנות שיטלו את המעשרות, שהם נחלת כוהנים, ועלתה לכוהנים העניים לגווע ממחסור.⁴³⁸

היו לו עבדים רעים מאד, שהתחברו עם האנשים החצופים ביותר וסכבו על הגרנות ולקחו בכוח את מעשרות הכוהנים, ולא נמנעו מלהכות את אלה שלא נתנו. והכוהנים הגדולים נהגו בדומה למעשי עבדיו של זה... ואז קרה שאחדים מהכוהנים, שהתפרנסו לפנים ממעשרות, מתו מבלי אוכל.⁴³⁹

על רקע תיאורים נוספים בנוגע לשחיתות ולאלימות מצידם של הכוהנים⁴⁴⁰ ניתן להבין היטב את האמור בתוספתא, שבתקופה זו אנשים רבים הפסיקו להפריש את המעשרות.⁴⁴¹ נוהג זה מעורר בעיה הלכתית כפולה: החובה הממונית להעניק לכוהנים וללויים את מתנותיהם אינה מתבטלת גם כאשר הם אינם נוהגים כראוי; ובנוסף, קיים איסור לאכול מתבואה שלא הופרשו ממנה תרומות ומעשרות ("טָבֵל" בלשון חכמים).

כנראה, בשלב זה, נוכח חוסר ההזדהות עם הממסד והמיסים שנגבו למימון פעילותו, הופעלו תכנוני מס בחסותם של כללים הלכתיים. בתלמוד הבבלי הסבירו שהיו מי שחזרו לדין התורה המקורי, לפיו יכול המיועד למסחר פטור מתרומות ומעשרות:

מפני מה חרבו חנויות של בית הינו שלש שנים קודם ירושלים?
מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה. שהיו אומרין: "עשר תעשר
ואכלת" (דברים יד) – ולא מוכר; "תבואת זרעך" – ולא לוקח.⁴⁴²

כפי שהסברתי לעיל, למרות שפעילות מסחרית עומדת בניגוד לערך של הקשר האישי בין החקלאי לבין הלוי, חכמים הרחיבו את חיוב המעשר גם ליבול העומד למסחר מתוך שיקולי הוגנות. ואולם, בתקופה שבה הקשר הרצוי איננו מתקיים, ואולי גם ההוגנות נפגעה כשבעלי שררה שלחו ידם במעשר, נראה שהיו מי שראו לנכון לחזור

לדין התורה המקורי. בעיני חכמים, הנהגה זו הייתה קשורה באופן ישיר להתפרקות הסולידריות החברתית שהביאה לחורבנה של ירושלים.

דרך מקורית נוספת להתחמקות מחובת ההפרשה מתוארת במקום אחר:

ואמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר' אלעאי: בוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים. דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות, דרך חצרות, דרך קרפיפות, כדי לפטרן מן המעשר! דאמר ר' ינאי: אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, שנאמר: "בערתי הקדש מן הבית" (דברים כו)...⁴⁴³

הדורות האחרונים עשו תכנון מס. היות שלפי דרשת הפסוקים חובת תרומות ומעשרות חלה רק על מה שהוכנס הביתה בדלת הראשית, המתחמקים ניצלו דלתות צדדיות כדי להשיג פטור. קשה לדעת מה הגורם ומה התוצאה: האם שחיתות עובדי המקדש ופקידי הציבור הולידה את חוסר הרצון של העם לשלם, והובילה למציאת פרצות במבנה המיסוי ופטורים יצירתיים אחרים, או שמא רצונו של העם לחסוך ולהיפטר מתשלום הוא שגרם לעובדי הציבור להסלים את אמצעי הגבייה ולהשתמש בכוח. כך או כך, התוצאה הייתה עגומה: לנוכח הזנחת המערך הציבורי והפקידותי, שהוא צורך חיוני בכל חברה, הידרדרו הכלכלה והאומה ואיבדו מחוסנן.

ח. ברוח התקופה

ברצוני לעמת זה מול זה את המהלכים של חזקיה ונחמיה שתוארו לעיל. בשני המקרים ניסו את המודל המבוזר, אבל בסופו של דבר עברו למודל ריכוזי שהסדיר את תקציב מערך הפקידות על פי חלוקת

שכר שווינונית בין העובדים, וביטל את התמריצים שהיו חלק בלתי נפרד מהמודל המקורי. עם זאת, המהלך בימי נחמיה היה חזרה פחות מוצלחת על המהלך של חזקיה בבית המקדש הראשון ויש להבין מדוע. מסתבר, שהתאמה לרוח התקופה עושה את ההבדל בין מהלך אחראי ומוצלח, לבין כישלון בטווח הבינוני והארוך.

חזקיהו המלך חולל מהפכה. אחרי שנים רבות של פולחן אלילי על כל גבעה רמה ותחת כל עץ רענן, הוא החזיר את העם לאמונה באל אחד שאותו עובדים רק במקום אחד – בבית המקדש. כדי לעשות זאת, היה עליו לחולל שינוי מהותי לא רק בתפיסת העולם העקרונית אלא גם, ואפילו בעיקר, לעקור הרגלים שהשתרשו בפרקטיקה היום-יומית. עד ימיו, לכל אחד היה אליל מקומי בנגישות מקסימלית, שמולו הוא התייצב להקרבת קורבנות, לתפילות ולבקשות. יתרה מזו, האדם למעשה שלט באליל, כי הוא יצר אותו. הפולחן האלילי מבוסס על יצריו האנוכיים ביותר של האדם ונועד לשרתו. בניגוד לכך, חלק מהפרקטיקה של ההקרבה בבית המקדש, שבמסגרתה הכוהנים אוכלים את הקורבנות, היא לחשוב על האחר ולהעצים אותו. ביהדות האדם לומד להשתחרר מגבולות אישיותו ולהתחבר למה שאיננו הוא עצמו; בראש ובראשונה לא-ל הבלתי-נראה והבלתי-נשלט, ואחר כך גם לאנשים בסביבתו, שלהם הוא מעניק מיכוליו.

בעיני הציבור, חזקיהו הקשה את פרקטיקת הפולחן כשחייב את כולם לבוא לירושלים – מסע הדורש זמן, תכנון והשקעה כספית. כדי לאזן זאת, החליט חזקיהו ש"בשלב ההקמה", שמגמתו לשוב ולמצב את בית המקדש כמקום המרכזי והיחיד לעבודת האל, כל הקורבנות ממומנים מקופת המלך: "וּמִנֵּת הַמֶּלֶךְ מִן רְכוּשׁוֹ לְעֵלוֹת לְעֵלוֹת הַבֶּקֶר וְהָעֵרֶב וְהָעֵלוֹת לְשִׁבְתוֹת וְלִחְדָּשִׁים וְלִמְעֵדִים..."⁴⁴⁴. המלך, אם כן, משמש דוגמה לכל אחד מהעם כשהוא מקריב עבור כולם, והכול נועד כדי לבנות את המערכת ולייצב את הנורמה. בשלב זה, חזקיהו היה זקוק לאנשי מערכת רבים ככל הניתן, על מנת שהכול יתפקד באופן מושלם והציבור יתרשם וירצה לקחת חלק בפעילות הדתית המתחדשת. ההשקעה של חזקיהו השתלמה, והעם יצא בעצמו לבער את מוקדי העבודה הזרה בכל הממלכה, וכפי

שתיארתי לעיל, העם הסכים גם לתמוך בשמחה ובנדיבות במעריך פקידי המקדש ומשרתיו.

בהתאם לכך, בשלב ראשון חזקיהו ניסה לשמר את הרוח הטובה ולהנהיג מודל מבוזר, שבו האנשים עצמם מממנים את הכוהנים והלויים. במובן מסוים, התוצאות עלו על הציפיות: העם, שהתרשם מן הדוגמה האישית של המלך, המממן מכיסו את פעילות המקדש, הביא את התרומות והמעשרות לבית המקדש. אלא שכך נוצר מצב של ריכוז משאבים במקום אחד, מה שהוביל את חזקיהו למהלך מתבקש של הסדרת החלוקה בקרב מעריך הפקידות הרחב, שתמך בשינוי, מבלי לקחת לעצמו, יש לציין.

בתקופתו של נחמיה המצב היה שונה לחלוטין. בית המקדש נוסד בהתלהבות כמה שנים קודם לכן, והאנשים שעלו מבבל במטרה להקימו כבר היו מגויסים בלב ובנפש למשימה. לכן, נחמיה הנהיג בהתחלה מודל מבוזר במטרה למנוע ריכוז משאבים וכוח בידי קבוצה מסוימת. אלא שכאמור, בזמן היעדרותו, המצב נוצל על ידי הכוהנים, שהיוו קבוצת כוח ומינפו את המשימה הציבורית שהופקדה בידם לטובת קידום האינטרס האישי שלהם.

אם כן, קיימת אבחנה ברורה בין שלב ההקמה, שבו רוח התקופה היא התגייסות למען שינוי, והסדרה רק מתעלת נכון את המשאבים, לבין השלב שבו המערכת מתפקדת באופן שוטף. בשלב זה, קבוצות משתדלות לשמר את מעמדן ולהגדיל את חלקן בעוגה על חשבון שאר השותפים באמצעות ריכוז כוחות והפעלת לחצים (לדוגמה, שביתות של מורים, אחיות או נהגי משאיות). בשלב זה, ההסדרה והריכוזיות עומדים לרועץ.

מסתבר שהתורה הייתה מודעת לכך שמעריך פקידותי ריכוזי שהתבסס בתפקידו, וגורף לכיסו אחוזים מסוימים מכלל המשאבים העוברים תחת ידיו, לא ימהר להתבזר. מסיבה זו גובשה אסטרטגיה פנימית הכוללת תמריצים כספיים למניעת ריכוזיות יתר. כפי שנאמר לעיל, על מנת שהלוי יזכה לשכר הממוצע במשק, עליו לשכנע עשרה חקלאים להעניק דווקא לו את מעשרותיהם. אבל הלוי יכול להכפיל או אפילו לשלש את שכרו אם ישיג יותר אנשים שמעוניינים בקשר אתו

ומוכנים לממן את פעילותו. ברור לכולם שאם כל הלויים מתרכזים באזור אחד, תהיה ביניהם תחרות קשה על המעשרות של אותו אזור. כתוצאה, יש ללויים אינטרס ליצור קשרים ואפילו להתיישב במחוזות רחוקים, שבהם יוכלו להשיג יותר מעשרות ולהגדיל את שכרם. כלומר: הפתרון של התורה הוא יצירת תמריץ חיובי לפקידים להתבזר ולפעול בכל מקום ואתר, ובעצם "להמציא את עצמם מחדש" בכל פעם שבה הם מזהים ירידה בהכנסותיהם, ויפה שעה אחת קודם.

למעשה אפשר לראות בפסוק: "הַשְּׁמֶר לְךָ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלְוִי כֹּל יְמֵיךָ עַל אֲדָמְתְּךָ"⁴⁴⁵ תמצית של מודל התורה. האיסור לעזוב את הלוי משמעו שהישראלי והלוי חייבים להיות ביחסי גומלין לראות בעצמם שותפים העוזרים זה לזה, ולחברה כולה, לפעול בדרך הנכונה והטובה. אם לא תתגמלו את הלוי – הוא יעזוב את המקום, יעבור לעיר לויים במקום אחר או אולי יחפש תעסוקה בירושלים. תנועה המונית שכזו תביא לריכוז הפקידות, מה שיגרום להסתאבות המערכת ולהחלשת מבנה המדינה. התוצאה של איבוד מערכות פקידתיות וחינוכיות היא פגיעה בחוסן הלאומי. פגיעה בחוסן הלאומי אמורה להדאיג כל אזרח ואזרח והתורה מזהירה שהמצב עלול להידרדר עד שלא תישאר "על אֲדָמְתְּךָ"...

ט. ועד לחכמים

בהתאם למודל שהצגתי במאמר, המשנה בפרקי אבות⁴⁴⁶ אומרת: "יהי ביתך בית ועד לחכמים" וממשיכה לאיפיון נוסף של "ויהיו עניים בני ביתך". מכאן ניתן ללמוד שבאחריותו של כל אחד ואחד מאתנו להכניס לביתו את החכמים, מלמדי התורה והמחנכים, ולהיות קרובים לכל מי שזקוקים לעזרה. מדובר בחשבון הכנסות והוצאות השונה מהותית ממה שאנחנו מכירים היום.

המחנכים הם אנשי מקצוע המתחרים על ליבם של המעסיקים, בעלי הבתים בישראל. הם לא מאוגדים בגילדה שיכולה להשתיק את קול התורה בשביתה או בהתעקשות על תנאי העבודה. אדרבה,

שלא כבעלי אומנויות מקומיים, הזכאים להגנה מסוימת מפני תחרות הרסנית עם יצרנים הבאים מבחוץ, רבנים ומלמדים אינם זכאים לכך. התלמוד הבבלי נימק זאת באמצעות הכלל המפורסם "קנאת סופרים תרבה חכמה"⁴⁴⁷, כי ההבנה היא שהעוסקים במקצועות אלו הם משרתי ציבור במלוא מובן המילה.

בשיח הזכויות של ימינו, לוועד עובדי הוראה יש כוח לא רק להתמקח אלא גם להשבית את הלימודים. השביתה פוגעת בתפיסת הערכים הנצחיים שכל בית בישראל שותף להם, ומעבר לכך היא פוגעת במורים עצמם. במקום לראות בעצמם מחנכים האחראים להכשרתו של הדור הבא ולעתידה של האומה כולה, המורים השוכתים מוזילים את מעמדם עד להגדרה של "פועלי הוראה". המודל של התורה נועד למנוע אפשרות כזו באמצעות ביזור הלויים והפעלתם באמצעות תחרות. במודל של התורה, אם נוצר קשר אישי בין המלמדים והמחנכים לבין ההורים, סביר להניח שזכויותיהם של משרתי הציבור ישמרו; גם משום שקשה יותר לפגוע בחבר, ברע ובאה, וגם משום שקיים אינטרס משותף ששני הצדדים יהיו מרוצים. בהיעדר גורם מתווך, כמו משרד החינוך או ועדי העובדים בני זמננו, נפגשים שני הצדדים פנים אל פנים ורואים עין בעין את הקשיים, האתגרים וההשקעה משני הצדדים.

כפי שהדגמתי לאורך המאמר, בכל פעם שהכוהנים והלויים התאגדו במקום אחד לאורך זמן, המערכת השחיתה את עצמה. גם במצבים שבהם הריכוזיות נדרשה לטובת שיקום המערכת, כמו בימי חזקיהו או נחמיה, התוצאה הייתה דומה: בהיעדר תכנון מקדים של אסטרטגיית יציאה מהמודל הבעייתי, כמשך הזמן בעלי התפקידים ניצלו את הריכוזיות כמנוף לצבירת כוח ושררה והשחיתו את דרכם. גם בזמננו, לעתים מתעורר הצורך בהתאגדות וברגולציה, אבל אין להתעלם מהמחיר, ההולך ועולה ככל שהזמן עובר. כל תכנון ריכוזי צריך להיות מלווה באסטרטגיית יציאה שתיקבע מראש. אחרת, ועדים וארגונים שקמים ברגע מסוים יבקשו להנציח את כוחם ואת קרבתם לצלחת גם שהנסיבות אינן מצדיקות עוד את קיומם. פעמים רבות זה קורה בגלל אדם אופורטוניסט, המשתלט על ועד עוצמתי

ומלהיט את הרוחות לצרכים פוליטיים או לטובת רווחים שאינם משרתים את הציבור.

תופעת הגילדה הריכוזית מתחברת גם לרעה החולה של שירותי דת ריכוזיים, המנציחים את קיומם ומתגלגלים לא אחת לנפוטזיס. כבר בכרך השני בסדרה זו, כל אחד משה רבנו, הראיתי כיצד הנפוטזיס מונע את ההזדמנות לשילובם של אנשים מוכשרים ובהמשך גם הורס מוסדות ותיקים כמו הכהונה והמלוכה. הממסד הרבני שקם בעקבות החורבן התחיל את דרכו כמערכת מבוזרת, ולאורך רוב אלפיים השנים שעשינו בגולה הוסיף לתפקד בדרך זו. עם החזרה לארץ ישראל מארבע כנפות תבל נוצר הצורך לאחד מחדש את מגוון הקהילות ולצופף את השורות. הצורך היה כה קיומי, עד שהרבנות הראשית לישראל הוקמה עוד לפני המדינה והמשיכה למלא תפקיד חיוני במדינה הצעירה. שוב, כמו בתקופת חזקיהו, השיקום דרש ריכוז מאמצים ובניית חזית אחידה. אבל גם במקרה זה לא הייתה אסטרטגיית יציאה, ואט ואט מוסד הרבנות הראשית איבד מכבודו. בפתחו של העשור השלישי למאה העשרים ואחת אפשר לראות שגם הנפוטזיס חדר לרבנות, והביא אתו תופעות שליליות כמו קיטוב, ירידה ברמת המנהיגות ופיחות זוחל בהערכה הציבורית.

המציאות משתנה כל הזמן, ולכן גם הרלוונטיות של המוסדות הישנים מתערערת. בשעותיה היפות של הקמת המערכת קשה לשער שיבוא היום שבו יהיה נכון לפרקה, אבל עלינו ללמוד מהמסורת שלנו: בכל פעם שבה מעצבים הסדרה ממשלתית או אירגונית יש לוודא שאי שם בשמים חג לו לוויין, הבוחן האם כבר הגיע הזמן להפעלת אסטרטגיית יציאה, או לפחות לעריכת שינויים והתאמות. בעיניי, בעת כתיבת שורות אלו, הרבנות הראשית קרובה לנקודת האל-חזור. ייתכן שכבר מאוחר מדי להצילה. לאחר שאיכדה את אמונו של רוב העם היא הולכת ומתפרקת, בתהליך איטי, ורק בתקופה האחרונה החלה לעבור רפורמות שאולי יצילו משהו. אינני בוכה על המוסד, אלא על ההיצמדות אליו כמוסד בעל ערך מוחלט, מתוך דבקות בהחלטה שהתקבלה לפני מאה שנים. החלטה שגם אם הייתה נכונה ומתאימה לשעתה, חייבת לשוב ולהיבחן מחדש בחלוף השנים. במקום להישאר

מקובעים למצב הקיים, חסרי־יכולת להשתנות ולשנות, חובה למצוא את הדרך להתעצב מחדש לאור מקורות עתיקי־יומין ובהתאם לצו השעה.

למעשה, נפילתו של גוף והפיכתו ללא רלוונטי היא תגובה להופעתן והתעצמותן של אלטרנטיבות עדכניות. כיום, בזכות המהפכה הדיגיטלית, הביזור של הידע והנגשתו מעצימים את היכולות של כל אישה ואיש למצוא את התשובות הדרושות להם וגם להקים קהילה, פיזית או וירטואלית. לאט לאט אנשים מוצאים לעצמם מורים המדברים אל ליבם, כמו גם פתרונות לטקסים דתיים התואמים את טעמם, וזאת באופן מבוזר ובשירות עצמי. רבני קהילות, לדוגמה, הפסיקו לדבר רק אל בית הכנסת או השכונה שלהם, והם נותנים מענה לפניות מכל העולם בטלפון, בזום, באימייל או בווטסאפ. אני רואה בכך ברכה גדולה, כפי שציינתי בהקדמה לספר זה. לדעתי, אנחנו עדים להתהוותו של נדבך חדש בתהליך של "מְלָאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' בְּמַיִם לַיִם מְכֹסִים",⁴⁴⁸ וכל המוסדות הותיקים, אם חפצי חיים הם, צריכים להמציא את עצמם מחדש כדי להיות רלוונטיים בעולם הערכי־טכנולוגי שלנו.

משאבים טבעיים ומשאבי אנוש

התמודדות עם מדבר כלכלי

פרשת חוקת מספרת על מותם של מרים ואהרון ומבשרת גם את מיתתו של משה, שנגזר עליו להסתלק מן העולם מבלי להיכנס לארץ ישראל. כך, כמעט בבת אחת, יורד המסך על שלושת המנהיגים הדגולים, שהובילו את העם למעלה מארבעים שנה. השינוי החד ערב הכניסה לארץ מלמד על הצורך במנהיגות חדשה שתמודד עם המציאות העדכנית שבפתח. מסתבר שגם הפעם, הכול נע סביב האתגר הכלכלי.

א. שאלה של גיאוגרפיה

הפסוקים מצמידים את מותה של מרים לתלונותיהם של בני ישראל על מחסור במים:

וַיִּבְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מְדַבְּרִין בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקִדְשׁ וּתְמַת שֵׁם מְרִים וַתִּקְבֹּר שָׁם. וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקְהֲלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן. וַיָּרֶב הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר וְלוֹ גִּוְעַנּוּ בְּגֹעַ אַחֲנֹנוּ לִפְנֵי ה' . וְלֵמָּה הִבַּאתֶם אֶת קְהַל ה' אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לָמוֹת שָׁם אֲנַחְנוּ וּבְעִירָנוּ. וְלֵמָּה הֵעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָבִיא אֶתְנוּ אֶל הַמִּקְוִים הָרַע הַזֶּה לֹא מְקוֹם זֶרַע וַתֵּאנֶה וּגְפֹן וְרִמּוֹן וּמִיִּם אֵין לִישְׁתוֹת.⁴⁴⁹

המדרש, שהגיב לפסוקים אלה, נטע בתודעתו של היהודי הדתי את המושג "בארה של מרים", באר נסית ניידת, שבאה בזכות מרים וסיפקה את צורכיהם של בני ישראל במשך ארבעים שנות המדבר. בלשון התלמוד הירושלמי:

רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל, אלו הן: משה ואהרן ומרים. ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר וענן ומן. באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה. מתה מרים נסתלק הבאר, שנאמר: "ותמת שם מרים" וכתוב בתריה [אחרי כן] "ולא היה מים לעדה".⁴⁵⁰

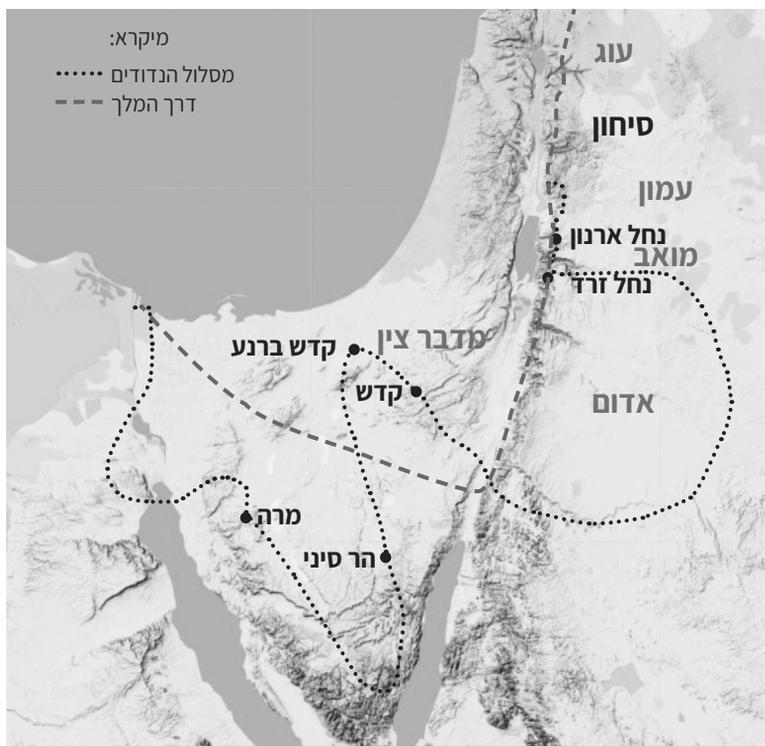
לדעתי, בשונה מהמדרש, יש לקרוא את הפסוקים כאן ובהמשך הפרשה על רקע נקודות הציון הגיאוגרפיות המוזכרות בהם. בדרך זו ניתן לחשוף את סיפור ההתמודדות עם מחסור במים, ובאופן רחב יותר, להבין כיצד ניתן להתמודד עם משברים כלכליים, גם מבלי להסתמך על ניסים.

מדבר צין וקדש, המוזכרים בתחילת הסיפור, אינם מקומות בלתי-מוכרים. מדבר צין היה האזור שממנו יצאו המרגלים ששלח משה לתור את הארץ, כשלושים ותשע שנים קודם לכן: "וַיֵּעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת הָאָרֶץ מִמִּדְבַּר צֵן עַד רֶחֶב לְבָא חֲמַת".⁴⁵¹ מדובר בשטח הנכלל בגבולותיה העתידיים של נחלת בני ישראל:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי אֲתֶם בָּאִים אֶל הָאָרֶץ כְּנָעַן זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּפְּלוּ לָכֶם בְּנַחֲלָה אָרֶץ כְּנָעַן לְגַבְלֹתֶיהָ. וְהָיָה לָכֶם פֶּאֶת נֶגֶב מִמִּדְבַּר צֵן עַל יְדֵי אֲדוֹם וְהָיָה לָכֶם גְּבוּל נֶגֶב מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח קִדְמָה. וְנֹסֵב לָכֶם הַגְּבוּל מִנֶּגֶב לְמַעַלָּה עֲקֹרְבִים וְעֵבֶר צְנָה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו מִנֶּגֶב לְקִדְשׁ בְּרִנְעַ וַיֵּצֵא חֲצֵר אֲדָר וְעֵבֶר עֲצֻמָּנָה. וְנֹסֵב הַגְּבוּל מֵעֲצֻמֹּן נַחֲלָה מִצְרִים וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו הַיָּמָה.⁴⁵²

וגם בספר יהושע, מדבר צין מצוין כגבולה הדרומי של ארץ ישראל:

וַיְהִי הַגּוֹרֵל לַמֶּטֶה בְּנֵי יִהוּדָה לְמִשְׁפַּחְתָּם אֶל גְּבוּל אֲדוּם מִדְּבַר צֵין נִגְבָּה מִקְצֵה תִימֹן. וַיְהִי לָהֶם גְּבוּל נִגְבַּי מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח מִן הַלְשָׁן הַפְּנֵה נִגְבָּה. וַיֵּצֵא אֶל מִנְּגִבַי לְמַעְלֵה עֲקָרָבַיִם וְעֵבֶר צִנָּה וְעֵלָה מִנְּגִבַי לְקֹדֶשׁ בְּרִנֵּעַ וְעֵבֶר חֲצָרוֹן וְעֵלָה אֲדָרָה וְנִסְכַּי הַקֶּרְקָעָה. וְעֵבֶר עֲצֻמוֹנָה וַיֵּצֵא נַחַל מִצְרַיִם וְהָיוּ תְּצִאוֹת הַגְּבוּל יַמָּה זֶה יִהְיֶה לָכֶם גְּבוּל נִגְבִּי.⁴⁵³

אם כן, בוודאי מדבר צין, ו"קדש" שבתוכו, נמצאים בתוך גבולות הארץ. המשמעות היא שמבחינה גיאוגרפית המשבר הקשה בעקבות המחסור במים התרחש בתוך ארץ ישראל המקראית או על גבולותיה,

וכנראה מעט פנימה מן הגבול העובר במדבר צין וקדש. בהתאם להבנה זו, מיתתה וקבורתה של מרים התרחשו, למעשה, בתוך גבולות הארץ – בקצה נחלת שבט יהודה.⁴⁵⁴

כעת ניתן להבין היטב את הסיפור: אנו נמצאים בתחילת שנת הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים. בשנה זו בני ישראל מובטחים להיכנס לארץ. ואכן, בחודש הראשון לשנת הארבעים, לאחר שכל יוצאי מצרים כבר מתו (מלבד משה ואהרן⁴⁵⁵), בני ישראל עומדים על סף הכניסה לארץ, ואפילו נכנסים מעט לתוך אזור הספר.

הם נכנסו לארץ בדרום וראו לפניהם את הנגב המדברי. הארץ המתגלה לעם איננה ארץ זבת חלב ודבש. הפסוק "לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ומים אין לשדות", מתאר מדבר צחיח – אין רימונים, אין גפנים, אין זרעים ובוודאי שאין מים. יש רק המשך של המדבר שבו נדרו בארבעים השנים האחרונות. בעיניהם, אם זו ארץ ישראל – אין כאן שום בשורה. האכזבה מנפצת את המיתוס שעליו גדל הדור הנוכחי, מיתוס של ארץ מלאה בפירות עסיסיים ומופלאים כמו שהביאו עימם המרגלים. לכן המינים המוזכרים פה: תאנה, גפן ורימון, הם בדיוק אותם המינים שהביאו המרגלים:

וַיָּבֹאוּ עַד נַחַל אֲשַׁפֵּל וַיִּכְרְתוּ מִשָּׁם זְמוּרָה וְאֲשַׁפּוּל עֲנָבִים אֶחָד
וַיִּשְׁאַהֲוּ בְּמוֹט בְּשָׁנִים וּמִן הָרְמֹנִים וּמִן הַתְּאֵנִים... וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ אֶל
מִשֶּׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וְאֵל כָּל עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מִדְּבַר פְּאָרֶן קְדֻשָּׁה
וַיִּשְׂיבוּ אוֹתָם דָּבָר וְאֵת כָּל הָעֵדָה וַיִּרְאוּם אֵת פְּרֵי הָאָרֶץ. וַיִּסְפְּרוּ
לוֹ וַיֹּאמְרוּ בָּאֲנֹו אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתֶּנּוּ וְגַם זָבַת חֶלֶב וְדָבֵשׁ
הוּא זֶה פְּרִיָּהּ.⁴⁵⁶

הדהוד פרשיית המרגלים, הן מבחינת האזור הגיאוגרפי והן מבחינת הפירות, מספר על גודל האכזבה של מי שציפה ארבעים שנה להגיע לארץ נושבת, פורייה ומשגשגת, וכעת רואה מסביבו רק חול וחול. כל אחד עלול לאבד את האמון כשהמציאות מתנפצת לו בפנים, והמיתוסים שעליהם גדל נראים לפתע מוגזמים ואפילו מופרכים.⁴⁵⁷

הרב אלחנן סמט⁴⁵⁸ שאל מדוע לא הוזכרו כאן שני המינים הנוספים שבהם השתבחה ארץ ישראל, התמר והזית, כמאמר הפסוק: "אַרְץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ".⁴⁵⁹ מסקנתו היא ששני מינים אלו נחשבו למותרות שאפשר לחיות בלעדיהם. לדעתי, היות שהוזכרו כאן הרימונים והתאנים, שגם הם אינם חיוניים לחיי האדם, דומני שההסבר הוא אחר: הזית גדל על מי גשמים ובאופן כללי איננו דורש הרבה מים,⁴⁶⁰ והתמר יונק ממי תהום. כל שאר המינים מצריכים נטיעה והשקיה רבה. בהתאם לכך, בני המדבר מצפים למצוא בארץ את הפירות העסיסיים, המהווים סמל לשפע מים. כביטוי לאכזבתם הרבה מהנוף הצחיח שראו מולם, הם לא הזכירו את הזית והתמר, אלא דווקא את הענבים, הרימונים והתאנים, המייצגים ארץ פורייה.

מתוך הבנת הרקע, אפשר להציע: לא אספקת המים בקדש נפגעה עם פטירתה של מרים, אלא האופק. מותה של מרים וקבורתה בתוך גבולות הארץ היו נעיצת יתד ראשונה בארץ המובטחת. כולם הבינו שהדור הקודם השלים את משימתו, וכעת הדור החדש צריך להמשיך הלאה – לתוך ארץ ישראל. זה השלב שבו אנשים מתחילים להביט לאופק, וכשכל מה שהם רואים לפניהם הוא רק עוד מדבר, הם מתחילים להתלונן על המקום חסר-המים וחסר-התקווה: "לְהִבִּיא אֶתְנֹוּ אֶל הַמָּקוֹם הָרָע הַזֶּה" – המקום שלו כל כך ציפו וייחלו. היה זה הניסיון הראשון שעמד בפני עם ישראל בכניסתו לארץ: משק מים מאתגר⁴⁶¹ בארץ השוכנת בין הים למדבר, ועל פניו נראה שמקורות המים הקיימים בשטחה אינם מספקים את צרכיה.

משה ואהרון שמעו את תלונת העם, נכנסו אל אהל מועד ונפלו על פניהם לפני ה'. לדעתי, הם באמת היו חסרי-אונים: עד כה הם מכרו "מניית חלום", ולפתע החל הציבור להטיל ספק בהתגשמות החלום והמנייה קרסה. בתגובה, ה' מצווה אותם לדבר אל הסלע ולהוציא ממנו מים, וכך להוכיח לעם שהמציאות שהם רואים בעיניהם איננה עומדת בסתירה לחלום. יש מים מתחת לפני השטח, והרבה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח אֶת הַמָּטָה וְהַקְהֵל אֶת הָעֵדָה אֹתָהּ וְאֶהְרֶן אֶחִידָה וְדַבַּרְתֶּם אֵל הַסֵּלַע לְעִינֵיהֶם וְנָתַן מִימִיו וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֵּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֶת בְּעִרְסָם. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַמָּטָה מִלִּפְנֵי ה' כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ. וַיַּקְהֵלוּ מֹשֶׁה וְאֶהְרֶן אֶת הַקְהֵל אֶל פְּנֵי הַסֵּלַע וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמְעוּ נָא הַמְרִים הַמֵּן הַסֵּלַע הַזֶּה נוֹצֵיא לָכֶם מַיִם. וַיִּרְם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע בְּמִטְהוֹ פַּעְמָיִם וַיֵּצְאוּ מַיִם רַבִּים וַתִּשְׁתַּה הָעֵדָה וּבְעִירָם.⁴⁶²

משה מְצוּה, לדבר אל הסלע, אך יחד עם זאת הוא מונחה גם לקחת איתו את המטה. נראה שבכך מבקש ה' ללמד את בני ישראל שפתרון בעיית המים בארץ ישראל כרוך בדיבור ובשיח. המטה הנסי – שהכה במשאבי הטבע המצריים והסב להם נזק רב, שהכה בים וחצה אותו לשניים, שהכה בסלע אחר בתחילת המסע לארץ ישראל וגם סייע במלחמת עמלק – לא אבד, הוא עדיין נמצא בידו של משה. הכוח קיים, אך משה אינו אמור לעשות בו שימוש נוסף. במקום זאת, הוא אמור לדבר, להשתמש בפיו, פעולה שאותה כל אדם יכול לעשות. יש כאן רמז לבאות: מי שיוציא מים מן הסלע בעקבות מילותיו של משה, הוא זה שיווריד מטר מן השמים כל אימת שהעם יפנה אליו בתפילה ודווקא, ולא בתלונה.⁴⁶³

מבלי להיכנס לשאלה הדתית והאמונית בנוגע לכוחה של התפילה לשנות את מערכות מזג האוויר, התפילה מבטאת אמונה בעתיד שונה, ובעזרת האֵל, גם טוב יותר. התפילה עשויה להתאים למי שמייחל לצאת מהמדבר, אבל היא איננה מתאימה למי שחי במדבר, כי אף אחד לא ישנה את המדבר. בספר שמות נאמר: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת הַמֶּן אֲרַבְעִים שָׁנָה עַד בָּאָם אֶל אֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת אֶת הַמֶּן אָכְלוּ עַד בָּאָם אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן".⁴⁶⁴ המשמעות ברורה: במדבר אוכלים אותו אוכל ארבעים שנה. רק המעבר לארץ נושבת, ארץ שניתן לבנות אותה ולפתחה, יוצר אופק לעתיד חדש ומגוון, הכולל את התקווה ל"זֶרַע וְתִאֲנָה וְגִפְנֵי וְרִמּוֹן". בהערה צדדית אוסיף, שהאינטנסיביות של מספר התפילות עשויה ללמד על מידת האמונה ביכולתה של המציאות להשתנות. עמים פאגניים וחברות אליליות המקיימים טקס שנתי להורדת הגשם

מאמינים בהזדמנות חד-פעמית לשינוי. ניתן להניח שמי שמקיים תפילה שבועית, ובוודאי כאלו המתפללים שלוש תפילות מדי יום, מעניקים משקל משמעותי הרבה יותר לאפשרות לשינוי. כלומר: באמצעות האפשרות לתפילה מתעצבות ומתעצמות התודעה והאמונה באפשרות לגלות משהו חדש, ולראות את הדברים לגמרי אחרת ממה שהם נראים באופן טבעי על פני השטח. כך, העתיד איננו מאיים, אלא הופך להיות לא-נודע הניתן לשינוי.⁴⁶⁵

מה ההבדל בין פרשת הכאת הצור בתחילת המסע, בדרך להר סיני,⁴⁶⁶ לבין המעשה המתואר בפרשה זו, שהתרחש אחרי שלושים ותשע שנים בקדש? לדעתי, ההבדל נעוץ בכך שהכאת הצור הקודמת אירעה במדבר ואילו המעשה שבו אנו דנים מתחולל בארץ ישראל. לשם קיום החיים במדבר הצחיח היה צורך בנס, כפי שמהלל משורר תהילים: "הַהִפְכִי הַצּוֹר אֲגַם מִיָּם חֶלְמִישׁ לְמַעַיְנוּ מֵיָם".⁴⁶⁷ משה הוא שהיכה בסלע, אבל השפע שנבע ממנו היה פלא גמור. באותה הזדמנות לא היה מוטיב של שותפות או פעולה אנושית. שם זו הייתה זריקת עידוד לקומץ נציגים, זקני ישראל, שזכו לראות את כוחו הנסי של האֵל ולהעביר הלאה את המסר המחזק: בהשגחת ה', אנו נוכל לקשיי המדבר ונגיע אל היעד. בקדש, כאשר העם כבר הגיע אל היעד, הגיע הזמן להסתכל לשמים, לייחל למטר ולחשוב על הדרכים המיטביות לאגירתו ולניצולו. כעת יש צורך בפעולה מצד כל ישראל ולכן הפעולה נעשית לעיני כולם, ולא רק לעיני הזקנים. הפעולה אמורה להיעשות באמצעות דיבור כדי ללמד שבאמונה, תפילה, בשמירת המצוות ורב שיח מעודד, מאחד ופורר הניתן אפילו להוציא מים מן הסלע.

בספר דברים, אחרי מסע של כמה חודשים נוספים (שבהמשך אתייחס אליו בהרחבה) משה הסביר את הדברים באופן מפורש יותר:

כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִבְּיַדְךָ אֵל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֵינַת וְתַהֲמַת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר. אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדִבְשׁ. אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכַּנְתָּ⁴⁶⁸ תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא

תַּחֲסֹר כָּל בְּהֵ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבֹנֶיהָ בְּרוּז וּמֵהֲרִיחָ תַּחֲצֹב נַחֲשֶׁת.
וְאֶכְלֶתָּ וּשְׂבַעְתָּ וּבִרְכַתְּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן
לְךָ.⁴⁶⁹

כִּי עֵינֵיכֶם הִרְאֵת אֵת כָּל מַעֲשֵׂה ה' הַגְּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה. וּשְׁמַרְתֶּם
אֵת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לְמַעַן תִּחְזְקוּ וּבִאֲתֶם
וּיְרַשְׁתֶּם אֵת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. וּלְמַעַן
תִּתְּרִיכוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְתֵּיכֶם לְתֵת לָהֶם
וּלְזֹרְעִים אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבָשׁ. כִּי הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתָה בָּא שָׁמָּה
לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יִצְאֲתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע
אֵת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרַגְלֶךָ כַּגֵּן הַיֶּרֶק. וְהָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבִקְעֹת לְמִטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתָּה מַיִם.
אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דִּרְשׁ אֲתָה תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מְרִשִׁית
הַשָּׂנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה.⁴⁷⁰

ארץ ישראל איננה כארץ מצרים. שם היה מקור מים תמידי – הנילוס, ואילו בישראל, הגשם יורד לפרקים. מקור מים מתמיד מקבע את החשיבה, כל שנה עושים אותו דבר, ומכאן קצרה הדרך לשעבוד, כי כשהכול קבוע – כל אחד נשאר במעמד שלו: מושלים, בעלי אחוזות ועבדים. הציפייה לגשם מעוררת את החשיבה שהשנה – הדברים יקרו אחרת. זה אולי פחות נוח, וגם יכול להיות מאתגר, אבל יש פה שחרור מהאתמול, מהקבוע. התמונה המייצגת של ארץ ישראל היא של אדם שמביט לשמים ומצפה שמשוהו יתרחש. הציפייה מחנכת למאמץ ומעניקה תקווה לשינוי. אבל לא רק לתפילותינו יש השפעה, אלא גם, ואולי אפילו בעיקר, למעשינו. הפסוקים מורים לחפש מעיינות, לשתף פעולה עם אחרים, לחפור בארות למציאת מי תהום וגם לפתח מכרות ברזל ונחושת.

לפני הפסוקים בספר דברים פרק יא, שהציגו את הניגוד בין האופק הכלכלי הדינמי של ישראל לבין המציאות הסטטית של מצרים, הפסוקים בפרק י התייחסו להברל הערכי שבין מצרים הנצלנית לבין ישראל המכילה, הנשענת על אחווה:

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מֵעַמְךָ כִּי אִם לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל דְרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וּלְעַבֵּד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. לְשָׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ. הֲזֵן לְה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ...הָאֵל הַגָּדֹל הַגָּבֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנָיִם וְלֹא יִקַּח שָׁחַד. עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה. וְאַהֲבַתֶּם אֶת הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם.⁴⁷¹

הציווי הוא ללכת בדרכי הא-ל. לא לשבת ולא לנוח. בייחוד יש לדאוג למי שבאמת זקוקים לשינוי, אלו שגורלם לא שפר עליהם. יש לאהוב את הגר, שכל מהותו היא שינוי. באופן טבעי, מי שמעמדו בחברה מבוסס, עלול להרגיש מאוים מהצטרפותם של זרים, הקוראים תיגר על אורחות החיים המקובעים. אבל התורה מצווה לאהוב את הגר. אהבת הגר, בעיניי, איננה רק סיוע ידידותי לשכן ששכר דירה בבניין ממול. האזכור של מצרים נועד להעלות למודעות שיוסף הביא ברכה למצרים דווקא בזכות היותו שונה ו"גר". השונות היא זו שאפשרה לו לראות את הדברים אחרת ולהציל את מצרים מכליה ברעב. המבוסס והמקובע חייבים להכיל בתוכם יסוד של דרייב לשינוי ולשיפור, אחרת, ישקעו כשהמציאות הנוכחית תתחלף. הפרחת השממה תלויה באופן מהותי באמונה שלנו שיש ביכולתנו לשנות את המצב ולחולל "ניסים".

ב. טעות בניווט

לכאורה, "סוף טוב הכול טוב", וגם הפעם אחרי שמשה הכה את הסלע (פעמיים) יצאו מים רבים, כולם שתו לרוויה ונס יגון ואנחה. ואולם, משום מה, ה' לא היה מרוצה:

וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה וְאֵל אֶהֱרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקָּהֶל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר

נָתַתִּי לָהֶם. הֲמָה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְרָשׁ
בָּם.⁴⁷²

הפסוקים משאירים את הקורא בעמימות יחסית בכל הנוגע לחטאם של משה ואהרון. מפרשים רבים עמלו להסביר במה חטאו, תוך הצבעה על הפער שבין הציווי (לדבר אל הסלע) לבין היישום (ההכאה בסלע),⁴⁷³ או על דקדוקי ניסוח שונים בפנייתו של משה לעם: "שָׁמְעוּ נָא הַמְּרִים הֵמָּן הַסֵּלַע הַזֶּה נּוֹצֵא לָכֶם מַיִם".⁴⁷⁴ מאידך, היה מי שהבין שהתורה בכוונה בחרה לכסות על העניין ואין טעם לנסות ולפרשו, וכך כתב שד"ל:

משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש... אשר על כן נמנעתי מהעמק החקירה בדבר זה, מיראה שמה יצא לי פירוש חדש ונמצאתי גם אני מוסיף עוון חדש על משה רבנו.⁴⁷⁵

לדעתי, אין כאן באמת חטא, וזו הסיבה לתחושת העמימות של מי שמחפשים חשבון פשוט של חטא ועונשו. זו גם הסיבה לכך שהפסוקים לא השתמשו בלשון של חטא, עבירה או עוון. בספר דברים נאמר שמשה לא נכנס לארץ ישראל כי "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם".⁴⁷⁶ רש"י פירש: "אתם גרמתם לי", אבל לדעתי יש לפרש את הפסוק כפשוטו ולהסביר שזה באמת היה לטובת העם שמשה לא ייכנס לארץ.⁴⁷⁷

לאורך המסע במדבר היה העם תלוי בניסים, ומשה לא אכזב, כאשר פעם אחר פעם השתמש במטה כבמקל קסמים והשיג את התוצאה הרצויה. בארץ, לעומת זאת, ינהגו כללים שונים. שם יהיה על בני ישראל להתאמץ. עם הכניסה לארץ, כשאתגר כינון המדינה בפתח, צריך העם להתבגר מאווירת התלונות ולהשתחרר – או אם נעז לומר: אפילו להיגמל – מההנהגה הניסית של משה, שנתן מענה כמעט אוטומטי לכל צורך. מה שנדרש בזמנו לשם הוצאת העם מעבדות לחרות, והיה חיוני ונכון לתקופת המדבר, פשוט אינו מתאים עוד

לעתידה של אומה האחראית לגורלה. ה', שסירב להפצרותו של משה, בעצם אמר לו שלטובת השלמת משימת חייו עליו להיעלם מהאופק.⁴⁷⁸

עם מותה של מרים, העם הבין שגם משה עתיד למות יום אחד, ולכן אי־אפשר לבנות מדינה על כוחותיו הניסיים. מסיבה זו, משה נדרש לדבר אל הסלע, כדי ללמד שבעידן החדש עליהם לדבר אחד עם השני ולמצוא פתרונות. הם כבר לא במדבר, אלא בגבול נחלתם. במקום תלונה אוטומטית על ההווה, עליהם לחשוב כיצד לכלכל את צעדיהם לעתיד, אילו תפילות הם רוצים לשאת ומהן ההשלכות של בחירה כזו או אחרת שיעשו.

אם כן, בפסוקים אין חטא, כי לא היה חטא. צו השעה, והצלחת המשימה הלאומית, דרשו את הסתלקותם של מנהיגי הדור הקודם. ברוח זו ניתן להבין גם את דברי ה': "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם". המילה "לְהַקְדִּישֵׁנִי" מזכירה את המיקום – קדש. דווקא בקדש, גבולה הצחיח של ארץ ישראל, היה צורך לקדש את ה' ואת הארץ בהוכחה שיש להאמין גם במה שלא רואים. דווקא שם היה צורך להראות שישנה תקווה לגילויים חדשים ולשיפור המצב, ושתפילה ודיבור הם המתכון לברכה ולהצלחה. משה, שבמשך למעלה מארבעים שנה חולל ניסים מעוררי השתאות באמצעות המטה, פשוט איננו 'האיש הנכון במקום הנכון' למשימה זו.

בהקשר זה, ניתן לפרש את שם המקום המרכזי בגיאוגרפיה של הסיפור, "קדש", המשמש גם כמילה מנחה לאורך פסוקיו:

וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מְדַבְּרֵי צָן בְּחֹדֶשׁ הָרֵאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקֹדֶשׁ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם. הִמָּה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדֹּשׁ בָּם. וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מַלְאָכִים מִקְדֹּשׁ אֶל מִלֶּךְ אֲדוֹם כִּה אֲמַר אַחִיד יִשְׂרָאֵל... וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ בְּקֹדֶשׁ עִיר קִצֵּה גְבוּלָךְ.⁴⁷⁹

בספר ויקרא נאמר: "קְדוֹשִׁים תִּהְיוּ כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם"⁴⁸⁰. השורש קד"ש מציין הפרדה; הבדלה; גבול. רש"י פירש את הציווי: "הווי פרושים מן העריות ומן העבירות", כלומר: לדבריו, "קדושה" מתפרשת כהתרחקות מן האסור ומן הרע, דברים שנמצאים מעבר לגבול. לדעתי, הפרשייה פה מתמקדת במשהו קצת אחר. גם כאן יש גבול אבל הפרשייה מעוניינת שאנשים ישתמשו בכוחותיהם להתמודדות עם אתגרים וליצירה בכל המרחב שהמותר והטוב מאפשרים.

לכאים מן המדבר, קדש נמצאת ממש מעבר לגבול של ארץ ישראל. בדומה לכך, השורש קד"ש מצביע פה על דבר מה המצוי קצת מעבר לגבול. ואדרבה, הוא איננו אסור, אלא כדי להשיגו יש להתאמץ ולצעוד צעד נוסף. ההיכל הקדוש של בית המקדש הוא מעבר למפתן הבית, וקודש הקודשים, המקום שאליו חוצה הכוהן הגדול רק פעם אחת בשנה, ביום הכיפורים, הוא צעד נוסף פנימה. מכיוון שאנחנו עוסקים בשאלת הגבול, אפשר להתייחס לקודש או לקודש הקודשים כמקומות שהכניסה אליהם מוגבלת. אבל לחילופין, אפשר לבחור להדגיש דווקא את העובדה שבתנאים מסוימים הדבר מותר, ואפילו רצוי.

בדומה לכך אפשר להבין את טקס הקידושין, הנערך במסגרת החתונה, לא כאוסר את האישה על אחרים, אלא כמייחד את בני הזוג זו לזו. יש כאן צעד שמאפשר חריגה מגבולות האני הפרטי וההתרחבות לשותפות עם אדם אחר, שעמו מכוננים תא משפחתי חדש. אע"ז ואומר שזו גם הכוונה של סוף הפסוק: "כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". האל מופיע פה לא כישות מופרדת לחלוטין, אלא כמי שנמצא רק קצת מעבר לגבול. כשם שבתחילת ספר בראשית האל פרץ את גבולות בדידותו וברא לו את האדם כשותף, כך האדם נדרש לעשות צעדים יצירתיים מעבר למה שכבר קיים. בלשון משורר תהילים, המתפעל מבריאת האדם ומהמנדט שניתן לו: "וַתַּחַסְרֵהוּ מֵעַט מְאֹד לְהִים וַיְכַבֵּד וַהֲדָר תַּעֲטֶרְהוּ. תִּמְשִׁלְהוּ בְּמַעֲשֵׂי יְדִיךָ כֹּל שִׁתָּה תַחַת רַגְלָיו"⁴⁸¹.

משה היה אמור לדבר אל הסלע, ובכך להעביר את העם מתודעת הנס, המגולמת במטה הקסם, אל תודעת האחריות האישית, המתבטאת בדיבור האנושי. יש כאן מעבר דק מהאומל אל המחר – מכל חוויות

המדבר אל כל הציפיות לעתיד.⁴⁸² לכן, התורה מאפיינת את הכישלון במילים: "יען לא האמנתם בי להקדישני"; כלומר: לא עשיתם את הצעד הנוסף. לא אפשרתם לאנשים להאמין שניתן לפרוץ את מסגרות הקיים, לחשוב ולעשות אחרת ובעיקר להעז לאמץ שיטות חדשות. בהתאם לכך, הפסוק החותם מסכם: "ויקדש בם", במשמעות שהם נשארו מחוץ לגבולות הארץ. על מי מדובר? האם "בם" הם משה ואהרון, או שמא בני ישראל? נראה לי שגם וגם. מיד אחרי הכישלון פה ה' ציווה לחזור למסע, להקיף את ארץ אדום בחיפוש אחר נקודת כניסה אחרת לארץ ישראל, בתקווה שילמדו משהו בדרך, ובהזדמנות הבאה הכול ייראה אחרת.

ג. תיקון לאחור

מיד לאחר שבני ישראל קיבלו מים רבים, ה' מצווה לעזוב את קדש, לפנות לדרום מזרח ולהתרחק מהארץ. היות שלא השכילו להבין שהעתיד הוא לא נחלה ומנוחה אלא משימה, הם פספסו את ההזדמנות וחזרו לתקופה נוספת של נדודים:

וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מְלָאכִים מִקִּדְשׁ אֶל מִלְךְ אֲדוֹם כִּי אָמַר אַחֲיָהּ
 יִשְׂרָאֵל אַתָּה יָדַעְתָּ אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצַאֲתָנוּ. וַיִּרְדּוּ אֲבֹתֵינוּ
 מִצְרַיִמָּה וַיָּשֻׁב בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים וַיִּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וְלֹאֲבֹתֵינוּ.
 וַנִּצְעַק אֵל ה' וַיִּשְׁמַע קוֹלֵנוּ וַיִּשְׁלַח מְלָאֲךָ וַיִּצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְהִנֵּה
 אֲנַחְנוּ בְּקִדְשׁ עֵיר קֶצֶה גְבוּלָךְ. נַעֲבְרָה נָא בְּאַרְצְךָ לֹא נַעֲבֹר
 בְּשָׂדֶה וּבְכַרְם וְלֹא נִשְׁתֶּה מִי בְּאֵר דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ גֵּלָךְ לֹא נִטֶּה יָמִין
 וּשְׂמֹאל עַד אֲשֶׁר נַעֲבֹר גְבוּלָךְ. וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲדוֹם לֹא תַעֲבֹר בִּי
 פֶּן בַּחֲרֹב אֵצֶא לְקִרְאָתְךָ.
 וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמַסְלָה נַעֲלֶה וְאִם מִיָּמֶיךָ נִשְׁתֶּה אֲנִי
 וּמִקְנֵי וְנַתַּתִּי מִכְרָם רַק אֵין דָּבָר בְּרַגְלֵי אַעֲבְרָה. וַיֹּאמֶר לֹא תַעֲבֹר
 וַיִּצֵּא אֲדוֹם לְקִרְאָתוֹ בְּעַם כָּבֵד וּבְיַד חֲזָקָה. וַיִּמָּאֵן אֲדוֹם נֹתֵן אֶת
 יִשְׂרָאֵל עֹבֵר בְּגִבְלוֹ וַיִּט יִשְׂרָאֵל מֵעֲלָיו.⁴⁸³

לא בכדי נושא המים שב לסדר היום. דרך המלך, שחיברה את מצרים עם צפון ארץ ישראל, עברה מאזור אילת צפונה לכיוון ים המלח דרך ארץ אדום. חלק זה של דרך המלך הוא האזור היבש ביותר בעבר הירדן, והוא מקבל את כמות המשקעים הזעומה ביותר. למעשה, ההיצמדות לדרך המלך תוך הבטחה "וְלֹא נִשְׁתָּה מִי בְּאֶרֶץ", איננה ריאלית בעליל. ייתכן שמושה אמר את הדברים בשפה שלו, מתוך אמונה בכוחו לספק מים בכל מקום, אך דבריו לא התקבלו על דעתם של האדומיים, שלא התחשבו בניסים. מבחינתם, ההיסטוריה הניסית המפורסמת של בני ישראל אינה מהווה ערובה מספקת לעתיד. בני ישראל אומנם הראו ביצועים מוכחים (track record) של צליחת המדבר, מה שאומר שהם יודעים לאתר מים ולשרוד, אך האדומיים חששו שעם כניסתם לארץ אדום משהו עלול להשתבש.

משה, שהבין שהמסע הנוסף נועד לחנך את העם למשימותיה של ארץ ישראל, ביקש לחצות את ארץ אדום הצחיחה כי הוא היה מעוניין להוכיח שהמים אינם "מוגשים חינם", אלא תלויים בקיום מצוות ה' ובתפילה אליו. בעצם, משה רכנו תר אחר הזדמנות לתקן את מעשיו במי מריבה, ולכן הבטיח מראש: "וְלֹא נִשְׁתָּה מִי בְּאֶרֶץ". אבל גם הוא לא שיער מה צריך לעשות, ולכן נתקל בסירוב מוחלט מצד אדום. בנקודה זו חל מפנה משמעותי בעלילה. בני ישראל, ולא משה(!), פנו אל אדום פעם נוספת, והפעם בניסוח ריאלי הרבה יותר, ללא כל אזכור של נסי יציאת מצרים: "וְאִם מִיְמֶיךָ נִשְׁתָּה אֲנִי וּמִקְנֵי וְנַתְתִּי מִכֶּרֶם".

אומנם, אדום עמדו בסירובם, אבל מבחינת עם ישראל יש כאן שינוי משמעותי, ואפילו מהפך תודעתי. ראשית, הם פעלו בעצמם, ולא הסתמכו על משה, שזה עתה הובהר שכהונתו קרובה לסופה. שנית, הם הביעו תודעה הרבה יותר ריאלית – אנו נזדקק למים ונשלם עבורם. שלישית, הם השתמשו במלה "מִכֶּרֶם", שהוראתה דרימשמעותית: היא מבטאת את מחירם של המים, אך גם את ההכרה במאמץ הכרוך בכרייתם מתוך אדמת האזור הצחיחה. בעוד משה המשיך לחשוב בקטגוריות של אידיאלים וניסים, העם כבר הבין

שהאתגר העומד בפניו מצריך גישה פרקטית. בהמשך הסיפור נראה שבמהלך המסע להקיף את ארץ אדום עם ישראל ניסה לבחון איך האדומיים בנו התיישבות, שדות וכרמים בארץ מדברית.

ד. שירת הבאר

בדרכם להקיף את ארץ אדום ממזרח פנו בני ישראל להר ההר, שם מת אהרון. בהמשך המסע מתוארים בזה אחר זה שלושה אירועים הקשורים לאספקת מים:

וַיִּסְעוּ מֵהַר הַהָר דְּרֹךְ יָם סוּף לְסַבֵּב אֶת אֶרֶץ אֲדוּם וַתִּקְצַר
נֶפֶשׁ הָעָם בְּדֶרֶךְ. וַיְדַבֵּר הָעָם בְּאֵלֵהֶם וּבַמֶּשֶׁה לְמָה הֶעֱלִיתָנוּ
מִמִּצְרַיִם לָמוֹת בְּמִדְבָּר כִּי אֵין לָחֶם וְאֵין מַיִם וּנְפָשֵׁנוּ קָצָה בְּלֶחֶם
הַקֶּלֶקֶל. וַיִּשְׁלַח ה' בְּעַם אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים וַיִּנְשָׁכוּ אֶת הָעָם
וַיָּמָת עִם רַב מִיִּשְׂרָאֵל. וַיָּבֵא הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ חֲטָאנוּ כִּי
דִבַּרְנוּ כַּה' וְכַךְ הַתְּפַלֵּל אֵל ה' וַיִּסַּר מֵעֲלֵינוּ אֶת הַנְּחָשׁ וַיִּתְּפַלֵּל
מֹשֶׁה בְּעַד הָעָם. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲשֵׂה לָךְ שָׂרָף וְשִׂים אֹתוֹ
עַל גֹּס וְהָיָה כָּל הַנְּשׂוּף וְרָאָה אֹתוֹ וַחֲיִי. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה נַחֲשׁ נַחֲשֵׁת
וַיִּשְׁמְהוּ עַל הַגֹּס וְהָיָה אִם נָשָׁף הַנְּחָשׁ אֶת אִישׁ וְהִבִּיט אֶל נַחֲשֵׁת
הַנְּחֻשֵׁת וַחֲיִי.

וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּחֲנוּ בְּאֵבֶת. וַיִּסְעוּ מֵאֵבֶת וַיַּחֲנוּ בְּעֵי
הָעֵבְרִים בְּמִדְבַּר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מוֹאָב מִמִּזְרַח הַשָּׁמֶשׁ. מִשָּׁם
נָסְעוּ וַיַּחֲנוּ בְּנַחַל זָרַד. מִשָּׁם נָסְעוּ וַיַּחֲנוּ מֵעֵבֶר אֲרֻנוֹן אֲשֶׁר
בְּמִדְבַּר הַיַּצָּא מִגְּבוּל הָאֱמֹרִי כִּי אֲרֻנוֹן גְּבוּל מוֹאָב בֵּין מוֹאָב
וּבֵין הָאֱמֹרִי. עַל כֵּן יֹאמֶר בְּסֵפֶר מִלְחַמַת ה' אֶת וְהִב בְּסוּפָהּ
וְאֶת הַנְּחָלִים אֲרֻנוֹן. וְאֲשֶׁד הַנְּחָלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עַר וְנִשְׁעַן
לְגְבוּל מוֹאָב.

וּמִשָּׁם בָּאָרָה הוּא הַבְּאֵר אֲשֶׁר אָמַר ה' לְמֹשֶׁה אֶסֶף אֶת הָעָם
וְאֶתְנָה לָהֶם מַיִם. אַז יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלַי בְּאֵר
עֵנּוּ לָהּ. בְּאֵר חֲפְרוּהָ שְׂרִים כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם בְּמַחְקָק בְּמִשְׁעֲנַתָּם

וּמְדַבֵּר מִתְנָה. וּמִמִּתְנָה נִחְלִיאֵל וּמִנִּחְלִיאֵל בָּמוֹת. וּמִבְּמוֹת
הִגִּיאַ אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה מוֹאָב רֹאשׁ הַפְּסָגָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְשִׁימֹן.⁴⁸⁴

את האירוע הראשון אפשר לראות כעוד תלונה ברצף התלונות על מחסור במים ובאוכל, המוביל אל הטרוניה הנושנה של "למה יצאנו ממצרים". אולם עיון נוסף יגלה במקרה זה ניואנסים ייחודיים. בולט שבפעם הזו ה' לא נענה לבקשה ולא סיפק את החסר, בשונה ממה שעשה בעבר עם המן, עם השלו ובכל אירועי המים השונים. הפעם ה' הכה בעם, הכריח אותם להודות בטעותם ולבקש תפילה ורפואה. לכן, לדעתי, מדובר בתופעה שונה המתחברת לאירועים שתוארו עד כה.

כבר בתחילת הסיפור ניתן לראות שהבעיה איננה נעוצה במחסור קונקרטי, אלא בתחושת העם: "וַתִּקְצַר נַפְשׁ הָעָם בַּדֶּרֶךְ". אם לא היה מחסור אמיתי, מה הייתה הבעיה? נראה שבני ישראל, שנאלצו לסגת משטחה של ארץ ישראל ולשוב לנוע במדבר, ראו את השדות והכרמים הפורחים בארץ השממה האדומית והבינו את הטעות שעשו בקדש. כל מה שרצו לעשות כעת הוא להשיב את הגלגל לאחור. זו הסיבה לקוצר הרוח שחשו, כמו גם למאיסה "בַּלְחָם הַקָּלָל". אכן, יש לחם, אפשר לשרוד במדבר, אבל אנחנו רוצים משהו אחר – התיישבות משלנו.

ההתפכחות מבורכת, אבל המסע עוד לא הושלם. בני ישראל עדיין לא הפנימו לגמרי את גודל האחריות המוטלת עליהם. אפשר לראות זאת מהאופן שבו הם בקשו להתמודד עם המגפה שפגעה בהם: כשלקח מי מריבה בזיכרונם, הם ניגשו אל משה ובקשו ממנו שיתפלל. מה שבאמת היה עליהם לעשות, הוא להבין שהכוח נמצא בידיהם ולהתפלל בעצמם. כתגובה, הורה ה' למשה לערב אותם באופן פעיל ברפואה: משה, שכבר זנח את המטה, נדרש להכין נחש נחושת, אבל בכך לא די; בני ישראל נדרשו להביט אליו כדי להתרפא. "וְהָיָה אִם נָשָׁךְ הַנָּחַשׁ אֶת אִישׁ וְהָבִיט אֶל נָחַשׁ הַנְּחֻשֶׁת וְחָי" – משמע: מי שלא הביט בעצמו אל נחש הנחושת, לא שרד. בלשון המשנה: "וכי נחש ממית, או נחש מחיה? אלא, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה

ומשעבדין את ליבם לאביהן שבשמים, היו מתרפאים; ואם לאו, היו נימוקים".⁴⁸⁵

על מנת לפענח את אירוע המים השני בסדרה: "אֶת וְהָב בְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אֲרָנוֹן. וְאֲשֶׁר הַנְּחָלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עָר וְנִשְׁעַן לְגִבּוֹל מוֹאָב", כדאי שנשים לב לתיארוך הפרשה. אהרון הכהן מת בראש חודש אב.⁴⁸⁶ בני ישראל ככו אותו שלושים יום, עד ראש חודש אלול, והמשיכו במסע בתחילת הסתיו. הם עברו את נחל זרד, שכנראה היה יבש יחסית בתקופת זו של השנה, והגיעו לנחל ארנון בתחילת החורף.⁴⁸⁷ למעשה, אחרי ארבעים שנה במדבר הצחיח, הם פגשו לראשונה בסופת גשמים הממלאת את הנחלים במים ושתו לרוויה.⁴⁸⁸ אשד הנחלים הוסיף לזרום ולמלא את המאגרים. בלי מאמץ פיזי זכו בני ישראל למי גשמים המאפיינים את ארץ ישראל, אלא שהמים הללו לא היו שייכים להם. הנחל והמפל "אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עָר וְנִשְׁעַן לְגִבּוֹל מוֹאָב" היו "מים טריטוריאליים" של עמים אחרים. לדוגמה, חלוקת המים בין מדינות לאורכו של אפיק הנילוס מהווה מוקד למחלוקות, ואפילו למלחמות.⁴⁸⁹ בני ישראל למדו שחשוב להשיג משאבים, וגם חשוב לעשות זאת בדרך ישרה והוגנת. לכן מגיעים לאירוע המים הבא: חפירת הבאר.

לאחר שעם ישראל הקיף את כל ארץ אדום, והשקיף מבחוץ על הדרכים שבהן ניתן להצמיח כרמים ושדות בארץ צחיחה באמצעות בארות, הוא שב וקרב אל גבולות הארץ. בפעם הזו המחסור נצבע בגוונים שונים לחלוטין:

וּמִשֶׁם בְּאֵרָה הוּא הַבְּאֵר אֲשֶׁר אָמַר ה' לְמֹשֶׁה אֶסֶף אֶת הָעָם וְאֶתְנָה לָהֶם מַיִם. אִזְ יִשְׁרִי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת:
עָלִי בְּאֵר עֲנּוּ לָהּ.
בְּאֵר חֲפְרוּהָ שָׂרִים
כְּרוּהָ גְדִיבֵי הָעָם
בְּמַחֲקָק בְּמִשְׁעֲנֵתָם
וּמִמְדָּבָר מִתְנָה

מדוע הפעם שרים? מה השמחה הגדולה? כנראה, הפעם ה' עזר למשה לסמן את המיקום של הבאר, אבל עם ישראל התגייס לפרויקט וכרה אותה בעצמו. המילים "אָז יִשֶׁר" מזכירות את נס קריעת ים סוף, שהיה אולי הנס הגדול ביותר בהיסטוריה. שם נאמר: "אָז יִשֶׁר מִשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְה'", ואילו כאן נאמר: "אָז יִשֶׁר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת". ההבדל בולט: הן כריית הבאר והן שירתה מותירות את משה מחוץ לתמונה.⁴⁹⁰ הפרויקט הזה לא התנהל בשיטה שלו ולא הונהג על ידו, אלא על ידי השרים העתידים להחליף אותו בהנהגת העם. לקראת הכניסה לארץ עם ישראל הבין שצריך לשלב כוחות, והשרים, המנהיגים את הציבור, שיתפו פעולה עם נדיבי העם, המתנדבים בשטח, או גם, מי שתרום מהונו לקידום האינטרס הציבורי. גם הרשות המחוקקת שיתפה פעולה, ואולי אף הנחתה איך ראוי ונכון לחלק את המשאב הטבעי שפותח. הפעם היו המים בבעלותם של בני ישראל, וערכי האחוזה, שעליהם הרחיב ספר ויקרא, סוף סוף תומכים בתשואה הכלכלית – בסטרטאפ הראשון בהיסטוריה של ישראל כעם. אכן, שמחה גדולה והתרגשות רבתי. עם ישראל הוכיח שהוא מוכן לאתגרים הכלכליים וחברתיים שנכוננו לו לא הרחק משם – כאן, בישראל, ארץ שאבות אבותיו, אברהם ויצחק, חפרו בה בארות מאות שנים לפניו.⁴⁹¹ כעת הכול מבינים שבאמצעות הדיבור ניתן לכונן שיתופי פעולה שידבירו את המדבר ויפריחו את הארץ. הדיבור והשירה הפעם שייכים לכולם.

סדרת החינוך לעם הסתיימה באקורד חיובי: הכנה למשק המים בארץ ישראל, הדורש מאמץ משולב של כל העם עם ברכת שמים. בסופו של דבר גם משה, וכביכול אפילו ה', לומדים לקח: לא להכניס את העם לארץ דרך המדבר הצחיח, וגם לא בדרך המלך שאין בה מקורות מים טבעיים. הכניסה אל הארץ, כפי שהיא מתוארת בספר יהושע, נעשית על ידי חציית נהר הירדן הגואה בתקופת האביב. כך מקבעים בתודעה את השילוב הדרוש בין האמונה בה' למעשה האדם: ה' אומנם שולט בזרימה, אך בני ישראל נדרשים להניח את כפות רגליהם במים ולעשות צעד בכיוון הנכון.⁴⁹²

וְהָיָה כְּנֹחַ כְּפֹת רְגְלֵי הַכְּהֻנִים נְשָׂאֵי אֲרוֹן ה' אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ
 בְּמֵי הַיַּרְדֵּן מִי הַיַּרְדֵּן יִכְרֹתוּן הַמַּיִם הַיַּרְדִּים מִלְמַעְלָה וַיַּעֲמְדוּ נָד
 אַחַד. וַיְהִי בְּנִסְעַ הָעָם⁴⁹³ מֵאֶהְלִיָּהֶם לְעֵבֶר אֶת הַיַּרְדֵּן וְהַכְּהֻנִים
 נְשָׂאֵי הָאֲרוֹן הַכְּרִית לִפְנֵי הָעָם. וַיִּכְבֹּא נְשָׂאֵי הָאֲרוֹן עַד הַיַּרְדֵּן
 וְרַגְלֵי הַכְּהֻנִים נְשָׂאֵי הָאֲרוֹן נִטְבְּלוּ בַקֶּצֶה הַמַּיִם וְהַיַּרְדֵּן מָלֵא עַל
 כָּל גְּדוּתוֹ כֹּל יְמֵי קִצִּיר. וַיַּעֲמְדוּ הַמַּיִם הַיַּרְדִּים מִלְמַעְלָה קָמוּ נָד
 אַחַד הֶרְחַק מֵאֵד... וַיַּעֲמְדוּ הַכְּהֻנִים נְשָׂאֵי הָאֲרוֹן בְּרִית ה' בַּחֲרֻבָּה
 בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן הֵכֵן וְכָל יִשְׂרָאֵל עֹבְרִים בַּחֲרֻבָּה עַד אֲשֶׁר תָּמוּ כָּל
 הַגּוֹי לְעֵבֶר אֶת הַיַּרְדֵּן.⁴⁹⁴

בהקדמה לספר דיברנו רבות על העתיד הנפלא והטוב. הרעיון הוא שהעתיד, כמו האופק, תמיד מתרחק. בני ישראל חשבו שהעתיד שלהם, או של ילדיהם, טמון בהגעה לארץ ישראל. או אז, חשבו לעצמם, הם יזכו למנוחה ולנחלה. פתאום מתברר שכשמגיעים לארץ ישראל יש אופק חדש. המסע לא נגמר, והוא בעצם לעולם לא ייגמר. תמיד נידרש להתקדמות נוספת ולמאמץ נוסף. הרצון לשפר, הכרוך במאמץ ובאתגר,⁴⁹⁵ הוא חלק מהדנ"א של הסטארטאפ ניישן – עם שהוא סטארטאפ נצחי. אפשר היה לחשוב שהסיבה לכך שאנחנו מחזיקים בצבא מתקדם טכנולוגית הן המלחמות הנכפות עלינו, המאלצות אותנו לשמור על יתרון מול האויב. אך האמת היא, שגם אם יימצא פתרון של שלום, המתח, הגיבוש והשאיפה לקדמה טבועים באופיינו. אנו חותרים תמיד לשפר את עמדתנו, למתוח את גבולות האפשר, ואיננו מבקשים לנוח תחת גפן ותחת תאנה או על זרי הרפנה.

ה. התפלה ותפילה

הסברתי לעיל על המעבר מ"שיטת המטה" לשיטה של דיבור, תפילה ויצירה. אכן, בתחילת המסע, בזכות "טיפ" שקיבל מה', משה הפך מים מרים למים ראויים לשתייה באמצעות עץ,⁴⁹⁶ ובהמשך אף הוציא מים מן הסלע בעזרת המטה. לפי התלמוד הירושלמי, בזכות

מרים ליוותה באר מים ניסית את בני ישראל במסעיהם. כל אלו אכן הביאו תועלת רבה, אך מדובר ב"טכנולוגיות" מופלאות הזמינות רק ליחידי סגולה. הַתְּפִלָּה, לעומת זאת, היא טכנולוגיה שפיתח האדם בעולמו של הא-ל, ושניתן להפעילה בהיקפים נרחבים. מימושה, ממש כמו פרויקט הבאר, דורש שיתוף פעולה של אנשים רבים ורשויות ממשלתיות, בנוסח "בְּאֵר חֲפְרוּתָ שְׂרָיִם כְּרוּתָ נְדִיבֵי הָעָם" וגם "בְּמַחְקָק בְּמִשְׁעָנְתָם". זו המסקנה שאליה מגיעים כולם אחרי ארבעים שנה.

בסוף שנת 2015, ישראל חצתה את רף ה-50% של מים מותפלים וממוחזרים. המשמעות היא שמשק המים, שהיה תלוי בגשמי ברכה, תפילה וכריית בארות, השתנה לחלוטין. ההיסטוריה חוזרת: לפני אלפי שנים, בעקבות עימות עם ממלכת אדום, הבינו בני ישראל שהחיים בארץ ישראל מחייבים מאמץ אנושי משמעותי. בשנת 2001, בעקבות המשבר עם טורקיה, הגיעה מדינת ישראל לתובנה דומה. נדיבי העם – מדיניות הממשלה בעשור הראשון של המאה ה-21 – מבטאת היטב את האחריות שלנו לגורלנו. כך כל התפילות לאורך הדורות נענו, ומדינת ישראל עברה להפקת מי שתייה בזכות מאמץ אנושי וטכנולוגי.⁴⁹⁷ המים הוא המצרף הבסיסי ביותר לקיום האנושי, ולקיום החיים בכלל. כשם שמאמץ אנושי הנגיש מים, הוא נדרש להנגשת כל משאבי הטבע ושיפורם לטובת המדינה והאנושות.

יוצא מן הכלל

ראשי הממסד – נהייה ונהי

ב־19 בינואר 2022, ערב ירידת ספר זה לדפוס, העבירה מליאת הכנסת את חוק ההחמרה בענישה לפשיעה חקלאית. ברוב של 41 נגד 5 החליטה כנסת ישראל, סוף סוף, לנקוט יד קשה על מנת למגר שלל תופעות: הצתת שדות, חיתוכי גדרות, הכנסת עדרים לשטחי מרעה של אחרים וגזלה של תוצרת חקלאית. לצערנו, כל אלו הפכו לשגרת חיים שאיימה על פרנסתם, ואף על חייהם, של מאות חקלאים בעשרות השנים האחרונות. המשטרה, בקושי ניסתה לפעול כנגד הנגע. החקלאים, מצידם, הרימו ידיים. ברוב מוחלט של המקרים אפילו לא הוגשה תלונה כנגד הטרור החקלאי. עד שיום אחד ליואל זילברמן נמאס.

יואל הוא נצר למשפחת חקלאים מהיישוב ציפורי. אביו, חיים, חקלאי ותיק, סבל מהטרדות, מכות ופשיעה באופן רציף, עד שהתייאש ועמד להפקיר את המשק שלו. יואל, החליט לעשות מעשה. הוא לקח אתו כמה ספרים, שק שינה, דליי מים, אוהל ודגל, ותפס עמדה על גבעת סנדרו המשקיפה על המשק. אני זוכר את הפעם הראשונה שבה פגשתי את יואל שם, על הגבעה. המקלחות היו פחון רעוע, שרידי מדורת החימום של ליל אמש עדיין רחשו ודגל ישראל התנוסס גבוה בראש התורן המאולתר.

עם הזמן הגיעו לראש הגבעה חקלאים נוספים עם סיפורים דומים של הטרדה, פלישות וגניבות. הגיעו גם נשים שהוטדרו, ורעיות שפשוט

רצו שבעליהן יחזרו הביתה ויכלו עם המשפחה, במקום להקדיש את לילותיהם למשימות של שמירה בלתי־נגמרת. היקף התופעה ואוזלת ידו של הממסד התגלו במלוא הכלימה.

ממעשה אחד של אדם אחד נחוש נוצר 'השומר החדש'. נכון לעכשיו, ארגון המתנדבים הגדול ביותר במדינת ישראל. הפעילות כארגון מחברת בני נוער וגמלאים למורשתם, לאדמתם, ובעיקר לאחיהם ולאחיותיהם. יואל הפחית את רמת הפשיעה החקלאית בעשר אצבעותיו, והמשיך במקביל אל היעד הבא. השמירה על האדמות ועל החקלאים התרחבה לעבודת התנדבותית שסייעה למשקים השונים, וכך נוצרה תנועה של ערבות הדדית, ברית שלום, שתוכנה צרוב בביטוי קצר המודפס על חולצות המתנדבים: "שומר אחי". מעשה של אדם אחד, ששוחה נגד הזרם, עשוי לחולל ברית שלום ושלווה ולהרים תרומה של ממש לפרנסתם של חקלאי ישראל.⁴⁹⁸

א. מבוכה רבתי

הפסוקים בסוף פרשת בלק מתארים רצף של אירועים קשים. אחרי הסיפור המרומם והמבטיח של ברכת בלעם לעם ישראל: "הֲנָ עַם לְבָרָד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב",⁴⁹⁹ וגם: "מָה טָבוּ אֲהַלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל",⁵⁰⁰ לא היינו מצפים שכך יקרה. לא אז ולא בכלל. ואף על פי כן, כך היה:

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים וַיַּחַל הָעָם לְזַנּוֹת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב.
וַתִּקְרְאוּן לָעָם לְזֹבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֹּאכְלֵם הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֱלֹהֵיהֶן.
וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר וַיַּחַר אֵף ה' בְּיִשְׂרָאֵל.
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח אֶת כָּל רְאֵשֵׁי הָעָם וְהוֹקַע אוֹתָם לְה' נֶגֶד
הַשָּׁמַיִם וַיָּשֶׁב חֲרוֹן אַף ה' מִיִּשְׂרָאֵל.
וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל שַׁפְטֵי יִשְׂרָאֵל הֲרֵגוּ אִישׁ אֶנְשֵׁי הַנְּצַמְדִים לְבַעַל
פְּעוֹר.
וַהֲנֵה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב אֶל אַחִיו אֶת הַמְדִינִית לְעֵינָי

מִשָּׁה וּלְעֵינַי כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִמָּה בָכִים פָּתַח אֶהֱל מוֹעֵד.
וַיֵּרָא פִּינְחָס בֶּן אֱלֵעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וַיָּקָם מִתּוֹךְ הָעֵדָה וַיִּקַּח
רֶמֶח בְּיָדוֹ. וַיָּבֵא אַחֵר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הַקֶּבֶה וַיִּדְקֹר אֶת שְׁנֵיהֶם
אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאִשָּׁה אֶל קֶבֶתָהּ וַתַּעֲצֹר הַמַּגֵּפָה מֵעַל בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל. וַיְהִיו הַמֵּתִים בַּמַּגֵּפָה אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף.⁵⁰¹

מאידך, האמת חייבת להיאמר: התרעות מפני התרחשות מעין זו, ואפילו איומים, כבר נאמרו הרבה מראש. בספר שמות נאמרה התרעה בלשון הדומה להפליא לפסוקים כאן:

הַשֹּׁמֵר לָךְ פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לַיּוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא עָלֶיהָ
פֶּן יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ... פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לַיּוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ
אֲחֵרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְנִבְחָחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וַקְרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹו. וְלִקְחַתָּ
מִבְּנֵיתִי לְבָנֶיךָ וְזָנוּ בְּנֵיתִי אֲחֵרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת בְּנֵיךָ אֲחֵרֵי
אֱלֹהֵיהֶן.⁵⁰²

וגם כשאחרי כארבעים שנות נדודים במדבר בני ישראל הגיעו לשיטים, התריע משה:

וַיִּסְעוּ מִהָרֵי הָעֵבְרִים וַיַּחֲנוּ בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ. וַיַּחֲנוּ
עַל הַיַּרְדֵּן מִבֵּית הַיְשֻׁמַּת עַד אֲבָל הַשִּׁטִּים בְּעֶרְבַת מוֹאָב. וַיִּדְבַּר
ה' אֶל מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כִּי אַתֶּם עֵבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל אָרֶץ כְּנָעַן.
וְהוֹרֵשְׁתֶּם אֶת כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנִיכֶם וְאִבְדַתֶּם אֶת כָּל מִשְׁכֵּי־תֵם
וְאֶת כָּל צִלְמֵי מִסְכַּתְתֶּם תִּאבְדוּ וְאֶת כָּל בְּמַתֶּם תִּשְׁמִידוּ. וְהוֹרֵשְׁתֶּם
אֶת הָאָרֶץ וּישְׁכַתֶּם בָּהּ כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לְרִשְׁתָּהּ אַתָּה...
וְאִם לֹא תוֹרִישׁוּ אֶת יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנִיכֶם וְהָיָה אֲשֶׁר תוֹתִירוּ
מֵהֶם לְשָׁפִים בְּעֵינֵיכֶם וּלְצַנִּינִם בְּצַדִּיכֶם...⁵⁰³

אם כן, שיטים, בצידה המערבי של ארץ מואב בסמוך לירדן, היא התחנה האחרונה לפני כניסתם לארץ ישראל. קל לשער שהציפייה

היא להתרגשות גדולה בקרב המחנה, ובייחוד למבט קדימה אל עבר היעד הנכסף. באופן ניתן היה להבחין בקווי המתאר של העיר יריחו ועל הרקע הזה, סיפור בעל פעור הוא סיפור של אכזבה גדולה. מסתבר שבני ישראל החונים בערבות מואב העדיפו להביט דווקא לאחור, אל יופיין של מואב ובנותיה, הגם שכבר חלפו על פניה.

המבוכה הרבה מתבטאת היטב באופן עריכת הסיפור, המציג את האירועים שלא בהתאם לסדרם הכרונולוגי וללא מעברים מובנים ביניהם. לדוגמה, בתחילת הסיפור נאמר: "וַיַּחַר אֶף ה' בְּיִשְׂרָאֵל", אך רק בסוף מתברר שלאורך כל הסיפור לא מדובר בכעס גרידא, אלא במגפה של ממש, שהפילה חללים בזמן אמת. לפתע מתברר לנו שבעודנו מתעכבים על קריאת הפסוקים, חסרה לנו הידיעה הקריטית שיש לקדם פתרון במהירות, כי כל עיכוב עולה בחיי אדם. גם הפסוקים המתארים את איש ישראל המביא את המדינית לאוהלו משמיטים פרט עיקרי על השניים, פרט שנמסר לנו רק כשוך המהומה: "וַיֵּשֶׁב אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַמִּכָּה אֲשֶׁר הִכָּה אֶת הַמְּדִינִית זְמַרְי בֶן סְלוּא נְשִׂיא בֵּית אָב לְשִׁמְעוֹנִי. וַיֵּשֶׁב הָאִשָּׁה הַמִּכָּה הַמְּדִינִית כְּזָבִי בֵּת צוּר רֹאשׁ אֲמוֹת בֵּית אָב בְּמִדְיָן הוּא."⁵⁰⁴ תיאור מקביל של האירוע ממרחק של כמה מאות שנים, בפסוקי ספר תהלים, מדגים היטב כיצד ניתן לערוך את הדיווח באופן פשוט ובהיר הרבה יותר: "וַיִּצְמְדוּ לְבַעַל פְּעוֹר וַיֹּאכְלוּ זִבְחֵי מֵתִים. וַיִּכְעִסוּ בְּמַעַלְלֵיהֶם וַתִּפְרָץ בָּם מַגָּפָה. וַיַּעֲמֵד פִּינְחָס וַיִּפְלֹל וַתַּעֲצֵר הַמַּגָּפָה."⁵⁰⁵ אם כן, לצד תחושת המבוכה הכוללת, בפנינו אתגר להבנת מהלך הסיפור והמסר של פרשייה זו.

ב. נהייה ונהי

בפסוק הראשון נאמר שהעם זנה אל בנות מואב: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשָׂטִים וַיַּחַל הָעָם לְזָנוֹת אֶל בְּנוֹת מוֹאָב". בפסוק השני, דרך אכילה משותפת, הם מידרדרים גם לעבודת אלילים: "וַתִּקְרָאן לָעָם לְזִבְחֵי

אֱלֹהֵיהֶן וַיֵּאכֹל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לֵאלֹהֵיהֶן". בפסוק השלישי, לכאורה, לא קורה שום דבר חדש, "וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר", אבל דבר מה משמעותי חייב היה לקרות, משום שהוא מסתיים: "וַיַּחַר אֱפָה ה' בְּיִשְׂרָאֵל". בכואנו לפענח את המאורע הנסתר נוכל להסתייע בשני רמזים המבחינים בין פסוק זה לבין קודמיו: ראשית, התיאור הכללי, "העם", מוחלף בשם הספציפי "ישראל";⁵⁰⁶ ושנית, במקום "אלוהי מואב", מופיע השם "בעל פעור". לעמימות הכללית תורמת גם העובדה שאלוהי מואב, כידוע לנו ממקומות אחרים, אינו בעל פעור אלא דווקא כמוש,⁵⁰⁷ אבל לדעתי בעיה זו היא חלק מהפתרון, כפי שאסביר בהמשך.

להבנתי, הפסוקים מתארים שלבים שונים באירוע מתגלגל. בפסוק הראשון העם, או חלק ממנו, התחיל לזנות "אל" בנות מואב. בפסוק השני הן הלכו לאכול מזבחי כמוש, אלוהי מואב, "וַתִּקְרְאֵן לָעַם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֵּאכֹל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לֵאלֹהֵיהֶן", וגררו איתן את בני ישראל. כאמור, אף אחד לא שיער שהדבר יתרחש עוד בטרם נכנסו לארץ, אבל עד לשלב זה אין תגובה מאת ה'. חרון אף ה' מתפתח רק בשלב השלישי, אחרי ש"ישראל" נצמדים לבעל פעור: "וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר וַיַּחַר אֱפָה ה' בְּיִשְׂרָאֵל". לאור הפסוק הרביעי, "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח אֶת כָּל רְאֵשֵׁי הָעָם וְהִקַּע אוֹתָם לְה' נֶגֶד הַשָּׁמַיִם וַיֵּשֶׁב חֲרוֹן אֱפָה ה' מִיִּשְׂרָאֵל", נראה לפרש שהמילה "ישראל"⁵⁰⁸ בפסוק הקודם מכוונת לכך שהבעיה היא עם מנהיגי העם. בשונה מהעם שזנה אל בנות מואב בתחילת הפרשייה, בשלבים הבאים המנהיגים נצמדו לבעל פעור, וזה מה שעורר את חרון אף ה'. מדוע? יש לעמוד על ההבחנה שבין מעשי ההמון למעשי המנהיגים. עבירות פרטיות של אנשים פרטיים רבים לא עוררו את חרון אף ה' בישראל, אך כאשר המנהיגים נהו אחרי ההמון, במקום להנהיג אותו בדרך הישרה והטובה, חרון אף ה' הכה בעוצמה.

היות שהאליל של מואב היה כמוש, ולא בעל פעור, עולה על דעתי שההיצמדות לבעל פעור איננה עבודה זרה. בעל פעור מסמל את התרבות המואבית ואת האווירה הציבורית הקלוקלת. כשנצמדים אל התרבות המואבית ומאמצים אותה, מגיע הציווי לחסל באופן מידי את

התופעה הפושה בקרב הציבור: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח אֶת כָּל רְאִישֵׁי הָעָם וְהוֹקֵעַ אוֹתָם לַה' נִגְדַּד הַשָּׁמַשׁ".
במדרש הובאו שתי דעות מה היה על משה לעשות:

רבי יודן אמר: ראשי העם תלה על שלא מיחו בכני אדם.
רבי נחמיה אמר: לא תלה ראשי העם, אלא אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: הושיב להן ראשי סנהדריות ויהיו דנים כל מי שהלך לפעור.⁵⁰⁹

דעת רבי יודן (רבי יהודה) היא שמשה הצטווה להרוג את המנהיגים על שלא מחו כנגד מעשי העם, דהיינו: לא גילו אחריות ציבורית מספקת, גם אם הם עצמם לא היו שותפים, (בשונה מההצעה שלי). רבי נחמיה איננו מפנה אצבע מאשימה למנהיגים. אדרבה, לדעתו הפסוק רואה בהם שותפים טבעיים למשה במיגור ההשחתה ויחד איתם יש לגבש את הפתרון. נראה שההבנות השונות תלויות בפירוש של הפסוק הבא: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל שְׁפִטֵי יִשְׂרָאֵל הֲרֹגוּ אִישׁ אֲנָשָׁיו הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעוֹר".

משה מצווה את שופטי ישראל להרוג איש את אנשיו.⁵¹⁰ להבנתו של רבי יודן, שסבר שראשי העם צריכים להיתלות, מדובר בפנייה לקבוצה אחרת של אישים רמי-דרג, שנדרשה למצות את הדין עם המנהיגים שסרחו. לעומתו, לפי רבי נחמיה, שסבר שראשי העם נדרשו לשפוט את ההולכים לפעור, מדובר בכינוי שונה לאותם אנשים עצמם. השופטים הם ראשי העם ועליהם לפעול.

הפער שבין הפירושים משליך גם על הזיהוי של הנידונים למוות – "אנשיו". לפי רבי יהודה משה פנה אל השופטים, הרשות השופטת והאוכפת, והטיל עליהם לערוך טיהור בשדרת ההנהגה של העם, שהם למעשה מקביליהם בשלטון.⁵¹¹ את שחיתותם של בכירי המערכת יש להוקיע "נגד השמש", לאור היום, כדי להראות שהנהייה במחשכים אחרי העם ותאוותיו איננה ראויה. לשיטתו של רבי יהודה, ה' היה מעוניין להעניש רק את הבכירים, כי הם בסופו של דבר האחראים להתפשטות האווירה המתירנית בקרב המחנה. לפי דרך זו,

צינן העובדה שנשיא שבט שמעון לקח אף הוא חלק באירועים באופן פומבי: "וַיִּקְרַב אֶל אֶחָיו אֶת הַמְדִינִית לְעֵינֵי מֹשֶׁה וּלְעֵינֵי כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", מוכיח שזה היה מוקד הבעיה. לעומת זאת, לפי פירושו של רבי נחמיה השופטים הם הם ראשי העם, שנדרשו להרוג כל אחד את בני שבטו. כלומר: הבעיה התמקדה בשורה התחתונה – רוח השחיתות שפשטה בעם. מבחינתו, לא בכדי זהותו של החוטא מוסתרת בשעת מעשה: "וְהִנֵּה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב אֶל אֶחָיו אֶת הַמְדִינִית... ", ורק בדיעבד הוא מתגלה כנשיא שבט שמעון. הניסוח הסתום והכללי מעיד על בעיה שחדרה לתוך המחנה והפכה לנורמה. כפי שכתבתי לעיל, דעתי נוטה יותר כקריאתו של ר' יהודה שהתביעה הייתה כלפי המנהיגים, וכפי שדייקתי משינויי הלשון בפסוקים, לא מדובר על כך שלא מחו בעם. המצב היה חמור בהרבה – המנהיגים עצמם נצמדו לבעל פעור, כלומר: אימצו את התרבות המואבית, כפי שארחיב מיד.

ג. חוקים ומגבלות

למרות שבמשנה ובתלמוד הבבלי אפיינו את בעל פעור כאליל, ואת דרך עבודתו הנמוכה להחריד⁵¹² כאיסור עבודה זרה, ברצוני לטעון שלא מדובר על עבודת אלילים קלאסית, אלא על התפרקות של כל המסגרות. הלשון הייחודית של היצמדות⁵¹³ לבעל פעור איננה פולחן אדוק של אליל ספציפי, אלא, התערטלות מערכים ונורמות, ואימוץ פרקטיקה של הפקרות כללית. בעצם נפערה תהום בין ערכיו של העם והחינוך שקיבל במשך ארבעים השנים האחרונות, לבין ההתנהגות שסיגל לעצמו כמסגרת ההתרחשות הכאוכה בערכות מואב. הבנה זו נגזרת מהניגוד שעורכת התורה בין ההליכה אחרי בעל פעור לבין חוקיה שלה:

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שִׁמְעוּ אֶל הַחֻקִּים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּבְאַתֶּם וִירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ

אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם. לֹא תִסְפוּ עַל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה אֶתְכֶם. עֵינֵיכֶם הִרְאֵת אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּבַעַל פְּעוֹר כִּי כָל הָאִישׁ אֲשֶׁר הִלֵּךְ אַחֲרָי בַעַל פְּעוֹר הִשְׁמִירוּ ה' אֱלֹהֵיהֶם מִקְרָבָהּ. וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כְּלַכֶּם הַיּוֹם. רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים כְּאֲשֶׁר צִוִּי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. וּשְׁמֵרְתֶם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הוּא חֻקְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חָכְם וְנִבּוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה. כִּי מִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קֹרְבִים אֵלָיו כַּה' אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קְרָאֵנוּ אֵלָיו. וּמִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים כְּכָל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם.⁵¹⁴

בפסוקים אלו, ההליכה אחרי בעל פעור איננה בניגוד לאמונה בה'. הפסוקים יוצרים אבחנה בין החוקים והמשפטים הראויים לחברת מופת לבין האנטייתזה – הקודר ההתנהגותי של בעל פעור. מכאן ניתן להסיק שההליכה אחר בעל פעור כוללת הפקרות ושחיתות מוסרית, המדרדרות את החברה ומחלישות אותה. לעומת זאת, החוקים והמשפטים של עם ישראל הם סוד ההצלחה שלנו ומקור לגאווה לאומית. הקמת אומה המתבססת על עקרונות נצחיים מחייבת התוויית גבולות ושמירה על חוקים מבוססי ערכים. החוקים, כאשר הם נשמרים בהקפדה, הם אלו שבונים אמון בין חלקי העם על רבדיו. אם רוצים להיות גוי גדול המהווה מודל להערכה ולחיקוי, צריכים לאמץ חוקים המגבילים, בין השאר, את יכולתם של הבכירים לעשות ככל העולה על רוחם. זו הסיבה שכגללה הושמדו הנוהים אחרי בעל פעור.

מדינה למופת היא מדינה שבה שוררת הבנה הדדית שטוב לשמור על המסגרות ושזה כדאי. לא בכדי הפרשייה הופנתה לבכירי העם. ההגבלות על בעלי הכוח מונעת מהם לשנות את הכללים, כי פעולות מעין אלו עלולות לקדם את האינטרס הצר שיש להם להיטיב עם

עצמם. כללים קבועים מתעלים מעל לחצים של קבוצות אינטרס מזדמנות, ומשקפים בצורה הטובה ביותר את ערכי הנצח.

ד. קריסת מערכות

האם משה הצליח למגר את תופעת הנהייה אחר תרכות מואב באמצעות השופטים או הריגתם? כנראה שלא, אם כי הדבר לא נאמר במפורש בכתוב. הרמז הראשון לכך הוא התיאור: "לְעֵינַי מֹשֶׁה וְלְעֵינַי כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָמָּה בָּכִים פָּתַח אֱהָל מוֹעֵד", המעיד על חוסר-אונים ואוזלת-יד כללית אל מול המתרחש.

בנקודה זו התרחש מאורע דרמטי: פינחס הרג את נשיא שבט שמעון ואת האישה המדינית שאיתו, אף היא ביתו של שליט מְדִינַי רם-דרג. מעשהו של פינחס קוטע את העלילה, ומעלים מאיתנו את גורלם של אלו שמשה ציווה להורגם.

להבנתי, במקום לומר במפורש ששדרת ההנהגה נכשלה בתפקידה, התורה העדיפה לספר באופן כללי על חומרת המצב: לא זו בלבד שאיש לא הצליח למגר את השחיתות המוסרית שפשתה בקרב המנהיגים, אלא, אחד המנהיגים, שראה שאין מחיר למעשיהם של עמיתיו ושרבים מהעם יעשו לו לייק פופוליסטי, עשה את מעשיו בפומבי. מעשהו של זמרי מתאפשר כשלא גובים מחיר ממנהיגים סוררים, ואז כולם מתירים לעצמם תענוגות ופריווילגיות הרסניות. בנוסף, רק לאחר שפינחס עשה מעשה אישי מיוזמתו, והרג את זמרי באופן פומבי, המגפה נעצרה. מכאן אני למד שהפניה לבכירים לא הניעה אותם לפעולה, שהרי ה' הבטיח שאם יפעלו ישוב חרון אף ה' מישראל. היות וזה לא קרה עד אחרי מעשהו של פינחס, נראה שההנהגה פשוט לא תפקדה. הם נרתעו מלמחות בעמיתיהם לשלטון ב־old boys club. רק היוזמה הפרטית של פינחס הצליחה לטהר את האווירה ולהחזיר את העם למסלול. כשל זה היה הסיבה לחילופי המשמרות שנערכו בהמשך, ולהעברת אותם השופטים מתפקידם.

ה. כשל מנהיגותי

כאמור, משה הטיל על האליטות לטפל בשחיתות של עמיתיהם ולהוקיע אותה. מסתבר שגם למנהיגים הטובים, שלא כשלו בשחיתות בעצמם, לא הייתה התעוזה לטפל בחבריהם הסוררים או בנורמה החברתית הקלוקלת שהשתלטה על השיח. משה, בהיותו המנהיג, בכה כשהבין שהמערכת התרסקה ושרכים בשדרה השנייה בניהול העם מושחתים. לצידו, בפתח אוהל מועד עמדו "עדת בני ישראל", בוכים אף הם. מי נמנה על אותה "עדת בני ישראל"? ייתכן שמדובר בחלק מהעם, שהבין לאיזה שפל מוסרי הידרדר מחנה ישראל בעקבות פריקת העול הערכית של בעל פעור, ויצא להפגין כנגד התהליך השליילי באמצעות התייצבות במרכז המחנה ליד אוהל מועד. אם עשרות אלפים מהעם התחברו לנשים צעירות במואב, שהו במחיצתן ואכלו על שולחנן, הם כנראה עזבו את המחנה וגרמו להרס של תאים משפחתיים רבים. מה שהתחיל כפלירטוט בשוליים זלג למנהיגות, וכמעט שהפך לנורמה כללית כאשר אחד מנשיאי השבטים עשה את מעשיו בפרהסיה. אכן, מקור לדאגה, חששות ובכי.

לחילופין, ייתכן שהעדה היא קבוצת המנהיגים הטובים, אותם שופטים שאליהם פנה משה בפסוק הקודם. בכמה הקשרים בתורה נראה שהביטוי "עדת בני ישראל" מתייחס לכל העם, ובכמה הקשרים הביטויים "העדה" או "זקני העדה" מכוונים לשופטים, שבכוחם להנהיג,⁵¹⁵ לחוקק חוקים⁵¹⁶ ולשמור על הסדר הציבורי.⁵¹⁷ לאור ההתייחסות לשופטים בפסוק הקודם, ייתכן שיש פה כפל לשון ומשמעות. התורה נקטה בלשון הכפולה "עדת בני ישראל" כי המנהיגים שעליהם משה סמך לא העזו לצאת חוצץ כנגד המתרחש ולמלא את תפקידם, ובכך, למעשה, איבדו את מנהיגותם וחזרו להיות אזרחים מן השורה. כך נראה מהמשך ההתרחשות.

בפרק הבא התורה כרכה באופן מפורש את מפקד בני ישראל עם

המגפה שהסתיימה זה עתה:

וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֱלֶעָזֶר בֶּן אַהֲרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר. שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אֲבֹתָם כֹּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְאֱלֶעָזֶר הַכֹּהֵן אִתָּם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ לֵאמֹר. מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כֹּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיֵּצְאִים מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל בְּנֵי רְאוּבֵן חֲנוּךְ מִשְׁפַּחַת הַחֲנֹכִי לְפִלְוֵא מִשְׁפַּחַת הַפְּלֹאִי. לְחֻצְרֹן מִשְׁפַּחַת הַחֻצְרוּנִי לְכַרְמֵי מִשְׁפַּחַת הַכַּרְמִי. אֵלֶּה מִשְׁפַּחַת הָרְאוּבֹנִי וַיְהִיו פְּקֻדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וָאַרְבָּעִים אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים... לְאֵלֶּה תְּחַלֵּק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת... אֵלֶּה פְּקוּדֵי מֹשֶׁה וְאֱלֶעָזֶר הַכֹּהֵן אֲשֶׁר פְּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ. וּבְאֵלֶּה לֹא הָיָה אִישׁ מִפְּקוּדֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן אֲשֶׁר פְּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר סִינַי. כִּי אָמַר ה' לָהֶם מוֹת יָמָתוֹ בְּמִדְבַר וְלֹא נֹתַר מֵהֶם אִישׁ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוּן.⁵¹⁸

ייתכן שהמגפה הולידה את הצורך במפקד, שנועד למנות את מספרם של הניצולים. מול אפשרות זו יש לשקול כמה רמזים סותרים: ראשית, מספר המתים במגפה כבר נמסר לנו באופן מדויק בפרק הקודם; שנית, לאורך הפרק הוזכרו דווקא מגפות אחרות שהרגו בעם ולא זו הסמוכה; ושלישית, הפסוקים בתחילת הפרק ובסופו קושרים את המפקד הנוכחי למפקד שנעשה ארבעים שנה קודם. נתונים אלו מורים שיש לתור אחר הסבר פחות טריוויאלי למילים "וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה".

מאחר שהפסוקים מזכירים את המפקד הקודם באופן מפורש, מתבקש להשוות בין שני המפקדים. ההשוואה חושפת הבדל בולט למדי: המפקד שבתחילת הספר נערך תחת שרביטם של משה ואהרון, תוך ציווי מפורש לשתף את נשיאי העדה, שהפסוקים האריכו למנותם בשמותיהם. במפקד הנוכחי, לעומת זאת, משה ואלעזר הכוהן, שהחליף את אהרון אביו, מונים את העם למשפחותיו ואילו הנשיאים לא מוזכרים – לא כראשי השבטים ולא כשותפים בעריכת המפקד. לכן, נראה שעריכת המפקד לאחר המגפה נועדה להקנות תוקף רשמי

להדחת שדרת ההנהגה הנשיאותית, בשל מעורבותם של חבריה הנוכחים־נפקדים באסון בעל פעור.

כל שחיתות כלכלית, שלטונית או מוסרית, חודרת לחברה ומתפשטת בקרב יחידים כמו "גז בלי ריח", בלשונה של שרה חייץ.⁵¹⁹ כמו בפרשתנו, שבה החל העם לזנות אל בנות מואב מתוך כרסום זוחל בנורמות, כך כל מי שמתפתה מסביר לעצמו ש"כולם עושים את זה". כאשר התופעה מתגברת ומקבלת ביטוי ציבורי, מגיעה שעת המבחן של המנהיגות: האם היא מכוונת את הציבור, או קונה את אהדתו דרך חיקוי אופנת הרחוב הקיימת? האם ראשי המערכת מאשרים לעצמם התנהגות לא מוסרית, האם הם נמנעים מלבוא חשבון עם עמיתיהם המושחתים?

באסון בעל פעור שחיתות מוסרית גרמה למגפה ניסית שהפילה עשרים וארבעה אלף איש. למעשה, זו הייתה תוצאה קלה יחסית. בשל אופייה המכרסם, שחיתות מוסרית עלולה לגרום למיתתם של אנשים רבים אף יותר, וכל זאת מבלי שנשים לב לכך.⁵²⁰ אם שחיתות מוסרית תשפיע על בניית בתי חולים, על הקמת תשתיות, על קבלת פליטים, על ניהול הצבא והמשטרה – אנשים ימותו.⁵²¹ כניעה לפופוליזם מתירני מפוררת את קוד האמון בחברה, וכך העונש – חולשה כלכלית ועצירת הצמיחה – קשור ב"קשר גורדי" לחטא עצמו. סוכלנות לשחיתות מעיבה על יציבותה, ביטחונה ושגשוגה⁵²² של כל חברה, ובוודאי כזו החורטת על דגלה את עקרונות התורה, ושואפת להיות עמוד האש ההולך לפני המחנה.

1. המגזר הפרטי

פינחס, נכדו של אהרון הכהן, נצר למשפחת המנהיגות, הבין שנדרש מעשה נועז כדי למגר את תופעת השחיתות המוסרית. משה ושופטי ישראל לא הוקיעו את ראשי העם, ולכן גם לא טיפלו במעשה זמרי. משמעות הדבר הייתה קריסה מוחלטת של מסגרת הענישה, שפתחה את הפתח לאנרכיה רבתי. רק אדם שאינו בשר מבשרה של המערכת,

ויחד עם זאת נהנה מעמדה בכירה, עקב ייחוסו המשפחתי, היה יכול לשים קץ לנפילה החופשית. מתוך מחשבות אלו קם פינחס והרג נציג מבכירי ישראל שהחדיר את ההפקרות לתוך המחנה.⁵²³ המעשה הקיצוני של דקירת שני אנשים בלב המחנה ללא ספק גורם לנו חלחלה, גם אם בעקבות מעשה זה המגפה נעצרה. כנראה שכך חשו חכמי התלמוד הירושלמי כשאמרו: "אמר רבי יודה בר פזי: ביקשו לנדותו, אילולי שקפצה עליו רוח הקודש ואמרה: 'והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם'".⁵²⁴ במקביל, בתלמוד הבבלי צמצמו מאוד את ההלכה שהיוותה בסיס לפעולתו של פינחס, על מנת שהמקרה לא יהפוך לתקדים המאפשר למישהו לקחת את החוק לידינו: "אמר רבי יוחנן: הבא לימלך – אין מורין לו. ולא עוד, אלא שאם פירש זימרי והרגו פינחס – נהרג עליו. נהפך זמרי והרגו לפינחס – אין נהרג עליו, שהרי רודף הוא".⁵²⁵

עם זאת, נראה שהמשנה בחרה דווקא להרחיב את היקף תכולתו של התקדים:

הגונב את הקסווה, והמקלל בקוסם, והבועל ארמית – קנאין פוגעין בהן. כוהן ששימש בטומאה אין אחיו הכוהנים מביאין אותו לבית דין, אלא פרחי כהונה מוציאין אותו חוץ לעזרה, ומוציאין (ומפציעין) את מוחו בגזרין.⁵²⁶

אלא שהמשנה התמקדה באליטה, בהנהגת העם, ואולי אפילו עסקה במכוון בהנהגה הדתית. על כך מעיד המקרה הראשון הנזכר בה: "הגונב את הקסווה". קסווה היא אחד מכלי השרת מהמקדש, והגונב אותה הוא ככל הנראה כוהן, הנהנה מגישה אל אוצרות המקדש. לאור זאת, "המקלל בקוסם", דהיינו: מי שקילל את ה', מתייחס לכוהנים שאמורים לכהן בשם ה', וכך גם "הבועל ארמית" מכוון דווקא כלפי אנשי הדת ומנהיגי הציבור. המשנה מבטאת גישה מחמירה כלפי אלו האמורים לשמש דוגמה ומופת לערכים, משום שהשחתתם, ובפרט כאשר היא נעשית בפומבי, פורעת את השורות ומקלקלת את הנורמות

הציבוריות. בהתאם לכך, מובן מדוע המשנה המשיכה למקרה של "כהן ששימש בטומאה", המפגין זלזול מכוון בקודשי ישראל. התיאור ש"אין אחיו הכהנים מביאים אותו לבית דין", מבטא הכרה בכך שמערכת המשפט, המקבילה למערכת המנהיגות הדתית-כוהנית, אינה חפה מטעויות, ולעיתים השופטים אינם מסוגלים לעשות את הדרוש על מנת לטפל בעמיתיהם הסוררים.⁵²⁷

למה דווקא "פרחי כהונה"? כי מערכת משפטית מושחתת מתאפיינת בסחבת ובשיבוש הליכים. גם אם יש נכונות לפתוח בהליכים ולהביא את הבכירים לדין צדק, אנו עלולים לראות את המשפט מתארך פעם אחר פעם, ללא סוף נראה לעין. האליטה השולטת עלולה להיות סוג של מועדון סגור, שבו כל בעלי הכוח קשורים זה לזה בקשרי אינטרסים, או אפילו משפחה, ומקיימים קשרי שתיקה ושיתוף פעולה שלא ניתן לגבור עליהם. זו הסיבה לכך שלעיתים הדין ניתן בידם של פרחי הכהונה הצעירים. לא זו בלבד שהצעירים הם, לרוב, נועזים יותר, אלא שקיים סיכוי סביר שהם לא הובאו בסוד מערך הבריתות המסועף של הבכירים. מעשה פינחס מלמד אותנו שישנם מקרים שבהם דווקא האוטוסיידרים הם הכתובת לעצירת הסיאוב וההידרדרות.

חוסר מוסריות של הנהגת העם מחלחל אל הציבור, ובסופו של דבר חותר תחת יסודות הסולידריות החברתית. גם בעידן של הפרדת רשויות קיימים שיתופי פעולה קבועים בין המערכות המקבילות, ולכן מפעם לפעם נדרשים "שחקני חוץ" לקחת את החוק לידיהם כדי לשבש את "מועדון הבכירים". כפי שאמר ג'ו ביידן כשעוד היה סגן הנשיא:

מלחמה בשחיתות אינה רק חובתו של הממשל. זו הגנה עצמית. זו פטריוטיות.⁵²⁸

בעקבות התלמוד הבבלי, שצמצם מאוד את גבולות ההלכה המאפשרת לקנאי לקחת את החוק לידי, כנראה שכבר לא נהרוג אף אחד. אך "דור

דור ודורשיו", והמסר הברור של הפרשייה נועד להישאר רלוונטי. דרוש אומץ רב על מנת למנוע הידרדרות שלטונית ולחסום, בגופנו ממש, פריצות של מסגרות ונורמות התנהגותיות. למגזר הפרטי יש את הכוחות והדינמיות לעמוד בפרץ, ומוטלת עליו האחריות לעשות כן.

מדינת ישראל קמה על בסיס סוציאליסטי. מפלגת מפא"י דאגה לאזרחים ובעקבות כך התקבע הלך חשיבה ציבורי שבכל בעיה גדולה כקטנה אומרים: "שהמשלה תטפל". כפי שכבר הדגמתי בסדרת ספרים זו, במקרים רבים המשלה לא יכולה לטפל בבעיות הגדולות, הן בגלל פערים טכנולוגיים, הן בגלל מהירות הטיפול, ולפעמים גם בגלל ההון האנושי. למרות הניסיון של כולנו, מפתיע אם כן, שהאוכלוסייה עדיין מחכה ומצפה שהמשלה תטפל בבעיות ואתגרים. לפעמים, כשאנשים פרטיים שנטלו יוזמה חוללו שינוי או קידמו פעילות במקומות שהמשלה לא פעלה בהם, הדבר נחשב לכשל – למה המשלה לא פעלה ולמה "הפקירו את השטח" ליוזמות פרטיות.

בעיני, השקפה זו טעות ביסודה. על המגזר הפרטי ועל אנשים פרטיים לקחת אחריות. לעמוד בפרץ כשהמשלה ובכירים אחרים אינם עושים את תפקידם, או כשיש ניוון מערכות של המדינה, פקידיה ומנהיגיה. אנחנו צריכים לצפות מעצמינו לקחת אחריות על העצמת אזרחים אחרים, על תיקון עוולות, על מיגור שחיתות ועל שמירה על הביטחון האישי והכלכלי של כולנו. כך פעל פינחס בן אלעזר בן אהרון הכוהן, וכך פועלים "פינחסים" מודרניים. הם דוחפים את המשלה לחוקק חוקים אחרי שנים של סחבת, ממלאים את הווקום, לוקחים אחריות, עושים טוב, יוצרים קשרים חובקי עולם והופכים את ישראל למדינת מופת לעולם כולו.

קִרְבָּה וְהִקְרָבָה

גמישות ומחויבות

בלילה סתווי וקר בשנת 2021, שוחחתי עם כמאה סטודנטים למנהל עסקים מהרווארד ומ-MIT. נושא השיחה היה ספרי הראשון בסדרה זו, שתורגם לאנגלית. דיברתי על כמה מנושאי הספר, כגון: המודל שמציעה התורה לכלכלה מבוססת אמון, עקרונותיו של ספר בראשית להצלחה עסקית וחיוניות שילובם של ערכי הנצח בהתפתחויות הטכנולוגיות. בשלב מסוים נשאלתי על ידי אחד הנוכחים: "איך אתה מסביר את עמדתך לדור שלי, שלא מתחבר לדת הממוסדת? אנחנו כבר לא מבקרים בבתי הכנסת או בכנסיות ואיננו משייכים את עצמנו לקהילה הדתית. את הקהילה שלנו אנחנו מוצאים און-ליין, בסטארטאפים או במקומות העבודה". מנקודת מבטו של השואל, הוריו, בית הכנסת והקהילה שבה גדל היו אשמים בכך שלא נתנו מענה למאוויים של דור ההמשך ולא ידעו למצוא את הדרך להאחיב עליהם את המסורת.

אמרתי לו שאני מצטער לשמוע שהוא לא מוצא את מקומו בבית הכנסת ובקהילה, ושאני חושב שהוא לא לבד (וייתכן אפילו שאפשר לחבר את כל מי שמרגיש כך לקהילה רבת משתתפים...). חלק מתופעה רחבה זו הוא קושי אמיתי, שמוסדות שמרניים, המושתתים על אדניה של מסורת רבת-שנים, עומדים בפניו חסרי-אונים. האתגר לשנות ולהשתנות בצורה טובה, תוך שמירת זיקה לעקרונות הנצחיים, הוא אתגר עצום.⁵²⁹

"אבל אם מסתכלים בפרספקטיבה רחבה יותר, יש גם צד שני

למטבע", הוספתי. "ההשתייכות לקהילה רלוונטית, בפרט כשהדברים אמורים בקהילה שהופכת להיות חלק אינטגרלי מזהותם האישית של חבריה, היא משימה מורכבת, וגדל כאן דור שלא מוכן להתחייב לשום דבר! לא מתחננים, ודאי לא בגיל צעיר, לא מביאים ילדים כדי לא להיות כבולים,⁵³⁰ מחליפים מקום עבודה כל שנתיים, וכמובן, לא רוצים להתחייב לנורמות של קהילה (דתית או אחרת). ברור לכולם שלקהילה יש הרבה מאוד יתרונות, אבל החברות בה מחייבת: יש להופיע לטקסים ולאירועים, צריך להשקיע ולפעול לקיומה, לפעמים זה גם עולה כסף, וקורה שבפועל משלמים על אנשים אחרים, והרבה פעמים כל זה נופל בדיוק בזמן לא טוב או על חשבון משהו אחר... שלא לדבר על כך שתמיד יהיו גם חלקים או תכנים שאליהם אתה לא לגמרי מתחבר".

הוספתי ואמרתי שאם הוא חושב שהסטרטאפ שהוא יעבוד בו שנתיים יהיה הקהילה שלו, הוא עתיד להתברות מהר מכפי שהוא משער. אף אחד משם לא יבוא לבקר אותו בבית החולים, לא יכין ארוחה למשפחתו אחרי לידה (בתקווה שיחליטו להביא ילדים) ולא יגיע להשתתף בשמחתו או לנחם אותו בשעת אבל. למה? ובכן, סיבה אחת היא, שהוא כבר לא יהיה שם בעוד שנתיים, ושותפיו מהסטרטאפ יהיו גם הם במקום אחר. סיבה אחרת, היא שבדיוק כמוהו, גם החברים מהסטרטאפ לא ירצו להתחייב אליו, משום שכך הם עלולים להפסיד משהו אחר...

קהילה ודת דורשות מחויבות ומסירות לקודים, לטקסים ולחוקים, והחברות בהן מהווה השקעה לכל דבר. הפעילות במסגרת הקהילה אינה דורשת רק משאבים כלכליים, אלא בעיקר משאבי זמן. ועדיין, אם זו הקהילה הנכונה, הרי שהיא שווה את ההשקעה עשרת-מונים. בספרי, כל אחד משה רבנו, הסברתי את הציווי: "אֵל יֵצֵא אִישׁ מִמָּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי"⁵³¹ כמכוון לבניית קהילה, כי זה מה שטבעי שיקרה כשכולם נמצאים ביחד באותה עיר או באותו יישוב. כעת, ברצוני להדגיש את המחיר. עוצמתה של השבת אינה נובעת רק מהרעיונות שהיא מבטאת, אלא גם מההשקעה הנדרשת – ויתור על יום עבודה. הנכונות להשקיע מבטיחה

שהקהילה הנבנית לא תתמסמס ברבות השנים, או כשיגיעו זמנים שקצת פחות נוחים.

עוד לפני חשבונות של רווח והפסד או שמירה על ערכים, צורת החשיבה היא המשמעותית: קהילה בונים בראש ובראשונה מתוך רצון להיות חלק. רק בשלב מאוחר יותר, כשהקהילה כבר קיימת, אפשר לשאול: "מה אני מקבל מהקהילה, והאם כדאי לי להמשיך ולהיות חבר בה". יש לראות דברים כהווייתם – במסגרת קהילתית אין חופש אי־סופי או בלתי־מוגבל. עם זאת, בקהילה מחבקת מוצאים פתרונות עבור כל מי שהוא חלק מהקהילה. היות ומדובר בקשר בין מספר רב של אנשים, בהגדרה לא כל הפתרונות אפשריים, וגם אלו שניתן לפתח, לא יתנו מענה לכולם כל הזמן. רוב הזמן, ניתן למצוא פתרונות טובים עבור מי שמחויב לקהילה ולערכיה. ושוב – כל זה רק בסוף. הכל מתחיל מוויתורים על דברים שחשובים לי אישית, כדי להיות חלק מקהילה.

שֵׁים שְׁלוֹם טוֹבָה וּבְרָכָה, חַיִּים חֵן וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל עַמָּךְ.
בְּרַכְנוּ אֲבֵינוּ כְּלָנוּ כְּאֶחָד בְּאֹר פְּנִיךָ, כִּי בְּאֹר פְּנִיךָ נִתְּתָ לָנוּ ה'
אֱלֹהֵינוּ תוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד, וְצַדִּיקָה וּבְרָכָה וְרַחֲמִים וְחַיִּים
וְשְׁלוֹם.⁵³²

א. חוק וסדר

בראשית הספר העליתי את הטענה שספר במדבר מתמודד עם אתגר אי־הוודאות. התורה הקדישה כרך שלם לתופעה זו, כי העתיד נועד לשינויים. הפעילות האנושית חותרת בהתמדה לשיפור איכות החיים ושינוי פני העולם. כתוצאה ישירה, המערכות הקיימות – הקהילות ומערכות החוקים שלהן – מאתגרות באופן מובנה ובלתי־פוסק. נוכח הכרה זו, מבחנה האולטימטיבי של כל מערכת חוקים הוא ביכולתה להיות גמישה ומכילה די הצורך, על מנת להתמודד עם

השינוי. השופטת רות ביידר־גינסבורג הרחיקה לכת ודגלה במערכת דינמית לחלוטין. ביחס לחוקת ארה"ב היא התבטאה: "מי ירצה לחיות תחת חוקה חסרת־חיים? אסור שהחוקה תהיה קפואה. אם היא תהיה כזו, היא לא תשרת את החברה!"⁵³³

אם כן, כל מערכת תיטיב לעשות אם תכין מראש את התשתיות המתאימות לתמורות שיחולו במוסכמות החוקיות והחברתיות, ותפתח מנגנונים שפועלים כל הזמן לביצוע ההתאמות הדרושות. במקביל, הערכים שבבסיס המערכת צריכים להיות ברורים ויציבים, על מנת למנוע מחברי קהילה סוררים לשבור את המוסכמות, וכך לאיים על הסולידריות הקהילתית. האתגר הוא כפול: גמישות, הכלה ומוכנות לעתיד שונה, לצד חיזוק ערכי הליבה ושמירת הנאמנות לעבר. הצמיחה תתאפשר רק אם תהליכי הפיתוח והשיפור ייעשו לטובת כולם. האתגר הוא שמירת הנאמנות לעבר, לצד מוכנות לעתיד שונה. לתורה היה ברור שהעתיד עשוי להיות מפתיע, ושהרצון לספק מענה הלכתי, חוקתי וחברתי להתפתחויות בשטח ידרוש התעמקות חוזרת ונשנית במוסכמות הידועות והמוכרות. כחלק מתפיסת עולם זו, הפסוקים מתארים ארבע הזדמנויות שבהן ההלכה לא הייתה ידועה אפילו למשה רבנו, אבי הנביאים, שהוריד תורה משמים: פרשת המקלל,⁵³⁴ פרשת הטמאים שלא יכלו להקריב את קרבן הפסח,⁵³⁵ פרשת מקושש העצים ביום השבת⁵³⁶ ופרשת בנות צלופחד (פעמיים).⁵³⁷

למרות שיש מי שהתייחס לפרשיות אלו כמקשה אחת,⁵³⁸ ברצוני לעמוד על ההבדלים ביניהן. עוד מבלי להיכנס לרצף האירועים והתכנים, יש לציין שכל אחת מהפרשיות עוסקת בתחום שונה של הפעולה האנושית: פרשת המקלל מתייחסת לדיבור, פרשת הטמאים מתייחסת לפעילות פולחנית־דתית, פרשת מקושש העצים מתייחסת לשטף העשייה ופרשת בנות צלופחד מתייחסת למעמד האישי וזכות הקניין, וליחסים בין השבטים בנוגע למשאב הקרקע שנמצא במחסור. בכל אחד מהיבטיו השונים של הקיום האנושי צצה ועולה שאלת הגבול, ובכל אחד מהתחומים התורה חוזרת על המסר, שאין תשובה או אסטרטגיה ידועה מראש, אלא יש לבחון את הדברים בהתאם לתנאי המקום והזמן המשתנים.

העובדה שבתוך התורה עצמה מתוארים מקרים שאין להם מענה ידוע מראש, מהווה קריאת כיוון בעבורנו: עלינו ליישם את עקרונות-האב הנלמדים מן התורה בהתאמה למציאות חיינו, וזאת מתוך ראיית מכלול ערכי הנצח כולו והשיקולים בני זמננו. התורה הייתה אמיצה מספיק כדי להבהיר שהיא לא מתיימרת להיות חוקה סגורה ומוחלטת, וחכמי העם היהודי ידעו, לאורך הדורות, ליישם אותה תוך מציאת האיזון הנכון שבין מסורת לחידוש.⁵³⁹ בדרך זו, עלה בידם להבטיח את קיומו של העם גם בתקופות שבהן המציאות לא האירה לו את פניה.

ב. ארבע פרשיות

כאמור, ארבע הפרשיות הן פרשת המקלל, פרשת הטמאים, פרשת המקושש ופרשת בנות צלופחד. בכוונתי לחלק את הדיון ולנתח תחילה את פרשיות המקלל והמקושש. פרשת המקלל מספרת על אירוע חמור שבו גידף אחד מבני ישראל את שם ה':

וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּצוּ בַּמַּחֲנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי. וַיִּקַּב בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלַל וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה וְשֵׁם אָמוֹ שְׁלֹמִית בַּת דְּבָרִי לְמֹטֶה דָּן. וַיִּנְיַחֻהוּ בַּמִּשְׁמֶר לְפָרֹשׁ לָהֶם עַל פִּי ה'. וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הוֹצֵא אֶת הַמְקַלֵּל אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וְסָמְכוּ כָּל הַשְּׂמָעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁוֹ וְרָגְמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה. וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹר לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֱלֹהָיו וְנָשָׂא חֲטָאוֹ. וְנִקַּב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמַת רָגוֹם יִרְגְּמוּ בּוֹ כָּל הָעֵדָה כְּגַר כְּאֶזְרַח בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמַת... מִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם כְּגַר כְּאֶזְרַח יִהְיֶה כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיּוֹצִיאוּ אֶת הַמְקַלֵּל אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אָבֶן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.⁵⁴⁰

בפרשת המקושש מדובר על מי שהפר את קדושת יום השבת:

וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְשֵׁשׁ עֵצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת.
וַיִּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמִּצְאִים אֹתוֹ מִקְשֵׁשׁ עֵצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֹהֶרֶן
וְאֶל כָּל הָעֵדָה. וַיִּנְיָחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁמֶר כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ.
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוֹמַת הָאִישׁ רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה
מִחוּץ לַמַּחֲנֶה. וַיֵּצִיאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ
אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.⁵⁴¹

בשתי הפרשיות ברור לכל הנוכחים שהחטא חמור, מה שמביא למעצרו של החוטא, אך לא ברור מהו העונש הראוי לעבריין. לכאורה, הדבר תמוה: הרי הענישה היא חלק בלתי־נפרד מהחוק, וככזו, אפשר לצפות שהיא תהיה מוגדרת מראש.⁵⁴² האם ייתכן שמאז הצייווי על שמירת השבת, שנמסר לישראל מיד לאחר צאתם ממצרים (עוד לפני קבלת התורה בהר סיני), איש לא העלה בדעתו את האפשרות של הפרת הצייווי? הרי התורה עצמה העידה שבסמוך לצייווי על השביתה בשבת היו מי שחשבו לחלל את קדושתה: "וַיְהִי בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן הָעָם לְלֶקֶט וְלֹא מִצְאוּ".⁵⁴³ גם בעניינו של המקלל ניתן לשאול: האם ייתכן שמאז עשרת הדיברות, הכוללים את הדיבר "לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹא",⁵⁴⁴ איש לא שאל את עצמו מה עונשו של העובר על הצייווי או אף מרחיק לכת עד לקללת הא־ל? לאור שאלות אלה, אני נוטה לומר שההתלבטות בשתי הפרשיות אינה בשאלה ההלכתית גרידא, אלא בשאלת יישומם של ערכים מוכרים במציאות המשתנה.⁵⁴⁵

בכרך השני בסדרה זו, כל אחד משה רבנו, התייחסתי לשני פנים של איסורי המלאכה בשבת. אפשרות אחת היא, שעל האדם לשבות מיצירה, בדומה לא־ל שלא ברא מאומה בשבת בראשית, ובדומה לצייווי שלא לבנות בשבת את המשכן, שהיה הפרויקט היצירתי המונומנטלי של עם ישראל. אפשרות אחרת היא, שעל האדם לקחת פסק־זמן משגרת העשייה היום־יומית, על מנת שלא ישתעבד אליה, ולכן המן לא היה יורד בשבת. כך ניתן ללמוד גם מן הצייווי: "אֶל יֵצֵא

אִישׁ מִמָּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי⁵⁴⁶ – בניגוד גמור לכל מה שאנחנו עושים תדיר כשאנו יוצאים לעמל היום.

לקושש עצים זו איננה מלאכה יצירתית במיוחד,⁵⁴⁷ וגם לא נאמר שהמקושש יצא מן המחנה. לכן, נראה שהמקושש אתגר את שמירת השבת כדרך על ידי מעשה "חדש", שאיננו תואם את ההגדרות המסורתיות של חילול שבת. ההכרעה שהתגלגלה לפתחו של משה לא נגעה לתת-סעיף כזה או אחר, אלא לאופיו של יום השבת. בסופו של דבר התקבלה הכרעה ברורה: מעשהו של המקושש הפר באופן בוטה את ערכי השביתה, ויש להוקיעו באופן נחרץ.⁵⁴⁸ אם כן, אך טבעי שמעשה מסוג חדש, הפותח צוהר להשלכות שאינן ידועות, יאתגר את המערכת הקיימת.

פרשיית המקלל מציעה פרטים ביוגרפיים רבים, הרומזים לנו שהאתגר העיקרי איננו ההתמודדות עם המעשה הנקודתי. בסיפור זה האתגר הוא התאמת תסבוכות החיים לעקרונות-האב המנחים את החברה ושומרים עליה מפגעי הזמן. הקללה, והעונש שבעקבותיה, הם רק אירוע השיא של המציאות המורכבת.

וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
וַיִּנְצוּ בַּמַּחֲנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי. וַיִּקַּב בֶּן הָאִשָּׁה
הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלַל וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה וְשֵׁם אָמוֹ
שְׁלֹמִית בַּת דְּבָרִי לְמִטֵּה דָן.

אין ספק שלא קל להיות בן לאיש מצרי בתוך עם שיצא משעבוד מצרים.⁵⁴⁹ אפיון העימות כריב שהתגלע בין "בן איש מצרי" לבין "איש הישראלי", מבטא את מעמדו המעורער של בן המצרי, הגם שהוא בן אישה ישראלית, ולפיכך הוא יהודי על פי ההלכה.⁵⁵⁰ רש"י, בעקבות המדרש, הסביר שבני שבט דן דחו את בן המצרי מהמחנה שלהם, בטענה שסדרי החנייה נקבעים על פי האב: "איש על דגלו באתת לבית אבתם".⁵⁵¹ גם הפעם מאותגרים הסדרים הקבועים של המחנה, שנוסחו בפירוט בתחילת ספר במדבר,⁵⁵²

ואנו נדרשים לבחינה מחודשת של יישום הערכים העומדים בבסיס המערכת.

השאלה העומדת לבירור בפרשיית המקלל היא שאלת השייכות: מי חלק מהעם ומי פחות? עד כמה הקהילה מכילה? וגם מהם סיכוייו של האאוטסיידר להשתלב, נוכח נתוני פתיחה שונים? מתוך ההבנה שאלו השאלות העומדות בלב הפרשייה, ניתן להבין טוב יותר את ההקשר הרחב של הסיפור, המופיע בפרק כד של ספר ויקרא. בפרקים כא-כג מתייחסת התורה באופן מפורט לשני צדדים המרכיבים יחד את קהילת ישראל: אל הכוהנים, שאותם היא מצווה על עבודת המשכן (פרקים כא-כב), ואל בני ישראל, שאותם היא מצווה על קורבנות החגים (פרק כג).⁵⁵³ בתחילת פרק כד נוצרת סינתזה בין שתי הקבוצות, כאשר בני ישראל מצווים לספק את שמן המאור, ואהרון הכהן מצווה להשתמש בו להדלקת נרות המנורה; בני ישראל אחראים להבאת לחם הפנים, והכוהנים מצווים על עריכתו על השולחן ואכילתו.

מתוך הדברים אנו למדים שהכוהנים, למרות השונות שבתפקידם ובמעמדם האישי, למעשה, מתפקדים במסגרת של ברית שותפות קהילתית. בני ישראל סומכים עליהם בהקרבת קורבנותיהם, ובתמורה מעניקים להם את מתנות הכהונה – אם מבשר הזבח, ואם מיבולי השדה. במקביל, מעמדו של האיש הישראלי בקהילה מובטח בזכות הנחלה המיועדת לו. הוא אינו עובד במשכן, אך מממן את הפעילות של המרכז הרוחני, נותן אמון בפרקטיקה הייצוגית של השותפות עם הכוהנים ושמה בחלקו.

מנגד, מי שאינו עתיד לקבל נחלה בארץ בהיותו בן איש מצרי,⁵⁵⁴ לא היה מרוצה ממצב העניינים. לטעמו, עדיפה פרקטיקה מכלילה, המאפשרת לכל אחד גישה אל הקודש, ללא תלות במעמדו או בייחוסו. במר ליבו, הוא מקלל את מקור הסדר המפלה – את שם ה'.

גם היום ניתן למצוא בכל קהילה מישהו שרואה את עצמו נפגע מן הסדר הקיים. אין מנוס מכך, משום שכל מערכת, מעצם הגדרתה, היא מפלה. האתגר העומד בפני החברה הוא כיצד לבנות מערכת שתממש את הפוטנציאל שלה בצורה הטובה ביותר. קונפליקטים תמיד יהיו,

והדרך הנכונה להתייחס אליהם היא חשיבה לטווח ארוך: נכונות להשקיע בצעדים קטנים, שיביאו בעתיד לפתרון שלם יותר.⁵⁵⁵ חרות אישית ללא גבולות מרוקנת את המסגרת מתוכן, ובהיעדר תוכן מחייב שמסביבו כולם מתרכזים, משתבשת בניית הקהילה.

בתחילת האירוע נאמר: "וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּצוּ בַּמַּחֲנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי". לאור סוף הפסוק, הממקם את הריב בתוך גבולות המחנה, לא ברור להיכן, או מהיכן, יצא המקלל. ייתכן שיש כאן רמז לחוסר הצלחתו לראות את עצמו כחלק מהחברה, וכך גם גזר דינו, התבצע "מחוץ למחנה".

הצלחתה, שגשוגה ורווחתה של כל חברה מבוססים על שיתופי פעולה. לכן, בעקבות האירוע הקשה, נדרשת התורה להסדרת ההתנהלות הראויה בין אדם לחברו. בתוך כך היא חוזרת ומדגישה שהן לאזרח והן לגר יש אחריות, מקום ותפקיד במקום החברתי, גם אם נקודת המוצא שלהם איננה זהה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הוֹצֵא אֶת הַמְקַלֵּל אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְסָמְכוּ כָל הַשְּׂמָעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רֵאשׁוֹ וְרָגְמוּ אוֹתוֹ כָּל הָעֵדָה. וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֱלֹהִיו וְנָשָׂא חָטְאוֹ. וְנִקֵּב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמַת רָגוּם יְרָגְמוּ בוֹ כָּל הָעֵדָה כְּגֵר כְּאֶזְרָח בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמַת. וְאִישׁ כִּי יִכֶּה כָּל נַפֶּשׁ אָדָם מוֹת יוֹמַת. וּמִכֶּה נֶפֶשׁ בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ. וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאִשֶׁר עָשָׂה בֶּן יַעֲשֶׂה לוֹ. שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר עֵינַי תַּחַת עֵינַי שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאִשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כִּן יִנָּתֵן בוֹ. וּמִכֶּה בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה וּמִכֶּה אָדָם יוֹמַת. מִשְׁפֵּט אַחַד יִהְיֶה לָכֶם כְּגֵר כְּאֶזְרָח יִהְיֶה כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.⁵⁵⁶

הפסוק החותם מדגיש שבניגוד להשקפתו של המקלל, שיצא נגד ההליכה בדרך ה' מתוך תחושה שחוקי התורה מפלים אותו לרעה, דווקא ה' הוא זה שדורש "משפט אחד" לכל אדם. זה כוחה של הדת, המאפשרת לכל אדם להיות חלק ממשוהו גדול יותר מהאני-הפרטי.

אך כדי שתתקיים מסגרת רחבה שיחסי אמון שוררים בין חבריה אנו זקוקים לחוקי יסוד וכללים ברורים שיגדירו אותה ויסדירו את פעילותה.

אם כן, הפרשייה, המעמתת את החברה עם המאיים על קיומה, מעמידה בפנינו בחירה: מצד אחד חברה, שהכללים הבסיסיים הנוקשים נוסכים אמון ביציבותה, עשויה לצמוח ולשגשג כי כלל השחקנים בזירה מסוגלים לפעול, ליצור ולהעזיז מבלי לחשוש מחבלות יזומות מצידם של אחרים, הלוטשים עיניים להצלחתם. מצד שני עומד המקלל, שאינו מוצא את מקומו במסגרת הקהילתית, ופעול מתוך כעס. בדומה לאמון ולמחויבות הקהילתית, גם הכעס והעלבון מסוגלים להוציא אנשים מבתיהם ולעורר אותם לפעולה, לפחות לפרק זמן מסוים. אבל בסופו של דבר, הכעס מביא לבגידה ולהתפוררות של כל המנגנונים ההכרחיים לכינונה של חברה אנושית מצליחה.

ניתן להוסיף שהשימוש בביטוי "איש הישראלי" – תוך שמירה על עילום שמו – רומז שהיה זה הפרופיל הנורמלי של רבים מבני העם. העימות בין איש ישראלי ובין מי שמעמדו נחות משלו רק הציף את שאלת השייכות אל פני השטח אבל הוכיח שמציאות חדשה ובלתי מוכרת עשויה לאתגר את ההתנהלות השקטה והשגרתית של המערכת המוסדרת כולה, ואף לזעזע את אמות הספים. לכן מצאה התורה לנכון לחזור אל הערכים הבסיסיים, ולשרטט מתווה המסדיר את יחסי הכוחות מכאן ולהבא. המתווה לעתיד נותן מענה לאי הוודאות הקיימת ומסיר את האיום הסמוי על עצם קיומה של החברה.

לעומת פרשיות המקלל והמקושש ששרטטות את קו הגבול ומדגישות בעיקר את מה שנמצא מחוץ לגבולות המחנה, פרשיות הטמאים ובנות צלופחד מציעות פתרונות יצירתיים בתוך המחנה פנימה. פרשת הטמאים ופרשת בנות צלופחד מלמדות כיצד נכון להתנהל כשהמערכת הקיימת איננה הולמת מציאות מורכבת, או בלתי צפויה על מנת להגיע לתוצאה רצויה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר. וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח
 בְּמוֹעֲדוֹ. בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה בֵּין הָעֲרֵבִים תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ
 בְּמוֹעֲדוֹ כְּכֹל חֻקֹּתָיו וְכִכֹּל מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ... וַיְהִי אֲנָשִׁים
 אֲשֶׁר הָיוּ טִמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם וְלֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא
 וַיִּקְרְבוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנָי אֶהְרֹן בַּיּוֹם הַהוּא. וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים
 הַהֵמָּה אֵלָיו אֲנַחְנוּ טִמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקָּרֵב
 אֶת קָרְבָּן ה' בְּמוֹעֲדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֹשֶׁה עֲמְדוּ
 וְאִשְׁמְעָה מֵה יִצְוֶה ה' לָכֶם.⁵⁵⁷

וּתְקַרְבַּנָּה בְּנוֹת צִלְפָּחֵד בִּן חֲפֹר בֶּן גִּלְעָד בֶּן מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה
 לְמִשְׁפַּחַת מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף וְאַלֶּה שְׁמוֹת בְּנֹתָיו מִחֵלָה נָעָה וְחַגְלָה
 וּמִלְכָּה וְתַרְצָה. וַתַּעֲמִדְנָה לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנָי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וּלְפָנָי
 הַנְּשִׂאִים וְכָל הָעֵדָה פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר. אָבִינוּ מֵת בְּמִדְבַר
 וְהוּא לֹא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנוֹעֲדִים עַל ה' בַּעֲדַת קָרַח כִּי בַחֲטָאוֹ
 מֵת וּבָנָיִם לֹא הָיוּ לוֹ. לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אָבִינוּ מִתוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ כִּי
 אֵין לוֹ בֶּן תְּנֶה לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אָבִינוּ. וַיִּקְרַב מֹשֶׁה אֶת
 מִשְׁפָּטָן לִפְנֵי ה'.⁵⁵⁸

בשתי הפרשות ההקדמה לַפְּנִיָּה מְנוֹסַחַת בְּלִשׁוֹן קְרֵבָה, וּבִשְׁתֵּי הַגִּישָׁה הַבְּסִיסִיתִית הִיא רִצּוֹן לְקַחַת חֵלֶק וְלֵהִיּוֹת שׁוֹתֵפִים: "לָמָּה נִגְרַע" וְ"לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אָבִינוּ". הַרְש"ר הִירֵשׁ מְדַמֵּה אֶת הַמִּילָה "נִגְרַע" לְלִשׁוֹן "גֵּר", אָדָם שֶׁנִּקְוֶה הַמוֹצֵא שְׁלוֹ הִיא מִחוּץ לְמַעְגַל, וְהוּא מִתְקָרֵב פְּנִימָה. מִתּוֹךְ גִּישָׁה כְּזוֹ, הַשׁוֹנֵה בְּתַכְלִית מִזוֹ שֶׁל הַמְקַלֵּל, נִיתֵן לְפָתַח פִּתְרוֹן. יִתְרָה מִזוֹ, הַפִּתְרוֹן שִׁימְצֵא יִשְׁמַשׁ "מְקָרֵב מִבְּחוּץ", וְיִסְיֵעַ בְּגִיבוּשׁ הַחֹק שִׁינְהֵג מִכֵּאֵן וְלֵהֲבֵא. הַפְּסוּקִים אֵף מְכַנְּיִם אֶת הַחֹק הַחֲדָשׁ בְּשֵׁם "חֹקֵה" אוֹ "חֹקֵת מִשְׁפָּט", כְּאוֹמְרִים: לֹא מְדוּבָר בְּנִסְפָּח מִתְנַצֵּל אוֹ בִּאִפְלִיָּה מִתְקַנֵּת, אֲלֵא בְּחֹק הַנְּטוּעַ בְּלִב מְעַרְכַת הַחֹקִים הַוּוֹתִיקָה. בְּשֵׁנֵי הַמְקָרִים הַבִּיאוּ תֵּהֲפֹכּוֹת הַמְצִיאוֹת לְחִשְׁיַת עֲקָרוֹנוֹת וְעֲרִכִים שֶׁהִיוּ מוֹטְמַעִים בְּחֹק, וְכַעַת זְכוּ לִישׁוּם גְּלוּי וּמְפוֹרֵשׁ:

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טָמֵא לְנֶפֶשׁ אוֹ בְדֶרֶךְ רַחֲקָה לְכֶם אוֹ לְדֶרֶתְכֶם וְעָשָׂה פֶסַח לֵה'. בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֲרִבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מִצּוֹת וּמִרְרִים יֹאכְלֵהוּ. לֹא יִשְׂאִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר וְעֶצֶם לֹא יִשְׁבְּרוּ כּוֹ כָּל חֻקַּת הַפֶּסַח יַעֲשׂוּ אֹתוֹ. וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וּבְדֶרֶךְ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי כִּי קָרְבַן ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעַדוֹ חֲטָאוֹ יִשָּׂא הָאִישׁ הַהוּא. וְכִי יְגוֹר אֶתְכֶם גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לֵה' כַּחֲקַת הַפֶּסַח וּכְמִשְׁפָּטוֹ כֵּן יַעֲשֶׂה חֻקָּה אַחַת יִהְיֶה לְכֶם וּלְגֵר וּלְאֹרֶחַ הָאָרֶץ.⁵⁵⁹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. כֵּן בְּנוֹת צְלֻפְחָד דַּבְּרַת נְתַן תַּתֵּן לָהֶם אַחֲזַת נַחֲלָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִיהֶם וְהִעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן. וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹר לֵאמֹר אִישׁ כִּי יָמוּת וּבֶן אֵין לוֹ וְהִעֲבַרְתָּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבָתוֹ. וְאִם אֵין לוֹ בֵּת וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְאָחִיו... וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְשָׂאֲרוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וַיִּרֶשׁ אֹתָהּ וְהָיְתָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְחֻקַּת מִשְׁפָּט כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.⁵⁶⁰

קיימת חשיבות רבה במציאת המתווה, כי באמצעות הלכות אלו קובעים מי הוא חלק מהעם ומי לא. קורבן הפסח הוקרב ביציאה ממצרים והגדיר מי שייך לעם הזוכה לחירות. גם לדורות, כל הלכות הפסח מכוונות להגדרת משפחת עם ישראל. ולכן, ערל, מי שלא קיים בבשרו ברית-מילה, אינו מקריב קורבן פסח ואף איננו רשאי לאכול ממנו. ברית-מילה והקרבת קורבן הפסח הן שתי המצוות היחידות⁵⁶¹ שהמבטלן חייב "כרת" – עונש של קיצור החיים על ידי הא-ל. בוותור על מצוות אלו, הישראלי מאבד, כביכול, את זכות הקיום שלו כשהוא מתנתק מהעם. בהתאם לתפיסה זו, בפרקטיקה, קורבן הפסח נאכל בחבורות ובמשפחות.⁵⁶² בדומה לכך, סוגיית חלוקת הנחלות בארץ ישראל חשובה לבנות צלופחד כי היא קובעת מי נחשב לחלק מהעם ומי לא. משפחה שלא מקבלת נחלה איננה נחשבת חלק מהעם.⁵⁶³

אם כן, הדמיון הסגנוני בין שתי הפרשיות אינו מקרי, בשני

המקרים מוצג מצב שבו אחד מחברי הקהילה מופרד מיתר העם על לא עוול בכפו, כתוצאה מאירוע שאינו בשליטתו. בניגוד לפרשיות המקושש והמקלל, שבהן פעלו החוטאים בניגוד לערכי היסוד, ובכך הוציאו את עצמם מהחברה, בשתי פרשיות אלו יש תביעה של המופלים לחיבור. כפי שאסביר בהמשך, הפונים לא קיבלו מענה מושלם, ואף נדרשו למחיר מסוים. אבל הדבר לא גרם להם להתריס כנגד המערכת (שיטת המקלל), או לפעול על דעת עצמם (שיטת המקושש). התנהלותם החיובית הביאה לכך שלא נתקלו בקיר אטום, אלא זכו לאוזן קשבת בלשכתו של משה רבנו, שחיפש עבורם את הפתרון האופטימלי.

בשני המקרים, המופלים הפנימו עיקרון יסודי בחיי הקהילה: לא רק לפרט יש רצונות ומאוויים, אלא גם למערכת יש צרכים והיגיון פנימי. הם היו נכונים לקבל כל פסיקה שהיא, ואפילו דחייה, מתוך ההכרה שלאדם הפרטי אכן יש זכויות, אבל יש מערכת קהילתית או לאומית שצריכה לתפקד עבור כולם. הרעיון הוא שעל כולם להיות אחראים גם למערכת, כי זו לא ישות אמורפית כלשהי, המערכת היא בעצם אנחנו. לכן, לפעמים יש להכפיף את המערכת, ולפעמים את חירות הפרט, כדי להגיע לאופטימום.

משה, מצידו, הבין שמניעת הטמאים מהקרבת הפסח או קיפוח זכותן של בנות צלופחד לנחלה בארץ פוגעים בשייכותם אל העם. לכן היה נגיש והתנהל מולם מתוך תחושה של קרבה. השדר שהעביר להם היה: כמי שניצב בראש המערכת – אני איתכם, ואעשה הכול כדי לפתור את הסיטואציה בצורה הטובה ביותר. התורה אף היא מגלה רגישות ומחדשת הלכות⁵⁶⁴ – פסח שני ובת יורשת נחלה – כדי לוודא את חיבורם של העותרים אל הקהל. התורה לא בחרה להתמודד עם התקדים דרך הַחֲרָגָה נקודתית, אלא באמצעות ניסוח חוקה לדורות. נדמה שבכך היא מבקשת להעביר מסר למנהיגי העתיד בדבר הצורך ברגישות הלכתית בכל מקרה שאדם מוצא את עצמו מופרד, מהעם עקב נסיבות שאינן בשליטתו. במקביל, מועבר מסר נוסף לחברי הקהילה העתידיים: אלו החשים שנגרעה מהם הזכות לשותפות בעם, באופן מלא או אף חלקי,

צריכים לפנות אל המנהיגים, להביא בפניהם את עניינם ולקבל את הכרעתם. יש לתת אמון כְּמִנְהִיגִים שיש להם ראייה רחבה של צורכי כלל המערכת, ואסור לפונים להתרכז רק באינטרס או הקושי הפרטיים שלהם.

ג. בין רצון טוב לזכות יסוד

בטבלה המצורפת כנספח למאמר זה ערכתי השוואה בין פרשיית הטמאים לפרשיית בנות צלופחד ומצאתי שני הבדלים. פרשיית הטמאים פותחת בתאריך ספציפי – החודש הראשון בשנה השנייה לצאתם ממצרים, לקראת חג הפסח, ואילו פרשיית בנות צלופחד אינה נושאת תאריך. הבדל אחר, בולט עוד יותר, הוא תיאור המעבר בין התלונה לפתרון. בפרשיית הטמאים משה שמע את דברי הפונים, פנה אל ה' לקבלת מענה וחדש את המתווה הפרקטי של פסח שני כמענה למצוקתם. לעומת זאת, בפרשת בנות צלופחד לא עוברים ישר לפתרון. התורה נוקטת באמירת ביניים, שקובעת באופן חד חד ערכי: **”כִּן בְּנוֹת צִלְפַּחַד דִּבְרַת נָתַן תַּתָּן לָהֶם אַחֲזֹת נַחֲלָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִיהֶם וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן”**.

הסיבה להבדל הראשון קשורה בהבדל שבין שתי המצוקות. בשאלת הטמאים, הבעיה קשורה בזמן מסוים. הטמאים נתקלים בבעיה הנוגעת להקרבת הפסח בשנה זו, ולא בשנה הבאה. בשאלת הנחלות, לעומת זאת, ההחלטה שתתקבל תחרוץ את גורלן של הפונות לטווח הארוך. אנו יודעים היטב כמה חשיבות יש לקביעת מקום המגורים: מדינה, עיר, שכונה, ולפעמים אפילו רחוב. הנחלה המשפחתית מגדירה את קבוצת היחס ואת השייכות לקהילה ומהווה זכות יסוד. לאור תובנה זו, ניתן להבין שפרשת בנות צלופחד אינה נושאת תאריך, משום שהרלוונטיות שלה אינה לשעה בלבד, אלא לכל החיים, ואפילו לדורות.⁵⁶⁵

הסיבה להבדל השני קשורה בטיב הבקשה. הטמאים מעוניינים להתחבר, והתורה מחדשת מועד הקרבה נוסף עבורם. זהו צעד

משמעותי שגם עלול לגבות מחירים, כפי שאסביר בהמשך. בנות צלופחד מבקשות לממש את זכויות היסוד שלהן. הן מדגישות את זכות ההמשכיות של אביהן כחלק מהקהילה שבה חי ופעל: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אָבִינוּ מִתּוֹךְ מְשִׁפְחָתוֹ". הטלטלה שחווה המערכת שהתבססה על בנים ממשיכים חזקה למדי, ולכן לא מדלגים לפתרון הפרקטי, אלא נוקטים באמירה חדה וברורה. המציאות חשפה למעשה עקרונות וערכים שמלכתחילה היו טמונים באתוס שלנו, ולכן בנות צלופחד לא מבקשות לקבל נחלה – הן זכאיות לכך.

ד. לא־להים פְּתוּרִים

כפי שכבר נאמר כמה פעמים, רק גמישות תוכל לחסן את המערכת בפני שינויי המציאות ואתגריה, הצצים חדשים לבקרים. חדש מותר מן התורה. יותר מזה, החדש והחידוש מחויבים מן התורה, ונתבעים מכל המחויבים לתורה. מחויבות לתורה מחייבת חידוש, לצד איזונים ובלמים להלכה המתחדשת. מתוך כך, יש לשאול: מדוע התורה, שניתנה בנבואה, לא צפתה מראש את כל השינויים הללו, ולא כללה אותם בתוכניתה?

ראשית, יש להכיר בכך שהפתרונות המוצעים למקרים החרגים אינם מושלמים. התורה אינה מציעה לטמאים פתרון קסם המבטל את דיני הטומאה, או מקצר אותם דרמטית, כך שיוכלו להקריב את הפסח עם כל ישראל. במקום זאת, היא מתקנת עבורם את "פסח שני", מועד ב', המהווה פתרון חלקי בלבד. כל ישראל יחגגו בניסן, ברוב־עם ובהדרת מלך, ואילו הטמאים או המאחרים לבוא מדרך רחוקה יביאו את קורבנם לחוד, חודש אחרי כולם. פתרון זה נועד, לדעתי, לתת לחרגים את התחושה שהקשיבו למצוקתם וחיבקו אותם, וזאת מבלי להפר את תוקפם של חוקי המערכת – שיציבותם חיונית להתנהלותה התקינה של החברה והמשק. לא לחינם נקבע זמנו של חג הפסח ביום י"ד בניסן, והתכנים שהוא מבטא לא יוחלפו עקב כל תקדים. כך בחג הפסח, וכך בכל תחום אחר שבו מקדמים

את ערכי העם והקהילה.

שנית, חשוב להבין שלכל דבר יש מחיר, ולא תמיד אפשר או כדאי לשלם אותו. על כך מעמידה אותנו התורה בסוף פרשת פסח שני. תחילה מרחיבים הפסוקים את ההיתר שניתן לקבוצת הטמאים, וכוללים בו גם קבוצת המתעכבים: "בדרך רחוקה". לאחר מכן, מזהירים מפני תופעת השימוש לרעה, האורכת תמיד לכל פרצה בחוק: "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וּבְדַרְךָ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי כִּי קָרַב ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעַדוֹ חֲטָאוֹ יֵשׂא הָאִישׁ הַהוּא". כלומר, לפתרון החדש עלולות להיות גם השלכות שליליות, וכך גם כל שינוי, מוצדק ככל שיהיה, פותח עולם חדש של הזדמנויות לניצול פרצות או היתרים מעבר למה שהוסכם. לכן, חשוב להבהיר שמי שסומך על הפתרון שהוצע ומצליח להביא בסופו של דבר את הקורבן במועד המתאים לו, בעצם משלם מחיר ומפסיד משהו משמעותי – ההתחברות לכלל העם.

בהקשר זה, אני מוכן אפילו להרחיק לכת ולומר שעונש הכרת החמור על הימנעות מהקרבת הפסח התחדש גם הוא רק בשלב זה. עד כה התייחסנו למצוות הפסח כחלק ממצוות חגי ישראל לאורך לוח השנה. הטמאים, שמצבם עורר בהם תחושה של נתק מכלל העם, הנכיחו תודעה ישראלית חדשה – מי שאיננו מקריב את קורבן הפסח עוזב למעשה את עם ישראל, ואף מאבד את זכות הקיום שלו. התורה מתפתחת בתגובה למתרחש בשטח, אבל אופן התפתחותה הוא מאוזן: הוא מתבטא גם בהגמשת החוק הקיים וגם בהקשחתו. כשזה אמיתי, זה עובד לשני הכיוונים.

בפרשת בנות צלופחד, במבט ראשון, הכול נראה טוב ויפה. אבל מהר מאוד מסתבר שהפרת האיזון, גם כאשר היא נדרשת, מערערת את המערכת. החידוש גורם לבקיעים שנוצרים במקומות לא צפויים, ויש צורך להתייחס גם אליהם:

וַיִּקְרְבוּ רְאֵשֵׁי הָאָבוֹת לְמִשְׁפַּחַת בְּנֵי גִלְעָד בֶּן מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה

מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי יוֹסֵף וַיְדַבְּרוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנֵי הַנְּשָׂאִים רְאִשֵׁי
 אָבוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמְרוּ אֶת אֲדֹנָי צְוֶה ה' לָתֵת אֶת הָאָרֶץ
 בְּנַחֲלָה בְּגֹרֶל לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲדֹנָי צְוֶה בְּה' לָתֵת אֶת נַחֲלַת
 צְלֻפְחָד אֶחָיו לְבָנָיו. וְהָיוּ לְאָחָד מִבְּנֵי שְׁבֻטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְנָשִׁים
 וְנִגְרָעָה נַחֲלַתָּן מִנַּחֲלַת אֲבֹתֵינוּ וְנוֹסֵף עַל נַחֲלַת הַמָּטָה אֲשֶׁר
 תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמִגְרָל נַחֲלַתָּנוּ יִגְרָע. וְאִם יִהְיֶה הַיֵּבֶל לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל
 וְנוֹסֵפָה נַחֲלַתָּן עַל נַחֲלַת הַמָּטָה אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמִנַּחֲלַת מֹטָה
 אֲבֹתֵינוּ יִגְרָע נַחֲלַתָּן.

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל פִּי ה' לֵאמֹר כֵּן מֹטָה בְּנֵי יוֹסֵף
 דְּבָרִים.⁵⁶⁶

גם כאן ניתן למצוא את השימוש בשורשים קר"ב וגר"ע, לצד הקביעה העקרונית: "כֵּן מֹטָה בְּנֵי יוֹסֵף דְּבָרִים". כפי שנאמר, לשון זו מלמדת על דיון בזכות יסוד, ולא בבקשת התחשבות חריגה, שגם אותה יש לכבד. בני שבט מנשה חששו שבטווח הארוך התיקון לטובתן של בנות צלופחד יגרום להם נזק ממוני ומשפחתי. אם בנות צלופחד יתאהבו בגברים משבטים אחרים, בני מנשה יפסידו חלקים מנחלתם. ושוב גם בפעם הזו יש מחיר לשינוי, והתורה נדרשת לאיזונים:

זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צְוֶה ה' לְבָנוֹת צְלֻפְחָד לֵאמֹר לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם
 תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֲךָ לְמִשְׁפַּחַת מֹטָה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים.
 וְלֹא תִסָּב נַחֲלָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמֹּטָה אֶל מֹטָה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת
 מֹטָה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכָל בַּת יִרְשֶׁת נַחֲלָה מִמֹּטוֹת
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאָחָד מִמִּשְׁפַּחַת מֹטָה אֲבִיהָ תִהְיֶה לְאִשָּׁה לְמַעַן
 יִירָשׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבֹתָיו. וְלֹא תִסָּב נַחֲלָה מִמֹּטָה
 לְמֹטָה אַחֵר כִּי אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבְּקוּ מִטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. כֹּאֲשֶׁר
 צְוֶה ה' אֶת מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ בָנוֹת צְלֻפְחָד. וְתִהְיֶינָה מַחֲלָה תְרָצָה
 וְחִגְלָה וּמִלְכָּה וְנִעָה בָנוֹת צְלֻפְחָד לְבְנֵי דְדִיהֶן לְנָשִׁים. מִמִּשְׁפַּחַת
 בְּנֵי מֹנָשָׁה בֶן יוֹסֵף הָיוּ לְנָשִׁים וְתִהִי נַחֲלַתָּן עַל מֹטָה מִשְׁפַּחַת
 אֲבִיהֶן.⁵⁶⁷

חובתם של המנהיגים היא לדאוג לכך שהבנות וצאצאיהם לא יופלו לרעה, וכתוצאה נחקק חוק נצחי המבטיח את זכויות הבת היורשת. מאידך גיסא, ישנה גם התחשבות במסגרת השבטית, שאסור שתתפורר. המחיר מתחלק בין שני הצדדים: בנות צלופחד יקבלו חלק בנחלת שבט מנשה, אבל "לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֲךָ לְמִשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים". ישנה גמישות, אך לא ביטול מוחלט של העקרונות המאגדים את החברה לישות אחת. יש פה תורת חיים ואהבת חסד הנתונים בתוך מסגרת וגבולות, וגם קריצה מעניינת לתחרות חופשית שתוסיף ערך: "לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים". בנות צלופחד יבחרו את הטובים ביותר בעיניהן מכל משפחת אביהן, מה שהופך את הטוב לכדאי (משפחתית וכלכלית) וקורא לכולם להיות טובים.

בדוגמה של בנות צלופחד ובני שבט מנשה, הזכות לקניין איננה מופיעה בחלל ריק, אלא משולבת בתוך מארג ההשתייכות השבטית. אפשר לשער שהאמון, שנוצר בעקבות ההתגייסות הנחרצת לטובתן של בנות צלופחד, תרם למציאת הפתרון. בנות צלופחד הסכימו לשלם מחיר מסוים, להגביל במעט את החופש המוחלט שלהן בבחירת בני זוגן, למען קיומו של הערך המקורי: שמירת המסגרת השבטית והקהילתית שבה נטועה נחלתן הנחשקת.

החיים הם לא שחור-לבן, וחופש השינוי לא יכול להיות בלתי-מוגבל. בשונה מדבריה של השופטת רות ביידר-גינסבורג, שהבאתי לעיל, גם כשמתחשבים במצב העדכני, יש לנהוג באיזון, מתוך מודעות לכך שגם בנורמה הקיימת יש ערך והיגיון פנימי.

ה. השקעות במדדים

כחודשיים אחרי האירוע ב-MIT, עליו כתבתי בפתח המאמר, הרציתי בכנס הפיקוח על הבנקים בישראל. דיברתי נגד השוואת ישראל למדינות ה-OECD על בסיס מדדים מקובלים, שאינם רלוונטיים לישראל לטעמי. בעקבות ההרצאה הופנית למאמרו של

ג'ון לוטיג, מנהל השקעות בקרן פאונדרס פונד. במאמרו דן ג'ון לוטיג בבעייתיות שהוא רואה בהשתלטות קרנות האינדקס על עולם ההשקעות והשפעת צורת החשיבה של indexing גם על אורחות חיינו.⁵⁶⁸

השקעה בקרנות אינדקס, המכונה גם השקעה פסיבית, היא השקעה בקרנות שעוקבות אחר השוק כולו. לדוגמה, רכישת מניות של כל אחת מחמש-מאות החברות במדד ה-S&P 500. הנחת העבודה של קרנות האינדקס היא שהשוק חכם יותר מכל מנהל תיקים, מוכשר ככל שיהיה. לכן, במקום לנחש אילו מניות יבטיחו ביצועים טובים מהמוצע, מוטב להשקיע במדד (אינדקס) המשקף את הנעשה בשוק. בנוסף, היות שפיזור השקעות מפחית את הסיכון המגולם בתיק, הרי שרכישת "השוק כולו" מהווה סוג של פיזור השקעות מקסימלי (בתוך הקטגוריה). כל אלו מובילים למסקנה שבהשקעות לטווח ארוך תשואת השוק עדיפה על זו של מנהלי התיקים.

הרעיון של השקעה במדד הוא רעיון טוב, כל עוד הוא נעשה בהיקפים קטנים. המשקיעים שקונים את השוק כולו מסתמכים, למעשה, על חוכמת ההמונים. במקום להשקיע משאבים במחקר וניתוח, ולברר אילו מניות הן הטובות ביותר להשקעה, הם נשענים על חוכמתם של אחרים וחוסכים עלויות. ואכן, דמי הניהול בקרנות אינדקס הם עשירית מדמי הניהול של הקרנות שבחרות מניות ובונות תיקי השקעות. ההמונים שעברו להשקעה בקרנות האינדקס, ויתרו על הניסיון להיות חכמים והפכו לצופים פסיביים, המצטרפים אוטומטית לכל מהלך. במילים אחרות: ככל שיותר משקיעים בוחרים להסתמך על כוחו וחוכמתו של השוק, כך השוק הולך ומאבד מכוחו ומחוכמתו.

לפי האקונומיסט (אוקטובר 2021), כארבעים אחוזים מהכסף המנוהל בקרנות בארה"ב מושקע בקרנות אינדקס פסיביות. המשמעות היא שהשוק הופך להיות יותר ויותר מנוהל בידי מספר מצומצם של קרנות גדולות, המדד כבר פחות משקף את חוכמת ההמונים וגם יתרון הפיזור מתפוגג אם מנהלי ההשקעות או האלגוריתם של

הקרנות הגדולות שולטים במתרחש. בהקשר זה יש לציין שבשעת כתיבת שורות אלו, במדד הנסד"ק לדוגמה, חמש ענקיות הטכנולוגיה (FAANG) תופסות נתח גדול מהיקף המדד, ולכן כל השקעה במדד מזרימה כספים לתחזוקת הערך של מניותיהן, וזאת ללא תלות בביצועים העסקיים שלהן.⁵⁶⁹

בהקשר רחב יותר, המעבר לאינדוקס השקעות משקף אוכדן כושר החלטה. במשך הזמן התהליך שוחק את ההנחה שאנשים פועלים באופן רציונאלי ובוחרים על פי העדפותיהם ומיטב הכרתם וכשרונם את סוג המניות שהם רוכשים, את כמותן ואת מחירן. בהקצנה הייתי אומר, שמדיניות של השקעה ללא אבחנה גובלת באנטי קפיטליזם.

במקביל, גם התחרות נפגעת. כשקרנות האינדוקס משתלטות על רוב השוק, הן הופכות להיות בעלות עניין, ואפילו בעלות השליטה, במספר רב של חברות. כך נוצר מצב שאותם בעלי עניין או שליטה מחזיקים בחברות מתחרות. מצב זה מזכיר את הקונגלומרטים הישנים ששלטו בחלקים גדולים במשק, תיאמו מחירים, ולא פיתחו מוצרים תחרותיים, כי לא היה אינטרס לתחרות אמיתית. ולכן יש חשש לפגיעה בתחרות כשחברות שונות מוחזקות בבעלות ריכוזית של קרנות האינדוקס. במצב כזה, "היד הנעלמה" של אדם סמית', שאמורה להביא את השווקים למקסימום רווחה כלכלית, מאבדת מקסמה. בטווח הארוך, מדובר בשיטת השקעות שהתרחבותה עלולה להביא לפגיעה ביצירתיות, לגדיעת השונות ולדעיכה כלכלית.

כדי לחדד את הבעיה אסביר כיצד מתנהלת קרן המשקיעה במדד של סל מניות קבוע, כגון 35 המניות הגדולות בכורסה בתל אביב. לכאורה, מלאכתו של מנהל הקרן (או של המחשב, היות שמדובר בנוסחה) היא פשוטה: עליו לקנות את שלושים וחמש המניות הכלולות ברשימה, כל אחת לפי משקלה במדד. מכאן והלאה, כל שעליו לעשות הוא להחזיק במניות, וכך ביצועי התיק שבידיו יהיו שיקוף מדויק של ביצועי מדד ת"א 35. אלא שהדבר אינו פשוט עד כדי כך. מחירן של המניות השונות משתנה מדי יום, זו עולה וזו יורדת, כך שהסל שנקנה אתמול, המשקף את המדד בהרכבו, אינו משקף את יחס המשקלים

העדכני בין המניות השונות. המשמעות היא שאם מנהל הקרן לא יתאים את משקלי המניות שבתיק למשקלן במדרד, הביצועים של התיק לא יהיו זהים לביצועי המדרד. אז מה עושה המנהל? מוכר קצת וקונה קצת, מדי יום, כדי להתאים את סכומי הכסף המושקעים בכל אחת מהמניות שבתיק למדרד שאחריו הוא רוצה לעקוב. גם הפעם, לא מדובר בפעולה מסובכת (וגם אותה ניתן לבצע באופן אוטומטי וממוחשב).

אבל יש לשים לב למה שקורה פה: נניח ששוויה של אחת החברות עולה, כי היא טובה (לדוגמה: החברה פרסמה שהגיעה לפריצת דרך טכנולוגית) ושוויה של חברה אחרת יורד, כי היא לא טובה (לדוגמה: פרסמה תוצאות עסקיות מאכזבות מאוד). כעת, נדרש מנהל הקרן לערוך התאמות כדי להתאים את ההשקעה הכספית בכל אחת מהחברות למשקלה במדרד. איך הוא עושה זאת? הוא קונה כמה מניות נוספות של החברה שמחיר המניה שלה ירד, כדי להגדיל את נפח ההשקעה הכספית בה, ומוכר כמה מניות של החברה שערכה עלה, וששוויה בתיק התנפח מעבר למשקלה הקבוע במדרד. כלומר, בקרן אינדקס עושים הפוך מההיגיון הכלכלי שאומר שמניה שפיתחה משהו חדש תרוויח וכדאי להשקיע בה, או להמשיך ולהחזיק במניותיה, וחברה שהפסידה כסף באמת שווה פחות, וכדאי לבחון את המשך ההשקעה בה, ולכל הפחות להימנע מהגדלת החשיפה אליה.

שואלים את עצמכם, מה הקשר בין קרנות האינדקס, הבחור שפנה אליי ב-MIT, בנות צלופחד והאנשים הטמאים אשר ביקשו להקריב קורבן הפסח? במילה אחת: מחויבות. חייבים להתמודד אקטיבית עם אי-הוודאות והשינוי. הדרך לעשות זאת היא לקבל החלטות ולהתחייב. הדבר חשוב, ואפילו הכרחי, כי ההפך של מחויבות הוא לא חופש מוחלט, וגם לא שמירה על כל האופציות פתוחות. ההפך ממחויבות לקהילה או למשימה הוא גיוון המוביל להידרדרות איטית באופן ודאי.

צודק לוטיג שתופעת קרנות האינדקס, המביאה לגיוון שוקי המניות, זולגת למישורים נוספים בחיינו:

הלך הרוח של המדד פשט גם בסטארט־אפים. כהונת העובדים, הקצרה בלאו הכי, מתקצרת יותר ויותר, כאשר עובדים רבים בוחרים לאסוף תיק השקעות במספר רב של חברות שבהן הם יעבדו (כלומר, לאגור 'אופציות לעובדים' במקום מחויבות למטרה לשמה הוקמה החברה), כדי לפזר את הסיכון שלהם לאורך הדרך... גם החיים הפרטיים הפכו למדדים. רק לפני כמה עשורים היו נישואים בגיל צעיר נפוצים, כשבן זוג אחד נבחר לכל החיים. כיום, טינדר מאפשרת לאנשים לגוון את "הון היחסים" שלהם על פני מדד של עשרות שותפים.⁵⁷⁰

כמובן, לטעמי מחירה של התופעה המתוארת הוא כבד, ואפילו הרסני לכלכלה ולחברה. אנשים לא מעיזים להתמודד עם אי־הודאות פנים אל פנים ולהכריע לכאן או לכאן, וגם לא מוכנים להתחייב לבחירה בטוב. כל מי ש"יושב על הגדר" ואיננו מוכן לשלם מחירים, או להשקיע מכל הלב, בידיעה שאולי יפסיד, לא ייצור משהו חדש ולא יקדם את העולם.

לשם סגירת המעגל עם הסיפור בו פתחתי, אוסיף, שמחויבות לסט של ערכים והתחברות לקהילה, על כל דרישותיה, עשויות לעצב זהות אישית שמתמודדת עם אתגרים ויודעת גם לשנות סדרי עולם בשעה שהדבר נדרש. חיים המשלבים בחירה אקטיבית, התמודדות ממשית עם הלא נודע, מחויבות ומעורבות יהיו חיים בעלי משמעות – חיים טובים.

נספח: טבלת השוואה

פסח שני (במדבר ט, א-יד)	בנות צלופחד (במדבר כז, א-יא)
<p>וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר.</p>	<p>אין תיארוך</p>
<p>וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח בְּמוֹעֲדוֹ. בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה בֵּין הָעֲרִבִים תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ בְּמוֹעֲדוֹ כַּכֵּל חֻקָּתוֹ וְכַכֵּל מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח. וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעֲרִבִים בְּמִדְבַר סִינַי כַּכֵּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן עָשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל.</p>	<p>המקבילה לצייווי מופיעה בפרשת הנחלות שכפרק הקודם (כו, נג-נו): לְאֵלֶּה תַחְלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת. לְרֵב תְּרַבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלַמְעַט תַּמְעִיט נַחֲלָתוֹ אִישׁ לְפִי פִקְדָיו יִתֵּן נַחֲלָתוֹ. אַךְ בְּגוֹרֵל יַחְלַק אֶת הָאָרֶץ לְשְׁמוֹת מִטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחִלוּ. עַל פִּי הַגּוֹרֵל תַּחְלַק נַחֲלָתוֹ בֵּין רֵב לַמְעַט. והמקבילה לקיום בסוף הספר (לו, י): כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן עָשׂוּ בְּנוֹת צֶלְפַּחַד</p>
<p>וַיְהִי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם וְלֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּקְרְבוּ לְפָנַי מֹשֶׁה וּלְפָנַי אֶהְרֹן בַּיּוֹם הַהוּא. וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הַהֵמָּה אֵלָיו אֲנַחְנוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקָּרֵב אֶת קָרְבָּנְךָ ה' בְּמוֹעֲדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.</p>	<p>וּתְקַרְבֶּנָּה בְּנוֹת צֶלְפַּחַד בֶּן חֶפְרָ בֶּן גִּלְעָד בֶּן מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה לְמִשְׁפַּחַת מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֹתָיו מִחֲלָה נָעָה וְחִגְלָה וּמִלֶּכָּה וְתַרְצָה. וַתַּעֲמִדְנָה לְפָנַי מֹשֶׁה וּלְפָנַי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וּלְפָנַי הַנָּשִׂאִים וְכָל הָעֵדָה פָּתַח אֶהְל מוֹעֵד לֵאמֹר. אָבִינוּ מֵת בְּמִדְבַר וְהוּא לֹא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנוֹעָדִים עַל ה' בְּעֵדַת קִרְחַ כִּי בַחֲטָאוֹ מֵת וּבָנָיִם לֹא הָיוּ לוֹ. לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אָבִינוּ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ כִּי אֵין לוֹ בֶּן תְּנֶה לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אָבִינוּ.</p>
<p>וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֹשֶׁה עֲמְדוּ וְאִשְׁמְעָה מֵה יִצְוֶה ה' לָכֶם.</p>	<p>וַיִּקְרַב מֹשֶׁה אֶת מִשְׁפָּטָן לְפָנַי ה'.</p>
<p>וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר.</p>	<p>וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר.</p>

בנות צלופחד (במדבר כז, א-יא)	פסח שני (במדבר ט, א-יד)
<p>כִּן בְּנוֹת צִלְפַּחַד דְּבַרְתּוּ נְתַן תַּתֵּן לָהֶם אַחֲזוֹת נַחֲלָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִיהֶם וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן.</p>	
<p>וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר: אִישׁ כִּי יָמוּת וּבֵן אֵין לוֹ וְהַעֲבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבָתּוֹ. וְאִם אֵין לוֹ בֵּת וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְאַחָיו. וְאִם אֵין לוֹ אַחִים וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְאַחֵי אָבִיו. וְאִם אֵין אַחִים לְאַבְיו וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְשָׂאֵרוֹ הַקָּרֹב אֵלָיו מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וַיִּרֶשׁ אֹתָהּ וְהָיְתָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְחֶקֶת מִשְׁפָּט כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.</p>	<p>דִּבֶּר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טָמֵא לְנַפְשׁוֹ אוֹ בְּדַרְךְ רַחֲקָה לְכֶם אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם וְעָשָׂה פֶסַח לְה'. בַּחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֲרֵבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מִצְוֹת וּמִרְיִים יֵאכְלֶהוּ. לֹא יִשְׂאִירוּ מִמֶּנּוּ עֵד בְּקֹר וְעֵצִם לֹא יִשְׁבְּרוּ כּוֹ כֹּכַל חֶקֶת הַפֶּסַח יַעֲשׂוּ אֹתוֹ.</p>
<p>זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְבָנוֹת צִלְפַּחַד לֵאמֹר לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תְּהִינָה לְנָשִׁים אֶךְ לְמִשְׁפַּחַת מִטֵּה אֲבִיהֶם תְּהִינָה לְנָשִׁים. וְלֹא תִסַּב נַחֲלָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּטֵּה אֵל מִטֵּה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מִטֵּה אֲבִיתּוֹ יִדְבְּקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל בֵּת יִרְשֶׁת נַחֲלָה מִמִּטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאַחַד מִמִּשְׁפַּחַת מִטֵּה אֲבִיָּה תְהִיָּה לְאִשָּׁה לְמַעַן יִירֶשׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבִיתּוֹ. (במדבר לו, ו-ח)</p>	<p>וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וּבְדַרְךְ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיָּה כִּי קָרַבְנָה ה' לֹא הַקָּרִיב בְּמַעַדּוֹ חָטְאוֹ יִשָּׂא הָאִישׁ הַהוּא. וְכִי יָגוּר אֲתֶכֶם גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לְה' כְּחֶקֶת הַפֶּסַח וְכִמִּשְׁפָּטוֹ כִּן יַעֲשֶׂה חֶקֶה אַחַת יִהְיֶה לְכֶם וְלָגֵר וְלְאֶזְרָח הָאָרֶץ.</p>

שב"ס או שב"ק

אכיפה ושיקום

א. בור ללא תחתית

לא פעם נשמעות קריאות מצידן של משפחות שאיבדו את יקיריהן להחמרה בעונשי המאסר המוטלים על עבריינים, כולל מי שנהגו ברשלנות או בחוסר אחריות. הלב נוטה להזדהות עם הקריאה. סוף סוף, חייהן של המשפחות לעולם לא ישובו להיות כפי שהיו, בעוד חייהם של הפוגעים יחזרו למסלולם לאחר שירצו את עונשי המאסר שהוטלו עליהם. עם זאת, במבט מקרו־ חברתי, בכלא נוצרות נורמות עברייניות שלא היו טבועות באסיר כשהחל לרצות את עונשו, ולעיתים קרובות, זמן מה אחרי שחרורם, העבריינים חוזרים לכלא. התהליך יקר מבחינת עלויות הכליאה, אך לא פחות מכך, העובדה שהרבה מאוד אסירים חוזרים לכלא, מלמדת שהם מבצעים פשעים נוספים שפוגעים באזרחים נוספים:

השפעתה של הירידה ברמת הפשיעה כשעבריינים יושבים מאחורי סורג ובריח תואמת לעלייה ברמת הפשיעה לאחר שחרורם.⁵⁷¹

זו עלות כבדה מנשוא לפרטים (הבאים בתור...), ולחברה כולה. לעיתים, משפחותיהם של הכלואים מתדרדרות כלכלית, נופלות על

כתפי הציבור, ואף מזינות את מעגלי הפשע של הדור הבא, שאינו רואה לעצמו עתיד אחר. שלישית, מחקרים מראים שלכליאה יש השפעה שלילית על יכולתם של האסירים המשוחררים לשוב ולהשתלב חזרה במעגל התעסוקה.⁵⁷²

יש לזכור, רבים מיושבי בתי הכלא כיום הם עבריינים שרמת המסוכנות שלהם לחברה נמוכה. ביניהם, למשל, נוכל למצוא עברייני תנועה רבים. אין ספק שהכבישים מסוכנים והסנקציות הננקטות כנגד הרשלנים במקומן, אבל בסופו של דבר, מדובר באזרחים מן השורה, ויש לתת את הדעת על האופן שבו הכלא משפיע על חייהם ועל תרומתם לחברה.

העלייה במספרם של האסירים מעוררת מחלוקת נוקבת הן בארה"ב והן בישראל.⁵⁷³ לכן, ברצוני לבחון את גישת התורה לעבריינים, לכליאתם ולשיקומם, לאור פרשת ערי מקלט ולאור אירועים שונים המתוארים בפסוקים.

ב. גזר דין חלוט

בתורה, כך נראה, בית הכלא אינו משמש לצורכי ענישה, אלא כפתרון זמני שבו שווה החשוד עד להכרעה בעניינו, שתפורסם בתוך זמן קצר. בספר בראשית פרעה השליך את שר המשקים ושר האופים שלו לבית הכלא עד שהוכרע דינם, זה לחסד וזה לשבט. בהמשך מסופר על יוסף, שהטיל על אחיו להביא לפניו את בנימין כהוכחה לאמינות סיפורם, וכתמריץ כלא את שמעון עד שובם. בפרשיות "המקלל" ו"המקושש" (שעליהן הרחבתי במאמר "קרבה והקרבה" בספר זה) הונחו החוטאים במשמר עד שנגזר דינם למוות.

ארסנל העונשים בתורה כולל: גזר דין מוות, מלקות או תשלום כספי, כלומר: הכרעה חדה וברורה בנקודת זמן אחת.⁵⁷⁴ גזר דין מוות, ככל הנראה, נועד להרתעה,⁵⁷⁵ אבל אין עונש שבמסגרתו מגבילים את חירותו של אדם למשך זמן מסוים ובכך "מבזבזים" חלק מחייו. סיפורו של יוסף, שנשלח לשנים ארוכות לכלא המצרי, מהווה לכאורה

חריגה מן הקו הכללי; אולם, בקריאה נוספת, ייתכן שמדובר בסוג של תאונה, ולא בשיטה הרשמית או המומלצת. ניתן להבין שיוסף, שהפסוקים מדגישים את מעמדו הרם בבית אדוניו,⁵⁷⁶ הושלך לבית הכלא במסגרת "מעצר עד תום ההליכים", משום שלו הייתה אשמתו ברורה – לא היה אדוני מהסס להורגו. לאחר מכן, תקופת הכליאה התארכה בעקבות כשלים בירוקרטיים, או חוסר הצלחה לרדת לשורש העניין.

על הסתייגותה של התורה מעונשי מאסר ניתן ללמוד גם מן המסופר בעניינם של אלדד ומידד, שני מנהיגים שסירבו לקריאתו של משה לקחת חלק בהנהגת העם ונמנעו מלהשתתף בטקס הקדשת שבעים הזקנים. הפסוקים מתארים כיצד, בעוד שבעים הזקנים שהו מחוץ למחנה והתנבאו בהשפעת רוחו של משה, נותרו אלדד ומידד במחנה והתנבאו מכוח עצמם: "וַתִּנַּח עֲלֵהֶם הָרוּחַ".⁵⁷⁷ יהושע בן נון, משרתו הנאמן של משה, ראה בכך מרידה בסמכותו של רבו, והגיב: "אֲדֹנָי מֹשֶׁה כִּלְאִים!"⁵⁷⁸ אולם משה פסל את הצעתו על הסף. לאורך ההיסטוריה ניתן להצביע על מקרים רבים שבהם אסרו שליטים עריצים את מתנגדי המשטר בבתי הכלא, אך משה מבין שהניסיון למנוע את חופש הביטוי לא יצלח. באצילותו, הוא אף הוסיף וגיבה את אלדד ומידד, והרחיב בשבח הביזור המקסימלי: "וַיֵּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הֲמִקְנָא אֶתְּהָ לִּי וַיְמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם".⁵⁷⁹

ג. רשלנות

כפי שראינו, כעקרון התורה מגלה אפס סובלנות כלפי עבריינים בכלל, וכלפי רוצחים בפרט, ומשיתה עליהם עונשים קצובים, המבוצעים באופן מידי. לכלל זה ישנו יוצא מן הכלל, המפותח בהרחבה בפסוקים, והוא הרוצח בשגגה. אירוע של רצח בשגגה מעמיד אתגר מורכב בפני המערכת המשפטית: מצד אחד, אין כוונת זדון פלילית; אבל מצד שני, התוצאה בפועל היא חמורה והרסנית, כפי שהסביר הרמב"ם:

... שאף-על-פי שיש עוונות חמורין משפיכות דמים, אין בהן השחתת יישובו של עולם כשפיכות דמים. אפילו עבודה זרה, ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים. שאלו עוונות הן מעבירות שבין אדם למקום אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חבירו. וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עון זה ולא יצילוהו מן הדין.⁵⁸⁰

נוכח בעיית הפער שבין התוצאה האיומה לבין חוסר כוונת הזדון, הנחתה התורה להקים את מוסד עיר המקלט:

וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן ארצה כנען. והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם ונס שמה רצח מכה נפש בשגגה. והיו לכם הערים למקלט מגאל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט. והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהיינה לכם... ושפטו העדה בין המכה ובין גאל הדם על המשפטים האלה. והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה... ואם יצא הרצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה. ומצא אתו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם. כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אחרתו.⁵⁸¹

הפסוקים מתארים שני שלבים ב"עונשו" של רוצח בשגגה: בשלב הראשון, המזכיר תקופת מעצר לזמן מוגבל, עליו לשהות בעיר המקלט עד למשפט. במידה שבית הדין פוסק שההריגה אכן נעשתה בשגגה, בשלב השני עליו לשוב אל עיר המקלט ולהישאר בה עד למותו של הכהן הגדול.⁵⁸² המהלך הכפול מצביע על כך שדינו של הרוצח נמצא בנקודה כלשהי על פני המנעד שבין רשלנות חמורה לרשלנות פחותה.⁵⁸³ מידת אחריותו לתוצאה ההרסנית תוכל להתברר

רק בבית הדין, אבל גם אם יוכרע שהרג בשוגג – עליו להעביר את מרכז חייו לעיר המקלט, תוך הגבלה משמעותית של חופש התנועה שלו.⁵⁸⁴ הסיבה לכך, כנראה, היא שאי־פסיקת עונש מוות מותרת אותנו במידה מסוימת של חוסר־ודאות בנוגע למידת אשמתו. תוכנה זו משתקפת היטב בפסוקי פרשת משפטים. כמסגרת הסדרת היחסים שבין אדם לחברו במקרים שונים, ובתוך רצף קביעות עונשי גוף וממון על הפרות חוק שונות, נאמר:

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִׂים לַפְּנִיָּהֶם. כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי... מִכֶּה אִישׁ וְמַת מוֹת יוֹמֵת. וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה [לֹא הִתְכוּוֹן] וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לִידוֹ [פעל בשוגג] וְשִׁמְתִי לְךָ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה. וְכִי יִזְד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעָרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת. וּמִכֶּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמֵת. וְגַנֵּב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוֹמֵת...

הפסוק: "וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לִידוֹ וְשִׁמְתִי לְךָ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה", הוא מאמר מוסגר, המחריג רוצח בשגגה מרצף המקרים שדינם פסוק וחדר־משמעי: "מוֹת יוֹמֵת".⁵⁸⁵ אולם, בספר שמות הפסוקים אינם מרחיבים בדינו של הרוצח בשגגה, ואנו נותרים עם שאלות שונות: מפני מי אמור הרוצח לנוס? מהו אותו "מקום" עלום שאליו הוא נס? כיצד הוא מהווה מענה? עוד בטרם נענה על כל השאלות, הרעיון הוא שאפשר, ואף צריך, לפעול גם בתנאי אי־ודאות (נושא שעליו הרחבתי בהקדמה לספר זה).

התשובות לכל השאלות שנשארן פתוחות בספר שמות פורשו בשתי פרשיות בתורה: אחת בספר במדבר ואחת בספר דברים. למה בשתי פרשיות שונות? כי התורה מעוניינת להציף שני מבטים אפשריים על מי שהרג בשוגג.

ד"ר אליעזר חדר⁵⁸⁶ עמד על הדגש השונה של כל פרשה. בספר במדבר הדגש הוא על העובדה שאדם נרצח: "וְלֹאֲרֹץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שָׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ".⁵⁸⁷ בהתאם לכך, אם הרוצח יוצא מגבול עיר המקלט, "אֵין לוֹ דָם",⁵⁸⁸ דהיינו, מי שהורג אותו פטור. בספר דברים, לעומת זאת, הדגש הוא על הכוונה, ולא על התוצאה,

ולכן הרוצח מכונה "דָם נָקִי"⁵⁸⁹, שצריך להגן עליו ולמנוע את הריגתו. במילותיו של ד"ר חרד:

יוצא אם כן, שלפי ספר במדבר, רוצח 'בשגגה' מחויב מיתה ודמו הותר, אך מנוסתו לעיר מקלט מונעת את מימוש דינו, ואילו לפי ספר דברים, רוצח 'בבלי דעת' אינו חייב מיתה, ומנוסתו לעיר נועדה להבטיח את קיומו של דין זה.

בהמשך המאמר מציע ד"ר חרד את האפשרות שכל אחת מן הפרשות רואה את תפקידן של ערי המקלט באור אחר: לפי ספר דברים, תפקיד ערי המקלט הוא להגן על הרוצח מפני גואל הדם, והדרישה להפעלתן היא דרישה כלפי העם לדאוג איש לאחיו. לפי ספר במדבר ערי המקלט נועדו להרחיק מהארץ את הרוצחים המטמאים אותה בדם (וערי המקלט נחשבות, לצורך זה, כאקס-טריטוריה).

אפשר להוסיף על דבריו, שבספר שמות ערי המקלט הוזכרו תחת הכותרת "משפטים" ובספר דברים הן הוזכרו תחת הכותרת "שופטים". בשתי פרשיות אלו, בהיעדר כוונה לא ניתן להעניש. בספר במדבר, העוסק במוסדות השונים שהחברה הישראלית נדרשת להפעיל, ערי מקלט הן תחת הכותרת "שלב ההתנחלות". בסוף המסע – יש לקבוע שש ערים, מתוך הערים שייכבשו או שייבנו, כערי מקלט. לקראת כיבוש הארץ, הפסוקים מעבירים מסר שהמשימה הלאומית איננה מסתיימת בהשגת טריטוריה פיזית. גם לאחר מכן יש להקפיד על שמירת הרמה הערכית: האישית, ובעיקר הציבורית. הפרשייה בספר דברים מכוונת לאחווה פוסט-טראומה ודורשת להגן על הרוצח בשגגה. זו שבספר במדבר מכוונת לאחריות הדדית מראש, ולכן דורשת שכולם יהיו מודעים היטב לערי המקלט. ארבעים ושמונה ערי הלויים הפזורות בכל השבטים נחשבות אף הן לערי מקלט, כדי שבכל אזור כולם יקבלו תזכורת תמידית לאחריות המוטלת עליהם.

עם זאת, התורה איננה מסבירה מדוע דווקא עיר המקלט היא ה"עונש" המתאים לרוצח בשוגג. "עונש", משום שעלינו לשאול את עצמנו, האם בהיעדר אפשרות משפטית להוכחת פגיעה מכוונת, ניתן

בכלל לדבר על עונש?⁵⁹⁰ ספר החינוך ראה לנגד עיניו שלושה כיוונים שונים בהסבר הגלות לעיר המקלט:

משורשי המצוה לפי שעוון הרציחה חמור עד מאוד, שבה השחתת העולם, עד שאמרו זיכרונם לברכה שההורג נפש מזיד, אפילו עשה כל המצוות – אינו ניצול מן הדין... ולכן ראוי למי שהרג אפילו שוגג, מכיוון שבאת תקלה גדולה כזו על ידו, שיצטער עליה צער גלות ששקול כמעט כצער מיתה, שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו ושוכן כל ימיו עם זרים. ועוד יש תיקון העולם במצווה, כמו שביאר הכתוב, שיינצל עם זה מיד גואל הדם לבל יהרגנו על לא חמס בכפיו, שהרי שוגג היה. ועוד תועלת בדבר לבלי יראו קרובי המוכה הרוצח לעיניהם תמיד במקום שנעשתה הרעה, וכל דרכי התורה נועם.

הכיוון הראשון מתמקד בחובתו המוסרית של הרוצח, ההסבר השני מדגיש את חפותו מעֲבֵרָה של רצח בכוונה תחילה וההסבר השלישי מתחשב ברגישות המתבקשת לצערם של קרובי הנרצח. ריבוי הטעמים והתועלות בספר החינוך, לצד אבחנתו של ד"ר חדר, הקוראת מסר שונה מכל פרשייה, מדרבנים למציאת מכנה משותף אחד לכל האלמנטים והסתירות, לכאורה, בהתוויה של מוסד עיר המקלט, וההנחיות השונות הנלוות אליו.

ד. מעגלי שיקום

ככלל, בתנאי איזודאות מובנית, לא נכון להקפיא את המצב בגלל חוסר־הבהירות. אדרבה, אם העבר מלא ספקות – יש להשאיר אותו מאחור, ולחפש את היציבות בעתיד. לכן, כמכנה משותף, המאחד את הדגשים השונים שבפרשיות עיר המקלט, ברצוני להציע את השיקום.

הרמז הראשון לכך הוא סדר הדינים בפרשת משפטים, שבה הובאו דיני הרוצח מיד אחרי דיני העבד והאמה העבריים:

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִׂים לַפְּנֵיהֶם. כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבִשְׁבַעַת יֵצֵא לְחֻפְשֵׁי חָנָם... וְכִי יִמְכַר אִישׁ אֶת בְּתוּלָאָה לֹא תִצָּא כְּצֵאת הָעֶבְדִּים. אִם רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר לוֹ יַעֲדָה וְהַפְדָּה, לְעַם נְכָרִי לֹא יִמְשַׁל לְמַכְרָהּ בְּכַגְדוֹ בָּהּ. וְאִם לְבָנוּ יִיעָדְנָה כְּמִשְׁפַּט הַבְּנוֹת יַעֲשֶׂה לָּהּ... מִכָּה אִישׁ וְמֵת מוֹת יוֹמָת. וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לְיָדוֹ וְשִׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה. וְכִי יָזֹד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת.⁵⁹¹

פרשייה זו, מבלי להיכנס לפרטיה, עוסקת באדם שנמכר לעבדות כתוצאה מאילוצין: אם משום שגנב ואינו מסוגל להשיב את הסכום שגזל, מקרה שבו בית הדין מחויב למוכרו, ואם משום שפשט את הרגל ונאלץ למכור את עצמו, או את בתו, כדי להתקיים. כך או כך, לפנינו מקרה של אדם שהגיע לשפל כלכלי או גם שפל מוסרי, וזוכה להזדמנות לשיקום. בעקבות מכירתו הוא מגיע לבית אמיד ומנוהל היטב, שבו הוא יכול להתחתן, להתמסד ולבנות משפחה בתנאים משופרים. במקרה של אמה עבריינה, נפתחת בפניה הדרך להשתלב במשפחה מכובדת דרך נישואים לאדון או לבנו. דיני העבד, כפי שהם מבוארים במשנה ובתלמוד, מטילים על האדון את האחריות לדאוג לרווחת העבד, כי חלק ממהות השיקום היא ללמד התנהגות נאותה, ודוגמה אישית של האדון היא המפתח לחינוך. לכתחילה, העבדות של העבד העברי קצובה לשבע שנים, תקופה שלאחריה העבד משתחרר ושב לעמוד ברשות עצמו. בפרשייה מקבילה בספר דברים⁵⁹² האדון אף מצווה להעניק לעבד מכל טוב ביתו, ובעצם לתת בידו את האפשרות לפתוח בחיים חדשים, נורמטיביים, תוך שהוא מיישם את כל מה שלמד בבית אדוניו.⁵⁹³

מתוך הקשר זה ניתן להבין שהפסוקים הסמוכים, המפתחים את מודל עיר המקלט: "וְשִׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה", מתארים

אף הם מודל שיקומי. הסמיכות יוצרת הקבלה: מי שנכשל בתחום הממוני, נדרש לעבור תהליך שיקומי שבו הוא מאבד את שווי גופו וכורש עבודתו, שוהה ברשותו של אחר ולומד – דרך מגוון עבודות ושירותים – לכבד את ממונו של הזולת. מי שהשימוש בכוחותיו הוביל אותו לפגיעה בחיי אדם, גם אם בשוגג, נדרש לעבור תהליך שיקומי שבו הוא מורחק ממשפחת הנרצח, ובדומה אליהם גם מסלול חייו משתנה מן הקצה אל הקצה. מאחר והשימוש שעשה בכוחותיו הוביל לתקלה חמורה, במסגרת השיקום, חופש התנועה שלו מוגבל ואסור לו לעזוב את עיר המקלט.⁵⁹⁴

בהקשר זה יש לעמוד על סוג של כפילות בפסוקים, שלכאורה איננה מוסיפה להבנה:

וְזֶה דְבַר הַרְצַח אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה וְחַי אֲשֶׁר יָפָה אֶת רַעְהוּ בְּבִלְי דַעַת וְהוּא לֹא שָׂנָא לוֹ מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם. וְאֲשֶׁר יָבֵא אֶת רַעְהוּ בִיעֵר לְחֹטֵב עֲצִים וְנִדְחָה יָדוֹ בְּגִרְזֵן לְכַרֵּת הָעֵץ וְנִשְׁלַח הַבְּרִזָּל מִן הָעֵץ וּמִצָּא אֶת רַעְהוּ וְמָת הוּא יָנוּס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחַי.⁵⁹⁵

הפסוקים מסבירים מי נחשב "רוצח בשגגה" ואחר כך מציעים דוגמה, "וְאֲשֶׁר יָבֵא אֶת רַעְהוּ בִיעֵר", אך לכאורה אין בדוגמה כל חידוש. האם יש הבדל בין רצח בעיר לרצח ביער? לדעתי, אכן קיים הבדל משמעותי, וכדי להבין זאת ארחיב מעט. העיון בפרשתנו ילמד כי שש ערי המקלט משתייכות לרשימה של ארבעים ושמונה ערים שהקצו שבטי ישראל ללוויים, שאינם זכאים לנחלה משל עצמם. שטחן המוניציפלי של ערי הלוויים תחום באופן מצומצם למדי:

וְהָיוּ הָעָרִים לָהֶם לְשִׁבְתָּ וּמִגְרָשֵׁיהֶם יִהְיוּ לְכַהֲמָתָם וְלִרְכֻשָׁם וְלִכְל חֵיתָם. וּמִגְרָשֵׁי הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָה אֵלָּהּ אֲמָה סָבִיב. וּמִדְרָתָם מְחוּץ לְעִיר אֶת פְּאֵת קְרֻמָּה אֲלֵפִים בְּאֲמָה וְאֶת פְּאֵתֵים בְּאֲמָה וְאֶת פְּאֵתֵים בְּאֲמָה וְאֶת פְּאֵתֵים בְּאֲמָה וְהָיוּ לָהֶם מִגְרָשֵׁי הָעָרִים.⁵⁹⁶

מעבר למגרש העיר, שמידתו אלף אמה, אין לערי הלויים שטחים פתוחים. מסיבה זו הן אינן מוגדרות 'נחלה', המוגדרת במונחי הכלכלה החקלאית כשטח שבו ניתן לגדל תוצרת חקלאית ('נַחֲלַת שָׂדֵה וְכָרֶם'⁵⁹⁷), אלא כמקום "לְשִׁבְתָּהּ". לפיכך, הגליית הרוצח ל"עיר" – וכיחוד לעיר מערי הלויים, שאין לה יערות או שדות⁵⁹⁸ – מהווה סילוק שלו מהחיים החקלאיים הנורמליים,⁵⁹⁹ ודורשת ממנו לחולל שינוי משמעותי באורח חייו, ובעיקר באפשרויות התעסוקה העומדות בפניו (במאמר "תמרור המרמור", בספר הראשון בסדרת עץ החיים והכסף, הרחבתי אודות השפעתו הכבירה של תהליך העיור על הכלכלה והחברה).

העיר היא המקום למסחר ולתעשייה. כל המרחב הכפרי מביא את תוצרתו: יכולי שדה, בשר, עופות וביצים, לצד חומרי גלם כמו עור, צמר, אבנים ועצים – למכירה בשווקים⁶⁰⁰ או לשם עיבודם והפיכתם למוצרי צריכה בידי אנשי המקצוע המתגוררים בעיר. אם כן, ברור שהרוצח בשגנה נדרש להחליף לא רק את הקהילה שבה גדל, אלא גם את המקצוע שלו – את מה שהוא עושה בחיים. היות שהתנהג ברשלנות וקיפח את חייו של אדם אחר, גם חייו שלו, כפי שהכיר אותם, "מסתיימים" והוא לא יוכל לעסוק בחקלאות או אפילו לחטוב עצים ביער.

בשיטה הנהוגה כיום "מקפאים" את חיי העבריין בבית הסוהר, שוללים את חירותו ומגבילים באופן קיצוני את מרחב פעולתו. הבעיה היא שוואקום אינו אפשרי, והצורך האנושי הבסיסי בפעילות מדרדר רבים מהכלואים עמוק אל תוך עולם הפשע – עולמם של שותפיהם לתא. במודל עיר המקלט, לעומת זאת, הרשלן מקבל הזדמנות להתחיל חיים חדשים, לצידם של אנשים נורמטיביים, חיים שאותם יוכל למלא בתוכן חיובי, כמיטב כישרונו ומרצו.

בעיניי, השם "שירות בתי הסוהר" מעביר את המסר ההפוך בדיוק. הרושם הוא שהשירות ממונה על החומות, על מגדלי השמירה, על גדרות התיל, על המלט ועל הברזלים. יתרה מזו, אפשר לצפות גם שהשירות ידאג לכך שתנאי השהייה לא יהיו מן המשופרים... כך או כך, התמונה המצטיירת היא של רשות שאיננה מתמקדת בבני

האדם הנתונים באחריותה, אלא בהגבלתם. התורה מאמינה ברוחם של אנשים וביכולתם לשקם את עצמם. התורה מאמינה שלאחר תקופה מסוימת אנשים מסוגלים לחזור לחיים נורמטיביים, ולכן היא מעוניינת בשיקומם ולא בהדרתם. התורה גם מאמינה ביכולתה של החברה להכיל את הרשלנים או את הגזלנים, לשנות אותם ולפתוח צוהר לעתיד טוב יותר, להם ולנו. במילים אחרות: התורה מאמינה בשב"ק – שיקום בתוך קהילה. התורה אומרת שאם רק נאמין באנשים ונכבד אותם, כמו שאדון נדרש לכבד את עבדו, אם רק נדע להתייחס אליהם כבני אדם, הם יחזרו להיות בני אדם וישוכו לקחת חלק בחברה האנושית ובערכי היסוד שלה.

ה. אופייה של עיר

עיר איננה רק סביבת מגורים ותעסוקה. לעיר יש מורשת טבעית ומאפייני זהות אשר התפתחו בה עם השנים והעניקו לה אופי וייחודיות השייכים רק לה. המורשת הטבעית והבנויה הזו היא משאב בלעדי ונכס יקר ערך.⁶⁰¹

התורה איננה מסתפקת בהקצאה סתמית של ערי מקלט, אלא מוסיפה וקובעת שאותן שש ערים יוקצו ללויים.⁶⁰² בנוסף, ההלכה קובעת שכל ארבעים ושתיים ערי הלויים, הפזורות בתוך נחלותיהם של השבטים, עשויות לשמש כערי מקלט בעת הצורך. ספר החינוך הסביר מדוע דווקא הלויים נבחרו לאייש את ערי המקלט:

שורש מצוה זו ידוע הוא, כי שבט הלוי מובחר השבטים ונכון לעבודת בית השם, ואין לו חלק עם ישראל בנחלת שדות וכרמים, אבל ערים היו צריכים להם על כל פנים לשבת, הם ובניהם וטפם וכל חֵיתָם. ומפני גודל מעלתם וכושר פועלם וזן ערכם נבחרה ארצם לקלוט כל הורג נפש בשגגה, יותר מארצות

שאר השבטים, אולי תכפר עליו אדמתם המקודשת בקדושתם. ועוד טעם אחר בדבר כי בהיותם אנשי לבב ידועים במעלות המדות וחכמות נכבדות ידוע לכל שלא ישטמו את הרוצח שינצל אליהם ולא יגעו בו, ואף כי יהרג אחד מאוהביהם או מגואליהם, אחר אשר בפתע בלא איבה יהרגנו.⁶⁰³

ספר החינוך מציע שני נימוקים להטלת אחריות ערי המקלט על הלויים: קדושת אדמתם, המסוגלת לכפר על הרוצחים, וטבעם המוסרי, המשמש כערובה לכיטחונם של הרוצחים החוסים בצל קורתם. אני מבקש להוסיף על דבריו ולומר שהיות שהלויים הם המחנכים של עם ישראל, ההנחה היא שאישיותם של הלויים עשויה להשפיע לטובה על שיקומו של הרוצח.

במובן הצר, תפקידם של הלויים הוא למנוע את כניסתם של זרים למקדש, כדי שלא יחללו את הקודש ולא ימותו. אם כן, החיים לצידם של הלויים עשויים ללמד את הרוצח על חשיבותן של זהירות והקפדה. במבט רחב יותר, אופייה של עיר שתושביה הם מורי דרך, מחנכים ומשרתי ציבור בוודאי יכול מידה רבה של אחריות למתרחש באופן כללי. המודל הכלכלי המזין את ערי הלויים, ובכלל זה מפרנס במידה רבה את החוסה בהן, מבוסס על קשרי אחווה ואכפתיות עם כל חלקי העם, משום שהכנסתם של הלויים (עשירית מן היכול הכללי) היא פונקציה של הצלחתם של כל השבטים. וכאמור, העירוניות מכריחה אינטראקציה רחבה עם אוכלוסיות מגוונות שבאות לסחור. בהתאם לכך, דווקא הם הכתובת המתאימה לשיקומו של הרוצח בשגגה – מי שחוסר תשומת-לב או חוסר-אכפתיות מצדו הסתיימו באובדן חיי אדם. כאשר ישהה במחיצתם של הלויים, יוכל הרוצח להתבשם מרוחם של מי שקשובים למתרחש בכל הרמות של העשייה, וחשים אחריות ואכפתיות כלפי כל אדם מכל שבט.

תוכנה זו מחזקת את הניגוד בין שב"ק לשב"ס, בין גישתה השיקומית של התורה למתקני הכליאה המוכרים לנו. התורה איננה בעד בתי כלא, אלו שלאחר תקופה מחזירים את העבריין לחברה כשהוא בודד יותר, קשוח יותר ופחות מעורב בדעת עם הבריות.

שני המודלים שהתורה מציעה, מודל "המשפחה המאמצת" של פרשיית העבד המשתקם בבית אדוניו ומודל "שְׁבֵת אחים" של ערי הלויים הקולטים רוצח בשגגה, נועדו להחזיר את הפושע למסלול חברתי ומשפחתי נורמטיבי, מתוך דוגמה אישית והתנהגות ראויה ומכבדת.

לגישת התורה יש גם יתרון כלכלי, שכן ההסדרים שהיא מציעה אינם מגלגלים עלויות על החברה (שכבר נפגעה מעצם הפשעים). במקרה של העבד, האדון משלם עבור התוצרת והשירותים שאותם הוא מקבל. במקרה של ערי הלויים, הרוצח מוסיף לפרנס את עצמו ואת משפחתו במקום מגוריו החדש. הלויים, שממילא נתמכים בכספי המעשרות הציבוריים, יטפלו במשתקם במסגרת שירותם הציבורי. כך חוסכת התורה פעמיים: גם את עלותם של בתי הכלא לאורך תקופות הכליאה החוזרות על עצמן, וגם את המחירים הכפולים והמכופלים שגובה מדיניות הכליאה מן החברה בעקבות החזרה לפשיעה לאחר השחרור.

1. גזר דין שאיננו קצוב

בשנת 2011 הטילה הממשלה על השופטת בדימוס דליה דורנר לעמוד בראשות ועדה לבחינת מדיניות הענישה והטיפול בעבריינים. באוקטובר 2015, לאחר שישבה ארבע שנים על המדוכה, פרסמה הועדה, את המלצותיה שתאמו במידה רבה את גישתה השיקומית וההומנית של התורה כלפי העבריינים:

הוועדה המליצה לממשלה להימנע מהחמרת הענישה בחקיקה... לאפשר לוועדות השחרורים להעביר אסירים שנה לפני שהם זכאים לשחרור מוקדם לבתי מעבר שיפעלו כמעין הוסטלים שיקומיים מחוץ לבתי הסוהר, ויהוו מרכזים של שיקום ושילוב בחברה.

וגם:

לאפשר לבתי משפט לגזור על נידונים עונש של עבודות שירות לתקופה של תשעה חודשים (במקום שישה חודשים לכל היותר כיום) ולהסמיך את נציב בתי הסוהר לקצר עונש זה בשליש, כפי שנהוג לגבי מאסרים אחרים. דעת המיעוט סברה שיש להאריך את תקופת עבודות השירות לתשעה חודשים אולם לא לאפשר את קיצור התקופה.⁶⁰⁴

עם זאת, נראה שלמטבע ישנו גם צד נוסף, וכי התורה לא רק הקלה על חייו של העבריין אלא גם העמידה בפניו דרישות גבוהות. התורה הלכה עוד צעד קדימה, ובכך יצרה איזון ראוי בין הצורך להגביר את המודעות ולהחמיר בענישה לבין הרצון לשקם את העבריינים ולאפשר להם לחזור לחיים נורמטיביים.

החיים בעיר מקלט ללא ספק טובים יותר מהחיים בבית הכלא. הרוצח יכול לעבוד, להתפרנס ולחיות לצד בני משפחתו הקרובה. יחד עם זאת, תקופת הגלות מעמידה גם דרישות מחמירות בפני הרוצח:

ראשית, מדובר בנוסחה המחייבת את הנאשם לערוך שינוי דרמטי בחייו.⁶⁰⁵ הוא יכול, אומנם, לצרף אליו את בני משפחתו ולחיות במחיצתם, אך הוא עדיין נדרש לעקור מקהילתו המקורית. כמו כן, הגבלות התנועה המוטלות עליו אוסרות עליו אפילו לבקר אצל בני המשפחה המורחבת או חברים. איסור היציאה מגבולות העיר הוא מוחלט, והפסוק אף מזהיר: "וְלֹא תִקְחוּ כֶפֶר לְנוֹס אֶל עִיר מְקַלְטוֹ לְשׁוֹב לְשִׁבְתוֹ בְּאֶרֶץ עַד מוֹת הַכֹּהֵן".⁶⁰⁶ בכך ניכרת ההתאמה בין גודל השינוי הנדרש לבין תחושותיהן של משפחות הנפגעים, שחיהן השתנו לכלי הכר.

שנית, תקופת הגלות הנגזרת עליו איננה קצובה מראש, אלא "בְּעִיר מְקַלְטוֹ יֵשֵׁב עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל".⁶⁰⁷ מתי ימות הכוהן הגדול? את זאת איש אינו יודע, ואי-הודאות משחקת תפקיד כפול: היא מקנה לגלות הרתעה יעילה במיוחד כנגד רשלנות פושעת; והיא גם כופה על

הרוצח ללמוד כיצד יש להתנהל בתנאים של אי־ודאות, שייתכן שהיו המצע שהביא לכישלוננו מלכתחילה.

מערכת המשפט כיום מאפשרת, לעיתים, עונש מופחת של עבודות שירות. הרציונל הוא שהעברייין יפצה את הקהילה על מעשיו. אני מוצא באפשרות זו הד לגישת התורה בפרשיות ערי המקלט, אבל סבור שכדאי לחתור ליישום מלא יותר של המודל ולהחמיר בדינן של עבירות מסוימות. במקום להשית על העברייין עבודות שירות על חשבון זמנו הפנוי, טוב יהיה אם בית המשפט יגזור עליו לעזוב את מקום מגוריו ולעבור למקום אחר לתקופה משמעותית, אולי לאחד מאזורי הספר, המשוועים להגדלת האוכלוסייה. שם הוא לא יידרש לתרום לקהילה, אלא יוכל לעסוק בכל מקצוע שירצה כדי שיתפרנס ולא יהפוך לנטל תקציבי. במקביל, ניתן להסב חלק מתקציב השב"ס לתמיכה בקהילות מכל הזרמים שיקלטו לתוכן עבריינים שאינם מסוכנים לחברה. ההקלה במתקני הכליאה תאפשר למדינה להעביר כספים למפעלים, שיסייעו לאלו שמעתיקים את מקום מגוריהם להיקלט ולהשתקם, וכך ההשקעה במפעלים ובקהילות הקולטות תחזיר את עצמה.

ז. לויים במדינת ישראל של המאה ה־21

מאז קום המדינה, הציבור החרדי במדינת ישראל רואה את עצמו כשבת לוי בעידן המודרני. אחוזים ניכרים מציבור זה אינם נוטלים חלק בעשייה במדינת ישראל ורבים לומדים שנים ארוכות במימון ממשלתי ולא משרתים בצבא. כהצדקה לגישה זו, יש המצטטים את דבריו של הרמב"ם על אודות שבת לוי וייעודו:

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביתוה עם אחיו?
מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו, ולהורות דרכיו הישרים
ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: "וורו משפטין ליעקב,
ותורתך לישראל" (דברים לג, י). לפיכך, הובדלו מדרכי

העולם – לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין, ולא זוכין לעצמן בכוח גופן; אלא הם חיל ה', שנאמר "ברך ה' חילו" (דברים לג, יא), והוא ברוך הוא זיכה להם, שנאמר "אני חלקך ונחלתך" (במדבר יח, כ).

ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלוהים, ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם הרי זה נתקדש קודש קודשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, כמו שזיכה לכוהנים וללויים. הרי דוד אומר: "ה' מנת חלקי וכוסי – אתה תומיך גורלי" (תהילים טז, ה).⁶⁰⁸

דומני שאין פלח בחברה הישראלית אשר כאידיאל "פרק מעל צווארו את עול החשבונות הרבים" ועומד "לפני ה' לשרתו ולעובדו", יותר מאלה שמגדירים את עצמם חרדים. בהתאם לכך, יש בסיס מסוים להשקפה זו, שכן חלק גדול מהציבור החרדי עוסק בהוראה, שהיא אחד מתפקידי הלויים.

עם זאת, לקראת סוף עיוננו בספר במדבר, עלינו לתור אחר המשמעות של ההשתייכות לשבט לוי במודל השלם של תפקידי הלויים כפי שהתורה התוותה. ראינו שהתורה הקצתה ללויים ערים לטובת פיתוח פעילותם הרוחנית. סך כל הערים המוקצות להם הוא ארבעים ושמונה ערים, אולם הן מוקצות בשני שלבים:

וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם אֵת שְׁשׁ עָרֵי הַמִּקְלָט אֲשֶׁר תִּתְּנוּ
לְבָנִים שָׂמָּה הָרֶצֶחַ וְעַלֵּיהֶם תִּתְּנוּ אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם עִיר.⁶⁰⁹

כלומר: מלכתחילה הלויים אינם מקבלים ארבעים ושמונה ערים, אלא שש בלבד. אותן שש ערים הן ערי המקלט, ואליהן מתווספות עוד ארבעים ושתיים ערים אחרות.⁶¹⁰ המשמעות היא שההצדקה להתבדלותם של הלויים מהעשייה של הציבור הכללי ולהתרכזותם

בעריהם, מבוססת על פעילותם בשש ערי המקלט. כמו כן, יש לציין שוב את המודל הכלכלי לפרנסתם של הלויים. מימון הלויים, הנשען על מעשר מהתבואות של שאר השבטים, מוביל לקיומה של אינטראקציה מתמדת עם האוכלוסייה הכללית ובכך מאזן את ההתבדלות הגיאוגרפית ותורם להשפעה הדדית מיטיבה של חלקי העם השונים.

בהתאם לכך, גם הלויים המודרניים צריכים להכיר בכך שההצדקה להתבדלותם נעוצה בתרומה לחברה ולהצלחה הכלכלית של כולם. עליהם לבנות קהילות שמחנכות את המשפחות החברות בהן לשירות ציבורי משמעותי; לדוגמה, קליטת עבריינים שיקומם וחינוכם בתוך הקהילה.

סוף דבר

המודל השיקומי של התורה איננו רק כלכלי, יעיל יותר, או מיטיב יותר – הן כלפי האסיר והן כלפי החברה. מדובר במודל המשקף את התפיסה הרחבה של "כלכלת אחווה", שבמסגרתה כל אחד אחראי על חברו. בתורה, כשהרוצח בשגגה נאלץ לעזוב את נחלתו ולנוס אל עיר המקלט, יש מי שיקלוט אותו ויאיר לו דרך חדשה במהלך התקופה הממושכת שבה ישהה הרחק מנחלתו ומקהילתו.

כפי שנאמר לעיל, מודל ערי המקלט הוא חלק מן הנוף הרחב של הכלכלה הישראלית, שבמסגרתה העבד העברי משתחרר אחרי שבע שנים והקרקות חוזרות לבעליהן בשנת היובל. חוסנה של החברה טמון ביכולתה לשקם את עצמה, ופרויקט ערי המקלט הוא ביטוי מובהק לאחריות חברתית, שכן ערי המקלט אינן נתונות לאחריותו של הרגולטור. מדובר בביתם של הלויים, שאינם כפופים למנגנון כלשהו, אלא מבצעים את משימתם כפרטים. והמימון? הוא מגיע ישירות מהאזרחים, המעבירים מעשר מיבולם ללויים וסוחרים בעריהם, לצד השתלבותם של ה"גולים" בעשייה בערי המקלט. בהחלט ייתכן שטמון פה אפילו רווח, נוסף מעבר לכיסוי ההוצאות. אם הגולים

יוכשרו במקצועות חדשים בתקופת שהותם בעיר המקלט, יכולות אלו ישרתו אותם, ואת קהילתם, כשבתום התקופה הם יחזרו לנחלותיהם. לא בכדי, עם תום המסע במדבר וערב הכניסה לארץ ישראל, פרשיית ערי המקלט היא המצווה החותמת את ספר במדבר. הפעלת ערי המקלט מביעה אמון בעתיד והרכה תקווה. בעיני, מכל המוסדות שסקרתי בספר זה, אין מוסד ראוי יותר לחתום את ספר במדבר.

בתחילת עידן הציונות היו מי שראו את הצורך בהקמת מדינה לעם היהודי כצורך ב"עיר מקלט". ברוח זו התנהל הדיון על "הצעת אוגנדה", ורבים התייחסו כך למדינת ישראל הצעירה בשנים שאחרי השואה. לעומתם, רבים אחרים דגלו בגישה שונה: מדינת ישראל בארץ ישראל היא נחלתו של העם היהודי. זו, למיטב הבנתי, התודעה הרווחת כיום בקרב היושבים בארץ. לדעתי, כאשר אנו מתכוננים בנחלתנו הפרטית ובקהילה שבה אנו חברים, עלינו לשלב את שתי הגישות. לצד חיזוק הפעילות הטובה בנחלתנו, עלינו לפעול – באופן פרטי, ובתמיכת הממשלה – למען מי שזקוק לקליטה או לשיקום, על מנת שאף הוא יזכה לנחלה. ברוח זו, הקוראת לעתיד של חוסן ותקווה, בוחר גם אני לחתום את ספרי.

מתווכי ההווה

אפילוג העורך

התנ"ך, המתאר את ההיסטוריה של עם ישראל ואת המצוות והערכים שעליהם מבוססת הזהות היהודית, מתייחס בכמה מקומות למדיינים, שחיו ופעלו במרחב של ארץ ישראל וסביבתה. אתגרי המזרח התיכון הובילו את המדיינים לגיבוש אסטרטגיה שתיתן מענה לקשיים הפוקדים לא אחת את האזור, כמו מלחמות או מחסור במזון ובשטחי מרעה.

במאמר זה אני מבקש לצאת למסע בעקבות הפרופיל המדייני, המייצג את הנוודים, יושבי האוהלים, ואת תרבותם. המודל לחיים ושיטות הפעולה שהמדיינים סיגלו לעצמם גבו מהם מחירים משמעותיים, לרוב במטבעות של תרבות וערכים. בהתאם לכך, האינטראקציות המורכבות בין המדיינים לבין ישראל מחדדות את ההבדלים שבין המודל שלנו למודל שלהם. לאורך ההיסטוריה עם ישראל אכן נדרש לנדודים רבים, ורק אחרי אלפיים שנות סבל ותלאות זכה להקים מדינה בארצו. יתכן שסיפורי מדיין, והמסרים הטמונים בהם, נועדו איכשהו להיות 'צידה לדרך', והם נשזרו בספר הספרים כדי לטעת געגוע בליבו של עם ישראל לשיבה אל המודל הישראלי האותנטי. מסתבר שתופעת הנוודות, שהוזכרה בשחר ההיסטוריה כעונש לקיץ על רצח אחיו: "נָע וְנָד תִּהְיֶה בְּאַרְץ",⁶¹ חיה ובועטת בעידן שלנו. אם בעבר אנשים היגרו ממקום למקום כדי לשפר את תנאי חייהם, כיום אנשים בוחרים להיות משוחררים או עצמאיים ממיקום

גיאוגרפי ספציפי. בהסתמך על התשתיות הטכנולוגיות המאפשרות התחברות לרשת כמעט מכל מקום בעולם, אנשים רבים בוחרים להגדיר את עצמם כ"נוודים דיגיטליים". הם מוצאים את לחמם בעבודה מרחוק בשלל חברות הטכנולוגיה העולמיות, מבלי שכף רגלם תדרוך במשרד. חלק מאותם נוודים אפילו אינם קשורים לחברה מסוימת. הם עוסקים ביצירת עצמאית של תכנים ובמכירתם דרך פלטפורמות, כדוגמת יוטיוב. פעילותם של הנוודים הדיגיטליים נעשית מכל מקום בו הם עוברים, מטיילים או שוהים תקופה קצרה. למרות שאשרות התיירים, שבדרך כלל משמשות את הנוודים, אינן מוכרות במדינות רבות כהיתר לעבודה בתחומן, המדינות מעלימות עין, ויש אפילו שמעודדות את התיירות מסוג זה. בשנים האחרונות, עם הגידול בתופעה, הוקמו בכמה מקומות בעולם קהילות המושכות אליהן נוודים דיגיטליים רבים.

לפי ויקיפדיה: "סגנון חיים זה עשוי להציב אתגרים שונים, כגון שמירה על ביטוח בריאות במקומות שונים בעולם, ציות לחוקי עבודה במדינות שונות, לעיתים אף קבלת אשרת עבודה ושמירה על קשרים עם חברים ובני משפחה. אתגרים אחרים עשויים לכלול עבודה באזור זמן שונה מזה של הלקוח או המעביד, קושי במציאת חיבור אמין לאינטרנט והיעדר תיחום בין העבודה לבין שעות הפנאי". לטעמי, ניתוח הפרופיל המדייני יגלה שהמחירים שהנוודים משלמים כבדים הרבה יותר.

זו ההזדמנות להודות למייקל על חברות אמת שמגיעה לפסגות חדשות תוך כדי המסע המופלא שלנו. אפילו העורך נכתב ברוח משנתו, המחברת ערכים, זהות, השקעות הון-סיכון ופיתוחים טכנולוגיים עתירי אי-ודאות. מתוך סדרת עץ החיים והכסף הולכת ומתגבשת משנה מרוכת-פנים שהופכת את אט לתפיסה כלכלית חדשה ועדכנית של "כלכלת אחווה". יהי רצון שכך זה יהיה נדבך נוסף בדרך להשקת המודל הישראלי לכלכלה. כלכלה עדכנית, דינמית וערכית, שאיננה חוששת מפני הלא-נודע.

א. המדיינים: מפגש ראשון

מדויין מוזכר לראשונה בתורה בספר בראשית, כאחד מהבנים שילדה קטורה לאברהם בערוב ימיו:

וַיִּסַּף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וְשֵׁמָּה קְטוּרָה. וַתֵּלֶד לוֹ אֶת זְמָרָן וְאֶת יֶקֶשֶׁן וְאֶת מֶדְיָן וְאֶת מִדְיָן וְאֶת אֲשׁוּרִים וְלִטְוִשִׁים וְלִבְנֵי מִדְיָן וְעִפְרָה וְעַפְרָה וְחֲנֹךְ וְאֶבְיָדָע וְאֶלְדָּעָה כֹּל אֱלֹהֵי בְנֵי קְטוּרָה.⁶¹²

מכל ששת הבנים שילדה קטורה, בחרה התורה למנות את צאצאיהם של שניים בלבד: יקשן ומדיין. ניתן להסביר את הבחירה במדיין בראי האינטראקציות העתידיות שלו עם בני ישראל, אך אין בכך כדי להסביר את הבחירה ביקשן. עם זאת, רש"י פירש את "לטושים", באופן שמתאים מאוד לפרופיל המדייני של נוודים הנעים במרחב. אפשר שבכך רצה לרמוז לנו ששני אחים אלו נכללו בהמשך תחת הכותרת "מדיין":

"ולטושים" – הם בעלי אוהלים המתפזרים אנה ואנה ונוסעים איש באוהלי אפדנו, וכן הוא אומר: "והנה נטושים על פני כל הארץ" (שמואל א ל, טז) שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו.

מפרשים נוספים נקטו אף הם באפיונים קרובים המתאימים לנוודי מדבר בכלל ולמדיינים בפרט. כך כתב ראב"ע: "יש אומרים כי 'אשורים' – שהיו יודעים הדרכים, 'ולטושים' – צופים מרחוק", וכך הסביר גם הרמב"ן (על פי מדרש רבה): "כי היו המתרגמין עושים 'אשורים' תגרין הולכי דרך, והיו עושין מן 'לטושים' אנשי רשע". תיאורים אלו תואמים את תיאורם של המדיינים במקומות אחרים בתנ"ך כיושבי אוהלים: "תַּחַת אָנוּן רְאִיתִי אֶהְלֵי כוֹשֵׁן, יַגְזֹזוּן יְרִיעוֹת אֶרֶץ מִדְיָן"⁶¹³ או מקרים רבים שבהם ניתן למצוא את המדיינים "נטושים" בשטחן של מדינות שונות: "הַמֶּכָּה אֶת מִדְיָן בְּשֹׁדָה

מוֹאָב".⁶¹⁴ כדי לשמור על חופש תנועה מקסימאלי בדרכי המדבר, היו זקוקים המדיינים לגמלים. אכן, הנביא ישעיה ייחס להם קשר הדוק לבהמה מדברית זו, תוך שהוא קושר בינם ובין שבא, אחד מבניו של יקשן: "שִׁפְעַת גְּמָלִים תִּכְסֶּה, בְּכָרִי מְדִיִן וְעִיפָה כָּלֶם מִשְׁבָּא יְבֹאוּ".⁶¹⁵

ב. מפגש שני

כעבור שני דורות המדיינים שבים ומופיעים בתפקיד שולי בסיפור מכירת יוסף. עם זאת, העובדה שהם מופיעים פעמיים זוקקת ביאור:

וַיְהִי כִּשְׁנֵי שָׁנִים בָּא יוֹסֵף אֶל אָחִיו וַיִּפְשִׁטוּ אֶת יוֹסֵף אֶת כְּתָנָתוֹ
 אֶת כְּתָנֵת הַפְּסִים אֲשֶׁר עָלָיו. וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׁלְכוּ אֹתוֹ הַבְּרֶה וְהַבּוֹר
 רַק אֵין בּוֹ מַיִם. וַיִּשְׁבוּ לֶאֱכֹל לֶחֶם וַיִּשְׂאוּ עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ וְהִנֵּה
 אֲרֻחַת יִשְׁמַעְאֵלִים בָּאָה מִגְּלָעַד וּגְמָלֵיהֶם נִשְׂאִים נִכְאֹת וְצָרִי וְלֹט
 הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרַיִמָּה. וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל אָחִיו מֶה בָּצַע כִּי
 נִהְרַג אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ. לָכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמַעְאֵלִים וַיִּדְנּוּ
 אֶל תְּהִי בּוֹ כִּי אָחִינוּ בְּשָׂרֵנוּ הוּא וַיִּשְׁמְעוּ אָחִיו. וַיַּעֲבְרוּ אַנְשֵׁים
 מְדִינִים סְחָרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף
 לְיִשְׁמַעְאֵלִים בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף וַיְבִיאוּ אֶת יוֹסֵף מִצְרַיִמָּה...וְהַמְדָּנִים
 מְכָרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרַיִם לְפוֹטִיפָר סָרִיס פְּרַעֲה שֶׁר הַטַּבָּחִים.⁶¹⁶

תוכניתו הפשוטה, לכאורה, של יהודה הייתה למכור את יוסף לשיירת
 ישמעאלים שעשתה את דרכה מצרימה. השאלה הראשונה היא, מדוע
 שולבו המדיינים במכירה לישמעאלים? והשאלה הנוספת היא, מדוע
 לאחר שהמדיינים מכרו את יוסף לישמעאלים, הם שבים ומופיעים
 בסוף האירוע כמי שמכרו בעצמם את יוסף למצרים?

הנחה סבירה היא שמכירתו של אדם בן־חורין לעבדות מהווה עסקה
 מפוקפקת, שלימים ייקבע לה עונש חמור בתורה: "וְגִבּוֹ אִישׁ וּמְכָרוֹ
 וְנִמְצָא בְּיָדוֹ מוֹת יוֹמָת".⁶¹⁷ לכן, עסקה זו דורשת שימוש במתווכים
 ואנשי־קש כדי להסוות אותה. הבחירה במדיינים לתפקיד זה היא

טבעית. כנוודים, הם לא חלק מפעילות המסחר השגרתית בארץ כנען או במצרים, ולכן לכולם טוב שעסקה מעין זו תיזקף למדיינים עלומי-שם. גם אם מישהו ירצה להתחקות אחרי מהלך המכירה, המדיינים לא משאירים עקבות, הם בלתי-ניתנים לאיתור, וכמו שצצו משום מקום, כך הם שבים ונעלמים במרחבי המדבר. המדיינים חיים בשטח ההפקר, ולכן אין אף ישות ריבונית שניתן לדרוש ממנה את הסגרתם.

ג. משה במדיין

טבעה האקסטרטוריאלי של ארץ מדיין היה גם הסיבה לכך שמשה מצא בה מקלט מפני החוק המצרי, שביקש לדון אותו למוות בשל הריגת המצרי. ניתן לשער שזו גם הסיבה להתרופפות הנורמות המוסריות ולחוסר המשילות שחווה מיד עם הגעתו:

וַיִּשְׁמַע פְּרַעֲה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לְהַרְג אֶת מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מִשֶּׁה מִפְּנֵי פְרַעֲה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל הַבְּאֵר. וַלְכֹהֵן מִדְיָן שָׁבַע בְּנוֹת וַתְּבַאנָה וַתְּדַלְּנָה וַתְּמַלְּאנָה אֶת הָרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן. וַיָּבֹאוּ הָרְעִים וַיִּגְרְשׂוּם וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיּוֹשֶׁעַן וַיִּשְׁק אֶת צֹאנָם. וַתְּבַאנָה אֶל רְעוּאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמֶר מִדּוּעַ מֵהֲרַתָּן בָּא הַיּוֹם. וַתֹּאמְרֵן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרְעִים וְגַם דָּלָה דָּלָה לָנוּ וַיִּשְׁק אֶת הַצֹּאן. וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֹתָיו וַאֲיוֹ לָמָּה זֶה עֲזַבְתֶּן אֶת הָאִישׁ קְרָאֵן לוֹ וַיֹּאכֵל לֶחֶם.⁶¹⁸

בכתובים נמסר תיאור מצומצם בלבד על אודות יתרו כוהן מדיין, ועיקרו של המידע מכונס בפסוקים ספורים אלו. התלמוד הבבלי הרחיב מעט את היריעה:

אמר רבי סימאי: שלשה היו באותה עצה – בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ – נהרג; איוב ששתק – נידון ביסורין; יתרו שברח – זכו מבני בניו שישבו בלשכת הגזית.⁶¹⁹

בראי התלמוד, יתרו היה אחד מיועצי פרעה שישבו על המדוכה וחיפשו פתרון לבעיה היהודית, מה שהתגלגל לגזרה הנוראית של "וַיֵּצֵא פַרְעֹה לְכָל עַמּוֹ לְאֹמֶר כָּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיִּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ".⁶²⁰ יתרו לא הסכים למהלך האכזרי, ויתר על משרתו הרמה ונאלץ לברוח ממצרים (האופציה היחידה שהייתה פתוחה בפני מי שהעז להתנגד למלך). בריחתו למדבר ביטאה ניתוק ערכי ממצרים המתועשת,⁶²¹ שניהלה את שוק העבדים הגדול במרחב;⁶²² מעצמה שלא הסתפקה בהתעמרות במיעוט המשועבד תחת ידה, אלא אף ציוותה את אזרחיה להטביע תינקות בני־יומם.

כנראה שיתרו, שעבר ל"חופש מהכול" במדבר, חינך את בנותיו כנגד מנעמי הכרך, שכורכים את האדם ומגבילים את חירותו, ולעיתים דורשים ממנו "ליישר קו" עם החברה הכללית. לכן, הן לא העלו על דעתן להזמין הביתה "איש מצרי". יתרו לעומתן, שזיהה התנהגות שאיננה טיפוסית למצרי – לעזור לחלש – אמר לבנותיו לקרוא למשה לסעוד עימם. נסיך מצרים ומי שכיהן כיועצו של פרעה מצאו מכנה משותף: שניהם סלדו ממצרים המבוססת, שממנה נמלטו, והעדיפו ישיבה ארעית במדבר, רעיית צאן ומסעות נדודים. גורלותיהם נקשרו זה בזה עם נישואי משה לציפורה ביתו של יתרו, שממנה הוליד שני בנים במדיין.

אולם משה נדרש לחזור למצרים, להוציא את אחיו בני ישראל מהתופת ולהוביל אותם להתיישב במולדתם הישנה־חדשה. לטובת המשימה הוא נפרד ממשפחתו, עזב את מדבר מדיין וחזר למצרים.

ד. המדיינים במחנה ישראל

לאחר שבני ישראל יצאו ממצרים, חצו את ים סוף והחלו את המסע שלהם במדבר נוצרו בכמה הזדמנויות שונות אינטראקציות בינם לבין המדיינים, שחיו ונדדו באותו מרחב גיאוגרפי. מיד בתחילת הדרך יתרו הגיע להיפגש עם משה, ואיתו ציפורה ושני הבנים. כשיתרו ראה שמשה יושב מהבוקר עד הערב לשפוט את העם

וללמדו תורה, הוא חזר לתפקיד היועץ שמגיע מבחוץ ורואה את הדברים אחרת:

וַיֹּאמֶר חֲתָן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא טוֹב הַדְּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה. נָבֵל תִּבְלֶגְמָה גַם אֶתָּה גַם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדְּבָר לֹא תוֹכֵל עֲשֹׂהוּ לְבַדְּךָ. עַתָּה שָׁמַע בְּקִלִּי אִיעָצְךָ וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ הִיָּה אֶתָּה לְעַם מוֹלֵה־אֱלֹהִים וְהִבֵּאתָ אֶתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹהִים... וְאַתָּה תַחֲזוּה מִכָּל הָעָם אֲנָשֵׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֲמַת שְׂנְאֵי בְצַע וְשִׁמְתָה עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מְאוֹת שְׂרֵי חֲמֻשִׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֹת. וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדְּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדְּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְטוּהֶם וְהָקַל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אֶתְךָ... וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנּוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֲרָצוֹ.⁶²³

התמונה מסתיימת בכך שיתרו חזר פעם נוספת על הדפוס שאפיין את פעילותו במצרים ואת המדיינים בכלל: הוא הופיע לכמה רגעים על הבמה, ייעץ ואז נעלם.

לכאורה, מדובר בסיומת חדה וברורה לאינטראקציה שבינו ובין משה, אלא שפסוקים אחרים בספר במדבר מעוררים רושם אחר:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹכֵב בֶּן רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֲתָן מֹשֶׁה נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתָּה לָכֶם לָכֶה אֲתָנוּ וְהִטְבַּנוּ לָךְ כִּי ה' דָּבָר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר אֵלָיו לֹא אֵלֶיךָ כִּי אִם אֶל אֲרָצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי אֵלֶיךָ. וַיֹּאמֶר אֵל נָא תַעֲזֹב אֲתָנוּ כִּי עַל כֵּן יִרְעַתְךָ חֲתָנּוֹ בַּמִּדְבָּר וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם. וְהָיָה כִּי תֵלֵךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִיטִיב ה' עִמָּנוּ וְהִטְבַּנוּ לָךְ.⁶²⁴

ללא כל הסבר או הקדמה, בפסוקים אלו, חותן משה נמצא במחנה ישראל בשנה השנייה ליציאת מצרים, לאחר שכבר עזב את המחנה בשנה הראשונה. שאלה מטרידה זו, שגרמה למבוכה רבה בקרב המפרשים ונידונה במאמר "יתרון לאדם" בספר זה, זכתה לתשובות מגוונות: יתרו הלך לגייר את בני מדינתו וחזר; חובב בן רעואל

המדדייני חותן משה איננו יתרו, אלא בנו של יתרו; הפסוקים בספר במדבר קדמו לפסוקים בספר שמות, ומדובר בשתי התרחשויות שקרו בשנה הראשונה ליציאת מצרים: תחילה הופיע יתרו במחנה ישראל ויעץ למשה למנות שופטים (כמתואר בספר שמות), לאחר מכן משה ניסה לשכנע אותו להצטרף לבני ישראל (כמתואר בספר במדבר), והוא סירב והלך לארצו (כמתואר בספר שמות). כמוכן, הצעה זו מיישבת את תעלומת השורה התחתונה החסרה בספר במדבר, אבל לא מסבירה מדוע הסיפור חולק לשני מקומות. בנוסף, היא איננה נותנת מענה לפסוקים אחרים בתנ"ך, מהם נראה שבני יתרו התיישבו באזור יריחו.⁶²⁵

בראייתי, התורה עשתה פה שימוש מתוחכם בחוסר בהירות מכוון, התואם את הפרופיל המדייני. כדי שנחוש את אורחות חייהם של נוודי המדבר יתרו צץ לפתע, לאחר שחשבנו שעזב מזמן. כחלק מאותה אי־בהירות יתרו גם אינו מוסר תשובה מפורשת להצעתו של משה: "וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינָיִם". מסתבר שיתרו, כנווד החוצה תדיר טריטוריות מגוונות, ביקש לשמור על יתרון אסטרטגי הכרחי – נייטראליות. כדי להעביר לנו את רוח האסטרטגיה המדיינית תשובתו נותרה חסויה ולא נכתבה בתורה.

מתוך הדברים מצטיירת דמותו של העם המדייני כעם נודד המסתפח לעמים אחרים וחי לצידם, מבלי שישאף לגבש לעצמו זהות עצמאית. השמירה על מקסימום מוביליות, פיזית ורוחנית, הייתה אסטרטגיית ההישרדות של המדיינים אל מול כובשים, ממלכות ואימפריות – פשוט להצטרף למי שחזק. העובדה שהם אינם מחויבים למקום מסוים, עם ספציפי או סט ערכים מגובש, הציבה את המדיינים בעמדת היועץ האאוטסיידר, המביא איתו נקודת מבט רעננה. כמי שמן הסתם ימשיכו בדרכם בתוך זמן קצר, הם אינם מחויבים לדילים פנימיים של "שמור לי ואשמור לך", ובאפשרותם לזהות אבסורדים ולהציע פתרונות, גם נגד האינטרסים של בעלי הכוח המקומיים. אולם, היות שלא הרגישו את עצמם מחויבים באמת לערכים, מנהגים ומסורות מכל סוג שהוא, גם בינם לבין עצמם, האופורטוניזם שלט – כפי שמעיד סיפור גירושן של בנות יתרו מהבאר על יד הרועים האלימים. המדיינים הם תגרים,

סוחרים ניידים ומתווכים ללא זהות מוגדרת וללא גבולות. אין להם סטנדרט או נורמה. המדיינים פשוט מנצלים את ההזדמנויות שנקרות בדרכם וממשיכים הלאה.

אם זהו הפרופיל, מובן גם מדוע שכנועיו הראשונים של משה: "לִכְּה אֲתָנוּ וְהִטְבְּנוּ לָךְ כִּי ה' דִּבֶּר טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל", נענו בהתחלה בסירוב, וגם השכנועים הנוספים נענו בשלילה או לא נענו כלל. המדיינים בוחלים במתן התחייבויות לעתיד. לשיטתם, לעולם אין לדעת מה יקרה, ולכן אסור להתחייב לנאמנות או להשתייכות כזו או אחרת. יש להתמקד במציאת פתרונות לבעיות ההווה, ובמקרה שפתרון שכזה אינו קיים, הם יעברו למקום אחר, או יצטרפו לצד החזק.

בדיוק על פי פרופיל זה פעלו המדיינים באירועי המעטפת של פרשיית בלק ובלעם. בספר במדבר (פרק כב) מסופר שבלק בן ציפור מלך מואב חשש מהתקבצותם של בני ישראל בסמוך לגבולו, וניסה להפנות כנגדם את כוח קללתו הקטלנית של בלעם בן בעור הקוסם. משלחת מכובדת יצאה לדרך במטרה לגייס את שירותיו של הקוסם: "וַיֵּלְכוּ זִקְנֵי מוֹאָב וְזִקְנֵי מִדְיָן וַיִּקְסְמוּ בֵּינֵם וַיָּבִיאוּ אֶל בַּלְעָם וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו דְּבָרֵי בָלָק".⁶²⁶ מסתבר שזקני מדיין צורפו אל המשלחת, בשל יכולותיהם בתחום התיווך והדיפלומטיה, וגם הפעם, כמיטב המסורת, המדיינים צצו לרגע ומיד נעלמו. הם אינם שבים להופיע בספור זה עד לתפנית שבאה לאחר סיומו.

בלעם נכשל במשימתו לקלל את ישראל, ובני ישראל הוסיפו לשבת בערבות מואב ללא פגע. פרק כה מספר כיצד במהלך השהות בערבות מואב, התפתה חלק מהעם לבנות מואב, מה שהוביל לזנות ולעבודת אלילים: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים וַיַּחַל הָעָם לְזָנוֹת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב".⁶²⁷ מפתיע, אם כן, למצוא בשלב הסיכום של הפרשייה את הפסוק הבא:

וַיְדַבֵּר אֶל מֹשֶׁה לְאָמֹר. צָרוּר אֶת הַמְדִיָּנִים וְהַפִּיתֵם אוֹתָם. כִּי צָרִירִים הֵם לָכֶם בְּנִכְלִיָּהֶם אֲשֶׁר נָפְלוּ לָכֶם עַל דְּבַר פְּעוֹר וְעַל דְּבַר כְּזָבִי בַת נְשֵׂיא מִדְיָן אֲחֵתֶם הַמְכָּה כְּיוֹם הַמַּגֵּפָה עַל דְּבַר פְּעוֹר.⁶²⁸

לא מדובר בהצהרה בלבד, שכן הפרקים הבאים מספרים על מלחמת חורמה שהתנהלה בין צבא ישראל ובין המדיינים, כולל הצייווי להרוג את הנשים המדייניות שפיתו לזנות את בני ישראל. נוכח חריפותה של התגובה כנגד מדיין, המסקנה המתבקשת היא שהמפתות לא היו בנות מואב, אלא בנות המדיינים שהתגוררו באותו זמן במואב, ואולי אף העתיקו את התנהגותם של המואבים, ולכן כונו 'בנות מואב'. בהמשך לאסטרטגיה של להתחבר עם כולם, וכיחוד עם מי שיצא מנצח, ייתכן שהמדיינים שלחו את בנותיהם כדי לבנות גשר עם הכוח האזורי העולה. אני מאמין שכל מי שקורא את הפרשייה בתורה מזדעזע משני הצדדים המשתתפים באירוע הנואל. אבל, זנות – יחסי אישות ללא פנים, ללא חשיבות לזוהת האישית וללא כל בניית מחויבות או קשר לטווח הארוך – היא תמציתו של הפרופיל המדייני.

היות שקו חשיבה זה עלול להיות הרסני לאתוס היהודי, שמגדיר זהות מובחנת ומוגדרת של "עם חכם ונבון"⁶²⁹ השומר על חוקיו מכל משמר ובונה את עתידו לטווח הארוך, ה' ציווה את משה: "נָקַם נְקָמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמְדִיָּנִים אַחַר תֵּאֲסֹף אֶל עַמִּיךָ". לא בכדי הייתה זו משימתו האחרונה של משה, שעמל על בניית הזהות הישראלית מאפס. משה קיבל לידיו עם של עבדים משוללי-זכויות וחסרי-תקווה לאופק מדיני, או אפילו למימוש עצמי, ויצר בעשר אצבעותיו עם בעל ערכים וזהות שעומד לכבוש לו מולדת. כעת, בשערי הארץ, עמד מולו איום משמעותי ביותר: הדור החדש, שלא זכר את עבדות מצרים, עלול לבחור בהמשך חיי הנוודות שאליהם הורגל, שהיו חיים נטולי דאגות והתחייבויות. כדי להגן על מפעל חייו, היה משה מוכרח להשיג ניצחון צבאי מול המדיינים, ובעיקר ניצחון תודעתי. היה צורך לזהות את המדיינים כשבט, כתרכות וכתופעה, ולא כאוסף של יחידים הנטמעים בכל פעם מחדש בנוף המקומי שאליו הגיעו. הכרחי היה להקים חיץ בין בני ישראל ובין המדיינים, שתרבותם נגדה לחלוטין את הקוד הערכי של התורה ואת הייעוד הלאומי.⁶³⁰

ה. המדיינים – מאבקים, בריתות וסוף פסוק

קריאה בהמשך התנ"ך תגלה שלמרות המכה האנושה שהמדיינים ספגו במלחמה מול ישראל הם המשיכו להתקיים. בין אם היו אלו בני אותם השבטים ובין אם מדובר על תופעת הנוודים בכללותה שכונתה בשם 'המדיינים', בכמה הקשרים נראה שהעומות בין התרבויות לא הוכרע במשך שנים ארוכות.

בספר שופטים (פרק ד) מסופר על מאבק צבאי בין בני ישראל ליבין מלך כנען, אשר התבסס בעיר חצור. צבאו של יבין יצא למערכה כנגד צבא ישראל באזור נחל הקישון, והובס. סיסרא, שר הצבא, נס אל מחנה האוהלים של חבר הקיני, בני בריתו, שהכתוב מייחס אותם לבני חובב חותן משה.⁶³¹ סיסרא אכן זכה למקלט ולמזון באוהלה של יעל, אשת חבר הקיני. המקום השרה עליו בטחון והוא הרשה לעצמו לישון. לאחר שנרדם, מצא את מותו בידה של המארחת, שנעצה ברקתו את יתד האוהל.

ההכאה באמצעות יתד האוהל היא סמל השיטה המדיינית, והסיפור כולו מדגים בפנינו כיצד שמרו המדיינים על האסטרטגיה שלהם. הם היו בעלי בריתו של יבין, הגורם החזק באזור, אבל הם לא התיישבו בערים, אלא המשיכו לגור באוהלים ובשטח ניטראלי. כשבני ישראל ניצחו במערכה, הם לא היססו להפר את הברית ולעבור צד באופן בוטה: "וְהִנֵּה בָּרַק רִדְּף אֶת סִסְרָא וַתֵּצֵא יַעֲלֵל לְקָרְאָתוֹ וַתֹּאמֶר לוֹ לָךְ וְאַרְאֶךָ אֶת הָאִישׁ אֲשֶׁר אָתָּה מִבְּקֶשׁ וַיָּבֵא אֵלֶיהָ וְהִנֵּה סִסְרָא נִפֹּל מֵת וְהֵיטֵד בְּרַקְתּוֹ".⁶³² ניידות גבוהה ואופורטוניזם פוליטי ללא כל התחייבות לגורם כלשהו או לעשייה תלוית-מקום, זהו הפרופיל המדייני בהתגלמותו.

רושם זה מוסיף ומתחזק לאור המסופר בספר שופטים אחרי שני פרקים בלבד. לא עבר זמן רב והמדיינים זיהו חולשה בקרב שבטי ישראל. הם ניצלו את השעה ועמדו בראש מחנה שכלל – איך לא – בני ברית חדשים:

וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְעָלָה מְדִינַת וְעַמְלָק וּבְנֵי קָדָם וְעָלוּ עָלָיו.
 וַיַּחֲנוּ עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת יְבוּל הָאָרֶץ עַד בּוֹאֵךְ עֶזְרָה וְלֹא
 לְשֹׂאֵירוּ מִחַיָּה בְּיִשְׂרָאֵל וְשָׂה וְשׁוֹר וְחִמּוֹר. כִּי הֵם וּמִקְנֵיהֶם יַעֲלוּ
 וְאֶהְלִיחֶם וּבָאוּ כְּדֵי אֲרָבָה לָרֶב וְלָהֶם וְלִגְמְלֵיהֶם אֵין מִסְפָּר וַיִּכְאוּ
 בְּאֶרֶץ לְשַׁחֲתָהּ. וַיִּדַּל יִשְׂרָאֵל מְאֹד מִפְּנֵי מְדִינַת וַיִּזְעְקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 אֶל ה' ⁶³³.

המדדיינים ושותפיהם אינם כובשים, אינם מתבססים בקרקע, אינם מגדלים יכול או מקימים לעצמם ערים. הם נודדים ממקום למקום בתוך הארץ כנחיל ארבה ומכלים כל חלקה טובה. בשל היותם ניידים, היה באפשרותם להפנות את כל עוצמתם כנגד כל נקודת יישוב, וכך פעם אחר פעם הם נהנו מיתרון מספרי עצום וגזלו את יכוליהם של עובדי האדמה באין מפריע. כנראה שהנוודות וחוסר-המחויבות לערכים יש בכוחן לסחוף רבים.

למרות המספרים הגדולים המתוארים, עלה בידו של גדעון להביס את הקואליציה של מדיין עם שלוש מאות לוחמים בלבד. הפרופיל המדייני, שלא כלל אתוס של הקרבה למען מטרה כלשהי, היה חלש. האסטרטגיה שמעולם לא דגלה בטיפוחו של צבא, אלא התבססה על כריתת בריתות עם הצבאות החזקים במרחב, קרסה בבת אחת. למרות שמחנה מדיין תואר במילים המפליגות: "מְדִינַת וְעַמְלָק וְכָל בְּנֵי קָדָם נִפְלִים בְּעֵמֶק פְּאֲרָבָה לָרֶב וְלִגְמְלֵיהֶם אֵין מִסְפָּר פְּחוּל שְׁעַל שְׁפַת הַיָּם לָרֶב", די היה בכוח צבאי קטן בפיקודו של גדעון כדי להנחיל תבוסה מפוארת בקרב שהוכרע כבר בתחילתו. לפי הפסוקים, ברגע שבו פשטו חייליו של גדעון על מחנה מדיין פרצה בו מהומה רבת, והיתרון המספרי איבד את ערכו: "וַיִּשֶׁם ה' אֶת חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ וּבְכָל הַמַּחֲנֶה וַיִּנָּס הַמַּחֲנֶה". היות שלמדדיינים לא הייתה כל מחויבות אמיתית זה לזה, והגורם היחיד שחיבר ביניהם היה הציפייה לרווחי ההווה מניצול עמלם של אחרים, מיד בפרוץ הקרב כל אחד ברח כדי להציל את עצמו בכל מחיר.

המדדיינים מופיעים בשלישית בספר מלכים א' (פרק יא), המספר על מלחמתו של דוד באדום ועל בריחת בנו של מלך אדום למצרים.

גם במקרה זה המדיינים מופיעים לרגע על במת ההיסטוריה כמתווכים:

וַיִּבְרַח אֲדָד הוּא וְאֲנָשִׁים אֲדַמִּים מֵעֲבָדֵי אָבִיו אֲתוּ לָבוֹא מִצְרַיִם
וַהֲדַד נָעַר קָטָן. וַיִּקְמוּ מִמְדִּין וַיָּבִיאוּ פֶּאֶרְזַן וַיִּקְחוּ אֲנָשִׁים עִמָּם
מִפֶּאֶרְזַן וַיָּבִיאוּ מִצְרַיִם אֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּתֵּן לוֹ בַּיִת וְלָחֶם
אָמַר לוֹ וְאַרְצָן נָתַן לוֹ.⁶³⁴

גם במקרה זה אפשר לקבוע כי המדיינים בוחרים לפעול במחשכים, כביכול להיות בסדר עם כולם ולבחוש בפוליטיקה האזורית, תוך שהם יוצרים נאמנויות כפולות ופועלים למען עצמם ללא מחויבות לקוד מוסרי כלשהו. במקרה הזה: הם לא נרתעו מלבגוד בישראל, שזכרו טובה למדיינים ולא השמידו אותם במסגרת מלחמה קודמת בעמלק: "וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֶל הַקִּינִי לָכוּ סְרוּ רְדוּ מִתּוֹךְ עִמְלָקִי פֶּן אֶסְפֵּךְ עִמּוֹ וְאַתָּה עֹשִׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵלּוֹתָם מִמִּצְרַיִם".⁶³⁵

המופע הרביעי, והאחרון שאליו אתייחס, מלמד שבסופו של דבר אסטרטגיית הנוודות מיצתה את עצמה. דברי הנביא ירמיהו מספרים לנו אודות "בית הרכבים", שהמדרש⁶³⁶ זיהה אותם כצאצאי המדיינים. גם אם לא נקבל זיהוי זה, ברור שמדובר בשבט שהחזיק במסורת המדיינית ופעל בהתאם לפרופיל המדייני:

הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֵל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' בְּיָמֵי יְהוֹשִׁיָּהוּ בֶן יֹאשִׁיָּהוּ
מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר. הֲלוֹךְ אֵל בַּיִת הַרְכָּבִים וּדְבַרְתָּ אוֹתָם
וְהִבֵּאתָם בַּיִת ה' אֶל אַחַת הַקְּשָׁכוֹת וְהִשְׁקִיתָ אוֹתָם יַיִן... וְנִאֲתַן
לְפָנַי בְּנֵי בַיִת הַרְכָּבִים גְּבָעִים מְלֵאִים יַיִן וְכִסּוֹת וְאָמַר אֲלֵיהֶם
שְׁתוּ יַיִן. וַיֹּאמְרוּ לֹא נִשְׁתָּה יַיִן כִּי יוֹנְדָב בֶּן רָכָב אָבִינוּ צִוָּה עָלֵינוּ
לֵאמֹר לֹא תִשְׁתּוּ יַיִן אֲתֶם וּבְנֵיכֶם עַד עוֹלָם. וּבַיִת לֹא תִכְנּוּ וְזָרַע
לֹא תִזְרְעוּ וְכָרֶם לֹא תִטְעוּ וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם כִּי בְּאַהֲלִים תִּשְׁבּוּ כָּל
יְמֵיכֶם לְמַעַן תַּחֲיוּ יָמִים רַבִּים עַל פְּנֵי הָאָדָמָה אֲשֶׁר אֲתֶם גְּרִים
שָׁם. וְנִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנְדָב בֶּן רָכָב אָבִינוּ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּנוּ לְבַלְתִּי

שְׁתוֹת יַיִן כָּל יְמֵינוּ אֲנַחְנוּ נְשִׁינוּ כְּנֵינוּ וּבְנֵינוּ. וּלְבִלְתִּי בְּנוֹת
 בָּתִּים לְשִׁבְתָּנוּ וְכָרֶם וְשָׂדֶה וְזֶרַע לֹא יִהְיֶה לָנוּ. וְנִשֵּׁב בְּאֶהְלִים
 וְנִשְׁמַע וְנַעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּנוּ יוֹנָדָב אֲבִינוּ... וּלְבֵית הָרִכָּבִים אָמַר
 יְרַמְיָהוּ כֹה אָמַר ה' צִבְאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַעַן אֲשֶׁר שָׁמַעְתֶּם עַל
 מִצְוֹת יְהוֹנָדָב אֲבִיכֶם וַתִּשְׁמְרוּ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וַתַּעֲשׂוּ כְּכֹל אֲשֶׁר
 צִוָּה אֶתְכֶם. לְכֵן כֹּה אָמַר ה' צִבְאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִפְרֹת
 אִישׁ לְיוֹנָדָב בֶּן רִכָּב עַמְדָּ לְפָנַי כָּל הַיָּמִים.⁶³⁷

בני בית הרכבים הקפידו על מסורת שכללה התנזרות משתיית יין, הימנעות מחקלאות ושיבה רק באוהלים. מטרתן של הקפדות אלו היא הישרדות: "לִמְעַן תַּחֲיוּ יָמִים רַבִּים עַל פְּנֵי הָאָדָמָה". הרד"ק הסביר את הלוגיקה שמאחורי הדברים:

"למען תחיו ימים רבים" – כי הבתים והשדות והכרמים מעכבים את האדם במקומו, יהיה רעב או חרב וימות בקוצר ימים מדאגה. וכשלא יהיה לו במקומו, (אז) כל זמן שיראה טוב בזה המקום ישב בו, וכשיראה רע ילך למקום אחר שיהיה בו בטוב...

לפי הרד"ק, מדובר על מידה מרבית של גמישות וניידות השוללת כל התקשרות למקום מסוים או לעשייה המעוגנת בו. החיבור למקום גורם למחויבות, וזו גורמת לדאגות. בהתאם לכך בני בית הרכבים, שישבו בתוך העיר ירושלים, הקפידו לשבת באוהלים ולהיות מוכנים לתזוזה. ההתנזרות מיין – שהוא סמל למשתאות, פסגת חיי השפע והחברה שהעיר מציעה לתושביה – מהווה מעין סגירת מעגל עם בריחתו של יתרו מתרבותה העירונית של מצרים.

באופן פרדוקסלי, מתברר שגם בני הרכבים, הנמנעים מכל מחויבות, מחויבים בסופו של דבר לצוואת אביהם. הצוואה יוצרת מסורת, והמסורת מעניקה להם זהות: הם מגדירים את עצמם כנוודים שאינם מחויבים לשום דבר, מלבד הנוודות וחוסר ההגדרה העצמית. בשלב שבו מתברר שהאסטרטגיה המדיינית בעצם מבטלת

את עצמה, כי בטווח הארוך נוצרת המחויבות ממנה ניסו לברוח, בני רכב הבינו שהגיע הזמן לנטוש את השיטה. הנביא הזמין אותם למצוא את מקומם במערכת, אם כשופטים ואם ככהנים, כדברי המדרש:

”לא יכרת איש ליונדב בן רכב עמד לפני כל הימים” – יש אומרים שהשיא מבנותיו לכוהנים ועמדו ממנו כוהנים גדולים ונתן לו המקום ברית שלא יפסקו ממנו כוהנים גדולים לעולם. אמר רבן שמעון: והלא כבר פסקה כהונה גדולה? מה אני מקיים ”לא יכרת איש ליונדב”? אלא שלא פסקו ממנו יושבי סנהדרין לעולם.⁶³⁸

יפה לראות שכל אחת משתי האפשרויות המוזכרות במדרש סוגרת מעגל: אפשרות שילובם של בני רכב במערכת המשפט מחזירה אותנו לעצתו של יתרו, שסייעה להקמת מערכת המשפט הישראלית. פעם נוספת גויס כושר השיפוט של האאוטסיידר, הבא מחוץ למערכת ומסוגל לבקר אותה ללא משוא פנים. אפשרות שילובם בממסד הכהונה דרך נישואין מהווה תיקון היסטורי למעורבותם של המדיינים באירועי ערבות מואב: אז פיתו בנות מדיין את בני ישראל לזנות חסרת-מחויבות ולעבודה זרה, וכעת צאצאיהם חוברים לבני ישראל דרך קשר הנישואין המחייב והופכים לחלק מן הממסד הכוהני המופקד על עבודת ה'.

הפרופיל המדייני מהווה תמונת ראי לזהות הישראלית, המבקשת לחבר את הפרטים הרבים לכדי קהילה אחת ולכונן בארץ ישראל מדינת מופת. למתווכי ההווה אין כל ייעוד או אחריות, הם מופיעים ונעלמים חליפות ולצורך תכלית ממוקדת. הם אאוטסיידרים, שמתוך אידיאולוגיה אינם מעוניינים להתחבר, ובאמתחתם פתרונות לבעיות העכשוויות. נראה שהאסטרטגיה שלהם עשויה להועיל לטווחים קצרים, אך היא איננה תחליף לשיטה הבונה חברה ואומה על בסיס ערכים נצחיים. לכן, בסופו של דבר, המערכת הישראלית קלטה את החטיבה המדיינית של בית הרכבים – זו שכן הצליחה לייצר מסורת

כלשהי – והטמיעה אותה בתוכה. בשורה התחתונה: האתוס המדייני, משוחרר וקורץ ככל שהוא עשוי להיראות, נכשל. כך הכריעה ההיסטוריה באופן פסקני כנגד רעיונות אי־ההשתייכות, אי־המחויבות ואי־האמון ביכולת לעצב את העתיד.

הרחבות והערות

- 1 הרמב"ם, בעקבות אריסטו ועוד, המליץ על 'דרך האמצע' לטובת איזון כוחות הנפש של האדם. אבל נדמה לי ש'דרך האמצע' בדרך שהמון-העם מבינים את הרמב"ם מתייחסת למידות, ולא לניהול אורח חיים. לכן אינה רלוונטית לנידון שלנו. לדעתי יישום שלו בנוגע לאיזון בחיי היום-יום איננה הולמת את דופק החיים הסואנים בימינו. ואיננה עונה על האתגרים אליהם אנו נדרשים במסגרת השינויים התכופים של העולם המתהווה מול עינינו.
- 2 מילים: חתני היקר, יוסף אברמסון; לחן: צחי הלוי.

נולד מחדש

הלב פועם אני נולד מחדש,
את החיים שואף לריאותיי,
אצלי בראש אני במלחמה,
את נשמתי המנגינה נושאת על כנפיה.

הלילה שוב יורד בדירה קטנה
זו רק אני עם הפחדים ולא נרדמת,
לא רוצה ליפול לתוך הרחמים
אני יפה, לא שקופה, אני קיימת –
מאושרת.

ואתכם, הדרך ארוכה,
יש בי אמונה
אל הלא-נודע בחיי,
ואתכם, יפים הם הלילות,
עיניים עצומות,
וטוב לי בימיי.

רוח מן הים לוחשת לי לבוא
להתגבר על הבושה, על הצלקת,
את המראות והריחות נושא גם בשבילך,
היי שקטה הכול בסדר,
את משוחררת.

נתתי מבלי לבקש שום דבר,
שברתי תקרות מזכוכית וחימר,
לחמתי, נשביתי, כואב ומושפל,
זעקתי לבר, אף אחד לא עזר,
עכשיו אני כאן, אין לי מה להפסיד,
פותח הכול, אין לי מה להסתיר,
מביט אל האור שמקיף אותי,
ובכל מה שיש בי.

- JPS introduction to Numbers, Milgrom. 3
- 4 אברבנאל, הקדמה לספר במדבר: "עשרה הסדרים האלה יתחלקו לשני חלקים. והיה החלק הראשון מחמשת הסדרים הראשונים מהם בספור כל תלאותיהם בהיותם במדבר. והם פרשות במדבר סיני, ונשא, ובהעלתך, ושלח לך אנשים, וקורח. והחלק השני בחמשת הסדרים הנשארים, יספר בו מה שקרה להם מהמלחמות משהגיעו אל ארץ נושבת. והם סדר זאת חקת, ובלק, ופנחס, ומטות, ומסעי".
- 5 הקדמת הרמב"ן לספר במדבר.
- 6 סוטה לו, ב
- 7 במדבר א, ג
- 8 לדוגמה: "וַעֲנַן ה' עָלֵיהֶם יוֹמָם בְּנִסְעֵם מִן הַמִּחֲנֶה" (במדבר י, לד); "אֲשֶׁר עֵינַי בְּעֵינֵי נְרָאָה אֲתָהּ ה' וַעֲנַנְךָ עִמָּד עֲלֵהֶם וּבְעַמֵּד עָנַן אֲתָהּ הַלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם וּבְעַמֹּד אֲשֶׁר לְיָלֶה" (במדבר יד, יד).
- 9 מפקד הלויים, שנערך בנפרד בסוף פרק א, מלמד אף הוא שהמגמה של הצבא איננה הגנה מפני סכנות המדבר בהווה. הלויים אינם עתידים לקבל נחלה בארץ ישראל (במדבר יח, כ-כד), ולכן הם אינם שותפים בצבא. איפיונו של ספר במדבר כ"חומש הפקודים", כמוכּוּן המקובל של "מפקדים", צריך להתמודד עם מפקד שכבר תואר בספר שמות (ל, יא-טז), וכולל אף הוא לשונות דומות, לרבות "הפקודים" וגם "מבן עשרים שנה ומעלה":
- וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לְאֹמֹר. כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וַיִּתְּנוּ אִישׁ כְּפָר נִפְשׁוֹ לַה' בְּפִקְדֹת אֲתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בְּפִקְדֹת אֲתָם. זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעֶבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל בַּשֶּׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה'. כָּל הָעֶבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמֵעֵלָה יִתְּנוּ תְּרוּמַת ה'. הָעֶשְׂרִיר לֹא יִרְבֶּה וְהַדֵּל לֹא יִמְעִיט מִמִּחֲצִית הַשֶּׁקֶל
- 10

לָתֵת אֶת תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁיכֶם. וּלְקַחַת אֶת כֶּסֶף הַכֹּפְרִים מֵאֵת
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתְּ אֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכְרוֹן
לְפָנַי ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁיכֶם.

וגם עם הפרשייה המשלימה (שמות לח, כה-כח):

וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מֵאֵת כֶּסֶף וְאֶלְף וְשֶׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל
בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ. בָּקָע לְגִלְגָּלַת מַחְצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכֹל הָעֵבֶר
עַל הַפְּקוּדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלְף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים
וַחֲמִשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים. וַיְהִי מֵאֵת כֶּסֶף הַכֶּסֶף לְצִקַּת אֶת אֲדָנֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֵת
אֲדָנֵי הַפְּרֻכָּת מֵאֵת אֲדָנִים לְמֵאֵת הַכֶּסֶף כֶּסֶף לְאֶרֶץ. וְאֵת הָאֶלְף וְשֶׁבַע
הַמֵּאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים עֶשֶׂה וַיִּים לְעִמּוּדִים וְצִפָּה רְאִשֵׁיהֶם וַחֲשֵׁק אֲתָם.

בפרשיות בספר שמות, הכסף נועד לשמש כמס אחיד לבניית המשכן, אבל המטרה שלשמה נערך המפקד אינה ברורה. ייתכן שיש פה הדגשה שהמשכן הוא פרויקט לאומי, שאיננו שייך דווקא לשבט הכהנים, וכמו שאמרו הפסוקים בשמות (יט, 1): "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכְת כֹּהֲנִים וְגוֹי קְדוֹשׁ". וזאת בניגוד לאמור בחלקו הראשון של ספר ויקרא ובתחילת ספר במדבר, שהכהנים והלוויים מתפעלים את המשכן.

בעיניי, ההבדלים החשובים בין התיאור בספר שמות לבין הפתיח של ספר במדבר, הם שבספר שמות לא הוזכר נושא הצבא, על אף שהגיל הזה – עשרים שנה ומעלה, ושבמפקד של ספר שמות באמת אין "פקודים למשימה", ולכן הלשון היא "כל העובר על הפקודים". כלומר: שם המפקד נועד להווה – לראות מי יצא ממצרים ונמצא אתנו כאן. בהתאם לכך, בספר שמות, המפקד מובלע בעשייה הכללית, שתוכניתה סדורה, מפורטת וסגורה, והוא חלק מגיבוש העם. הגיבוש מחדש כולל את קבלת התורה, החוקים הייחודיים של העם, ואת בניית המשכן כפרויקט לאומי, שנועד להשראת שכינה בלב המחנה, אשר סביבו מרוכזים כל שבטי ישראל.

על פי קריאה זו, הפניית הכספים שנגבו במפקד לאדני המשכן מתבקשת, שהרי האדנים הם היסודות שעל גביהם מורכב המשכן כולו. אם נרצה, השראת של כספי המפקד, שהופנתה לזווי העמודים, מייצגת שהפרויקט שייך לכולם בשווה, "מהמסד ועד הטפחות", וזאת למרות שהיו אנשים פרטיים שהרימו תרומות נכבדות ביותר של זהב, נחושת, תכלת וארגמן.

שאלה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא, מדוע לעשות מפקד בתחילת ספר במדבר, כאשר רק לפני חודשים ספורים נערך המפקד של ספר שמות? ברור שגודל האוכלוסייה אינו עשוי להשתנות באופן משמעותי בתוך חודשים ספורים.

אפשרות אחת היא, שמדובר במפקד אחד בלבד, שבוצע בשני שלבים: במהלך השנה הראשונה כל העובר על הפקודים נתן מחצית השקל, דרישה שלא הוזכרה בספר במדבר, כדי להיות שותף בייסוד המשכן. בספר במדבר הועלתה דרישה נוספת, "לְמִשְׁפְּחֹתֶם לְבֵית אֲבֹתֶם" (במדבר א, ב), שבוצעה רק

בשלב זה: "וְאֵת כָּל הָעֵדָה הַקֶּהִילוּ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וַיִּתְּלָדוּ עַל מִשְׁפַּחָתָם לְבֵית אֲבֹתָם" (במדבר א, יח). בהמשך לאמור בגוף הדברים על חשיבותו של הצבא לכיבוש הארץ, ניתן להבין שהייחוס המשפחתי והשבטי נועד לשם אותה המטרה בדיוק – שיוך הנחלות למי שאמור לרשת אותן בעתיד הקרוב. אפשרות אחרת שניתן להציע היא: אכן התבצע מפקד נוסף, אבל כאמת לא בשביל הספירה – היא לא השתנתה – אלא עבור המשימה החדשה. אחרי השלמת המשימה של הקמת המשכן לא נחים, אלא מתכוננים לשלב הבא – כניסה לארץ המובטחת, כיבושה ויישובה.

בספר נחמיה, כשמתוארת תמצית ההיסטוריה היהודית, חוזרים פעמיים על ההליכה במדבר אחרי עמוד אש וענן; בתחילה משמש עמוד הענן כמורה דרך לציאה ממצרים, ולאחר מכן הוא מנחה את הדרך המובילה אל הארץ המובטחת:

וַתֵּתֵן אֹתָם וּמִפְתִּיחַם בְּפָרְעָה וּבְכָל עֲבָדָיו וּבְכָל עַם אֲרָצוֹ כִּי יִדְעֵתְךָ כִּי הִזִּידוּ עֲלֵיהֶם וַתַּעַשׂ לָךְ שֵׁם כְּהַיּוֹם הַזֶּה. וְהַיּוֹם בְּקָעֵת לִפְנֵיהֶם וַיַּעֲבְדוּ כְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבְשָׁה וְאֵת רַדְפֵיהֶם הִשְׁלַכְתָּ בַּמַּצּוֹלֹת כְּמוֹ אֲבָן בַּמַּיִם עֵזִים. וּבַעֲמוּד עֵצֵן הַנְּחִיתָם יוֹמָם וּבַעֲמוּד אֵשׁ לַיְלָה לְהָאִיר לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָּהּ. וְעַל הַר סִינַי יִרְדַּת וְדָבַר עִמָּהֶם מִשְׁמַיִם וַתֵּתֵן לָהֶם מִשְׁפָּטִים יִשְׂרָאֵל וַתּוֹרֹת אֲמַת חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים. וְאֵת שַׁבַּת קִדְשְׁךָ הוֹדַעְתָּ לָהֶם וּמִצְוֹת וְחֻקִּים וְתוֹרָה צִוִּיתָ לָהֶם בְּיַד מֹשֶׁה עַבְדְּךָ. וְלָחֶם מִשְׁמַיִם נָתַתָּה לָהֶם לִרְעֵבִים וַיִּמַּסְעוּ מִסַּלַּע הוֹצֵאתָ לָהֶם לְצִמָּאָם וַתֹּאמֶר לָהֶם לְבֹאוּ לְרִשְׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתָּ אֶת יְדְךָ לְתַת לָהֶם. וְהֵם וְאֲבֹתֵינוּ הִזִּידוּ וַיִּקְשׂוּ אֶת עַרְפָּם וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מְצֻוֹתֶיךָ. וַיִּמָּאֲנוּ לְשַׁמֵּעַ וְלֹא זָכְרוּ נְפִלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׂוּ אֶת עַרְפָּם וַיִּתְּנוּ רֹאשׁ לְשׁוֹב לְעַבְדְּתָם כְּמִרְיָם וְאַתָּה אֱלֹהִים סְלִיחוֹת חַנּוּן וְרַחוּם אֲרַךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְלֹא עֲזַבְתָּם. אִף כִּי עָשׂוּ לָהֶם עִגָּל מִסֶּכָה וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הֶעֱלֶךְ מִמִּצְרַיִם וַיַּעֲשׂוּ נֶאֱצוֹת גְּדוֹלוֹת. וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים לֹא עֲזַבְתָּם בְּמַדְבָּר אֶת עַמּוּד הָעֵנָן לֹא סָר מֵעֲלֵיהֶם בְּיוֹמָם לְהַנְחִיתָם בְּהַדְרֶךְ וְאֵת עַמּוּד הָאֵשׁ בְּלַיְלָה לְהָאִיר לָהֶם וְאֵת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָּהּ. וְרוּחְךָ הַטּוֹבָה נָתַתָּ לְהִשְׁכִּילָם וּמִנְּךָ לֹא מִנְעַת מִפִּיהֶם וַיִּמַּסְעוּ לָהֶם לְצִמָּאָם. וְאַרְבָּעִים שָׁנָה כִּלְפָלְתָם בְּמַדְבָּר לֹא חָסְרוּ שְׁלֹמֹתֵיהֶם לֹא כָלוּ וְדָגְלֵיהֶם לֹא כָצְקוּ. וַתֵּתֵן לָהֶם מִמְּלָכוֹת וַעֲמָמִים וַתַּחֲלֶקֶם לְפָאָה וַיִּירָשׁוּ אֶת אֲרָץ סִיחֹן וְאֶת אֲרָץ מֶלֶךְ חִשְׁבוֹן וְאֶת אֲרָץ עוּג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן. וּבְנֵיהֶם הַרְבִּיתָ כַּכִּבֵּי הַשָּׁמַיִם וַתְּבִיאֵם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ לְאֲבֹתֵיהֶם לְבֹאוּ לְרִשְׁתָּ. וַיִּבְאוּ הַבְּנִים וַיִּירָשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וַתִּכְנַע לִפְנֵיהֶם אֶת יִשְׂבֵי הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִים וַתִּתְּנֵם בְּיָדָם וְאֵת מַלְכֵיהֶם וְאֵת עַמְמֵי הָאָרֶץ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כְּרָצוֹנָם. וַיִּלְכְּדוּ עָרִים בְּצָרוֹת וְאֲדָמָה שְׁמֹנֶה וַיִּירָשׁוּ בָתַיִם מְלֵאִים כָּל טוֹב בְּרוֹת חֲצוּבִים כְּרָמִים וְזֵיתִים וְעֵץ מֵאֲכָל לָרֵב וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׂבְּעוּ וַיִּשְׁמִינוּ וַיִּתְעַדְּנוּ בְּטוֹבְךָ הַגָּדוֹל (נחמיה ט, י"כה).

בפסוקים אלו הלחם מן השמים, הלא הוא המן, מגיע רק אחרי מתן תורה.

- זאת בניגוד למתואר בספר שמות, שאת המן קיבלו סמוך ליציאתם ממצרים. בכך ספר נחמיה מותח גבול ברור בין השחרור מעבדות מצרים וקבלת התורה כיעד ראשוני לבין המשך המסע, שבו "הצבא צועד על קיבתו" בדרכו לכיבוש ארץ ישראל ולבניית כלכלה משגשגת: "וַיֵּאָכְלוּ וַיִּשְׂבְּעוּ וַיִּשְׂמְנוּ וַיִּתְעַדְנוּ בְּטוֹבְךָ הַגָּדוֹל".
- 12 בראשית יג, י
- 13 דברים יא, י"ב
- 14 ראוי לשים לב שהמניין של כל שבט בפני עצמו נאמר ביחס לפעולת החנייה, ואילו המניין של כל שלושה שבטים (החוכרים למחנה בכל אחת מארבע רוחות המשכן) הוזכר דווקא ביחס למסע, כמו שכתבתי בפנים. כנראה שהמסע מציין את הפן הצבאי, ולכן מבליט את המבנה האופרטיבי של הדגלים, שכל אחד מהם הוא מתפקד כגיס בעת מלחמה. בסוף הפרק נאמר: "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן חָנּוּ לְדִגְלֵיהֶם וְכִן נָסְעוּ אִישׁ לְמִשְׁפַּחְתּוֹ עַל בֵּית אָבִיתָיו", אולי כדי לשוב ולציין את שתי המטרות – חניה שבטית, איש על דגלו, בארבע רוחות המשכן (קדמה, תימנה, ימה וצפונה) לעומת מסע בארבעה גייסות (ראשונה, 'שניים', 'שלישיים' ו'לאחרונה').
- 15 המפרשים אומרים שהייתה זו הפעם היחידה שבה הקריבו את קורבן הפסח במדבר. ספרי במדבר ט, א; רמב"ן במדבר ט, א.
- 16 במדבר י, יא"ב: "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בְּחֹדֶשׁ נֶעְלָה הָעֲנָן מֵעַל מִזְבֵּן הָעֵדֻת. וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִסְעֵיהֶם מִמִּדְבַּר סִינַי...".
- 17 במדבר ט, א"ח
- 18 במדבר ט, ט"ד
- 19 במאמר "קרבה והקרבה" לפרשת פינחס, בספר זה, הרחבתי על הקרבת קורבן הפסח כחג לאומי לדורות.
- 20 במדבר י, ט
- 21 בבלי, שבת קטז, א"ב: "תנו רבנן: 'וייה בנסוע הארון ויאמר משה' (במדבר י, לה), פרשה זו עשה לה הקדוש-ברוך-הוא סימניות מלמעלה ולמטה, לומר שאין זה מקומה. רבי אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו. כמאן אזלא הא דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: 'חצבה עמודיה שבעה' (משלי ט, א) אלו שבעה ספרי תורה? כמאן – כרבי".
- 22 דרשת הרב סלובייצ'יק לפרשת בעלזותך, 27.6.2011 באתר yutorah.org.
- 23 במדבר יא, א"ו
- 24 ר' יוסף בכור שור, במדבר יא, א: "כאוננים על מת, היו קצרי רוח ומתאבלים על שהיה רוצה הקדוש-ברוך-הוא להכניסם לארץ ויבאו למלחמה, כי היו יראים ומקטני אמנה".
- 25 רש"י, שמות יג, יח: "וַיִּחְמְשׂוּ עָלָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְץ מִצְרַיִם... מחומשים, אחד מחמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה".
- 26 Archy O. de Berker and others, Computations of uncertainty

mediate acute stress responses in humans, nature, 29.3.2016; Marc Lewis, Why we're hardwired to hate uncertainty, The Guardian, 4.4.2016.

במדבר יא, יט"כ	27
במדבר יב, א"ב	28
שמות ב, ב"ד	29
שמות ב, ד	30
במדבר יד, א"ד	31
במדבר יג, ל	32
במדבר יד, כד	33
בחרתי לדלג כאן על פרשיית "המעפילים" ובכוונתי לדון בה בספר הבא על חומש דברים.	34
בבלי, עבודה זרה ג, א	35
במדבר טז, יג"ד	36
דברים לא, טז"ח	37
במדבר כד, טז	38
בבלי, ברכות ז, א	39
ויקרא יד, א"כ	40
משנה, נגעים יד, ד: "שלשה מגלחין ותגלחתן מצוה, הנזיר והמצורע והלויים".	41
"דאגלס קובעת שהטומאה היא תוצאה של חריגה מגבולות הסדר, יציאה מגבולות הארגון החברתי-תרבותי. הבחנה נוספת המצויה בספרה היא הקשר בין הממד האישי לממד הציבורי-פוליטי. לטענתה, טקסים המביעים חרדה בנוגע לנקבי הגוף – דם, מוגלה, זרע וכדומה – נובעים מהשאיפה להגן על האחדות הפוליטית והחברתית של קבוצת מיעוט. לדבריה, דאגתם של היהודים לשלמות הגוף הפיזי משקפת את האיום שחשו כלפי גופם" (ויקיפדיה, טוהר וסכנה).	42
בספרי שבט שואג, על ספר ויקרא, הרחבתי על אפיון הטומאה כקשורה לעולם המוות. מעניין לראות שבספר ויקרא דיני הרחקה הטמאים הם ביחס לקודש, וכאן אותם דינים עצמם מתפרשים כמובן של הרחקה מן המחנה. השינוי מלמד על כך שהפרשייה שובצה כאן במטרה לעצב את התודעה הישראלית ואת הלך הרוח הציבורי של המחנה, המתגבשים לקראת המסע, כפי שכתבתי בגוף הדברים.	43
David Farragut, Battle of Vicksburg.	44
ויקרא ה, כ"כו	45
רש"י, במדבר ה, ו: "למעל מעל בה" – הרי חזר וכתב כאן פרשת גזול ונשבע על שקר, היא האמורה בפרשת ויקרא (ויקרא ה): זמעה מעל בה'	46

- וכחש בעמיתו וגו', ונשנית כאן בשביל שני דברים שנתחדשו בה: האחד – שכתוב 'התודו', לומר שאינו חייב חומש ואשם על פי עדים עד שיודה בדבר; והשני – על גזל הגר שהוא ניתן לכהנים".
- 47 במדבר ה, יח
- 48 שמות טו, כב־כו
- 49 רמב"ן, במדבר ה, כ
- 50 בראשית לט, יא־יג
- 51 בבלי, נדרים כב, א: "רבי אלעזר הקפר אומר: מה תלמוד לומר: 'מאשר חטא על הנפש' (במדבר ו, יא), וכי באיזו נפש חטא זה? אלא מפני שציער עצמו מן היין נקרא חוטא. והלא דברים קל וחומר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה"; ירושלמי, קידושין יב, ב־ג: "רבי חזקיה, ר' כהן בשם רב: עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראת עינו ולא אכל".
- 52 בהלכה הכלל הוא "סתם נזירות שלושים יום" (משנה, נזיר א, ג), אלא אם כן הנודר נקב במפורש בתקופת זמן אחרת. לאור האפשרות שניתנה לאדם לקבוע את משך הזמן עד סיום הנזירות, עוצבו מודלים של "נזיר עולם" ו"נזיר לעולם". מדובר על מקרי קיצון שנדרשו להתמודד עם העובדה שבניגוד לקריאה הפשוטה של תקופת נזירות קצובה, במקרים אלו האדם בחר לעצמו תקופה של אי־סוף.
- 53 יש לציין בתקופה ההיא, טקס דתי פולחני של "דרישה אל המתים" היה נפוץ יחסית ונועד לתת מענה לבעיית אי־הוודאות. הרחקת הנזיר ממתים מהווה הגבלה על הניסיון לדעת מראש את העתיד.
- 54 ירמיה ט, א
- 55 אחת הדרכים הידועות להתמודד עם הפחד מפני הבאות היא לנרור נדרים. התורה, המבינה לנפש האדם, מאפשרת זאת. אבל תוך הטלת מגבלות משום שבראיית התורה אסור לפחד מהלא־נודע, אלא עלינו להתקדם לעברו. בנוסף, חלק גדול מהפרשייה מוקדש לנזיר שנטמא. כלומר: הנזיר בעצם מוצג כמי שמסתכן. כביכול הוא הולך "על בטוח" כשהוא מוסיף לעצמו סייגים ופרישות מהעולם, אבל ממש לא בטוח שהוא יצליח. אם כן, הנזיר – ולא מי שחי את חיי החולין הנורמליים – הוא זה שלוקח סיכון. בתלמוד הבבלי (נזיר ט, ב) עמדו על סיכון שבהתנזרות: דתניא אמר (רבי) שמעון הצדיק: מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא... אמר ליה רבי יונה: היינו טעמא, כשהן תוהין נזירין – נזירין, וכשהן מטמאין ורבינן עליהן ימי נזירות – מתחרטין בהן ונמצאו מביאין חולין לעזרה. כלומר: שמעון הצדיק חשש שכל הנזירים שנטמאים מתחרטים בסופו של דבר על הנזירות, היות שתקופת נזירותם מתארכת הרבה מעבר למה שחשבו, ובעצם הם מביאים למקדש קורבנות לשווא ("חולין בעזרה").
- 56 במדבר טו, א־ט

- 57 רמב"ן, במדבר טו, ב: "כי תבאו אל ארץ מושבתיכם" – אחר שהבטיח את הבנים שיבאו אל הארץ השלים להם תורת הקרבנות שיקריבו נסכים בבואם לארץ. ואולי היה זה עתה לנחמם ולהבטיחם כי היו נואשים לאמר מי יודע מה יהיה לאורך ימים לסוף ארבעים שנה ואם יחטאו גם הבנים, ולכן ראה הקדוש-ברוך-הוא לנחמם, כי בצוותא אותם במצות הארץ הבטיחם שגלוי לפניו שיבאו ויירשו אותה. והנה צוה בנסכים בארץ בעשותם עולות וזבחים, כי במדבר לא נתחייבו בנסכים לכך בקרבן תמיד...וכן הנשיאים בחנוכה שלהם לא הביאו נסכים..."
- 58 במדבר טו, יז-כא.
- 59 במדבר טו כב-ל
- 60 אסתר ה, טו: "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן".
- 61 מלבד בגדי כהונה, ציצית הכוללת את הצבע המלכותי, תכלת, היא הבגד היחידי המותר בשעטנו.
- 62 שמות כד, י
- 63 במדבר טו, מא
- 64 במדבר יח, יב-יד
- 65 יהושע ו, כ"כא: "ותפל החומה תחתיה ויעל העם העירה איש נגדו וילכדו את העיר. ויחרימו את כל אשר בעיר מאיש ועד אשה מנער ועד זקן ועד שור ושה וחמור לפי חרב".
- 66 גם הנצי"ב רואה בספר במדבר סוג של תהליך, ומבאר בהקדמתו לספר שבזמן המדבר התפיסה הייתה שהאל מטפל בהכול, ובהמשך, כחלק מההכנה לכניסה לארץ ישראל, ההתנהלות מתאפיינת בחיים טבעיים – כמו המלחמה מול סיחון מלך האמורי: "שבמדבר היו מתנהגים במדת תפארת שהלך לימין משה שהוא לגמרי למעלה מהליכות הטבע. ובארץ ישראל הלכו בדרך הטבע בסתרי השגחת מלכות שמים".
- 67 בחשיבה של מסורת המועברת מאב לבן, ככל שמתרחקים מהמקור, כלומר: ממתן תורה, חלה ירידה בתפיסת האמת המוחלטת והטהורה כפי שניתנה מאת האל. אכן, מצאנו מקורות המשווים את משה לשמש, שהיא מקור האור, ואת יהושע ללבנה, המחזירה את אור השמש ואינה מייצרת אור בעצמה. בדומה לכך, יש במקורות עדות לכיוון חשיבה זה סביב פטירתם מן העולם של אישים בעלי תפקיד מרכזי בהעברת התורה: במקום אחד מדבר התלמוד על אלפי הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה (בבלי, תמורה טו, ב), ובמקום אחר הוא מתאר את רבי אליעזר בן הורקנוס, שדבק במסורת וסלד מחידושים, הבוכה על הלכות רבות שיורדות עמו לקבר (בבלי, סנהדרין סח, א).
- מאידך, ניתן להצביע גם על מקורות אחרים המשבחים את היצירה המתחדשת: "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (בבלי, חגיגה ג, א), דבריו

- של רבי יהושע, בר הפלוגתא הגדול של רבי אליעזר; וכן: "חביבים עליי דברי סופרים יותר מיינה של תורה" (בבלי, עבודה זרה לה, א). כיוון דומה עולה גם מתוך תיאורו של משה רבנו הרואה בעיני רוחו את בית מדרשו של רבי עקיבא, ומגלה שהוא אינו מבין את הנלמד בו (בבלי, מנחות כט, ב). ככלל, תיאורו של רבי עקיבא הדורש תלי תלים של הלכות על כל תג ותג הוא המודל שאני דוגל בו – קריאה מחודשת של התורה, לרבות המשמעויות החבויות בין השורות, בעיניים המתחדשות בכל דור ודור.
- 68 גם מבלי להיכנס לרזולוציה של כמה מלאכות בשבת מתוך השלושים ותשע עדיין רלוונטיות לימינו, מעקב אחר הנושאים הנידונים בספרי הפסיקה והשו"ת לאורך הדורות משרטט מבנה ברור של התכנסות לנושאים רלוונטיים, תוך ויתור על כל מה שלא נוגע לחיינו באופן מהותי. המשנה נערכה בחלוקה לשישה סדרים במטרה להקיף את כל נושאי תורה שבעל פה אחר חורבן בית המקדש השני. באופן טבעי, התלמוד הבבלי אינו דן בסדר זרעים, שההלכות שבו נוגעות לארץ ישראל, ואילו התלמוד הירושלמי, שנערך בארץ ישראל ועסק בסדר זרעים, ויתר על סדר קודשים. שני התלמודים כמעט ואינם דנים בסדר טהרות. בהמשך הדורות, הרי"ף כלל בחיבור הפסיקה שלו רק את ההלכות שנהגו בזמנו, וכמוהו עשה גם הרא"ש. הרמב"ם, שכלל בחיבורו פסיקת הלכה בכל ששת הסדרים, היה תופעה חריגה, והשולחן-ערוך חזר למודל המצומצם של פסיקה בתחומים רלוונטיים בלבד, בעוד הלכות רבות נשארו מיותרות.
- 69 בבלי, בבא בתרא ס, ב: "תניא, אמר רבי ישמעאל בן אלישע: מיום שחרב בית המקדש דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין, אלא שאין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולין לעמוד בה. ומיום שפשטה מלכות הרשעה שגוזרת עלינו גזירות רעות וקשות ומבטלת ממנו תורה ומצוות...דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו" (בבלי, בבא בתרא ס, ב).
- 70 זכריה ח, ד"ה
- 71 ר' מנחם ליבטאג הוכיח שלאורך תקופת הנרודים במדבר עסקו בעיקר במוות מכך שהדיבור על ההיטהרות מטומאת המוות שובץ בסוף התקופה, על מנת לסמל פתיחה של עידן חדש.
- 72 בהקשר זה אציין שהתהליך הגדול יותר, מברית בין הבתרים עד ליציאת מצרים, נמשך בדיוק פי עשרה – ארבע מאות שנה.
- 73 ר' יוסף קרא, קהלת ז, י: "וכן בדרך ארץ, אל תשאל: מה היה שכר האדם בדורות שלפנינו, כשיאמרו לך: איש פלוני זרע ומצא מאה שערים (בראשית כו, יב), דורות הראשונים יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן והיה מרוב עשות חלב יאכל חמאה (ישעיהו ז, כא-כב) – אדם יגע מעט ומשתכר הרבה. כשתשמע כן, אל תאמר: מאחר שהעולם נהפך הוא, איני יגע בדרך ארץ מעתה. אל תאמר כן, אלא לפי מה שאתה רואה את העולם, הוי יגע בתורה,

- הוא יגע בדרך ארץ, שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה". ספר קהלת נכתב מתוך מבט של איש זקן העומד בסוף ימיו ומביט על פועלו. אפשר היה לצפות שמפרספקטיבה כזו יבחר הזקן לשבח את הימים שעברו, כי לו באופן אישי אין עוד עתיד מזהיר לשאוף אליו. אולם קהלת מפתיע אותנו בתוכנה שצריך לצפות לעתיד טוב יותר, וייתכן שבכך הוא מסגיר את המניע הפנימי שדחף אותו להגדיל את פועלו לכל אורך הדרך – הדחף לשיפור, והרצון לממש חיים טובים עוד יותר.
- 74 כפי שכתב ביאליק על תופעת העזיבה של בתי המדרש שהוא היה חלק ממנה: "כולם נשא הרוח, כולם סחף האור".
- 75 לא פעם שמעתי ממו"ר הרב ליכטנשטיין והרב עמיטל, שהיות שנשים הן חכמות ומוכשרות ללימודי רפואה, מדע ומשפטים, אסור שיישארו מאחור בתחום לימוד התורה.
- 76 שמות כ, יז
- 77 במדבר כ, ג
- 78 במדבר כ, יב
- 79 הפסוקים כל כך דומים בלשונם, עד שכמה מפרשים אומרים שמדובר באותו אירוע:

וַיִּסְעוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר סִינַי לְמִסְעֵיהֶם עַל פִּי ה' וַיַּחֲנוּ בְּרִפְיָדִים וַאֲיִן מִיָּם לְשֵׁתֵת הָעָם. וַיִּרְבַּ הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ לָנוּ מִיָּם וְנִשְׁתָּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מִהֲתַרְיִבֹּן עַמְדֵי מִהֲתַנְסֹן אֶת ה'. וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיִּלְן הָעָם עִלְמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה הָעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת מִקְנֵי בְּצִמָּא. וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר מָה אֲעֲשֶׂה לָעָם הַזֶּה עוֹד מְעַט וּסְקָלְנִי. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲבֹד לִפְנֵי הָעָם וְקַח אֹתָם מִזְקַנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִטָּף אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֵר קַח בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ. הִנְנִי עֹמֵד לִפְנֶיךָ שָׁם עַל הַצּוּר בְּחָרֵב וְהִכִּיתָ בְּצוּר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשִׁתָּה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זְקַנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּקְרָא שָׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וַיִּמְרִיבָה עַל רֵיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין.

- En.Wikipedia, Trauma_trigger. 80
- 81 במדבר יז, כה
- 82 דברים לא, כז
- 83 רש"י, ויקרא יט, ב
- 84 אפרים קישון כתב על מדינת ישראל: "זוהי הארץ היחידה שבה לא סומכים על נסים, אלא מתחשבים בהם..."
- 85 משנה, פסחים ט, ב: "איזו היא דרך רחוקה? מן המודיעים ולחוץ וכמדתה לכל רוח, דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר מן אסקופת העזרה ולחוץ".
- 86 עם התפשטות המגפה, כאשר התברר שהווירוס מהווה סיכון נמוך מאוד לילדים, סברתי שצריך להפוך את המדיניות ולפטור ילדים ממסכות, משום שהסיכון לנזק פסיכולוגי-חרדתי גבוה יותר מהסיכון לנזק פיזי.

- 87 שמות לד, כד.
- 88 משלי כה, יג-יד
- 89 בתקופה שלאחר חתימת התלמוד, התרכה הלימוד מתוך ספרים. מה שחולל שינוי במעמדו של הרב ובעיקר גרע מייתרונו המוחלט על התלמיד. הלימוד מספרים שינה באופן מהותי את תפיסתו של הרב כמקור בלעדי לידע, ואת תפקידו כמנחיל מסורת הלימוד. בהתאם לכך, במקורות קיים דיון ארוך אודות השינוי שחל בהלכה התנאית לפיה תלמיד המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה (עירובין סג, א). לסיכום השיטות בסוגיה וההשלכות ההלכתיות של השינוי בדרך הלימוד, ראו: הרב נחום גרינוואלד, "לימוד מספרים במקום סופרים", אתר שולחן הרב).
- 90 "הספר הרביעי לספר סדר הנהגת העם. איך היה במדבר במסעיהם וחנייתם ואת כל התלאה אשר מצאתם בדרך. והסבה אשר בעבורה נתעכבו במדבר ארבעים שנה עד תום כל הדור היוצאים ממצרים. ואשר אירע לקרה ועדתו אשר הצו על משה ועל אהרן ואגב גררא באו בתוך הדברים האלו לסבות שיתבארו שמה מצוות מיוחדות לדורות כמצות ציצית ופרה אדומה וסדר נחלות וברכת כהנים וסוטה ונוזר ומנחת העולה ונסכיה והתמידין ומוספי המועדות ונדרים וערי מקלט ומתנות כהונה ולויה ומשמרתם ופקודתם. וסדר מסעם והכל בחכמה ובהנהגה אִלֵּהיִת. והסדר הזה יש בו עשרם סדרים להגיד איך היתה הנהגת משה רבנו ע"ה את העם בהיותם במדבר וכל מעשה תקפם וגבורתם וסדר מסעם ומחניהם ומלחמותיהם. ומה שקרה להם עם מואב ומדין בלק ובלעם ומלחמת סיחון ועוג מלכי האמורי ומתנת ארצם לראובן וגד וחצי שבט המנשה ושאר הענינים עד בואם אל המנוחה ואל הנחלה" (אברבנאל, הקדמה לספר במדבר).
- 91 עד כה הנשיאים הוזכרו רק באופן כללי במסגרת בניית המשכן: "וְהַנְּשִׂאִים הֵבִיאוּ אֶת אֲבְנֵי הַשֹּׁהַם וְאֶת אֲבְנֵי הַמַּלְאִים לְאֹפֹד וְלַחֹשֶׁן" (שמות לה, כז).
- 92 במדבר א, ד-ז
- 93 במדבר י, יא
- 94 במדבר י, יא
- 95 כך פירשו רלב"ג ורשב"ם. אולם הרש"ר הירש (בפירושו לפסוק ג) חלק עליהם.
- 96 במדבר יד, י
- 97 במדבר יג, א-טז
- 98 תודה לאיתן אשכנזי שעורר את החשיבה על נושא זה.
- 99 במדבר י, לה
- 100 במדבר יא, א-ו
- 101 במדבר יא, יא-טו
- 102 במדבר יא, טז-יז
- 103 "אספה לי' – הרי תשובה לתלונתך שאמרת 'לא אוכל אנכי לכדי'. והזקנים

הראשונים היכן היו? והלא אף במצרים ישבו עמהם, שנאמר: 'לך ואספת את זקני ישראל! (שמות ג, טז), אלא באש תבערה מתו..."

104 "ויכּו שְׁטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁמוּ עֲלֵהֶם נִגְשֵׁי פְרַעֲה לְאֹמֶר מְדוּעַ לֹא כָלִיתֶם חֶקְקֶם לְלֶבֶן כְּתָמוּל שְׁלִשִׁם גַּם תָּמוּל גַּם הַיּוֹם. וַיָּבֹאוּ שְׁטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּצְעֲקוּ אֶל פְּרַעֲה לֵאמֹר לְמָה תַעֲשֶׂה כֹה לְעַבְדֶיךָ. תִּבְנֶן אִינן נִתְּנָן לְעַבְדֶיךָ וּלְבָנִים אֲמָרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עַבְדֶיךָ מִכִּים וְחֻטָּאת עִמָּךְ" (שמות ה, יד-טז). וראו בשד"ל שם פסוק יג.

105 "וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל זַקְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיְדַבֵּר אַהֲרֹן אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֱתָת לְעֵינֵי הָעָם. וַיֹּאמְרוּ הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקֵד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָבִים וַיִּקְרוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" (שמות ד, כט-לא).

106 במדבר יא, טז-כ

107 בתורה מוזכרים רק שמותיהם של אלדר ומירד שהתנבאו במחנה, וגם לגביהם חלוקות הדעות האם היו חלק משבעים הזקנים.

108 במדבר יג, יז-כ

109 במדבר יג, כה-לג

110 ויקרא כה, יח-יט

111 ויקרא כו, ג-ה

112 דברים ז, ז

113 מסקנתם מהטיול בדרום ארץ ישראל היא שהכנענים היושבים שם הטיבו את דרכם וה' לא יגרשם. מהפסוק על אודות מיקומם של העמים הנוספים שנוסח באופן כללי: "עַמְלֶק יֹשֵׁב בְּאַרְצָה הַנֶּגֶב וְהַחִתִּי וְהַיְבוּסִי וְהָאֲמֹרִי יֹשֵׁב בְּהָר וְהַכְּנַעֲנִי יֹשֵׁב עַל הַיָּם וְעַל יַד הַיַּרְדֵּן", משמע שהמרגלים לא ביקרו אותם ולא ראו את מעשיהם, ולכן אולי התבססו על תמונה חלקית.

114 במדבר יג, ל

115 במדבר יד, ח-ט

116 בראשית יט, ח

117 במדבר יד, כד

Howard Marks, "it's Not Easy", 9.9.2015. 118

119 אדרבה, ב"יומן המסע", המספר באופן אובייקטיבי את קורות מסעם של המרגלים, מוזכרים הענקים בשמותיהם: "וַיַּעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת הָאָרֶץ מִמִּדְבַּר צֶן עַד רֹחַב לְבֵאֵת חֶמֶת. וַיַּעֲלוּ בְּנֵיגַב וַיָּבֹאוּ עַד חֶבְרוֹן וְשֵׁם אַחִימֵן שֵׁשִׁי וְתַלְמִי יְלִידֵי הָעֵנָק וְחֶבְרוֹן שְׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנָי צֶעַן מִצְרַיִם" (במדבר יג, כא-כב), מה שמצביע על היותם בודדים, וזאת בניגוד לרושם שיצרו המרגלים.

Rabbi Joseph B. Soloveitchik, Be'haalotcha, yutorah, 18.5.1981. 120

121 "אמר רבי יהודה בר שלום, אתה מוצא ארבעים ושמונה פעמים הזהיר הקדוש ברוך הוא בתורה על הגרים, וכנגדן הזהיר על עבודה זרה. אמר הקדוש ברוך הוא: דיו שהניח עבודה זרה ובא אצלכם, אני מזהירך

- שתאהבהו, שאני אוהבו, שנאמר: 'וְאַהֲבֵה גֵר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה' (תנחומא, ויקרא, ב).
- 122 באירוע המכונן של הכרת שבעים הזקנים נאמר שהם התנבאו, כלומר: התכונה שאמורה ללוות אותם היא המבט אל העתיד. עם זאת, הפסוק סיים: "ויתנבאו ולא יספו" (במדבר יא, כה), רמז להתרחשויות העתידיות, שהוכיחו שמנהיגי הרוח לא הפנימו את המצופה מהם ואולי בחרו לחזור לבסיס – לרקורד המפואר שלהם בעבר, בתקופת השיעבוד במצרים.
- 123 במדבר יג, א-ד
- 124 גם הנשיאים המצביאים מכונים "ראשים" בתחילת ספר במדבר, "איש ראש לְבֵית אֲבֹתָיו הוּא" (במדבר א, ד), אך המשמעות היא הפוכה. בעוד כאן משתמשת התורה בביטוי כדי להצביע על דמויות שהכול מכירים: ראשי העדה, הרי שבתחילת הספר מוענק התואר למי שה' נוקב בשמו. זו הסיבה לכך שהתורה אינה סומכת על כך שמשה ידע במי הדברים אמורים, אלא רואה לנכון לפרט את שמותיהם בפסוק הבא: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יַעֲמְדוּ אִתְּכֶם". בהתאם לכך יש לבאר גם את הנאמר בהמשך הפרק: "אֵלֶּה קְרוּאֵי הָעֵדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתָם רֵאשֵׁי אֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל הֵם. וַיִּקַּח מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר נָקְבוּ בְשֵׁמוֹת" (במדבר א, טז-יז). כלשונונו, הביטוי "קרואי העדה" מציין את חשובי הקהל, המנהיגים המוכרים והידועים. אולם משמעות הפסוק היא הפוכה: מדובר באנשים חדשים ובלתי-מוכרים, שנקראו מתוך העדה כדי להוביל את המשימה הצבאית. רק מכאן והלאה השתמש הכינוי "קרואי העדה" לראשי העדה.
- 125 בספר דברים, המתאר את האירועים בחלוף ארבעים שנה, מסופר שהיוזמה לשליחת המרגלים הייתה של העם, ומשה נענה לבקשתם:
- וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כְּלַכְּם וַתֹּאמְרוּ נְשַׁלְּחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וַיַּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ וַיָּשֻׁבוּ אֵתָנוּ דִּבֶּר אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נָעַלְהָ בָּהּ וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ. וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדִּבֶּר וְאֶקַּח מִמֶּם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵת אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְט (דברים א, כב-כג).
- לעומת זאת, בספר במדבר נאמר שהציווי לשלוח את האנשים היה מאת ה':
- "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וַיְתִרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר יג, א-ב).
- על מנת ליישב את הקושי הביא רש"י את דברי המדרש: "שלח לך" – לדעתך. אני איני מצוה לך. אם תרצה שלח. לפי שבאו ישראל ואמרו (דברים א): 'נשלחה אנשים לפנינו', כמה שנאמר: 'ותקרבון אלי כלכם וגו'', ומשה נמלך בשכינה...".
- לפי המהלך שהצעתי, ניתן להסביר את הסתירה בדרך אחרת: ה' ציווה לשלוח את הנשיאים – המצביאים הצבאיים למשימה, אבל סדר העדיפויות של משה היה שונה. במקום לבחור במנהיגים בעלי רקע צבאי, משה בחר

במנהיגים שיניחו את דעת העם, התוהה על אודות טיבה של הארץ ומבקש לדעת האם יש בה כדי לספק את תאוותיו. ספר במדבר מתאר את הציווי של ה', לשלוח מרגלים. ואילו ספר דברים מתאר את בחירתם הפרסונאלית של המרגלים, בהתאם לבקשת העם.

קהלת י', ה 126

יש לציין שהטקטיקה שבה נקט משה הופעלה בעבר בהצלחה: בספר שמות (פרק יח) מסופר שיתרו הציע למשה למנות שופטים שיעזרו לו לנהל את המערכת המשפטית ברמות שונות: שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות. יתרו תיאר את המועמדים הראויים כבעלי התכונות הבאות: אנשי חיל, יראי אֱלֹהִים, אנשי אמת, שונאי בצע. אבל בפועל, כשמשה מתאר את הדרך שבה פעל למימוש חזונו של יתרו, הוא מספר שמינה את ראשי העם, ולא ודוקא את בעלי התכונות הנדרשות: "וְאֶקַּח אֶת רְאִישֵׁי שְׁבֵטֵיכֶם אֲנָשִׁים חַכְמִים וְיָדְעִים וְאֵתְּן אוֹתָם רְאִישִׁים עֲלֵיכֶם, שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשְׂרֵי לְשֵׁבֵטֵיכֶם" (דברים א, ט).

אבות ד, ג 128

ג'ים קולינס, גלגל התנופה. 129

כנסת הגדולה הייתה המוסד העליון של חכמי ישראל מימי עזרא ונחמיה ועד סמוך לכהונת שמעון הצדיק, כלומר: בפרק הזמן שבין סוף נביאי ישראל האחרונים (מאז שיבת ציון) לתחילת תקופתם של ראשוני התנאים, חכמי תקופת המשנה. אנשי כנסת הגדולה תפקדו כמנהיגים רוחניים, מחוקקי תקנות מחייבות, עורכי וחותמי התנ"ך ומנסחי חלק חשוב מן התפילות (ויקיפדיה, כנסת הגדולה).

שושלת בית חשמונאי שלטה בארץ ישראל בחלק מהתקופה ההלניסטית, במאות 2-1 לפנה"ס. הם היו צאצאיו של מתתיהו הכהן, אשר הנהיגו את מרד החשמונאים נגד השלטון הסלווקי בתקופת הבית השני, ולאחר מכן העמידו כוהנים גדולים, מלכים ושליטים. החשמונאים היו המשפחה השלטת ביהודה מעלייתו של מתתיהו הכהן (167 לפנה"ס) ועד מותו של אחרון מלכי בית חשמונאי, אנטיגונוס השני (37 לפנה"ס). לאורך מרבית התקופה הזו, שבה הורחבו גבולות הממלכה לראשונה מאז מות צדקיהו, אחרון מלכי בית דוד בתקופת בית המקדש הראשון, הייתה יהודה ממלכה עצמאית שבה משל שליט חשמונאי, כמלך או ככוהן גדול. (ויקיפדיה, חשמונאים)

אין כאן המקום להרחיב אבל ייתכן שזו הייתה טעותו של רבי עקיבא בתמיכתו בכן כוזיבא. בן כוזיבא, איש צבא, שאף לחדש את תהילת העבר וביקש להשיב ליהודה את ריבונותה בעיתוי הלא נכון. בתמיכתו הרוחנית של רבי עקיבא (לעומת חכמים אחרים, שהתנגדו), יצא למרד כנגד הרומאים והמיט חורבן על העם. בן כוזיבא זכה לתהילה מחדשת לאחר כ־1,750 שנים, בזמנים שאכן היו מתאימים יותר לרוח של שינוי וכינון ריבונות,

132

- כאשר החיו אנשי התנועה הציונית את מורשתו ומיתגו אותו כ"בר כוכבא".
(להרחבה: המכלול, בר כוכבא).
- 133 ישעיה יא, ט
- 134 סריבנסן היה גם בין הראשונים, אם לא הראשון, לזהות את מלוא משמעותה והיקפה של מגפת הקורונה, כפי שצייץ בחשבון הטוויטר שלו בתאריך 6.12.2020 (@balajis).
- Marc Andreessen, Turn Detroit into Drone Valley, Politico Magazine, 15.6.2014.
- 135 כפי שצייץ בחשבון הטוויטר שלו בתאריך 11.12.2020 (@balajis).
- 136 בלוקצ'יין, ויקיפדיה; הוכחה באפס ידיעה, ויקיפדיה.
- 137 Hugh Son, Jamie Dimon says JPMorgan Chase should absolutely be 'scared s---less' about fintech threat, cnbc, 15.1.2021.
- 138 ספרו הקנוני של קלייטון קריסטנסון, The Innovators Dilemma, ניתח את התופעה בצורה משכנעת.
- 139 ארנסט המינגווי, וזרח השמש, תרגם י' כץ (ידיעות ספרים, 2006), עמ' 161.
- 140 יואב זיתון, מהיום בצה"ל: לוחמי הרלתא החדשים בגרודי החי"ר, ידיעות אחרונות, 4.4.2021.
- 141 תודתי נתונה לפרופסור דוד פסיג, אשר הציג בפניי תמונה זו.
- 142 גם במאמר "מידה כנגד מידה", בספר הראשון בסדרה זו, הדגמתי את המחיר שהחברה משלמת על אובדן האמון בין חבריה.
- 143 פעם התווכחתי עם מארק אנדרסון בטוויטר על השאלה האם הבלוקצ'יין היא מערכת המספקת אמון או מערכת שאינה דורשת אמון.
- 144 יואל ג, א
- 145 למרות שבשלב הזה ירבעם עדיין שהה במצרים, והופיע רק בהמשך.
- 146 מלכים א יב, טו
- 147 מלכים א יב, ד.
- 148 במאמר "החומש השישי" בספר שבט שואג, עמדתי על כך שחירות כלכלית מהווה תנאי מקדים לחירות פוליטית.
- 149 אדם סמית', עושר העמים.
- 150 מחקרים מראים ששיתוף פעולה בין מגוון של אנשים תורם למציאת פתרונות וליצירתיות פורצת דרך. עם זאת, בשלבי היישום עדיפה הומוגניות, המונעת חיכוכים מיותרים (Tomas Chamorro-Premuzic, Does Diversity Actually Increase Creativity?, Harvard Business, 28.6.2017).
- 151 "We are looking for learn it alls and not know it alls".
- 152 בראשית טו, טז
- 153 נדרים כב, ב
- 154 רש"י שם: "מפני שערכה של ארץ ישראל הוא" – שכתוב בו ערך חלק

של כל שבט ושבט ולא סגיא בלאו הכי. ולפי שבעטו וחטאו נוסף להם רוב כחמה, שאר הספרים, להטריחין יותר”.

ובר”ן שם: ”מפני שערכה של ארץ ישראל היא – שבספר יהושע מפורשות עיירות שבארץ ישראל והנחלות אשר נחלו, ולפיכך אפילו לא חטאו היו צריכין ספר יהושע”.

וראו מצפה-איתן, שנטה לפרש את הדברים במישור הלכתי מובהק, והסביר שמידת ארץ ישראל נדרשת לצורך חישוב מיקומן המדויק של ערי המקלט, ככתוב: ”שְׁלוֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אֲרָצְךָ... תִּזְכֶּינָה לָךְ הַדֶּרֶךְ וְשְׁלֹשֶׁת אֲתָ גְבוּל אֲרָצְךָ אֲשֶׁר יִנְחִילָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ” (דברים יט, ב'ג), כמו גם לצורך זיהוי מקום המקדש, שהוא המקום הגבוה ביותר בארץ (אם כי כיום ידוע לנו שמקום המקדש כלל אינו המקום הגבוה ביותר בארץ, מבחינה טופוגרפית לפחות).

155 יהושע כד, כו

156 חומש דברים מכונה ”משנה תורה”, ורבים עמדו על כך שסגנונו שונה, היות שהוא מכיל בעיקר את הנאומים שמשה נשא בפני עם ישראל ערב כניסתם לארץ (לדוגמה, תוספות, גיטין ב, א: ”והפסק שבין ’וידבר’ ל’משנה תורה’ לא חשיב, שאינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה”). אם כן, הביטוי ”תורת האֱלֹהִים” אולי אכן רומז שספר יהושע הוא ההמשך של התורה ללא חומש דברים, דהיינו, המשכו של חומש במדבר.

157 דברי הימים א ז, כו-כח

158 שמות יז, ח”טז

159 דברים כה, יז”ט

160 ”וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֲרָץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנְחַם הָעָם בְּרֵאתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה” (שמות יג, יז).

161 בסיום המלחמה נאמר: ”וַיַּחְלֶשׂ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עַמְלֵק וְאֶת עֲמוֹ לְפִי חֶרֶב” (שמות פרק יז, יג), והניסוח מעורר שאלה: האם מדובר בשני גורמים שונים?

ר’ אברהם בן עזרא עמד על נקודה זו בפירושו לפסוק (ראב”ע הארוך): ”ויש אומרים כי עמלק היה שם המלך, בעבור שאמר הכתוב ’את עמלק ואת עמו’, או עם אחר נתחבר עמו”. גם ספורנו הסביר כמו הפירוש השני: ”המקובץ מעם אחר, להלחם”. ואנחנו מכירים מההיסטוריה הקרובה שלנו את צירוף המילים: ”הנאצים ועוזריהם משאר העמים” (כפי שנוסח ב”יזכור” לקדושי השואה הי”ד).

פירושו הראשון של ראב”ע, המפצל בין המלך לבין העם, מזכיר את מה שנאמר שני פרקים קודם לכן על פרעה: ”וַיֵּאָסֶר אֶת רַגְלוֹ וְאֶת עֲמוֹ לָקַח עִמּוֹ” (שמות יד, ו). בנוגע לפרעה וההסבר המתבקש הוא שהעם חשש, אבל פרעה שכנע אותם להצטרף אליו (רש”י שם פירש שפרעה הבטיח להם חלוקת שלל שוויינית). אם כן, ייתכן שגם העמלקים חששו להילחם, ומלכם שכנע אותם

שמדובר במלחמה מוגבלת, המכוונת רק כנגד הנחשלים בשולי המחנה, וכך הצליח להניע אותם לצאת לפעולה שנחשבה באותם ימים כמשימת התאבדות.

162 שמות טו, טו

163 שמות טו, יז; אפילו ארבעים שנה מאוחר יותר (!), כשמרגלי דור העתיד נכנסים לארץ, רחב מיריחו מספרת להם:

יְדַעְתִּי כִּי נִתַּן ה' לְכֶם אֶת הָאָרֶץ וְכִי נִפְלְאָה אֵימַתְכֶם עָלֵינוּ וְכִי נִמְגַּו כָּל יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם. כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם לְשַׁנֵּי מַלְכֵי הָאֲמָרִי אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן לְסִיחֹן וְלַעֲוֹג אֲשֶׁר הִחְרַמְתֶּם אוֹתָם. וְנִשְׁמַע וַיִּמַּס לְכַבְּנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת. (יהושע ב, ט-יא)

164 במדבר יג, כט

165 "When you surround an army, leave an outlet free. This does not mean that the enemy is to be allowed to escape. The object, as Tu Mu puts it, is 'to make him believe that there is a road to safety, and thus prevent his fighting with the courage of despair'. Tu Mu adds pleasantly: 'After that, you may crush him'" (Sun Tzu, The Art of War , 7 – Maneuvering).

166 "הגרגשי פנה והלך לו (מפני יהושע) לאפריקי" (ירושלמי, שביעית ו, א).

167 יהושע טז, י

168 "הקניזי הוא שבט שהתייחס אל קנזו, ונמנה עם עמי כנען (בראשית טו, יט)... חלק ממשפחות הקניזי נטמעו באדומים (בראשית לו, יא, טו), וחלקן נטמעו בשבט יהודה. החשובה במשפחות הקניזי שנטמעו ביהודה היא משפחת כלב (במדבר לב, יב; יהושע יד, ו, יד), שבזמן ההתנחלות כבשה את אזור חברון וסביבותיה. השופט "עתניאל בן קנז, אחי כלב הקטון ממנו" (שופטים א, יג), שהתחתן עם עכסה בתו של כלב בן יפונה, כבש את דביר, היא קרית ספר, שכנחלת יהודה" (קניזי, הספרייה הווירטואלית של מטה).

169 במדבר לג, נה

170 שמואל א טו, א-ג

171 תוכנה זו מתחדרת לאור המסופר בהמשך, בסופם של ארבעים הימים, כאשר עשו משה ויהושע את הדרך בחזרה אל המחנה ושמעו את קולות הריקודים סביב עגל הזהב. יהושע, כאחוזו טראומה, קרא לעבר משה: "קול מלחמה במחנה!", ואילו משה השיב לו: "אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שמע" (שמות לב, יז-יח). כאומר לו: "עליך להתנתק מקולות מלחמת עמלק, שבה היה המצב תלוי בידי המורמות אל על".

מסר דומה מעבירה גם המשנה: "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל

וגו" (שמות יז, יא), וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוכרות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים, היו מתגברים; ואם לאו, היו נופלין" (משנה, ראש השנה, ג, ח).

172 יהושע א, א"ט

173 יהושע ג, ז

174 יהושע ה, יג"טו

175 יהושע ו, ב

176 בבלי, ראש השנה כה, ב

177 במדבר יג, טז

178 כלי יקר: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע" – י"ה יושיעך מעצת מרגלים. יש להתבונן למה דווקא שם של י"ה, ולמה לא התפלל גם על כלב, ונראה לפי שאמר להם 'עלו זה בנגב'. והמרגלים אמרו 'עמלק יושב בארץ הנגב'. פירש רש"י: "לפי שנכוו בו ישראל, וחשב בו שמסתמא בעצה זו לא יהיה יהושע כי אדרבה הוא החליש את עמלק ואת עמו לפי חרב. ולדורות מאותה מלחמה והלאה הוא גם כן בטוח במה שנאמר: 'כי יד על כס י"ה מלחמה לה' בעמלק מדור דור" (שמות יז, טז), ובאותה שבועה שהיתה בשם י"ה יהיה בטוח לנצח את עמלק, על כן הוסיף לו משה י"ה על שמו כדי שיהיה נזכר לשבועה שהיתה בשם י"ה ובסבה זו לא יהיה בעצת מרגלים שהפחידו את ישראל בעמלק".

179 במדבר יא, כד"ל

180 ספרי במדבר, יא, כו

181 "It is the first responsibility of every citizen to question authority" – Benjamin Franklin.

182 הפרופיל של כלב בן יפונה, שאף הוא התנגד באופן נחרץ למסקנתם של שאר המרגלים, דומה לזה של יהושע. כלב בן יפונה היה איש אשר רוח אחרת עמו, אבל גם איש צבא. כלב התברר כלוחם עז כשניצח את הענקים מקריית ארבע וירש את האזור (יהושע, פרק טו). על פי האמור בספר יהושע, כלב היה בן ארבעים כשהצטרף למרגלים, כנראה מבוגר מיהושע אבל אולי צעיר מחבריו דרך, ראשי בני ישראל, שמן הסתם נמנו על הזקנים. אם כן, שילוב של מבט צעיר, רוח קרב ומעלה רוחנית גבוהה היה השילוב המנצח שנדרש לשם הצלחת משימתם של המרגלים.

183 במדבר כז, יב"כג

184 במדבר לד, טז"יח

185 יהושע ט, יד"כג; נראה שהנשיאים, הנבחרים על ידי העם, ביקשו להפוך את הגבעונים למשרתי העם, בעוד יהושע, שהבין ששגה כאשר לא שאל בעצת הסמכות הרוחנית-כהונית, גזר על הגבעונים להפוך למשרתי בית ה'.

186 יהושע כב, ל"לא

- 187 יהושע כד, כט-לג
- 188 שופטים ב, ז"י
- 189 שופטים, פרק א
- 190 "מצפים מהם ללמד תורה ולגשר בסכסוכים, להפעיל את הנוער ולשמש כפסיכולוגים למבוגרים, לערוך חופות ולדאוג לנזקקים. ובסוף היום הארוך, כשהם חוזרים הביתה, הם צריכים לקושש עוד שעות עבודה כדי להשלים הכנסה, ובשום אופן לא להתלונן. 'רבני הקהילות' ממלאים את הוואקום שהשאירה הרבנות המקומית הממוסדת, אך רבים מהם מגלים שתפקיד של רועה רוחני כרוך במצוקה חומרית, ושמבחיני ההלכה לא הכינו אותם להתמודדות עם אתגרי המעשה" ('השעות, האחריות וחשבון הבנק הריק: רבנים צעירים מספרים', מקור ראשון, שלמה פיטרקובסקי, 15.8.2020).
- 191 רש"י הסביר שהרשימה סודרה למערך המחנה הצבאי. אולם רלב"ג הציע שלא ניתן להצביע על סדר מסוים, וזאת כדי להראות שכל הנשיאים חשובים באותה מידה.
- 192 "ויהי ביום כלות משה וגו" – היינו באחד לחודש הראשון. ואם כן הוא פלא, מאיין ידעו אז מי יהיו העומדים על הפקודים ומי המה נשיאי ישראל, והרי כל זה לא נהיה עד אחד לחודש השני. אבל באמת מצינו כבר במלאכת המשכן כתיב 'הנשיאים הביאו וגו'" (שמות לה, כז). וצריך לומר דהנשיאים היו בהסכמת כל שבט שהוא הגדול בהם, והקדוש-ברוך-הוא הסכים בשעת המניין אשר המה יהיו עומדים על הפקודים" (הנצי"ב, במדבר ז, א).
- 193 במדבר טז, ב
- 194 במדבר ז, ב.
- 195 במדבר י, ט
- 196 במדבר ז, א"ה
- 197 אפשר שכתוצאה מקושי זה בחר הרמב"ן לפרש שהעגלות שימשו את הנשיאים עצמם להבאת קורבנותיהם, וה' אמר למשה לקחת גם את העגלות, ולא רק את תוכנן.
- 198 "30 שנה חלפו מאז גל העלייה הגדול מרוסיה: כך השתנתה ישראל לבלי הכר" (שלומית לן, גלובס, 24.1.2020).
- 199 במדבר ז, ד-ט
- 200 "... ועוד בזה טעם אחר במדרשם, כי לכל אחד מהנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח ושיהיה בזה השיעור, אבל נחשון חשב בשיעור הזה טעם אחד, וזולתו כל אחד מהנשיאים חשב טעם בפני עצמו" (רמב"ן, במדבר ז, יב).
- 201 שמות ל, טו
- 202 שמות לה, כא-כט
- 203 "variety of kinds of practices of generosity are positively and significantly associated with five important good life outcomes.

Giving money, volunteering, being relationally generous, being a generous neighbor and friend, and personally valuing the importance of being a generous person are all significantly, positively correlated with greater personal happiness, physical health, a stronger sense of purpose in life, avoidance of symptoms of depression, and a greater interest in personal growth” (Christian Smith, *The Paradox of Generosity: Giving We Receive, Grasping We Lose*).

204 כבר בהקמת המשכן האריכו הפסוקים בפירוט מדוקדק של המקורות והשימושים בכל הנוגע להקמת המשכן וכליו:

כָּל הַזֶּהָב הָעֲשׂוּי לְמִלְאָכָה בְּכָל מְלֹאכֶת הַקֹּדֶשׁ וַיְהִי וְהַב הַתְּנוּפָה תִּשְׁעַ וְעֶשְׂרִים כֶּכֶר וְשִׁבְעֵי מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ. וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מֵאֹת כֶּכֶר וְאַלְף וְשִׁבְעֵי מֵאוֹת וְחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ. בְּקַע לְגִלְגָּלֹת מַחְצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכָל הָעֶבֶר עַל הַפְּקָדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלְף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים. וַיְהִי מֵאֹת כֶּכֶר הַכֶּסֶף לְצַקֵּת אֶת אֲדֹנֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֶת אֲדֹנֵי הַפְּרֻכָּת מֵאֹת אֲדֹנִים לְמֵאֹת הַכֶּכֶר כֶּכֶר לְאֶדָן. וְאֵת הָאֶלְף וְשִׁבְעֵי הַמֵּאוֹת וְחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים עֲשֵׂה וַיִּוִּם לְעַמּוּדִים וְצִפָּה רִאשִׁיהֶם וְחִשַּׁק אֹתָם. וַנְּחַשֵׁת הַתְּנוּפָה שִׁבְעִים כֶּכֶר וְאַלְפִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל. וַיַּעַשׂ בָּהּ אֶת אֲדֹנֵי פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְאֵת מִזְבַּח הַנְּחֻשֶׁת וְאֵת מִכְבַּר הַנְּחֻשֶׁת אֲשֶׁר לוֹ וְאֵת כָּל כְּלֵי הַמִּזְבֵּחַ. וְאֵת אֲדֹנֵי הַחֲצֵר סָבִיב וְאֵת אֲדֹנֵי שַׁעַר הַחֲצֵר וְאֵת כָּל יִתְדֵת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת כָּל יִתְדֵת הַחֲצֵר סָבִיב (שְׁמוֹת ל, כד-לא).

נושא השקיפות נידון במדרש, ברש"י וברמב"ן, והיה אף מי שבחן את המספרים לעומק: "שאל קונטריוקוס השר את רבן יוחנן בן זכאי...בגיבוי כסף אתה מוצא מאתים ואחת ככר ואחת עשרה מנה, דכתיב: 'בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש' (שמות לח, כו), ובנתינת הכסף אתה מוצא מאת ככר, דכתיב: 'ויהי מאת ככר הכסף לצקת' (שמות לח, כז); משה רבכם גנב היה או קוביוסטוס היה או אינו בקי בחשבונות?...אמר לו משה רבנו גיזבר נאמן היה ובקי בחשבונות היה ומנה של קודש כפול היה" (בבלי, בכורות ה, א).

205 במדבר ז, יג-יז

206 ראו מאמר על השפעתם המתמשכת של מוזיאונים על התרבות:

Wojciech Świątkiewicz and others, *The Role of a Local Museum in Building the Local Identity, New Approaches in Contemporary Curating*, Spring 2006.

ומאמר על השפעתם של אובייקטים על זיכרון משפחתי וקולקטיבי: "Inheriting Family Heirlooms, and the Stories of Migration

- They Tell", Hannah S. Pressman, Hadassah Magazine, March 2020.
- 207 גישה זו כמעט הפוכה לחלוטין מהגישה המודרנית; כיום רגילים לתבוע מן המדינה לתת לכל המגורים, כך שכולם יקבלו שווה בשווה, בעוד התורה דורשת מכל המגורים לתת שווה בשווה. ראו לדוגמה:
- Christian Von Haldenwang, Taxation, Social Cohesion and Fiscal Decentralization in Latin America, February 2008.
- 208 הרש"ר הירש הסביר את המספרים השונים במשקל הכלים שהנשיאים תרמו, וברצוני להציע גם הסבר משלי. אם נפרק את המכפלה בעשר, מספר שייתכן שהוא מסמל את מוטיב העושר, מספרי הבסיס הם 7, 13, 1. אם נחסר את המספרים זה מזה על פי סדרם, נקבל תוצאה מעניינת: $13 - 7 = 6$, וכן $7 - 1 = 6$. פעמיים 6 הן 12. אם כן, דווקא בהפרש שבין המספרים מסתתר מספר שבטי ישראל, או כמו שכתבתי בגוף המאמר – האחדות שמסמלים קורבנות הנשיאים. בספר כל אחד משה רבנו, במאמר "מה ולמה או כמה ואיך?" העוסק במשכן, הסברתי בהרחבה ששפע הזהב והכסף שהיה במשכן נועד להטעות את העיין ולכסות על הפעילות האמיתית שהתרחשה בו. הערכים הנצחיים, החיבור שיוצר המשכן בין האדם לאֱלֹהִים, נמצא דווקא במה שלא רואים. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא בפסוקי הסיום של פרשתנו, בתיאורו של משה השומע את קול ה' מבין שני הכרובים, מתוך החלל הבלתי-מוחשי שהכלים, והמשכן כולו, הם רק מסגרת עבורו.
- 209 כידוע, בעקבות מותם של נדב ואביהוא משום שהקטירו קטורת, הוטלו מגבלות על הקטרת הקטורת. מלבד הקטרה יומית, הייתה הקטורת מוקטרת רק פעם אחת בשנה – ביום הכיפורים. מתוך כך עולה השאלה: כיצד הנשיאים הביאו קטורת לחנוכת המזבח?
- כמענה, ברצוני להציע קריאה חדשה בחטאם של נדב ואביהוא: מן המילים "בהקריבם אש זרה", ניתן להבין שהבעיה לא הייתה הקטורת, אלא האש, שבאה ממקור זר, ולא מאש המזבח. הרגישות למקור האש ניכרת גם כאשר משה מצווה את אהרון לעצור את המגפה על ידי קטורת: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהְרֹן קַח אֶת הַמַּחְתָּה וְתֵן עָלֶיהָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְשִׂים קֶטֶרֶת וְהוֹלֵךְ מִהָרָה אֶל הָעֵדָה וְכִפֵּר עֲלֵיהֶם" (במדבר יז, יא). אם כן, שורש ההבדל בין קטורת מותרת ומחייבה לבין קטורת אסורה וממיתה הוא מקור האש.
- כעת ניתן להבין שהנשיאים היו יכולים להביא קטורת משום שקיבלו גישה לאש מהמזבח.
- 210 בפסוק: "וְהָיָה הָעֵתְדִים הָעֲלִים עַל הַצֵּאן עֲקָדִים נְקָדִים וּבְרָדִים" (בראשית לא, י), אין הכוונה לסוג של בהמה, אלא חיזוי מה עתיד להיות עם הבהמות שייולדו מכאן ולהבא.
- 211 "וַיִּחַטֵּא אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֵת הַדָּם יִצַק אֶל יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ וַיִּקְדְּשֵׁהוּ לְכַפֵּר עָלָיו" (ויקרא ה, טו).

- 212 בבלי, שבת פז, ב
- 213 ראב"ע הארוך, שמות מ, ב
- 214 שמות מ, א"טו
- 215 במדבר ז, א"ג
- 216 ויקרא ח, י"א
- 217 במדבר ז, א
- 218 במדבר ט, א"ה
- 219 ספורנו, במדבר ט, ב
- 220 אפשרות שפיתח עורך הספר עמית משגב.
- 221 שמות מ, ז"לג
- 222 שמות מ, לר"לה.
- 223 בדרך זו מיושבת גם השאלה על הפסוקים בשמות מ: כיצד נאמר שמשה קיים את הצו של הקדשת אהרון ובניו אבל ההקדשה עצמה לא הוזכרה בפסוקים הבאים מיד לאחר מכן במסגרת רשימת הפעולות שמשה עשה באותו יום. התשובה היא, שבסופו של דבר משה אכן קיים את הצו של ה', ולכן נכונה האמירה שמשה עשה כל מה שה' ציווה. גם אם מבחינת לוח הזמנים הוא השלים את הקדשת אהרון ובניו במועד מאוחר יותר.
- 224 במדבר ז, פח"פס
- 225 במדבר ז, ג
- 226 "וַיִּקְרְבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת חֲנֹכֶת הַמִּזְבֵּחַ בַּיּוֹם הַמִּשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְרְבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת קָרְבָּנָם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נְשִׂיא אֶחָד לַיּוֹם נְשִׂיא אֶחָד לַיּוֹם וַיִּקְרְבוּ אֶת קָרְבָּנָם לְחֲנֹכֶת הַמִּזְבֵּחַ" (במדבר ז, י"א).
- 227 במדבר ז, יב.
- 228 שופטים כא, כה
- 229 מלכים א, ד, כ
- 230 בספר שמואל א ניתן לראות כיצד לאחר הסתאבות הממסד הכהני, המתוארת בפרק ב, נאמר בתחילת פרק ג: "וַיִּדְבֹר ה' הָיָה יָקָר בְּיָמֵים הָהֵם אֵין חֲזוֹן נִפְרָץ" (שמואל א, ג, א).
- 231 רש"י, ויקרא כד, יב
- 232 רש"י נדרש לשאלת עיתוי הציווי על הדלקת המנורה והסביר על פי המדרש: "למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים? לפי שכשראה אהרון חנוכת הנשיאים, חלשה אז דעתו כשלא היה עמהם בחנוכה, לא הוא ולא שבטו. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: חייך שלך גדולה משלהם – שאתה מדליק ומיטיב את הנרות". ועדיין יש לשאול: אם אהרון הוקדש לתפקידו עוד לפני חנוכת הנשיאים, מדוע הוא צָנָה על הדלקת המנורה רק אחרי חנוכת הנשיאים ולא החל מיד עם הקדשתו?
- 233 במדבר ז, פח.
- 234 שמות כט, יא"לז.

- 235 ויקרא ה, י"טו
- 236 במדבר ט, ה"ו
- 237 במדבר ח, יט
- 238 במדבר א, א
- 239 במדבר ג, ו"י
- 240 בנוסף, במסגרת מפקד הלויים ניתנו הנחיות לעבודתם במשכן. בין השאר נאמר שאהרון ובניו אחראים לדאוג לכך שכל כלי הקודש יכוסו לפני כניסתם של הלויים, העלולים למות בשל החשיפה לכלי הקודש (במדבר ד, י"ז). הנחיה זו מעוררת אף היא את הרושם שהקדשת הכוהנים נערכה לאחר הפסח ולפני א' באייר, מה שיצר הבדל בהרשאות הגישה אל הקודש בין הכוהנים והלויים.
- 241 ויקרא טז, לד
- 242 במדבר, פרק ז
- 243 במדבר טז, ה"ז
- 244 במדבר יז, ו"טו
- 245 "וַיִּזְחַח אֶהָרֶן כְּאִשׁוֹר דָּבַר מֹשֶׁה וַיִּרְץ אֶל תּוֹךְ הַקֶּהֱלִי וְהִנֵּה הַחֵלֶל הַגָּדֹף בְּעַם וַיִּתֵּן אֶת הַקְּטֹרֶת וַיִּכַּפֵּר עַל הָעָם. וַיַּעֲמֵד בֵּין הַמֵּתִים וּבֵין הַחַיִּים וַתַּעֲצֹר הַמַּגֵּפָה" (במדבר יז, יב"ג).
- 246 ויקרא ט, א"כד
- 247 "כִּי עֲנַן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאִשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה כּוֹ לְעֵינֵי כָּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם" (שמות מ, לח).
- 248 במדבר יז, טז"כד
- 249 במדבר יז, כז"כח
- 250 במדבר יח, א"ה
- 251 ויקרא ח, לה
- 252 מן הנאמר בספר במדבר פרק ט (טו"כג) נראה שכתחילת הדרך אכן עם ישראל היה אחראי על ה"משמרת":
- וּבַיּוֹם הַקָּדִים אֶת הַמִּשְׁכָּן כִּסָּה הָעֲנָן אֶת הַמִּשְׁכָּן לְאַהֲלֵי הָעֵדוּת וּבְעֶרְבֵי יִהְיֶה עַל הַמִּשְׁכָּן כְּמִרְאֵה אִשׁ עַד בֹּקֶר. כֵּן יִהְיֶה תָּמִיד הָעֲנָן יְכַסֵּנוּ וּמִרְאֵה אִשׁ לַיְלָה... וּבַהֲאָרִיךְ הָעֲנָן עַל הַמִּשְׁכָּן יָמִים רַבִּים וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִשְׁמֶרֶת ה' וְלֹא יִסְעוּ...עַל פִּי ה' יִחַנו וְעַל פִּי ה' יִסְעוּ אֶת מִשְׁמֶרֶת ה' שָׁמְרוּ עַל פִּי ה' בְּיַד מֹשֶׁה.
- באותו שלב היו בני ישראל נאמנים לה' ולמשה, עשו את הפסח כפי שה' ציווה וזכו להתגלותו התדירה במשכן. משום כך, אין פלא שמשמרת ה' הוטלה על העם כולו. רק בשלב מאוחר יותר, שבו הופיעו תלונות ומרידות, נפלה המשמרת בחלקם של הכוהנים והלויים.
- 253 במדבר יח, ח"יט
- 254 שמות כט, כח

255 "כי את חזה התנופה ואת שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל מזבחי שלמיהם ואתן אתם לאהרן הכהן ולבניו לחק עולם מאת בני ישראל. זאת משחת אהרן ומשחת בניו מאשי ה' ביום הקריב אתם לכהן לה'. אשר צוה ה' לתת להם ביום משחו אתם מאת בני ישראל חקת עולם לדרתם" (ויקרא ז, לד-לו).

256 במדבר יח, כא-כד
 257 בפסוקים קיים קושי גדול להסביר את סדר הזמנים בנוגע למינוי הלויים. הבעיה נובעת מכך שבפרק ז, המתאר את חנוכת המזבח, שאירעה ביום א' בניסן, נאמר שעגלות הנשיאים הוקצו ללויים "כפי עבודתם", ומכאן משתמע שבתאריך זה הלויים כבר שימשו בתפקידם. מאידך, נראה שזמנו של פרק ג, העוסק במפקד הלויים וחלוקתם למשפחות ולתפקידים, הוא בתחילת חודש אייר, שהרי מפקד הלויים הוחרג מן המפקד הכללי (א' באייר) ונערך בעקבותיו או במקביל אליו. לדעתי, מינוי הלויים נערך בשלושה שלבים שונים, התואמים שלוש כותרות בפרק ג:

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה בְּיוֹם דִּבְרַהֲ ה' אֶת מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי. וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֵן נֹדֵב וְאַבְיָהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר. אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים הַמְשָׁחִים אֲשֶׁר מֵלֵא יָדָם לְכַהֵן. וַיָּמַת נֹדֵב וְאַבְיָהוּא לְפָנָיו ה' בְּהַקְרִיב אֵשׁ זָרָה לְפָנָיו ה' בְּמִדְבַר סִינַי וּבָנִים לֹא הָיוּ לָהֶם וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר עַל פְּנֵי אַהֲרֹן אֲבִיהֶם.

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הִקְרַב אֶת מֹשֶׁה לְוִי וְהַעֲמַדְתָּ אֹתוֹ לְפָנָי אַהֲרֹן כֹּהֵן וְשָׂרְתוּ אֹתוֹ. וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמֵרְתוֹ וְאֶת מִשְׁמֵרְתָּ כָּל הָעֵדָה לְפָנָי אֲהֵל מוֹעֵד לְעִבְדֹת אֶת עֲבֹדַת הַמִּשְׁכָּן. וְשָׁמְרוּ אֶת כָּל כְּלֵי אֲהֵל מוֹעֵד וְאֶת מִשְׁמֵרְתַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעִבְדֹת אֶת עֲבֹדַת הַמִּשְׁכָּן. וְנִתְּתָה אֶת הַלְוִיִּם לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו נְתוּנִים נְתוּנִים הֵמָּה לוֹ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְאֶת אַהֲרֹן וְאֶת בְּנָיו תִּפְקֹד וְשָׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְם וְהָזִר הַקָּרֵב יוֹמֵת.

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. וְאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם. כִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיוֹם הַכֹּתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַקְּדָשְׁתִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי ה'.

פסוקים אלו מהווים רצף אחד, אך חלוקים לשלוש חטיבות נפרדות הן באופן כתיבתן (כשלוש פסקאות נפרדות, שכל אחת מהן היא "פרשה פתוחה") והן בתוכנן (כדיבורים נפרדים, שכל אחד מהם נפתח ב"וידבר ה'"). משום כך, להבנתי, מדובר בשלוש מסגרות מינוי שונות של הלויים, שהתווספו זו על זו, כאשר הפיסקה השלישית היא המוקדמת ביותר ואחר כך השנייה ואחר כך הראשונה, כפי שאסביר מיד:

בתחילה נבחרו הבכורות, שאותם ה' הציל במצרים והלויים החליפו אותם. לכן הפסקה השלישית ממשיכה מיד לתיאור מפקד הלויים ומפקד הבכורות. המפקד בפרק ג נערך על ידי משה ואהרן לכל הלויים מבן חודש ומעלה

במקביל למפקד הבכורות, כדי שאלו יחליפו את אלו. בפרק ד מתואר מפקד אחר שבו נספרו כל הלויים, מבין שלושים עד חמישים שנה, והוא נערך על ידי משה ואהרן והנשיאים ביום א' באייר. אם כן ניתן להציע שעוד לפני שמושה והנשיאים ספרו את בני ישראל ואת הלויים ביום א' באייר נערך מפקד מקדים ללויים ולבכורות, כדי שהלויים יחליפו את הבכורות.

בחירת הבכורות והקדשתם לעבודת המשכן תמורת הצלתם במצרים קודמת, כמובן, לבניית המשכן, וכך גם החלפתם בלויים קודמת להקמת המשכן. נמצא שביום א' בניסן, כשמשחו את המשכן, יש ללויים תפקיד. לטובת ביצוע תפקידם הם מקבלים את העגלות שהנשיאים הקדישו. האחריות שלהם היא בעיקר (ואולי אפילו רק) סביב הפירוק, ההקמה של האוהל והעברתו ממקום למקום, כמו שהגדירו הפסוקים בפרק א: "וְאַתָּה הַפְּקֹד אֶת הַלְוִיִּם עַל מִשְׁכַּן הָעֵדוּת וְעַל כָּל כְּלָיו וְעַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ הֵמָּה יִשְׂאוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת כָּל כְּלָיו וְהֵם יִשְׁרְתוּהוּ וְסָבִיב לַמִּשְׁכָּן יַחֲנוּ. וּבְנִסֵּעַ הַמִּשְׁכָּן יִדְרִיּוּ אֹתוֹ הַלְוִיִּם וּבְחַגְתָּ הַמִּשְׁכָּן יִקְיְמוּ אֹתוֹ הַלְוִיִּם וְהַזֶּר הַקָּרֵב יִמָּת... וְשָׁמְרוּ הַלְוִיִּם אֶת מִשְׁמֶרֶת מִשְׁכַּן הָעֵדוּת" (במדבר א, נ"ג), וכפי שמפורט בפרק ג.

בפסקה האמצעית מתואר שהלויים יעזרו לכוהנים האחראים על עבודת המשכן וכלי אוהל מועד. לדעתי זהו השלב שבו לאחר חנוכת הנשיאים אהרון צָוָה על הדרגת המנורה. כלומר הנשיאים אחראים על המזבח שבחצר ואילו אהרון והלויים אחראים על אוהל מועד והכלים, וכעת גם על העבודה שנעשית בפנים, ולכן נאמר פעמיים בפסקה: "לְעֵבֶד אֶת עֲבֹדַת הַמִּשְׁכָּן".

ביום א' באייר, כאשר כל ישראל מתפקדים לצבא שבאחריות הנשיאים, נערך המפקד המתואר בפרק ד, שבמסגרתו הלויים מתפקדים לתפקיד שלהם שזכתה הוגדר מחדש – סיוע לכוהנים. כאמור, במפקד זה מעורבים הנשיאים משום שהם אחראים על המסע של כל המחנה. בהתאם לכך, בפרק ד נושא העבודה של הלויים מוזכר כמה פעמים ומסוכם בסוף הפרק: "לְעֵבֶד עֲבֹדַת עֲבֹדָה וְעֲבֹדַת מִשָּׁא בְּאֹהֶל מוֹעֵד" (במדבר ד, מז).

[מכאן והלאה, אחרי שהלויים זכו לשני התפקידים: "משמרת המשכן" (בקצרה בפרק א ובפירוט פרק ג) וגם "עבודת המשכן" (בקצרה בפרק ג ובפירוט בפרק ד) – שני המונחים משמשים יחדיו; וכך מצאנו: "וְזֹאת מִשְׁמֶרֶת מִשָּׁא לְכָל עֲבֹדַתְּם בְּאֹהֶל מוֹעֵד" (במדבר ד, לא). עם זאת, הפיצול בין 'משמרת' לבין 'עבודה' נשאר גם לדורות, כשבסוף פרק ח עורכת התורה אבחנה זו במפורש: "וּמִבְּיַד חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצֵּבֶה הָעֲבֹדָה וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. וְיִשְׁרַת אֶת אָהוּי בְּאֹהֶל מוֹעֵד לְשֹׁמֵר מִשְׁמֶרֶת וְעֲבֹדָה לֹא יַעֲבֹד כִּכָּה תַעֲשֶׂה לְלוֹיִם בְּמִשְׁמֶרֶתָם" (במדבר ח, כה"ו)].

לבסוף, הפסקה הראשונה משרטטת את מסגרת הפעולה הגדולה ביותר של תפקידי הלויים – זו שהתווספה אחרי מותם של נדב ואביהוא, תוך ציון שבשלב הזה הכוהנים כבר נמשחו. כלומר, אחרי שהנשיאים נדחו והכוהנים נמשחו, התרחב תפקידם של הכוהנים גם להקרב במזבח שבחצר המשכן,

ובמקביל התרחב גם תפקידם של הלויים, שנדרשים לתמוך במשימה הנוספת, כפי שנאמר בפרק יח וכמוסבר בגוף הטקסט.

להשלמת התמונה לפי סדר הדברים במתווה שהצעתי, ברצוני לפתח נקודה נוספת: בפרשיות המתארות את עבודת הלויים נאמר שאלעזר ואיתמר בני אהרון הם האחראים על עבודתם. כמוכן, ניתן לומר שהיות שנדב ואביהוא מתו בתחילת הדרך, אלעזר ואיתמר תפסו את מקומם בפיקוד על הלויים. אלא שלפי המהלך שהצעתי, שהקדשת אהרון ובניו נערכה רק בהמשך המסע, והפסוקים שמזכירים בתחילת פרק ג את מותם מתארים את "הגלגול השלישי" בתפקידי הלויים, יש להבין מדוע נדב ואביהוא מחוץ לתמונה.

ברצוני להציע שבשלב הראשון נדב ואביהוא שימשו ככוהנים לצידו של אהרון, ואחיהם הצעירים קיבלו את האחריות על הפעלת הלויים. ידידי פרופסור יונתן גרוסמן הציע שחלוקה זו עולה מפסוקי ספר שמות, המתעלמים מאלעזר ומאיתמר: "וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֵלַי ה' אֵתָהּ וְאֶהְרֹן נָדָב וְאַבְיָהוּא וְשִׁבְעִים מְזֻקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מִרְחֹק... וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאֶהְרֹן נָדָב וְאַבְיָהוּא וְשִׁבְעִים מְזֻקְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות כד, א-ח). למרות שבפרק כח בספר שמות חלוקה זו איננה קיימת: "וְאֵתָהּ הִקְרַב אֵלַיךְ אֶת אֶהְרֹן אַחִיךָ וְאֵת בְּנָיו אֹתוֹ מֵתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֵנוּ לִי אֶהְרֹן נָדָב וְאַבְיָהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתְמָר בְּנֵי אֶהְרֹן", בסופו של דבר, אנו יודעים שנדב ואביהוא פעלו יחדיו להקטרת אש זרה ללא אלעזר ואיתמר לצידם, ואולי בכך ניסו לשחזר את הקרבה לה' ששניהם חוו בהופעה רבת-הרושם בהר סיני. ייתכן שכך יש לקרוא את הפסוקים גם בספר במדבר: "וַיִּמַּת נָדָב וְאַבְיָהוּא לְפָנַי ה' בְּהִקְרַבְכֶם אֲשֶׁר זָרָה לְפָנַי ה' בְּמִדְבַר סִינַי וּבָנִים לֹא הָיוּ לָהֶם וַיִּכְהַן אֶלְעָזָר וְאִיתְמָר עַל פְּנֵי אֶהְרֹן אַבְיָהֶם", אלעזר ואיתמר אינם נמשחו בשמן, אבל התחילו לכהן רק אחרי מותם של נדב ואביהוא (ללא בנים שימשיכו אותם).

אם כן ניתן לספר כך את הסיפור: בתחילת הדרך הלויים החליפו את הבכורות וקיבלו סמכויות ביחס לשמירת המשכן. אהרון ושני הבנים הגדולים, נדב ואביהוא, תפקדו ככוהנים, ולכן בפרק ג לכל אחת ממשפחות שבט לוי – גרשון, קהת ומררי – יש נשיא משלה, כשבראש הפירמידה עומד אלעזר, הבן השלישי: "וּנְשִׂיא נְשִׂיאֵי הַלְוִי אֶלְעָזָר בֶּן אֶהְרֹן הַכֹּהֵן פְּקֻדַת שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ (במדבר ג, ל). בפרק ד השתנה המבנה: אלעזר אחראי על עבודתם של בני קהת ואילו איתמר אחראי על עבודתם של בני גרשון ומררי. השינוי חל בעקבות מותם של נדב ואביהוא: כשאלעזר ואיתמר נדרשו להחליף אותם ולשמש ככוהנים בפועל, הם חילקו ביניהם גם את אחריות הפיקוד על עבודת הלויים.

258 ויקרא א, ב

259 שמות יט, ו

260 ויקרא ז, לז'לח

261 ההבנה שמעמדם הבלעדי של הכוהנים כמקריבי הקורבנות לא היה עובדה מוגמרת, שופכת אור על התופעה המתוארת בספר ויקרא (יז, א-ז):

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בְּנָיו וְאֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר. אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׂוֹר אוֹ כֶּשֶׁב אוֹ עֵז בַּמִּחְנֶה אוֹ אֲשֶׁר יִשְׁחַט מִחוּץ לַמִּחְנֶה. וְאֵל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהַקְרִיב קֶרְבָּן לַה' לִפְנֵי מִשְׁכַּן ה' דָּם יִחָשֵׁב לְאִישׁ הַהוּא דָּם שֶׁפָּךְ וְנִכְרַת הָאִישׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמּוֹ. לְמַעַן אֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת זְבָחֵיהֶם אֲשֶׁר הֵם זֹכְחִים עַל פְּנֵי הַשֹּׁדֶה וְהֵבִיאוּ לַה' אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַכֹּהֵן וְזָבְחוּ זֹבְחֵי שְׁלָמִים לַה' אוֹתָם. וְזָרַק הַכֹּהֵן אֶת הַדָּם עַל מִזְבֵּחַ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְהִקְטִיר הַחֶלֶב לְרִיחַ נִיחַח לַה'. וְלֹא יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת זְבָחֵיהֶם לְשַׁעֲרַם אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם חֲקַת עוֹלָם תִּהְיֶה זֹאת לָהֶם לְדֹרֹתָם.

במבט ראשון, קשה להבין מדוע היו שכחרו להקריב את קורבנותיהם באופן פרטי, "על פני השדה", וזאת לאחר השלמת פרויקט המשכן, שנבנה ברוב פאר והדר מתוך הסכמה לאומית רחבה. אומנם בהתאם למהלך המתואר בגוף הטקסט, ניתן להציע שהמעשה ביטא את הקושי שבקבלת המודל החדש, שייחד את הפעילות הדתית לכוהנים לבדם. בפסוקים המצוטטים לעיל, צווה ה' את משה לדבר אל שני המחנות – אל העם מחד גיסא, ואל הכוהנים מאידך גיסא – כדי למנוע את התפתחותו של נתק בין הממסד לציבור.

262 בכלי, פסחים נט, ב

263 במדבר יח, יא-כ

264 במדבר יח, כא-כד

265 דיונים רבים הוקדשו לאפשרות ההקרבה מחוץ למשכן או למקדש. לדוגמה, ראו מאמרו של הרב יצחק לוי: 'תולדות השראת שכינה – איסור הבמות – תולדותיו ומשמעותו' (אתר ישיבת הר עציון).

266 איחוד האמירויות מציעה כיום 'ויזת זהב' למשקיעים, מדענים ומתכנתים שיבואו להשתקע במדינה:

Golden visa – Long-term residence visas in the UAE, u.ae.

267 Parag Khanna, Great Protocol Politics, foreignpolicy, 11.12.2021.

268 ערב סגירת הספר, פרצה מלחמה בין רוסיה לאוקראינה. כך, נושא מאמר זה הפך לאקטואלי במשנה תוקף. בעוד מדינת ישראל התארגנה לאיטה לקלוט הגירת בריחה מאוקראינה – טורקיה, פולין ודובאי קלטו אלפי מתכנתים לתוכם. המדינה גם התקשתה בשבועות הראשונים של המלחמה לקלוט לתוכה אפילו זכאי חוק השבות, בשל מערכת בירוקרטית מיושנת. מלחמה היא הזדמנות נדירה עבור מדינת ישראל לשרדג את הכלכלה והחברה לעשורים הבאים וחבל שתתפספס. פספסנו לא מעט מהנדסים של יהודים רבים במגפת הקורונה.

- מייקל אייזנברג, כך פספסה ישראל הזדמנות ושמה קורונה, כלכליסט, 23.12.2020.
- 269 עם הורדת הספר לדפוס פלשה רוסיה לאוקראינה. יש המשערים שמדובר בגחמה שיסודה בנככי אישיותו של פוטין, אך במבט רציונלי ניתן להצביע על שני מניעים גלויים לפלישה: האחד דמוגרפי: רוסיה חווה ירידה דרמטית בילודה במשך העשורים האחרונים, והשני כלכלי: התשתיות הטכנולוגיות של מעצמת העבר זקוקות באופן נואש לרחיפה. אוקראינה היא מדינה עתירת-אוכלוסין (כארבעים מיליון תושבים) אשר מספקת פתרונות לחברות הייטק בין-לאומיות, ויוצרת לא מעט סטארטאפים. עדות לכך היא הכרזה של פוטין האוסרת על אנשי טכנולוגיה לצאת מהמדינה, שאף הציע להם פטור מהצבא. תוספת של ביקושים, גישה לשטחים החקלאיים הפוריים של אוקראינה ואפשרות לניצול תשתיות האנרגיה שלה יכולים לשפר ולתרום לא מעט לכלכלה הרוסית.
- 270 Rani Molla, The top U.S. tech companies founded by immigrants are now worth nearly \$4 trillion, vox, 12.6.2018.
- 271 מוכן שלא מדובר בתנאי מספיק, ולצידו נדרש גם הון זמין לפיתוח, חירות (ראו מה שקורה בסין לאחרונה, עם הגבלת התפתחותם של עליבא, דידי שיקושנג ועוד) ורשת קשרים שתוכל לקדם את המיזמים ולהפרות אותם בידע מגוון.
- 272 במאמר זה אינני מתייחס לשלל הבעיות העומדות בפני יהודי התפוצות, כמו התבוללות ואנטישמיות (שאליהן התייחסתי בספרי ככה יעשה ליהודי), וגם לא לטיעון הדתי של חילול ה' בעצם הישארותם של יהודים בנכר, המתבטא בדברי הנביא יחזקאל: "וַיָּבֹא אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיַּחְלְלוּ אֶת שֵׁם קְדָשִׁי בְּאֶמְרֵי קֹהֵם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמְאָרְצוֹ יִצְאוּ" (יחזקאל לו, כ).
- 273 שמות יח, כז
- 274 במדבר י, כט-לב
- 275 רד"צ הופמן: "עם זאת יש לזכור שיש דעה שאין חובב המוזכר בפרשת בהעלותך זהה עם יתרו חותן משה, אלא זה בנו של יתרו, כלומר גיסו של משה".
- 276 רמב"ן, שמות יח, א: "כי כאן (שמות יח, כז) אמר וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, והיה זה בשנה השנייה בנסעם מהר סיני, כמו שאמר בפרשת בהעלותך: ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה נוסעים אנחנו' (במדבר י, כט), ושם כתוב: ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך' (פסוק ל), והיא ההליכה הכתובה בכאן: וילך לו אל ארצו' (פסוק כז)".
- לפי הרמב"ן, יתרו נשאר כשנה ובסוף חזר לעמו ולארצו במדיין. אומנם בהמשך הוא חוזר בו מדבריו אלו, והסביר שיתרו בא פעמיים, והוא מוסיף: "וכן – נראה לי שאמר כאן: וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו'

(פסוק כז), שהיה זה בשנה הראשונה, והלך לו אל ארצו וחזר אליו ויתכן שהלך שם לגייר את משפחתו וחזר למשה ועודנו בהר סיני כי קרוב הוא למדיין, כמו שהזכרתי, שהרי בנסוע המחנה באייר בשנה שנייה כשאמר לו משה: 'נוסעים אנחנו... לכה אתנו' (במדבר י, כט), וענה אותו: 'לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך' (שם ל), התחנן לו משה מאד ואמר לו: 'אל נא תעזוב אותנו וגו' והיית לנו לעינים, והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך' (שם לא-לב), ולא השיב אותו דבר, ונראה שקבל דבריו ועשה כרצונו ולא עזבם. אבל בימי שאול היו בניו עם עמלק ובאו והתחברו עוד אל ישראל, והיו בירושלם בני יונדב בן רכב, אולי במות משה חזר לארצו הוא או בניו ואפשר שהיה הקני היושב עם עמלק ממשפחת יתרו, לא בניו, ועשה חסד עם כל המשפחה בעבורו כאשר עשה יהושע עם משפחת רחב (יהושע ו, כג).

ודעת רבותינו כך היא, שהלך עמהם, אמרו בספרי (בהעלותך לד, א) שנתנו לו דשנה של יריחו והיו אוכלין אותה עד שנבנה בית המקדש ת"מ שנה, ורש"י עצמו כתב זה בסדר בהעלותך (במדבר י, לב), אם כן חזר אליו. ובמכילתא (כאן) אמר לו הריני הולך ומגייר את בני מדינת שאביאם תחת כנפי שמים, יכול שהלך ולא חזר, תלמוד לומר: "ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים" וכו' (רמב"ן, שמות יח, א).
 רד"צ הופמן התלכט אף הוא בשאלה זו:

"לפי דעתנו, שהארגון מחדש של מערכת השפיטה ומערכת המינהל הונהג רק בסיני, אפשר ששילוחו של יתרו וזה עם המסופר בבמדבר (י, כט-לב). אך הושה הערתנו למעלה ב, יח. לפי רמב"ן חזר יתרו אל (בני) ישראל פעם נוספת, בשנה השניה ליציאת מצרים, ואז נענה בחיוב לבקשת משה להישאר עם ישראל, וכפי שגם משתמע מן הספרי. והושה גם דברי רמב"ן בתחילת פרקנו, שם הוא מדבר על ישיבת הקיני בין העמלקי".

277 במדבר י, יב"כח: "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִסְעֵיהֶם מִמִּדְבַּר סִינִי וַיִּשְׁכְּנוּ הָעֵנָן בְּמִדְבַּר פָּאֲרָן... אֵלֶּה מִסְעֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְצִבְאָתָם וַיִּסְעוּ". ניתן להציע שהמפגש אירע כעבור שלושה ימים מעזיבתם את הר סיני, כפי שנאמר בפסוק שם: "וַיִּסְעוּ מִהַר ה' דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית ה' נָסַע לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה" (במדבר י, לג). אומנם פסוק זה נכתב אחרי דו"שיח עם יתרו, אבל ניתן לפרש שהפסוק בעצם מסביר את נסיבות המפגש – מקום המנוחה של ישראל היה בסמוך למחנה של יתרו. בהקשר הזה יש להזכיר את הפסוק: "ה' מְסִינֵי בְּאֵ וְנֹרַח מְשַׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מִהַר פָּאֲרָן וְאֵתָה מְרַבֶּבֶת קִדְשׁ מִימִינוֹ אֲשֶׁר דָּת לְמוֹ" (דברים לג, ב), שממנו ניתן ללמוד שהר פארן מצוי סמוך להר סיני.

278 על ישמעאל נאמר: "וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר פָּאֲרָן וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאֲרָץ מִצְרַיִם" (בראשית כא, כא), ונראה שבני ישמעאל והמדיינים פעלו באותו מרחב ושיתפו פעולה אלו עם אלו. לדוגמה: "לָכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמָעֵאֵלִים וַיִּדְּנוּ אֶל

תְּהִי בּוֹ כִּי אֲחִינוּ בְּשָׂרְנוּ הוּא וַיִּשְׁמְעוּ אָחִיו. וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מְדִינֵים סְחָרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לְיִשְׁמַעְעָאֵלִים" (בראשית לז, כז-כח). עדות לחיבור העמוק שבין הישמעאלים למדיינים ניתן למצוא גם בתיאורם של המדיינים שהובסו בידי גדעון ואנשיו כישמעאלים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים גְּדַעוֹן אֲשָׁאֵלָה מִכֶּם שְׂאֵלָה וְתִנּוּ לִי אִישׁ נָזֶם שְׁלָלוּ כִּי נִזְמִי זָהָב לָהֶם כִּי יִשְׁמַעְעָאֵלִים הֵם" (שופטים ח, כד), וכן בדברי הפסוק בספר מלכים: "וַיִּקְמוּ מִמֶּדִּינָה וַיָּבֵאוּ פָּאֶרְן וַיִּקְחוּ אֲנָשִׁים עִמָּם מִפָּאֶרְן וַיָּבֵאוּ מִצְרִים אֶל פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרָיִם..." (מלכים א יא, יח).

ראו גם באפילוג העורך לספר זה, על הפרופיל המדייני והאסטרטגיה הנוודית שסיגלו לעצמם.

- 279 במדבר י, לג
- 280 בראשית יג, י
- 281 בראשית יח, ב
- 282 בראשית יח, ב
- 283 בראשית לב, ו
- 284 בראשית ג, ו
- 285 עדות לכך ניתן למצוא בדברי הנביא ירמיהו, המתאר את בני הרכבים, המיוחסים לצאצאיו של יתרו, כבני־בלי־בית: "כִּי יִוָּדֵב בֶּן רֶכֶב אֲבִינוּ צְוָה עָלֵינוּ לֵאמֹר לֹא תִשְׁתּוּ יַיִן אִתֶּם וּבְנֵיכֶם עַד עוֹלָם. וּבֵית לֹא תִבְנוּ וְזָרַע לֹא תִזְרְעוּ וְכֶרֶם לֹא תִטְעוּ וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם כִּי בְּאֵהָלִים תִּשְׁבוּ כֹּל יְמֵיכֶם" (ירמיהו לה, רז).
- רש"י על פי המדרש זיהה את ההבטחה ליתרו "וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִיטִיב ה' עִמָּנוּ וְהִטְבְּנוּ לָךְ", כדושנה של יריחו שהובטח לבני יתרו כמקום מגורים. לדעתי הסיפור לא התממש כפשוטו, היות שיריחו הוחרבה על ידי יהושע, והיה צריך לשקם את האזור. ייתכן שהמדיינים לקחו על עצמם את האתגר וההרפתקה ליישב מחדש את האזור שהוחרב, ואולי נכשלו בכך, ולכן עלו ליהודה (שופטים טז) והחליטו להצטרף לקהילה היושבת בירושלים, אם כי כאמור רק באוהלים.
- 286 למרות שאני בעד גישה הרפתקנית יש לשים לב לפרופורציות: הרפתקנות חסרת־מעצורים עלולה להידרדר לזנות, שהיא מופע גרוע של פתיחות להזדמנויות. כפי שמתואר בפרק כה, המדיינים אכן משכו את ישראל לכיוון זה.
- 287 ברמה הלשונית, ניתן להצביע על הבדל נוסף בין שתי פניותיו של משה ליתרו. בפעם הראשונה הוא התנסח: "לְכָה אִתָּנוּ", ובפעם השנייה: "תֵּלֶךְ עִמָּנוּ". מבחינה תוכנית הביטויים שקולים, אולם מעקב אחר הליכות משותפות בתורה מראה שההבדל בניסוח עשוי לשקף הבדל דק במשמעות: "ללכת את" מבטא הצטרפות כנספח, ואילו "ללכת עם" רומז לקיומה של שותפות.

לדוגמה, כשאברהם עלה ממצרים כשהוא מלווה בלוט, הכתוב מתאר: "וְגַם לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת אַבְרָם הָיָה צֶאֱן וּבֶקֶר וְאֹהֲלִים" (בראשית יג, ה), תיאור המתגלגל עד מהרה לפרידה. גם ביחס לערב־רב שנלווה אל בני ישראל בצאתם ממצרים נאמר: "וְגַם עָרַב רַב עָלָה אִתָּם וְצֶאֱן וּבֶקֶר מִקְנֵה כְּבֹד מֵאֹד" (שמות יב, לח). בתיאור זה, מלבד השימוש ב"את", בולטת גם הצמדת הנספח לרכוש. לעומת זאת, כשאברהם רצה בקרבתם של בני חת, הוא אמר להם: "גַּר וְתוֹשֵׁב אֲנֹכִי עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד). במקרה אחר, שבו ביקש פרעה לשכנע את עמו המוכה לרדוף אחרי בני ישראל, נאמר: "וַיֹּאסֹר אֶת רַכְבּוֹ וְאֶת עִמּוֹ לָקַח עִמּוֹ" (שמות יד, ו), וכפי שפירש רש"י שם: "בראו עמי, ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים. דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם, שנאמר: 'ופרעה הקריב' – הקריב עצמו ומיהר לפני חילותיו. דרך שאר מלכים ליטול ביוזם בראש כמו שיבחר, אני אשוה עמכם בחלק, שנאמר: 'אחלק שללי'".

יש להודות שאינני משוכנע אם כל המקרים בתנ"ך, או אפילו בתורה, עונים לכלל זה באופן גורף. אבל גם אם נוכל למצוא חריגים לכלל שהצגתי, הרי שבמקרים שבהם שתי הלשונות מתחלפות ביניהן בסמיכות, כמו במקרה שלנו, נראה שמסתבר יותר להבין כדבריי.

- 288 במדבר י, יג
 289 בנוסף: נראה לי ש"כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך" מהדהד את סיפור אברהם, אף הוא מהגר, המשביע את עבדו בלשון: "כִּי אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלְדָתִי תֵלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לְבְנִי לְיִצְחָק" (בראשית כד ד). כלומר: יש בארצי ומולדתי אנשים ראויים וטובים.
- 290 שמות ב, טו
 291 שמות ג, א
 292 שמות יח, ד
 293 שמות ג, יח
 294 כעת גם מובן שמשה השאיר את ציפוריה ובניו במדיין בגלל הסכנה האישית הכרוכה בביצוע המשימה, ולכן יתרו איחד מחדש את המשפחה בצעד שהתברר כנכון ורצוי: "וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֲתָן מֹשֶׁה אֶת צִפְרָה אִשְׁתּוֹ מִשֵּׁה אָחִיר שְׁלוּחֶיהָ. וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ... וַיָּבֵא יִתְרוֹ חֲתָן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל מֹשֶׁה אֶל הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר הוּא חֲנָה שָׁם הָרַחֵל הַיְהוּדִים. וַיֹּאמֶר אֶל מֹשֶׁה אֲנִי חֲתָנְךָ יִתְרוֹ כִּי אֵלֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיךָ עָמָה. וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לְקִרְיַת חֲתָנוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ וַיִּשְׂקוּ לוֹ וַיִּשְׁאַלוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֵאוּ הָאֱהָלָה" (שמות יח, ב"ז).
- 295 שמות יח, א; אברבנאל עסק בשאלה האם משה התכוון רק לבדוק את מצבם של אחיו ואז לחזור למדיין, או שמא התכוון להישאר עימם במצרים.
 296 שמות יח, יג-כו
 297 דברים א, טו. על ההבדלים בין העצה לבין הביצוע עמדתי בהרחבה במאמר "אנשי חיל" בספרי כל אחד משה רבנו.

298 שמות יח, כז; נראה שהפרשייה מתחילה ונסגרת בשילוח – החזרת ציפורה “אָחַר שְׁלוּחֶיהָ” בפתיחה מול “וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנּוֹ” בסיום. אם ציפורה חוזרת למשה “אחר שילוחיה”, יש פה רמז אפי לכך שגם יתרו עתיד לחזור למחנה ישראל “אחר שילוחיו”.

299 בהמשך לקו חשיבה זה, הדרך הטובה ביותר להוציא מישהו ממעגל הצדקה היא לתת לו יותר אחריות. לאפשר לו להיות חלק מהותי מקבלת ההחלטות של עצמו, של פרנסת ביתו וגם של אחרים. במילים אחרות: יש לאפשר לנזקק להיות לעיניים בעבור אדם אחר.

300 ויקיפדיה, דרוזים.

301 בספרי ככה יעשה ליהודי הרחבתי בנושא זה.

302 המילה צדקה, למשל, אינה מהדהדת נתינה אלא צדק. דומני שברוח זו ניתן להבין את בחירתו המדוייקת להפליא של הרמב”ם בכותרת “הלכות מתנות עניים”. באמצעות הכותרת, הרמב”ם רומז לכך שלמעשה העניים הם המעניקים לחברה מתנות יקרות ערך: חיזוק הסולידריות החברתית והחוסן הלאומי, העתידים להביא בכנפיהם ברכה כלכלית לכולם.

303 באנגלית זה נקרא agency, וכמו במקרים נוספים – אין תרגום קולע לעברית. לדוגמה:

The protest gave us a sense of agency, a sense of our own power to make a difference.

304 במדבר יג, יח”כ

305 במדבר יג, כז

306 דברים א, כד-כה

307 במדבר יג, כח-לג

308 במדבר יד, ב-ג

309 במדבר יד, ז

310 בראשית ז, יט

311 בראשית ח, כב

312 בראשית יז, ו

313 הלשון “מאוד מאוד” מופיעה גם בהסבר מרחץ הדמים אשר פקד את שארית העם שנותרה ביהודה. ה’ הסביר לנביא יחזקאל שלא מדובר בחטא רגיל, אלא בחטא מסדר גודל אחר: “וַיֹּאמֶר אֵלַי עֵינַן בַּיַּת יִשְׂרָאֵל וַיהוָה גָּדוֹל בְּמֵאֹד מְאֹד וַתְּמַלֵּא הָאָרֶץ דָּמִים וְהָעִיר מְלֵאָה מָטָה כִּי אָמְרוּ עֹבֵב ה’ אֶת הָאָרֶץ וְאִין ה’ רָאָה” (יחזקאל ט, ט). לשון זו חוזרת על עצמה גם בתיאור הרמה הגבוהה שממנה נפל ישראל: “וַתַּעֲדֵי זָהָב וְכֶסֶף וּמַלְבוּשֵׁי שֵׁשׁ וּמְשֵׁי וְרִקְמָה סִלְתָּ וּדְבַשׁ וְשֶׁמֶן אֲכָלְתָּ וַתִּיפֵי בְּמֵאֹד מְאֹד וַתַּצְלַחֵי לְמַלּוּכָה” (יחזקאל טז, יג).

314 היות שההתרבות האקספוננציאלית היא חלק מהחוקיות החדשה של אברהם, זכה גם יעקב אבינו להוליד שנים-עשר נשיאים.

315 במדבר יד, ח”ט

- 316 דברים ג, יא: "כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו ערש ברוך הלה הוא ברבת בני עמון תשע אמות ארבה וארבע אמות רחבה באמת איש".
- 317 במדבר כא, כו: "כי חשבון עיר סיחון מלך האמרי הוא, והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו עד ארנן".
- 318 במדבר כא, אג
- 319 במדבר כא, כא־לה
- 320 במדבר לא, איב
- 321 במדבר לב, טז־מב
- 322 להרחבה ראו את המאמר "ים יבשה" בכרך הראשון של סדרה זו.
- 323 להרחבה על היחס בין שני ענפים אלו והקשר להיאחזות בארץ ראו מאמרי "עבודת קרקע" בספר הראשון בסדרת עץ החיים והכסף.
- 324 שופטים א, כז־לו: "ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה ואת תענך ואת בנתיה ואת יושבי דור ואת בנותיה ואת יושבי יבלעם ואת בנתיה ואת יושבי מגדו ואת בנותיה ויואל הכנעני לשבת בארץ הזאת. ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו. ואפרים לא הוריש את הכנעני היושב בגזר וישב הכנעני בקרבו בגזר. וכולן לא הוריש את יושבי קטרון ואת יושבי נהלל וישב הכנעני בקרבו ויהיו למס. אשר לא הוריש את ישבי עכו ואת יושבי צידון ואת אחלב ואת אכזיב ואת חלבה ואת אפיק ואת רחב. וישב האשרי בקרב הכנעני ישבי הארץ כי לא הורישו. נפתלי לא הוריש את ישבי בית שמש ואת ישבי בית ענת וישב בקרב הכנעני ישבי הארץ וישבי בית שמש ובית ענת היו להם למס. וילחצו האמרי את בני דן הרהר כי לא נתנו לרדת לעמק. ויואל האמרי לשבת בהר חרס באילון ובשעלבים ותכבד יד בית יוסף ויהיו למס. וגבול האמרי ממעלה עקרבים מהסלע ומעלה".
- 325 במדבר לג, נה
- 326 דברי הימים א, ה, כה־כו: "וימעלו באלהי אבותיהם ויזנו אחרי אלהי עמי הארץ אשר השמיד א־להים מפניהם. ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנסר מלך אשור ויגלם לראוכני ולגדי ולחצי שבט מנשה ויביאם לחלח וחרבו והרא ונהר גזון עד היום הזה".
- 327 לדוגמה: דברים יז, ט; דברים יח, א; דברים כד, ח; דברים כז, ט ועוד. תופעה זו עמדה כבר לנגד עיניהם של חכמי התלמוד הבבלי: "דאמר ר' יהושע בן לוי: בעשרים וארבעה מקומות נקראו כהנים לויים" (יבמות פו, ב). בפירושו בן יהודיע על התלמוד הבבלי (בכורות ד, א) העיר, לאחר שמנה את כל המופעים שמצא בתנ"ך: "וקשה למצוא עשרים וארבעה אם נחפש, ואפשר טעות הוא בגרסת הדפוס".
- 328 ויקרא כה, לבי־לד
- 329 הלויים מוזכרים בפרקים: א, ב, ג, ד, ז, ח, טז, יז, יח, כו, לא, לה. לרשימה

זו אולי ניתן להוסיף גם את פרק יג, שבו נעדר מרשימת ההולכים לתור את הארץ נציג משבט לוי, ואז באמת מתרחש אסון. ואכן, רש"י בפירושו לדברים (י, ו) הסביר על פי המדרש שבסוף המסע, אחרי ארבעים שנות נדודים במדבר, עדיין חששו בני ישראל מהמלחמה עם יושבי כנען, והלויים נלחמו כנגדם והחזירו אותם לתלם: "אלא אף זו מן התוכחה: ועוד זאת עשיתם, כשמת אהרון בהר ההר לסוף ארבעים שנה ונסתלקו ענני כבוד, יראתם לכם ממלחמת מלך ערד ונתתם ראש לחזור למצרים, וחזרתם לאחוריכם שמונה מסעות עד בני יעקן, ומשם למוסרה, שם נלחמו בכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם, עד שהחזירו אתכם בדרך חזרתכם, ומשם חזרתם הַגְדָּגְדָה הוא חור הַגְדָּגְדָה".

330 במשנה בהוריות (ג, ח) נאמר שצריך לפדות מהשבי לוי לפני ישראל, והרמב"ם פסק שבחלוקת מתנות עניים, לוי מקבל לפני ישראל (משנה תורה, זרעים, מתנות עניים ח, יז). המגן אברהם (אורח חיים רא, ד) מביא דעות שונות האם מעמדו של הלוי מעניק לו את הזכות להיות הדובר הראשון (כשאין כוהן) ולזמן (להוביל) בברכת המזון. התלמוד הירושלמי (הוריות ג, ה) הגביל את מעמדו המיוחד של הלוי רק לתקופות שבהם הלויים עולים על הדוכן לשיר בבית המקדש. עם זאת, בחידושי חתם-סופר (גיטין נט, ב) פירש שהתלמוד הירושלמי עוסק בשאלת היחס שבין מעמדם של הכהנים ומעמדם של הלויים: היות שמצד אחד הלויים אינם רשאים להקריב, ומצד שני הכהנים אינם רשאים לשיר, נדרש התלמוד הירושלמי לשלול את האפשרות שמעמדם של השניים שווה.

331 בבלי, חולין כד, א: "מתניתין (משנה): כשר בכהנים פסול בלויים; כשר בלויים פסול בכהנים. גמרא (תלמוד): תנו רבנן – כהנים במומין פסולים בשנים כשרים, לויים במומין כשרים בשנים פסולים. נמצא, כשר בכהנים פסול בלויים כשר בלויים פסול בכהנים".

332 Proliferates Mayors Take 19-Sheila R. Foster, As COVID Response Lead, Sometimes in Conflicts with Their Governors, Georgetown Law

333 לגרסה רדיקלית של רעיון זה ראו Balaji S. Srinivasan, The Network State, youtube

334 ביטוי שטבע הרב לורד יונתן זקס לשיטת הממשל של עם ישראל בארץ ישראל.

335 במדבר ח, ה"י; בשונה מהקדשת הכהנים לתפקידם (ויקרא, פרק ח), שם העם רק צפה במתרחש ולא סמך את ידיו עליהם.

336 במדבר א, נ

337 במדבר ג, כה"ל

338 במדבר ג, ה"ט

- 339 במדבר ח, י"א יט
- 340 הרמב"ם במשנה תורה (עבודה, כלי המקדש, פרק ג) פסק שללויים יש שלושה תפקידים: שומרים, שוערים ומשוררים. לדבריו, שמואל הנביא ורוד המלך חילקו את התפקידים לפי משפחות, ואסור ללוי לשנות מתפקידה המסורתי של משפחתו. היות שהרמב"ם עצמו פסק שם שלוי שנחלש קולו יכול לשמש כשוער, ובהמשך המאמר אציין תפקידים נוספים רבים שהלויים ביצעו לאורך התנ"ך, נראה שבאופן עקרוני המודל דוגל בגיוון עשייה, וחלוקת התפקידים נועדה לכל היותר להבטיח את ביצוען של כל אחת משלוש המשימות העיקריות.
- 341 לדוגמה, מזמורי תהלים עג"פג מיוחסים לאסף בן ברכיהו הלוי, ומזמורים פד"פה מיוחסים לבני קורח.
- 342 'והלוים המשרדים לכלם לאסף להימן לידתון ולבניהם ולאחיהם מלְבָשִׁים בּוּץ בְּמַצְלֵתִים וּבְנֻבָלִים וְכַנְוֹת עֲמֻדִים מְזָרְח לְמִזְבֵּחַ" (דברי הימים ב ה, יב); 'והפְּהָנִים עַל מְשֻׁמְרוֹתָם עֲמֻדִים וְהַלְוִיִּם בְּכָלִי שִׁיר ה' אֲשֶׁר עָשָׂה דָוִד הַמֶּלֶךְ לְהַדוֹת לַה' כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ בְּהַלֵּל דָוִד בְּיָדָם" (דברי הימים ב ז, ו).
- 343 רש"י, במדבר ח, כד
- 344 ראב"ע, במדבר ח, כד
- 345 עזרא ג, ח; בתלמוד הבבלי (חולין כד, ב) היה מי שהסביר שלא מדובר על העבודה הרגילה אלא רק על "לנצח", כלשון הפסוק. בנוסף, דרשו שם את הפסוק על הכהנים.
- 346 במדבר ח, כד"כו
- 347 בבלי, חולין כד, א
- 348 במדבר ד, לד"מד
- 349 במדבר א, כ"מב
- 350 כך גם הסביר האברבנאל (במדבר, פרק ד):
- למה היו הלויים מבן חדש ומעלה כ"ב אלף והיו פקודיהם מבן שלשים שנה ומעלה שמונת אלפים, ולפי זה לא יעלו מבן כ' שנה ומעלה להציב שבת מישראל היותר קטון ופחות שבכלם, ועדין לא נשאו את הארון שהיה מכלה בהם, וזה תימה רב שלא היו עבדי ה' ויראיו ברוכים כשאר העם. והרמב"ן נסתפק בתשובת זה עם מה שזכרו חז"ל (שמות רבה, פה) ששבט לוי לא היה בשעבוד ועבודת פרך במצרים, ולכך בישראל לפי שמררו את חייהם בעבודה קשה נאמר בהם וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, אבל שבט לוי כמו שלא נשתעבדו כן לא נתברכו, וזה דרך דרש הוא.
- אבל כפי הפשט נראה לי שרובי עם בני ישראל היה להשגחת השם ולצורך רב, מפני שבהיותם מועטים לא יוכלו לכבוש את הארץ ולעבדה ולשמרה ותרבה עליהם חייט השדה למעוטם, ולכך היה מהשגחת השם להרבות אותם בדרך נס, וכמו שכתוב (דברים י, כב) 'הוא תהלתך

והוא א־להיך וגומר, בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב'. שהיה הפלא שבמאתים ועשר שנים שישבו במצרים נתרבו כל כך כדי שיכבשו הארץ וימלאוה. ובעבור ששבט לוי צפה הקב"ה שהיה עתיד להתיחד בעבודת הקדש ושיתפרנסו מן המעשר ולא יהיה להם חלק ונחלה בחלוקת הארץ, לכך גזרה חכמתו יתברך שלא יתרבה שבט לוי כשאר השבטים, כי אם יהיו רבים לא יהיה להם לחם לאכול ולא נחלה לשבת בה לכך היה רבויים כפי צרכם, רוצה לומר כפי צורך עבודתם, לא יותר מזה.

351 במדבר ג, לט"מח:

כָּל פְּקוּדֵי הַלְוִיִּם אֲשֶׁר פָּקַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פִּי ה' לְמִשְׁפַּחְתָּם כֹּל זָכָר מִבֶּן חֹדֶשׁ וּמַעֲלָה שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּקַד כֹּל בְּכֹר זָכָר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֶּן חֹדֶשׁ וּמַעֲלָה וְשֵׂא אֶת מִסְפַּר שְׁמֹתָם. וְלָקַחְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לִי אֲנִי ה' תַּחַת כֹּל בְּכֹר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵת בְּהֵמַת הַלְוִיִּם תַּחַת כֹּל בְּכֹר בְּהֵמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּפְקַד מֹשֶׁה כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אֶת כֹּל בְּכֹר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיְהִי כֹל בְּכֹר זָכָר בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת מִבֶּן חֹדֶשׁ וּמַעֲלָה לַפְּקֻדֵיהֶם שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף שְׁלֹשָׁה וּשְׁבַעִים וּמֵאָתָּים... וְאֵת פְּדוּיֵי הַשְּׁלֵשָׁה וְהַשְּׁבַעִים וְהַמֵּאָתָּים הָעֹדְפִים עַל הַלְוִיִּם מִבְּכֹר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלָקַחְתָּ חֲמִשָּׁת שְׁקָלִים לְגִלְגָּלֹת בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ תִּקַּח עֶשְׂרִים גֶּרָה הַשְּׁקָל. וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו פְּדוּיֵי הָעֹדְפִים בָּהֶם.

352 במדבר יח, כא

353 רש"ר הירש, במדבר יח, כג

354 במסגרת מערכת החיובים שהוטלו על בעל השדה הוא נדרש לתת לכוהנים "תרומה גדולה" מהיבול, ואחר כך להפריש עשירית מהיבול ללויים, מעשר. מדין התורה לתרומה גדולה אין שיעור, והיא באמת תלויה ברצון הטוב של האומה. השיעור הקצוב שנקבע למעשר מורה שלא מדובר רק על רצון טוב (בהתעלם מהאפשרויות השונות להתחמק מחובת תשלום המעשר).

355 Clara Lim, No Singapore Civil Servant Year-End Bonus in 2020 – What Does It Mean for Us?, Money Smart, 29.11.2020.

356 במדבר יח, כג

357 במדבר יח, לב

358 כבלי, תענית כז, ב: "תנו רבנן: אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ארבע תעניות: בשני בשבת בשלישי ברביעי ובחמישי. בשני, על יורדי הים, בשלישי, על הולכי מדברות, ברביעי, על אסכרא שלא תיפול על התינוקות, בחמישי, על עוברות ומיניקות; עוברות – שלא יפילו. מיניקות – שיניקו את בניהם."

359 בתחילת ספר במדבר (פרק ג) מנו הלויים עשרים ושניים אלף מגיל חודש ומעלה, כשמתוכם שמונת אלפים חמש מאות ושמונים היו בגילאי העבודה (פרק ד). לאחר ארבעים שנה במדבר מנו הלויים עשרים ושלושה אלף

מבן חודש ומעלה (פרק כו). מתוך הנחה שהפרופורציות לא השתנו באופן דרמטי, ניתן להעריך שמספר הלויים בגיל עבודה הוא כתשעת אלפים. יש לזכור שגיל העבודה של הלויים הוא שלושים, ואם כן ניתן לומר שהיו קצת יותר לויים בגילאים המקבילים לישראלים שבגיל צבא, שנמנו מגיל עשרים ומעלה. ועדיין, הפרופורציות בין הלויים לשאר העם לא אמורות להשתנות באופן מהותי.

360 לפי המספרים של ספר במדבר פרק כו, ערב הכניסה לארץ מנו כלל בני ישראל כ־601,000 גברים, והשבטים ראובן, גד וחצי שבט המנשה מנו יחדיו כ־110,000 מתוכם.

361 Total addressable market (TAM), also called total available market, is a term that is typically used to reference the revenue opportunity available for a product or service. TAM helps prioritize business opportunities by serving as a quick metric of a given opportunity's underlying potential. (Wikipedia, Total addressable market).

המונח מתאר את גודל השוק שהמוצר יכול לפנות אליו וליצור הכנסות ממנו. בעסקים, גודל השוק עוזר כדי לתעדף מהלכים עסקיים כי הוא מתאר את גודל ההזדמנות.

362 Serviceable addressable market (SAM; also served available market) is the part of the total addressable market (TAM) that can actually be reached. (wikipedia, Serviceable addressable market). מונח זה מתאר לא את גודל השוק התיאורטי אלא את גודל השוק ופוטנציאל ההכנסות הנגיש.

363 לפי ההלכה, החקלאי רשאי לאכול מיבולו אם הפריש את התרומות והמעשרות אך נמנע מלתת אותם לכהנים וללויים. אכן, הפסוקים הזהירו מפני תופעה זו: "כִּי תִכְלֶה לַעֲשֹׂר אֶת כָּל מַעְשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׂנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעְשֵׂר וְנָתַתָּה לַלְוִי לִגְר לִיתוּם וְלֹאֲלִמְנָה וְאָכְלוּ בַשְּׂעִירֶיךָ וּשְׂבָעוּ. וְאִמְרַתְּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת וְגַם נָתַתִּיו לַלְוִי וְלִגְר לִיתוּם וְלֹאֲלִמְנָה כְּכֹל מִצְוַתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי" (דברים כו, י"ג).

364 Building a public service ready for the future, psd.gov.sg.

365 במדבר לה, א-ח

366 Total Rewards for Civil Servants.

367 במדבר ח, כה-כו

368 כך, בניו של יעקב רעו את הצאן בעבורו (בראשית לו, יב), ובתלמוד הבבלי (יבמות סה, ב) מושמעת טענה של אישה שהיא רוצה ילדים כדי שתהיה לה משענת בזקנתה: "בעינא חוטרא לידא ומרא לקבורה".

369 במדבר יח, כ-כד

370 במדבר לה, ב-ח

- 371 יהושע כא, ג'לט
- 372 דברים יח, רז; למרות שבפסוקים נאמר "הַלְוִי" הפרשנים הסבירו שמדובר על כוהן שבא לעבוד במקדש.
- 373 יש לציין שלפי המתואר בספר יהושע משפחות הכוהנים קיבלו את הערים שהוקצו ללוויים בנחלות השבטים שהתיישבו סמוך לבית המקדש – יהודה, שבית המקדש בשטחו, בנימין, השוכן מצפונו, ושמעון, השוכן מדרומו: "וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל לְמִשְׁפַּחַת הַקֹּהֲנִי וַיְהִי לְבְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן מִן הַלְוִיִּם מִמַּטֵּה יְהוּדָה וּמִמַּטֵּה הַשִּׁמְעוֹנִי וּמִמַּטֵּה בְנֵימִן בַּגּוֹרֵל עָרִים שְׁלֹשׁ עָשָׂר" (יהושע כא, ד).
- 374 בראשית מז, כ"ב
- 375 עץ החיים והכסף, עמ' 186-187.
- 376 המחלוקת שבין רש"י לבין הרמב"ן, האם במקור הבכורות היו אמורים למלא הן את תפקיד הלוויים והן את תפקיד הכוהנים, או שמלכתחילה היו אמורים לשמש בקודש לצידם של הכוהנים, ולכן הוחלפו רק על ידי הלוויים, נידונה בהרחבה במאמרה של עדינה שטרנברג, "הכהנים, הלוויים והבכורות", מגדים מז.
- 377 במדבר ג, יא"מא
- 378 להרחבה, ראו הערה 41 במאמרה של עדינה שטרנברג, "הכהנים הלוויים והבכורות", מגדים מז.
- 379 בראשית ד, ד
- 380 שמות יב, כט
- 381 תפקיד זה הסתיים באופן סופי ורשמי לאחר שדוד העלה את ארון הברית לירושלים: "כִּי אָמַר דָּוִד הַנִּיחַ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְעַמּוֹ וַיֵּשְׁכֶן בִּירוּשָׁלַם עַד לְעוֹלָם. וְגַם לְלוֹוִיִּם אֵינִן לְשֵׂאת אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת כָּל כְּלָיו לְעִבְדָתוֹ" (דברי הימים א כג, כה).
- 382 חלוקת הכוהנים ל-24 קבוצות עבודה, על פי בתי אבות, נזכרת לראשונה בתנ"ך בספר דברי הימים. על פי המדרש, חלוקה זו נעשתה לראשונה בתקופת המשכן, על ידי משה אשר פעל במצוות הקדוש-ברוך-הוא. בימי משה החלוקה הייתה לשמונה משמרות בלבד, כמו שכתוב בתלמוד (תענית כז, א): "אמר רב חמא בר גוריא, אמר רב: משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות, ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר. בא שמואל והעמידן על שש עשרה, בא דוד והעמידן על עשרים וארבעה" (ויקיפדיה, משמרות כהונה).
- 383 מבחינה פורמאלית, אין סיבה שטוהרת הכוהנים תארוך זמן רב יותר מזו של הלוויים. לכן, רלב"ג הסביר שבלחץ המלכים הלא צדיקים ששלטו עד עלייתו של חזקיהו, הכוהנים שימשו ככוהני עבודת אלילים, וממילא היו פחות "ישרי לב"; כלומר: הם התקשו בתחילה להצטרף למהפכה שהוביל חזקיהו, שדרשה מהם הסבה מקצועית ושינוי "מקום עבודתם" ומקור פרנסתם. בראייתו זו משמשת דוגמה טובה לעדיפותו של המודל המבוזר. הלוויים, שאינם מתרכזים סביב המקדש, אלא מרוויחים את לחמם מהקשר עם

- הציבור, היו פחות חשובים להשפעתם של המלכים הקודמים, וגם כעת היו זמינים יותר לטובת שירות הציבור.
- 384 דברי הימים ב כט, לא-לו
- 385 מיד אחרי טיהור המקדש, מתואר בספר דברי הימים (ב, פרק ל) שחזקיהו הזמין את כל ישראל לבוא לעשות את הפסח בירושלים. גם באירוע זה מצוינת עזרתם של הלויים, שסייעו בשחיטת הפסחים הרבים (פסוק יז) ונענו לבקשתו המיוחדת של חזקיהו לעזור בתפעול המקדש בכל שבעת ימי חג המצות (פסוק כב). כעבור עשרות שנים יאשיהו אירגן הקרבת פסח לכל העם, ולאירוע זה הוכנו הלויים מראש. לפי המתואר בספר דברי הימים (ב, פרק לה) הלויים סייעו רבות לכוהנים בהתמודדות עם מספר הקורבנות העצום. עם זאת, הפסוקים מדגישים את ייחודיותו של המאורע: "וְלֹא נַעֲשֶׂה פֶּסַח כְּמָהוּ בְיִשְׂרָאֵל מִיָּמֵי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא וְכָל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לֹא עָשׂוּ כַּפֶּסַח אֲשֶׁר עָשָׂה יֵאֱשִׁיָּהוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָא יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם" (דברי הימים ב לה, יח).
- 386 נחמיה ח, ז-יג; דברי הימים ב לא, ד; וראו רמב"ם, מורה נבוכים ג, לט: "כי אין לו חלק ונחלה עמך" – וכבר ידעת סיבת זה כדי שיהיה זה השבט כולו מיוחד לעבודת הא-לוה ולידיעת התורה ולא יתעסק לא בחרישה ולא בוריעה רק יהיה לא-לוה לבד – כמו שאמר 'ורו משפט' ליעקב ותורתך לישראל'. ותמצא דברי התורה במקומות רבים".
- 387 דברי הימים ב כד, ה
- 388 עזרא ח, לג; דברי הימים א ט, כו; דברי הימים א כו, כ
- 389 דברי הימים א כג, ד; דברי הימים ב לד, יג
- 390 דברי הימים ב כג, ז
- 391 נחמיה יג, כב
- 392 עזרא ג, ח; דברי הימים ב לד, יב
- 393 דברי הימים ב לה, ג
- 394 דברים יב, הי"ט
- 395 כפי שציינתי לעיל בגוף הדברים, הכוהנים זכאים למתנות הן בבית המקדש והן ברחבי הארץ, ולכן ביחס לכוהנים התמונה מעט מורכבת יותר. בכמה פרשיות, ובראש ובראשונה בדיני הקצאת הערים לבני שבט לוי, נראה שהכוהנים, כמו הלויים, נוכחים בכל רחבי הארץ. לדוגמה, הם זכאים לקבל מהבצק שאנשים אופים בביתם: "וְהָיָה בְּאַכְלְכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ תְּרִימוּ תְרוּמָה לָהּ. רֵאשִׁית עֲרֹסְתֶכֶם חֶלֶה תְּרִימוּ תְרוּמָה כְּתְרוּמַת גֶּרֶךְ כֵּן תְּרִימוּ אֹתָהּ" (במדבר טו, יט-כ), וכן זכאים לקבל חלקים מהבהמות שאנשים שוחטים בביתם לאכילה (דברים יח, ג), מה שמחייב נוכחות צמודה של כוהן. גם מפרשיית צרעת הבית (ויקרא יד, לג-נג) עולה שהכוהן זמין ופועל בשטח. כמובן, הדבר נכון גם בנוגע לפירות של תרומה ותרומת מעשר, שרלוונטי לתת לכוהן רק בטוח זמן מוגבל, לפני שיתקלקלו.

להלן בהערה 434 אדון במחלוקת פוסקי ההלכה אם הכוהנים מקבלים תרומה ותרומת מעשר מכל היבולים, או רק מדגן, תירוש ויצהר. לפי הדעה המצמצמת, אפשר לטעון שמדובר במוצרים בעלי עמידות – קמח, יין ושמן – ולכן ניתן יהיה לשמור עבורם את המתנות עד למועד הפגישה עם. כך אפשר לעשות גם עם מתנת ראשית הגז, על אף שנתינה מאוחרת "מוציאה את העוקץ" מהגדרת הנתינה כראשית לה'.

לעומת זאת, בכמה מקומות מתוארים הכוהנים כמי שנמצאים בבית המקדש, שם הם פוגשים את הציבור. לדוגמה:

כִּי יִפְּלֵא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפַּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע לְנֶגַע דְּבָרֵי רִיבָת בְּשַׁעֲרֵיךָ וְקָמַת וְעֲלִית אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ. וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט. וְעֲשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשִׁמַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֶד... וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּדוֹן לְבַלְתִּי שְׂמַע אֶל הַכֹּהֵן הַעֹמֵד לְשֵׁרֵת שָׁם אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ אוּ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמַת הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל (דברים יז, ח-יב).

בהמשך נאמר שגם המלך היושב על כיסא ממלכתו מצווה לכתוב לעצמו ספר תורה "מִלְפָּנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם". בראי ההיסטוריה, ייתכן שהכוהנים חילקו את זמנם בין ירושלים ליתר חלקי הארץ. לחילופין, מספר יהושע נראה שפיוזר הלוויים אכן התבצע והם קיבלו נחלות בכל ישראל, אבל הכוהנים לא התפזרו ונשארו סמוכים לבית המקדש, בערים שהוקצו להם בנחלות יהודה, שמעון ובנימין:

וַיִּתְּנוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְלוֹוִים מִנְחָלָתָם אֶל פִּי ה' אֵת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְאֵת מִגְרָשֵׁיהֶן. וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל לְמִשְׁפַּחַת הַקֹּהֲנִי וַיְהִי לְבְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן מִן הַלוֹוִים מִמַּטֵּה יְהוּדָה וּמִמַּטֵּה הַשֹּׁמְעוֹנִי וּמִמַּטֵּה בְנִימִן בְּגוֹרֵל עָרִים שְׁלֹשׁ עָשָׂרָה. וְלְבְנֵי קָהַת הַנּוֹתָרִים מִמִּשְׁפַּחַת מִטֵּה אֶפְרַיִם וּמִמַּטֵּה דָן וּמִחֲצֵי מִטֵּה מְנַשֶּׁה בְּגוֹרֵל עָרִים עֶשֶׂר. וְלְבְנֵי גְרָשׁוֹן מִמִּשְׁפַּחַת מִטֵּה יִשָּׁשָׁכָר וּמִמַּטֵּה אֲשֶׁר וּמִמַּטֵּה נַפְתָּלִי וּמִחֲצֵי מִטֵּה מְנַשֶּׁה בְּבֶשֶׁן בְּגוֹרֵל עָרִים שְׁלֹשׁ עָשָׂרָה. לְבְנֵי מְרָרִי לְמִשְׁפַּחַתָּם מִמַּטֵּה רְאוּבֵן וּמִמַּטֵּה גָד וּמִמַּטֵּה זְבוּלֹן עָרִים שְׁתַּיִם עָשָׂרָה (יהושע, פרק כא).

המבנה הצנטרליסטי משחזר בבירור את סדר חניית בני ישראל במדבר על פי הסדר הקבוע: כוהנים, קהת, גרשון ומררי. ייתכן, שהגורל כיוון לכך שיהיו כוהנים שיתמחו בעבודת המקדש, שנמצא במרכז ערי נחלתם, בעוד כוהנים אחרים יפנו מעריהם שבלב הארץ לשאר חלקי הארץ ויקיימו קשר קרוב יותר עם העם במסגרת שירותי הדת המיועדים לכוהנים.

דברים יד, כב-כז; ספר החינוך, מצווה תעג: "להוציא מעשר שני מן התבואה בארבע שני השמיטה. כלומר אחר שנפריש מעשר ראשון הניתן ללוויים, שנפריש עוד מעשר אחר ועל כן הוא נקרא שני. וזה המעשר הוא דינו שייאכל בירושלים. ועל זה נאמר 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך' (דברים יד, כב).

ובאר הכתוב שאם ירחק ממנו המקום ולא נוכל שאתו שם, רק בטורה גדול ובהוצאה מרובה, שנפדה אותו ונעלה דמיו בירושלים ונוציאם שם בצרכי אכילה ושתיה לבד...ואף על פי שהענין מבואר, טעמו בכתוב, שהוא 'למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים' (דברים יד, כג)."

397 דברים טז, ט"ט; יש להעיר שהציווי לשתף את הלוי אינו מופיע לגבי פסח. ייתכן שהיות שבפסח כל אחד מצווה לקחת חלק בקורבן, ללוי יש את הקורבן שלו, ולכן החקלאים לא צריכים לשתף אותו. לחילופין, אפשר להציע כיוון הפוך, היות ויש זמן מוגבל מאוד לאכילת קורבן הפסח, גם ללא ציווי מפורש סביר שהלויים ישותפו מראש בחבורות שמתארגנות יחדיו לטובת סיום האכילה במועד.

398 דברים כז, א"א

399 דברים לג, א"א

400 שמות לב, כז"כב

401 דברים יב, ר"ח

402 בבלי, תענית כז, א

403 רש"י בפירושו לפסוקים היה ער לסתירה זו, ולכן הסביר שבחגים כל כוהן יכול לעבוד אפילו אם זו לא המשמרת שלו:

'חלק כחלק יאכלו' – מלמד שחולקין בעורות ובבשר שעירי חטאות. יכול אף בדברים הבאים שלא מחמת הרגל כגון תמידין ומוספי שבת ונדרים ונדבות? תלמוד לומר 'לבד ממכריו על האבות' – חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד ושמואל שנקבעו המשמרות ומכרו זה לזה טול אתה שבתך ואני אטול שבתך.

כמוכן, החלוקה בין החגים לימי החול מקלה במקצת, אבל קשה לראות בכך קיום של הרעיון העיקרי, שהכוהן או הלוי יבוא לשרת "בְּכָל אֵת נִפְשׁוֹ".

404 מלכים ב יב, ה"ו; מוויקיפדיה נראה שההיכרות קיבלה תוקף ברמה של נוהג: "מכירי כהונה הוא כינוי תלמודי להסכם בלתי רשמי, שלפיו תושבי עיר מסוימת או משפחה מסוימת נוהגים לתת את יכולם של מתנות כהונה אך ורק לכהן מסוים" (מכירי כהונה, ויקיפדיה). עם זאת, יש להודות שבמילה "מְמַכְּרֵיו" חבויה גם לשון מכירה. לכן, ברצוני להציע שמדובר על לשון כפולה של "מְמַכְּרֵה לְמַכְּר" על פי המודל של התוספתא במסכת דמאי (ה), (ט):

רשאי ישראל שיאמר לכהן: הילך סלע זה ותן תרומה לבן בתי כהן, תן בכור לבן בתי כהן. ר' שמעון בן אלעזר אומר: אני אומר כל מתנות כהונה רשאי שיאמר לו הילך סלע זה ותנם לבן בתי כהן.

מכיוון שהנתינה לכהנים אמורה להיות מבוססת על עבודתם הרוחנית, והניסיון להנהיג בה יחסי תן וקח גורם לזילות במעמדה, לכהן עצמו אסור לקנות את המתנות מידו של בעל השדה, וכן אסור לו להיות "כוהן המסייע בבית הגרנות", כלומר: עובד "בהתנדבות" על מנת להבטיח שכל

מתנות היכול יינתנו לו. אומנם קרובו של הכוהן (או הלוי) – ובדוגמה של התוספתא: סבו מצד אמו, שהוא עצמו איננו כוהן – רשאי לשלם לבעל השדה כדי שיעניק את מתנותיו לקרובו. הסכם מעין זה הוא יישום מדויק של המשמעות הכפולה הטמונה בביטוי "ממפריו על האבות" – מכירה למכר של הכוהן, אבא של אימו. או כפי שתואר בספר מלכים: "כל כסף הקדשים אשר יבא בית ה'... יקחו להם הפהנים איש מאת מקרו" (מלכים ב יב, ה'ו). יש לציין, ברבות השנים הלך המודל והתכרסם, והמשכו של הפסוק במלכים הוא שהכוהנים לקחו את הכסף אבל לא עמדו במשימתם, ולכן המלך יהואש גבה את כל הכספים לקופה הציבורית. כפי שאתאר בהמשך המאמר, כשם שמכירת הזכות לבוא ולעבוד (בחסות שיטת המשמרות שהנהיג דוד המלך) ביטלה את התחרות על הקשר האישי בחלק של עבודת המקדש, בשלב מאוחר יותר גם חלוקת התרומות והמעשרות עברה הסדרה מטעם המלכים ואיבדה למעשה את הפן האישי.

חכמי התלמוד הבבלי (עירובין סג, א), שבוודאי הכירו את הנוהג המקובל לתת את המתנות לכוהן מוכר, ביקרו בחריפות את מי שנתן את כל המתנות שבירו לכוהן אחד:

כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם, שנאמר: 'עירא היאירי היה כהן לרוד' (שמואל ב כ, כו) – לרוד הוא דהוה כהן, לכולי עלמא לא? (רק לרוד הוא שימש ככוהן ולאחרים לא?) אלא שהיה משגר לו מתנותיו (כלומר, דוד שלח באופן קבוע את המתנות שלו רק לעירא היאירי), וכתוב בתריה (והמשך הפסוקים הוא): 'יהי רעב בימי דוד'.

כיצד מיישבים את הסתירות בין המקורות השונים, המושכים לביזור מחד ולהסדרה מאידך? כנראה מדובר בשאלה של הבניית מנגנונים פנימיים להתחדשות המבטיחים את המשך התחרות. כאמור, הרעיון העיקרי של מודל השירות הציבורי הוא יצירת קשר אמיץ בין משרתי הציבור ואנשי הרוח לבין האזרחים. במסגרת מערכת יחסים זו יזכו האזרחים לליווי אישי לאורך ימים ושנים, ובמקביל כל אחד ייתן מפרי עמלו ללוי שמלווה אותו באופן קבוע. כך, ראוי שיתפתח נוהג "מכירי כהונה", שציינתי בראשית ההערה, כי הוא משקף מערכת יחסים קבועה ורצינית. עם זאת, יש לשים את הדגש על כך שהנוהג איננו מחייב, כך שהמתח התחרותי נשמר ומפחית את החשש מפני התנוונות המערכת.

עם זאת, במשך השנים כל נותני המתנות אט אט סגרו הסכמים עם כוהנים ולויים ספציפיים, הנוהג התמסד ובמקרים מסוימים (כאשר קרובו של הכוהן שילם כסף לנותן) אולי אף הפך למחייב. ייתכן שההסכמים גם הועברו בירושה, כפי שלצערנו קורה עם משרות ציבוריות לעיתים מזומנות, ולא נפתחו לתחרות אמיתית בכל פעם מחדש. המודל התרחק ממטרתו המקורית, והמציאות בפועל דמתה יותר למונופול המרוכז בידי ועד עובדים, הנצמד להסכמים היסטוריים אל מול נסיבות משתנות. התחרות על מתן

- השירות התבטלה דה־פקטו, והקשר האישי התמסחר והתמסמס. כשחכמי התלמוד הבינו שהקונספט העיקרי של המודל התרוקן מתוכנו, הם לא חששו להתבטא באופן חריף אפילו כנגד מסורות שהתקבעו.
- 405 מלכים א יב, לא
- 406 דברי הימים ב יא, יד־יז
- 407 ככל הנראה, על רקע אותה שאלה רלב"ג פירש שירבעם שלל מהם גם את הזכות לקבל תרומות ומעשרות: "עשק מהכהנים והלויים מתנותיהם והוצרכו ללכת למלכות רחבעם לקחת מהמתנות שם חלקם".
- 408 בתוספתא (דמאי ב, ז) נאמר: "ראשית דגנך תירושך ויצהרך מפני מה? כי בו בחר ה' – כל המקבל עליו שירות – יש לו במתנות, כל שאין מקבל עליו שירות – אין לו במתנות".
- 409 דברים יב, יט
- 410 במדבר יח, כו־כח
- 411 בלשון התלמוד הבבלי נחשבים הכוהנים למי שמקבלים את שכרם במתנת שמים: "שאני מתנות כהונה דכי קא זכו משלחן גבוה קא זכו" (בבלי, בבא קמא יג, א). מסיבה זו מתנות הכוהנים אינן מוגדרות כנכס ממוני.
- 412 במדבר יח, כא־כד
- 413 כמפורש בלשון הפסוקים: "לְשֵׁאת חֶטֶא לְמוֹת" (במדבר יח, כב); וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ רַחֲבֵעַם אֶת אֲדָרְם אֲשֶׁר עַל הַמַּס וַיִּרְגְּמוּ כָל יִשְׂרָאֵל בּוֹ אֲבָן וַיָּמָת" (מלכים א יב, יח); וַיְהַמְלֵךְ הַפְּקִיד אֶת הַשְּׁלִישׁ אֲשֶׁר נִשְׁעַן עַל יָדוֹ עַל הַשְּׁעַר וַיִּרְמְסֶהוּ הָעָם בְּשַׁעַר וַיָּמָת" (מלכים ב ז, ז).
- 414 הרש"ד הירש: "יש שטענו שהמעשר נותן ללויים הרבה יותר ממה שנדרש לפרנסתם. שכן לפי המפקד שהובא לעיל (ג, לט), מספר הלויים הוא עשרים אלף מתוך אוכלוסייה כללית של שש מאות אלף. נמצא שהלויים הם אחד חלקי שלושים של האוכלוסייה. יתירה מכך, אותם עשרים אלף נמנו מבן חודש ומעלה, ואילו שש מאות אלף בני ישראל נמנו מבן עשרים שנה ומעלה!
- אולם צריך רק להשוות את מספרם של שאר השבטים, שכלל אינם שווים זה לזה, כדי לראות שאין בירינו כל אמצעי לחשב את השפעתה של ההשגחה העליונה; לפיכך לא ניתן לחזות מראש מה יהיה גודלו של שבט או משפחה בזמן מסוים; ובענייננו, לא ניתן לחזות מראש מה יהיה מספר הלויים או הכהנים בעשרות או מאות השנים הבאות.
- בנוסף, יש לזכור את מה שכבר הערנו: לדעת רוב הפוסקים, רק דגן תירוש ויצהר חייבים במעשר. מכאן שרק חלק מפירות הארץ חייבים במעשר. נוסף על כך את האמור לעיל, שרק פירות שגמר מלאכתם נעשה לשם אכילת בעלים חייבים במעשר, יצאו פירות שגמר מלאכתם נעשה לשם סחורה. נמצא שאפילו בדגן תירוש ויצהר, רק חלק קטן מהפירות מתחייבים במעשר. על כל פנים, לא ניתן לומר שהמעשר נותן ללויים יותר מהצריך לפרנסתם,

שכן כפי שכבר הזכרנו לעיל, התורה רואה צורך להזהיר את ישראל לתמוך בלויים ביד נדיבה.”

415 הרמב"ם (משנה תורה, זרעים, תרומות ב, א) פסק שיש להפריש תרומות ומעשרות מכל המינים. הכסף-משנה הסביר שהמקורות לפסיקה זו הם המשנה במעשרות (א, א), הירושלמי שם ועוד. גם מדרש התנאים לספר דברים (יח, ד) מסייע לרמב"ם.

לעומתו, רוב הראשונים סוברים שרק הגן, תירוש ויצהר חייבים בתרומות ומעשרות מן התורה. כן כתב רש"י (ברכות לו, א; שבת סח, א; בכורות לו, א), רמב"ן (בבא מציעא פח, א), ריטב"א (בבא מציעא שם), החינוך ועוד. גם הראב"ד השיג על הרמב"ם בהלכות תרומה ואמר שהחיוב בכל שאר המינים הוא רק מדברי חכמים, וכך גם שיטת הרדב"ז (חבל נחלתו מד); להלן בהערה 434 הצעתי מהלך לניתוח הפסוקים שמסביר שבתחילה הפרישו מעשר מכל היבולים ואחר כך מצמצמו לדגן, תירוש ויצהר.

416 דברים יב, יח"ט: 'כִּי אִם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּבְנֶךָ וּבְתֵכָה וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ וְשִׁמְחֵת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מְשֻׁלַּח יָדְךָ. הַשֶּׁמֶר לָךְ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת הַלְוִי כֹל יְמֶיךָ עַל אֲדָמְתְּךָ". בקריאה פשוטה, משמעות הדברים היא שצריך לשתף את הלווי גם "לפני ה' אלהיך" – בשמחה שבבית המקדש, וגם "על אדמתך" – בזמני שגרה, כשאנשים נמצאים בביתם, או כשהלווי מזדקן וכבר אינו פעיל בעבודת המקדש ואולי אף כשאין ביכולתו להצטרף למסע העלייה לרגל. עם זאת, רש"י (בעקבות המדרש) למד מהכפילות שהמעשר איננו מספיק, והלווי נזקק גם לנדבה:

ו'הלווי אשר בשעריך' – אם אין לך לתת לו מחלקו, כגון מעשר ראשון, תן לו מעשר עני. אין לך מעשר עני הזמינו על שלמיך. 'על אדמתך' – אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל.

ראוי לציין, מפרשים רבים הסבירו שבגולה לכולם אין נחלה, ולכן מצבו של הלווי אינו גרוע ממצבו של כל עני אחר, ואין דרישה לדאוג לו באופן מיוחד (בכור שור, שפתי חכמים). בשונה מקו פרשני זה, בפירוש "פענח רזא" הסביר שבחוק לארץ הלווי לא ממלא את תפקידו ולכן אין ציווי להחזיקו. לדבריו, הסיבה לנתינת ללווי איננה קשורה במצב כלכלי מעורער, אלא להפך: בשכר הניתן לו בזכות מילוי תפקידו בארץ ישראל.

417 דברים טז, יא"ב: 'וְשִׂמְחֵת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָהּ וּבְנֶךָ וּבְתֵכָה וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֲלֻמְנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם. וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשִׁמְרָתָ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה".

418 דברים יד, כח-כט

419 להרחבה עיינו בספרי בן ברוך, "הגדרת עני ואביון", עמ' 158-166, וכן בספרי ככה יעשה ליהודי, עמ' 183-184.

420 במדרש קהלת רבה (ט, יז) נאמר:

‘וְאָמַרְתִּי אֲנִי טוֹבָה חֲכָמָה מִגְבוּרָה וְחֲכָמַת הַמַּסְכֵּן בְּזוּיָהּ’ – אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן וְכִי חֲכָמְתוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא שְׁהִיָּה מַסְכֵּן, בְּזוּיָהּ הִיְתִיהָ? אֵלֵא זֶה יִקְוֶן שֶׁהוּא יוֹשֵׁב וּמַסְכֵּן בְּדַבְרָיו, כְּגוֹן יִקְוֶן שֶׁהוּא יוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ ‘לֹא תִכִּיר פְּנִים’ (דברים טז, יט) וְהוּא מְכִיר; ‘לֹא תִקַּח שֹׁחַד’ (דברים טז, יט) וְהוּא לֹאֲקִחַ; לֹא תִלְוֶה בְּרֵבִית, וְהוּא מִלְוֶה.

השאלה המתבקשת היא, מדוע בפתח הדברים המדרש הניח שר' עקיבא הוא מסכך? אפשרות אחת היא, שהוא היה עני, במובן של נזקק, ואפשרות אחרת, שלא הייתה לו קרקע, כיוון שהיה בן גרים. מתשובת המדרש נראה שיש להעדיף את האפשרות השנייה, כי למסקנה "המסכן" מרוויח היטב כשהוא עוסק במקצועות חופשיים התלושים מכל קשר לאדמה – חינוך והוראה, משפט והלוואה בריבית.

421 שבט יוסף פוצל לשני שבטים, כך שבמקור היו שלושה עשר שבטים. כאשר מפחיתים שניים וחצי שבטים שנחלו בעבר הירדן המזרחי, נותרים עשרה וחצי שבטים לירושלם ארץ ישראל בעבר הירדן המערבי.

422 זו בעיה קלאסית בחישוב גמישויות במעבר בין שתי נקודות לאורך עקומת הביקוש (או ההיצע). התורה נקטה בפתרון שאנחנו עושים היום – ממוצע.

423 רמב"ם, משנה תורה, זרעים, מעשרות ב, א.

424 עדינה שטרנברג, "הכהנים, הלויים והבכורות", מגדים מז: "מה ההבדל בין הפרשת מעשר לבין נתינת הראשית? נתינת הראשית מביעה את הרעיון של 'כי ממך הכל ומידך נתנו לך' (דברי הימים א כט, יד) – הכול שייך לקדוש-ברוך-הוא...מאחורי המעשר עומד רעיון אחר לחלוטין – רעיון השותפות. כאשר שני אנשים שותפים בעשייה מסוימת, הם מחליטים מראש על החלק היחסי שכל אחד מהם מקבל..."

425 מודל של איסוף לקופה ציבורית וחלוקה ממנה הופעל כבר בחלוקת השלל במלחמת מדין: "שֵׂא אֵת רֹאשׁ מִלְקוֹחַ הַשְּׂבִי בְּאֶדְם וּבִבְהֵמָה אֲתָה וְאֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְרֹאשֵׁי אֲבוֹת הָעֵדָה. וְחֲצִיֹת אֵת הַמִּלְקוֹחַ בֵּין תַּפְשֵׁי הַמִּלְחָמָה הַיִּצְאָאִים לְצַבָּא וּבֵין כָּל הָעֵדָה. וְהִרְמַתְּ מִכֶּסֶּ לְה' מֵאֵת אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה הַיִּצְאָאִים לְצַבָּא אֶחָד נֶפֶשׁ מִחַמֵּשׁ הַמְּאוֹת מִן הָאָדָם וּמִן הַבְּקָר וּמִן הַחֲמֹרִים וּמִן הַצֹּאן. מִמְחֻצְיָתָם תִּקְחוּ וּנְתַתָּה לְאֶלְעָזָר הַכֹּהֵן תְּרוּמַת ה'. וּמִמְחֻצְתָּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל תִּקְחוּ אֶחָד אֶחָז מִן הַחֲמִשִּׁים מִן הָאָדָם מִן הַבְּקָר מִן הַחֲמֹרִים וּמִן הַצֹּאן מִכָּל הַבְּהֵמָה וּנְתַתָּה אֹתָם לְלוֹיִם שְׂמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת מִשְׁפַּחַן ה'" (במדבר לא, כו-ל).

426 דברי הימים ב לא, א-ד

427 אולי למד מטעויות שלמה המלך, ראו מאמרי "צו ראשון" בספר שבט שואג.

428 דברי הימים ב לא, ה-ו

429 דברי הימים ב לא, ז-יט

430 נחמיה י, א-מ

431 נחמיה יב, מד-מו

- 432 נחמיה יג, ד"ד
 433 מלאכי ג, ג"י
 434 נדמה לי שניתן לזהות מגמה של צמצום בהיקף הנתינה בפסוקי שלושת הפרקים מספר נחמיה שהובאו בגוף המאמר. בפרק י נאמר:

וְלִהְיֶינָה אֶת בְּכוֹרֵי אֲדָמָתָנוּ וּבְכוֹרֵי כָּל פְּרִי כָּל עֵץ שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבֵית ה'... וְאֶת רֵאשִׁית עֲרִיסֹתֵינוּ וְתְרוּמָתֵינוּ וּפְרִי כָּל עֵץ הַתִּירוּשׁ וַיִּצְהָר נְבִיא לְכֹהֲנִים אֵל לְשָׁכוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ וּמַעֲשֵׂר אֲדָמָתָנוּ לְלוֹיִם וְהֵם הַלְוִיִּם הַמְעֻשְׂרִים בְּכָל עֲרֵי עִבְרֹתָנוּ.

כלומר: יש ראשית ותרומה לכהנים מרגן, תירוש ויצהר, ויש מעשר ללוויים מכל פרי האדמה. בפרק יב אין פירוט, אלא רק ראשית, תרומות ומעשרות: "וַיִּפְקְדוּ בַיּוֹם הַהוּא אַנְשִׁים עַל הַנְּשָׁכוֹת לְאוֹצְרוֹת לְתְרוּמוֹת לְרֵאשִׁית וְלַמְעֻשְׂרוֹת". גם אם מבחינה טכנית השתמשו בקוד קצר שמכסה את כל המגוון, מבחינה ספרותית התחושה היא של צמצום הנתינה שתוארה בפירוט בפרק י. בפרק יג, כשהכהנים גובים לא רק את התרומות אלא גם את מעשר הלוויים ללשכה, המעשר פתאום נמצא תחת מגבלה – הוא ניתן רק משלושת המינים: דגן, תירוש ויצהר, הראשית כלל לא מוזכרת והתרומה מוזכרת שוב רק באופן כללי ללא פירוט: "וּמַעֲשֵׂר הַדֶּגֶן הַתִּירוּשׁ וְהַיִּצְהָר מִצֹּת הַלְוִיִּם וְהַמְעֻשְׂרִים וְהַשְּׂעִרִים וְתְרוּמַת הַכֹּהֲנִים".

כמובא לעיל בגוף המאמר, לפי הרמב"ם כל המינים חייבים בתרומות ומעשרות מהתורה, ואילו הראב"ד ורבים אחרים סברו שמהתורה החיוב חל רק על דגן, תירוש ויצהר (וחכמים הם אלו שהרחיבו את דיני תרומות ומעשרות לכל סוגי היבולים). אם חוזרים לפסוקים בתורה רואים שדגן, תירוש ויצהר הוזכרו ביחס לתרומה שאותה מקבלים הכהנים (וגם ביחס למעשר השני שבעל השדה אוכל בעצמו בירושלים), אבל לא ביחס למעשר שאותו מקבלים הלוויים. אם כן, בהחלט ייתכן שבמקור היה בידול בין התרומות למעשרות, וכפי שבאמת משתקף בפרק י. כלומר, התרומות ניתנו לכהנים מהמינים שעולים על גבי המזבח והם היו צריכים לאכול אותן בקדושה וטהרה, ואילו המעשרות ניתנו ללוויים מכל סוגי היבולים.

עם ניסיון ההשתלטות הכהנית על מעשרות הלוויים, שהובאו ללשכתו של אלישיב הכהן, שינתה הרגולציה החדשה, את הנוהג. היות שרגולציה מעצם טבעה דורשת האחדה, הוחלט שבדומה לתרומה, הניתנת רק מהמינים המוקרבים על גבי המזבח, גם המעשר יינתן מעתה ואילך רק מרגן, תירוש ויצהר. ייתכן שזו גם הסיבה לכך שנחמיה לא הצליח להחזיר את הגלגל אחורנית. העם כבר התרגל ששאר המינים אינם מחויבים במס, וכל שנותר לו הוא לדאוג לכך שהלוויים יקבלו את חלקם לפחות מהדגן, התירוש והיצהר המובאים לבית ה'.

- 435 סקירה רחבה ומאלפת בנושא זה במאמרו של ד"ר יצחק ברנד: "חלוקת מתנות כהונה – כשלים ולקחים", סידרא כט, תשע"ד (2014).

- 436 ירושלמי, מעשר שני ה, טו
- 437 קדמוניות היהודים, יד, 203, תרגום אברהם שליט, עמ' 135.
- 438 קדמוניות היהודים שם, כ, 183-181, עמ' 367.
- 439 קדמוניות היהודים שם, 207-206, עמ' 369.
- 440 תוספתא מנחות יג, ד: "בראשונה היו מכניסין עורות קדשים ללשכת בית הפרווה והיו מחלקין אותו בערבית לכל בית אב שבאותו היום, והיו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע. התקינו שיהו מחלקין אותו בערבי שבת לכל משמר ומשמר. ועדיין היו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים... על אלו ועל כיוצא בהן ועל דומה להן ועל העושים כמעשיהן היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: אוי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן, אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקלמוסן, אוי לי מבית אלחנן אוי לי מבית לחישתן, אוי לי מבית אלישע אוי לי מקולמוסן, אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי שהם כהנים גדולים ובניהם גזברים והתניהן אמרכלין ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות".
- 441 תוספתא סוטה יג, י: "אף הוא גזר על הודאי וביטל את הדמאי. לפי ששלח לכל עיירות ישראל, מצאן שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד. מעשר ראשון ומעשר שני – מקצתן מפרישין ומקצתן אין מפרישין. אמר להם יוחנן כהן גדול: הואיל ותרומה גדולה עון מיתה, ותרומת מעשר טבל עון מיתה, יהא אדם קורא שם לתרומה תרומת מעשר ונותנן לכהן ומעשר שני מחללו על המעות, והשאר – מעשר ומעשר עני המוציא מחבירו עליו הראיה".
- פתרון זה מועיל רק למי שאיננו חקלאי, ולכן אינו יודע האם המעשר כבר ניתן ללוי או לא, והוא מסתמך על הכלל המופעל במקרי ספק: "המוציא מחברו עליו הראיה". לעומת זאת, הדיון על תכנוני המס שהצעתי בגוף המאמר נוגע בפתרונות הלכתיים רחבים יותר, שהופעלו גם במקרים שבהם היה ברור שהלוי לא קיבל את חלקו.
- 442 בבלי, בבא מציעא פח, א"ב
- 443 בבלי, ברכות לה, ב
- 444 דברי הימים ב לא, ג
- 445 דברים יב, יט
- 446 משנה, אבות א, ד
- 447 בבלי, בבא בתרא כא, ב
- 448 ישעיהו יא, ט
- 449 במדבר כ, א"ה
- 450 ירושלמי, כתובות סז, א
- 451 במדבר יג, כא; בתלמוד הבבלי (שבת פט, א) נאמר שמדבר צין הוא מדבר סיני, אולם בתוספות שם העירו שמדבר צין הוא גבולה הדרומי של ארץ ישראל, ונחקק לפרש שהכול מדבר אחד גדול. בעל התורה תמימה העז לשער שאולי דרשה זאת היא טעות סופר! יש לציין, המרגלים נשלחו מקדש

שבמדבר פארן, ואף בפסוקים כאן, בני ישראל חונים בקדש שבמדבר צין. הרמב"ן והחיקוני טענו שקדש שבמדבר פארן איננה אותה קדש שבמדבר צין, אולם ראב"ע זיהה את קדש שבה מתה מרים כאותו מקום ממנו יצאו המרגלים. כך או כך, העובדה שהמקום נקרא קדש בוודאי מעלה אסוציאציה ברורה לפרשיית המרגלים.

- 452 במדבר לד, א"ה
- 453 יהושע טו, א"ד
- 454 על פי התלמוד הבבלי (סוטה יא, ב) מרים הייתה אשתו של כלב בן יפונה, בן שבט יהודה, ואם כן סביר שהיא נקברה בנחלת יהודה. בניגוד לכך, הנצי"ב טען שמרים נקברה במדבר.
- 455 גזירת הכלה שנגזרה על דור יוצאי מצרים החריגה רק את יהושע בן נון וכלב בן יפונה, שדיברו בזכות הארץ וכיבושה ארבעים שנה קודם לכן. ייתכן שבעצם העובדה שמשה ואהרון לא הוחרגו מן הגזירה, כבר הונחה התשתית למניעת כניסתם לארץ.
- 456 במדבר יג, כג"כ
- 457 הרב אוריאל אלעזר, המלמד במכינת בני עקיבא "אור מאופיר", מספר על המסע שלו: "מגיל צעיר לימדו אותי לחלום על ירושלים, סיפרו לי עליה ועל נפלאותיה. היינו יושבים ביחד עם בני המשפחה ושמעו את הסיפורים עליה. בדמויני ירושלים הייתה עשויה כולה זהב וממוקמת במקום שמימי שכדי להצליח להגיע אליו צריך לחצות כמה רקיעים" ("בדמויני ירושלים הייתה עשויה כולה זהב": זיכרונות המסע המטלטל מאתיופיה לציזן, אמיר אלון, YNET, 2.6.2019).
- 458 הרב אלחנן סמט, עיונים על התורה, חלק א', פרשת חוקת.
- 459 דברים ח, ח
- 460 "הזית, כאמור, הוא עץ קשוח ולכן ישרוד גם תקופות ארוכות ללא השקיה", המדריך המלא לגידול עץ הזית, איש הענבים, 15.02.2011.
- 461 כמובא בספרו של סת' סיגל, 'זיהי מים – מדינת המדבר להצלת העולם' (עמוד 21), משרד החוץ הבריטי פרסם מחקר בשנת 1939, שנוכח מחסור המים באזור, רק שני מיליון אנשים יוכלו לגור בין הים לירדן. (Let There Be Water: Israel's Solution for a Water-Starved World, St. Martin's Press, 2015, page 21).
- "כיצד 'מדינת המדבר' יכולה ללמד את העולם איך לא להתייבש ולהתמודד עם משבר המים המאיים על העולם כולו? לפי סת' סיגל, המקרה של ישראל מוכיח שהכול אפשרי ומים יכולים לזרום במדבר וזה עניין של החלטה אמיצה" (משרד הכלכלה והתעשייה, 6.2.2017).
- "המוביל הארצי" הוקם כדי לתת מענה לבעיית המחסור במים באזורים שונים במדינה ולהתגבר על מגבלות שנובעות מתנאים אקלימיים, גאוגרפיים וגאולוגיים השוררים בישראל: קרבה למדבר, פערים גדולים

- בכמות ותפרוסת המשקעים באזורי הארץ, והעובדה שבצפון קיימים מקורות
 מים טבעיים שפירים ואילו הדרום חסר אותם" (ויקיפדיה, המוביל הארצי).
 462 במדבר כ, זיא; ציון השקייית הצאן "וּבְעֵינֵיךָ" פעמיים מלמד על שפע של
 מים. לשם השוואה, ראו את דבריה הנדיבים של רבקה: "וַתֹּאמֶר שְׂתֵה אֲדֹנָי...
 גַּם לְגַמְלֶיךָ אֶשָּׂב עַד אִם כָּלּוּ לְשֵׁתֹת" (בראשית כד, יח"ט).
 463 רמב"ם, משנה תורה תענית א, א: "מצות עשה מן התורה, לזעוק ולהריע
 בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור, שנאמר: 'על הצר הצורך אתכם –
 והרעותם בחצוצרות', כלומר: כל דבר שיצר לכם, כגון בצורת ודבר וארבה
 וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו".
 464 שמות טז, לה
 465 בתלמוד הבבלי (ביצה טז, ב) נאמר שכל מזונותיו של אדם נקצבים לו בראש
 השנה לכל השנה, ואף על פי כן אנחנו ממשיכים להתפלל לאורך השנה
 כולה, והתלמוד מדבר גם על שינוי שמו של אדם כעל דרך לשנות את גור
 דינו (בבלי, ראש השנה טז, ב). לכן, נראה לי שכוונת התלמוד איננה לייאש
 את האדם מכל אפשרות לשינוי, אלא להאדיר את חשיבות התפילה בראש
 השנה (בדומה להכרזה על חג הסוכות כיום הדין על המים, כאשר למעשה
 חכמים תיקנו להמשיך ולבקש טל ומטר בכל תפילה ותפילה בימות החורף).
 בנוסף, הפסוקים בתורה הגדירו את ראש השנה כ"יום תרועה" או "זכרון
 תרועה". היות שבתורה האסוציאציות המרכזיות של התרועה הן יציאה
 למלחמה ושחרור עבדים ביובל, אירועים שללא ספק מכוונים כלפי העתיד,
 נראה שהגדרת ראש השנה "כיום תרועה" מורה על אפשרות פתוחה למימוש
 פוטנציאל, ולא על גורל קבוע מראש.
 אמירה חריפה עוד יותר בנוגע לאי־יכולתו של אדם להשפיע על גורלו
 מצאנו בתלמוד הבבלי (מועד קטן כח, א): "אמר רבא: חיי, בני ומזוני לא
 בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא". עם זאת, המפרשים העירו
 שרבא עצמו סיפר שם כיצר רבה ורב חסדא הורירו מטר באמצעות תפילה,
 וכיצד הוא עצמו התפלל וזכה להתעשר. הרשב"א (שו"ת הרשב"א א, תט)
 הקשה על דבריו של רבא מפסוקים מפורשים בתורה, שבהם ההצלחה
 הכלכלית מוצגת כפונקציה של מעשי העם, ותירץ שיש הבדל בין הכלל
 לפרט: "ואני משיב בכל אלה שהבטחת הכתובים אל הכלל ואין הכתובים
 משגיחין על הפרטים". הוא ממשך ואומר שהציפייה היא שהמצליחנים
 ישתפו בהצלחתם את אלו שלא היו ברי־מזל (בינתיים): "ועל ידי ברכות
 הכלל שארכה לך, לא יהיה אביון מי שאין לו, לפי שתתן לו, ולא יהיה אביון
 עוד". בהקדמה לספרי שבט שואג הגדרתי תפיסה זו כ"כלכלת אחווה".
 466 שמות יז, ו
 467 תהילים קיד, ח
 468 אי אפשר להתעלם מהמילים: "אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמַסְכַּנֹּת תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם",
 המהדהדות את המתואר בספר שמות (א, יא): "וַיִּבֶן עָרֵי מְסֻכּוֹת לְפָרְעָה".

- 469 דברים ה, ז"י
- 470 דברים יא, ז"ב
- 471 דברים י, יב"ט
- 472 במדבר כ, יב"ג
- 473 רש"י, רשב"ם ועוד.
- 474 ר' אברהם בן עזרא, ר' חננאל, הרמב"ם ועוד.
- 475 בדומה לדברי שד"ל כתב ר' יצחק עראמה: "שאלה קשה וחזקה בחטאו של משה רבנו וענשו... וזה: כי מצוות ה' למשה כתובה לפנינו, והמעשה אשר עשה לא נעלם מנגד עינינו, ומחרון אף ה' ישתומם לבנו ואין איתנו פירוש ישכך את האוזן בחטא..." (ר' יצחק עראמה, "עקדת יצחק", פרשת חוקת).
- 476 דברים ג, כה
- 477 בפסוקים נאמר רק במעומעם מדוע ה' לא נענה לבקשתו של משה להיכנס לארץ:
- וְאֶתְחַנֵּן אֶל ה' פֶּעַת הַהוּא לֵאמֹר. ה' אֱלֹהִים אֲתָהּ הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדְךָ אֶת גְּדֻלָּתְךָ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כַמַּעֲשִׂיךָ וּכְגִבּוֹרְתְךָ. אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַהֵר הַטּוֹב הַזֶּה וְהִלְבִּינוּ. וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רַב לָךְ אֵל תּוֹסֵף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בְּדַבְּרֵךְ הַזֶּה. (דברים ג, כג-כז)
- השאלה שנותרת פתוחה היא מה פירוש "למענכם"? רש"י פירש: "למענכם" – בשבילכם, אתם גרמתם לי, וכן הוא אומר: 'ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם' (תהלים קו). "כלומר: לפי רש"י, משה תלה את עונשו באשמת העם. מעשה מי מריבה אכן התחיל בתלונה של בני ישראל, אך קשה להבין את ההצדקה לכך שמשה ייענש בגלל תלונה שלא הייתה בשליטתו. גם מבחינה מילולית, פירוש סביר יותר למילה "למענכם" הוא לטובתכם, ולא בשבילכם או בעבורכם. ברור שרש"י התקשה להסביר מדוע טובת העם דורשת את הקרבתו של משה על מזבח העם, ולכן הוא העדיף להסביר שהייתה זו אשמת העם. כפי שכתבתי בגוף המאמר, לדעתי הייתה זו טובת העם שמששה לא יכנס לארץ, ואולי היה לו קשה לקבל את זה, ולכן ה' סתם את הגולל ללא הסבר מניח את הדעת: "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה".
- 478 בראייתו האישית של משה בספר דברים הוא מתאר בגוף ראשון עונש על מעילה בה: "על אשר מעלתם בי בתוך בני ישראל בְּמִי מְרִיבֶת קִדְשׁ מִדְּבַר צֵן עַל אֲשֶׁר לֹא קִדְשֶׁתֶם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. כִּי מִנְגֵד תִּרְאֶה אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמָּה לֹא תָבוֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים לב, נא-נב). ואולם, הפסוקים כאן מנוסחים אחרת: "לִכְן לֹא תִבְיֵאוּ אֶת הַקְּהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִתְּנִי לָהֶם". לא מדובר על כך שמששה ואהרון לא ייכנסו לארץ אלא על כך שהם לא יביאו אליה את עם ישראל. בנוסף, לאור העובדה שקדש היא כבר בתוך הארץ יש לפרש את לשון "תביאו" כ"תנהיגו", כלומר: לא תנהיגו את

- העם אל נחלותיהם בארץ. (אולי ניתן להציע שאצלנו נאמר "אל הארץ אשר נתתי להם", בלשון עבר, משום שבני ישראל כבר נמצאים בתוך שטחה של הארץ; בשונה מכך, בספר דברים נאמר "אשר אני נתן לבני ישראל", בלשון הווה, כי הדברים נאמרים בערכות מואב, מחוץ לשטחה של הארץ.)
- 479 במדבר כ, א-טז
480 ויקרא יט, ב
481 תהילים ח, ר-ז.
482 לכן המטה אינו מועבר ממשה ליהושע, וכלי ההנהגה מכאן ולהבא הוא משפט האורים. בפסוקים המתארים את העברת ההנהגה בולטים הציווי, השמיעה והפה: "ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו. והעמדת אתו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתיה אתו לעיניהם. ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל. ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה. ויעש משה כאשר צוה ה' אתו ויקח את יהושע ויעמדהו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה. ויסמך את ידיו עליו ויצוהו כאשר דבר ה' ביד משה" (במדבר כז, יח-כג). קו זה ממשיך גם בספר יהושע פרק א, לדוגמה: " כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת רק חזק ונאמן" (יהושע א, יח)
- 483 במדבר כ, יד-כא
484 במדבר כא, ד-כ
485 משנה, ראש השנה ג, ח
486 במדבר לג, לח
487 התחלת הפסוק, "על כן יאמר בספר מלחמות ה'", עמומה מעט – מהו ספר מלחמות ה'? ולמה התורה עברה מתיאור עובדתי של המסע לתיאור לירי? ייתכן שהתורה רצתה ללמד שמדובר על תופעת טבע קבועה ומוכרת המתוארת בשירה המקומית של בני האזור, גם אם עבור עם ישראל מדובר בחוויה ייחודית כשפגש לראשונה בסופת גשמים.
- 488 ראו פירושו של הנצי"ב, במדבר כא, יד.
489 "הוויכוח על מי הנילוס הכחול מצית אש ומלכה רוחות מלחמה בצפון אפריקה" (גלובס, 28.5.2020).
- 490 באופן מפתיע, השיר החדש השאיר גם את ה' מחוץ לתמונה. רצון ה' הוא שהאדם יפעל בעצמו לעמלו.
- 491 בראשית כו, יח: "וישב יצחק ויחפר את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם ויקרא להן שמות כשמת אשר קרא להן אביו".
- 492 הפסוקים המתארים את נס קריעת ים סוף מתארים מציאות ניסית לחלוטין: "אל תיראו התיצבו וראו את שועת ה' אשר יעשה לכם היום פי אשר ראייתם את מצרים היום לא תסיפו לראתם עוד עד עולם. ה' ילחם לכם

- וְאַתֶּם תִּחְרִישׁוּן (שמות יד, יג"ד). עם זאת, בעקבות דברי המדרש בתלמוד הבבלי (סוטה, לו ב – לז א) בתודעה של האדם הדתי גם בקריעת ים סוף, רק כשנחשון בן עמינדב קפץ למים, ה' בקע את הים. בעקבות המדרש עד היום קיים הביטוי השגור: 'קפיצת נחשון'. כאמור, הפסוקים הכריזו במפורש הפוך ואולי שכתוב התודעה נעשה בעקבות מה שנלמד מהכניסה לארץ ואמור להיות רלוונטי לחיינו.
- 493 יש בפסוק זה הד לפסוק "וַיְהִי בְנִסְעֵ הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֲבִיבֵי וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֲדָב מִפְּנֵיךָ" (במדבר י, לה). אומנם הפעם לא הארון מוביל את הדרך אלא העם.
- 494 יהושע ג, יג"ז
- 495 במאמר "משימה (בלתי) אפשרית", בכרך הראשון בסדרה זו, הרחבתי על חינויות העבודה והמאמץ.
- 496 כמו במעבר מאשד הנחלים לכריית הבאר שתואר בגוף המאמר, גם במקרה זה מבחן הערכים התלווה לפיתוח המשאב: "וַיִּבְאוּ מִרְתֵּהּ וְלֹא יָכְלוּ לְשַׁתֵּת מִים מִמֶּנָּה כִּי מְרִים הֵם עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מְרֵה. וַיִּלְנוּ הָעַם עַל מֹשֶׁה לֵּאמֹר מַה נִּשְׁתָּה. וַיִּצְעַק אֵל ה' וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם שֵׁם לוֹ חַק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהו" (שמות טו, כג"ד).
- 497 משק המים והשפכים בישראל (וויקיפדיה).
- 498 גילוי נאות כיום אני משמש כיו"ר ארגון 'השומר החדש'.
- 499 במדבר כג, ט
- 500 במדבר כד, ה
- 501 במדבר כה, א"ט
- 502 שמות לד, יב"טז
- 503 במדבר לג, מט"נו
- 504 במדבר לג, יד"טו
- 505 תהילים קו, כח"ל
- 506 ראו בפירושיהם של אברבנאל ורלב"ג.
- 507 הנצי"ב עמד על נקודה זו בפירושו.
- 508 אומנם הפרשייה פתחה במילים: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים", אך לדעתי השימוש בשם "ישראל" ולא במונח "בני ישראל" או "העם" נועד לסמן את הבעייתיות בהתנהגותם של מנהיגי ישראל, הנדרשים להשפיע על כלל הציבור. כלומר, הסיפור כוונה משתמש במילה בעלת אופי כפול, כדי שאנחנו, הקוראים המפענחים את הסיפור, נבין את המשמעות המורכבת והכפולה. לפי הנתונים שנחשפים בהמשך נעמוד על התפקיד והאחריות שיש למנהיגים כשהם עצמם גם חלק מהעם הנותנים דוגמה אישית לכולם.
- למעשה, הכפילות במשמעותה של המלה "ישראל" הושתלה כבר בהופעתה הראשונה בתורה. בספר בראשית (לב, כה"לג) מסופר שלפני המפגש של יעקב עם עשו הוא נאבק לילה שלם עם "איש" שזהותו עלומה.

- לקראת עלות השחר, כשנוכח ה"איש" לדעת שאין בכוחו לגבור על יעקב, הוא בירך אותו: "וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמַר עוֹד שָׁמַךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וְתוֹכַל". השם החדש הוא, מצד אחד, שמו הפרטי של יעקב ומצד שני ציון של היכולת שבה ניחן – להתמודד בהצלחה עם הנסיבות. היות שמדובר על ייעוד לדורות, השם ישראל הופך לשמו של העם כולו, כפי שנאמר בסוף הפרשייה: "עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גֵּיד הַנֶּזֶף אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נָגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּזֶף" (בראשית לב, לג).
- 509 במדבר רבה כ, כג; רש"י בפירושו לתורה בחר בדעה זו והסביר כך: "קח את כל ראשי העם' – לשפוט את העובדים לפעור. 'והוקע אותם' – את העובדים".
- 510 ראו בספרי ככה יעשה ליהודי על הפסוק "אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשׁן הַבֵּיֶרֶה" (אסתר ב, ה), שהמילה איש מציינת אדם חשוב ולעתים גם מסתורי.
- 511 במדבר יג, ג: "כָּלֶם אַנְשִׁים רֵאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה".
- 512 משנה, סנהדרין ז, ו: "הפוער עצמו לבעל פעור, זו היא עבודתו"; בבלי, סנהדרין סד, א: "מעשה בסבטא בן אלס שהשכיר חמורו לנכרית אחת, כיון שהגיעה לפעור אמרה לו המתן עד שאכנס ואצא. לאחר שיצאה אמר לה אף את המתניני עד שאכנס ואצא. אמרה לו: ולא יהודי אתה? אמר לה: ומאי איכפת לך? נכנס, פער בפניו וקינח בחוטמו והיו משרתי עבודה זרה מקלסין לו ואומרים מעולם לא היה אדם שעברו לזו בכך"; רש"י במדבר כה, ג: "פעור" – על שם שפוערין לפניו פי הטבעת ומוציאין רעי וזו היא עבודתו"; וויקיפדיה, בעל פעור: "בתהלים (קו, כח) נמסר שעבודת בעל פעור כרוכה באכילת זבח המת. מסורות יהודיות מאוחרות השוו בין אכילת הזבח לבעל לבין הטקס הפולחני הקדום הידוע בשם 'סעודת מרוח' (כך בספרי על במדבר כה, ב)... 'השֹׁתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן וְרֵאשִׁית שְׂמָנִים יִמְשְׁחוּ וְלֹא נַחֲלוּ עַל שִׁבְרֵי יוֹסֵף. לָכֵן עֲתָה יִגְלוּ בְּרֵאשׁ גְּלִים וְסָר מִרְזַח סְרוּחִים' (עמוס ו, ז)".
- 513 חמישה עשר מופעים של המילה "צמד" בתנ"ך מכוונים לבהמות (לדוגמה, ראו שופטים יט, י: "צמד חמורים"). השימוש הייחודי בשורש זה בהקשר שלנו מעלה אסוציאציה של בהמה שנוהה אחרי אינסטינקטים טבעיים ללא שליטה עצמית או חוקים. בדומה לכך, ישראל נגררו להתפרקות מכל עול, אחריות או נורמות אנושיות מכובדות.
- 514 דברים ד, א"ח
- 515 שמות טז, כב: "וַיָּבֵאוּ כָל נְשִׂאֵי הָעֵדָה וַיַּגִּידוּ לְמֹשֶׁה"; במדבר א, טז: "אֵלֶּה קְרוּאֵי הָעֵדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתֶם רֵאשֵׁי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל הֵם".
- 516 ויקרא ד, טו: "וְסִמְכוּ זִקְנֵי הָעֵדָה אֶת יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁ הַפֶּה".
- 517 במדבר טו, לג: "וַיִּקְרְבוּ אֹתוֹ הַמַּצָּאִים אֹתוֹ מִקְשֵׁשׁ עֲצִים אֶל מִשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וְאֶל כָּל הָעֵדָה"; במדבר לה, כה: "וְהֶצִּילוּ הָעֵדָה אֶת הָרֹצֵחַ מִיַּד גֹּאֵל הַדָּם".
- 518 במדבר כו, א"סה

- Patrick Radden Keefec, Corruption and Revolt, The New Yorker, 12.1.2015.
- Corruption and its effect on national security and development, 520
Signature ke sipahi, 30.5.2015.
- 521 בבלי, יבמות סב, ב: "אמרו שנים עשר אלף זוגים (כלומר בדיוק עשרים וארבעה אלף!) תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה".
- Lee Hsien Loong, Fight against corruption: Singapore's 522
experience, The StraitsTimes, 14.5.2016.
- 523 בבלי, סנהדרין פב, א: "אמר לו [פינחס למשה]: אחי-אבי-אבא [אתה, אחיו של סבי אהרון]: לא כך לימדתי ברדתך מהר סיני: 'הבועל את הארמית קנאין פוגעין בו?' אמר לו [משה לפינחס]: קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא [מי שמדבר ראוי שיקיים בעצמו]".
- קשה להניח שמשה רבנו לימד הלכות כשהוא ירד מהר סיני וראה את המחוללים סביב העגל. קשה עוד יותר להניח שהוא בחר ללמד את ההלכה הזו דווקא. יותר סביר לפרש שפינחס ערך השוואה בין ההתפרעות סביב העגל (שעשה אהרון, המוזכר פה לכאורה שלא לצורך) לבין מה שמאיים לקרות כעת אם התרת הרסן תתרחב. כזכור, בשעתו, משה ציווה את בני לוי להרוג את כל עובדי העגל ללא משפט, על מנת להציל את עם ישראל מחרון אף ה'. פינחס חזר על אותו עיקרון במציאות שעמדה בפניו ארבעים שנה מאוחר יותר.
- 524 ירושלמי, סנהדרין ט, ז; הרמב"ם, לעומת זאת, סיפק עידוד מסוים לתופעה כשפסק: "כל הבועל כותית, בין דרך חתנות בין דרך זנות, אם בעלה בפרהסיא – והוא שיבעול לעיני עשרה מישראל או יתר – אם פגעו בו קנאין והרגוהו הרי אלו משובחין וזריזין, ודבר זה הלכה למשה מסיני הוא. ראיה לדבר זה: מעשה פינחס בזמרי" (משנה תורה, איסורי ביאה יב, ד). להרחבה בנוגע לגישות שונות להלכה זו ראו מאמרו של יוסי דוד: "קנאים פוגעים בו": סיכול ההליך המשפטי או אי החלתו?", הספרייה הווירטואלית של מטח.
- 525 בבלי, סנהדרין פב, א
- 526 משנה, סנהדרין ט, ו
- 527 לפי הקריאה שלי, המפרשת את כל המשנה בהקשר של הטיפול בכוהנים סוררים, נראה שהתחולל פה מהפך מושלם: התורה מציגה את בני שבט לוי כאלו שהרגו את הנוהים אחרי העגל, ומספרת על פינחס, אף הוא בן לשבט לוי, שזכה לכהונה בעקבות מעשה דומה. לחכמי המשנה, לעומת זאת, היה חשוב להדגיש שאין לבני לוי מעמד מיוחד המתיר להם לעשות ככל העולה על רוחם. אדרבה, הסטנדרט שפינחס קבע חל בראש ובראשונה על הכוהנים עצמם.

- Fighting corruption is not just good governance. It's self defense. 528
It's patriotism.
- 529 בעקבות מגפת הקורונה רבים ביטלו את חברותם בבתי הכנסת בארצות הברית, מה שגרם לכמה בתי כנסת מצוקה כלכלית, ואפילו חשש לסגירת הפעילות. יונתן סטרן, נשיא בית הכנסת 'בית יעקב' בלוס אנג'לס יצא בפניה נרגשת לאנשים להמשיך לתמוך במוסדות אלו. במאמר שפרסם (– s.o.s save our synagogues, jewishjournal.com) הוא הסביר שדמי החבר אינם רק תשלום עבור שירותי דת. הם בעצם תמיכה בערך אבסולוטי של החיים היהודיים בארה"ב. עם זאת, במאמרו הוא לא הציע כל שינוי במודל בתי הכנסת, נוכח תופעת העזיבה.
- 530 נושא שהרחבתי אודותיו בבלוג שלי: Michael Eisenberg, Have more children!, the times of israel, 11.8.2021.
- 531 שמות טז, כט
- 532 ברכת שים שלום מתפילת העמידה, נוסח אשכנז.
- 533 במקור: "I mean who would want to be governed by a dead constitution? The Constitution can't be dead. If it is dead, it won't serve the society". Jonathan Robert Faust, Law in a Changing Society: A Conversation with Justice Ruth Bader Ginsburg, Stanford Politics, 8.2.2017
- 534 ויקרא כד, י"ב
- 535 במדבר ט, ו"ד
- 536 במדבר טו, ל"ב
- 537 במדבר כז, א"א; במדבר לו, א"ב
- 538 JPS Bible Commentary Numbers, Milgrom, Page 230 and Excursus 63.
- 539 מהרב ד"ר חיים סולובייצ'יק שמעתי שתפקידה של כל מערכת חוקים הוא להתפתח עם הזמן ותפקידה של המערכת הדתית הוא להסביר שזאת הייתה כוונת ההלכה והחוק מלכתחילה. למעשה, תוכנה זו מופיעה באגדה בתלמוד הבבלי (מנחות כט, ב) המספרת שכאשר משה עלה לקבל את התורה, ה' סיפר לו שבעתיד רבי עקיבא ידרוש "תלי תלים של הלכות על כל תג ותג". בעברית בתימינו היינו אומרים שרבי עקיבא קרא גם "בין השורות". הסיפור ממשיך בכך שבתחילה חלשה דעתו של משה רבנו, שלא הבין את תורתו של רבי עקיבא, אבל כששמע אותו מסכם את דבריו במילים: "הלכה למשה מסיני" – נחה דעתו. אפשר להרחיב עוד על אודות יישומיה של גישה זו בתורתם של חכמי הדורות, וכאן אציין בקיצור את רבן יוחנן בן זכאי, שהחליף את עבודת המקדש בלימוד תורה, נוכח המצב בירושלים ערב החורבן, ואת רבי יהודה הנשיא, שלאור מצב לימוד התורה בדורו, הוציא

לפועל את פרויקט המשנה, שבו העלה על הכתב את התורה שבעל-פה, וזאת בניגוד למה שהיה מקובל עד ימיו.

540 ויקרא כד, י"בג

541 במדבר טו, לבי'לו

542 למעשה, דינו של מחלל שבת אכן מפורש בפסוק: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לָכֶם מִחֻלְלֶיהָ מוֹת יוֹמֵת... כָּל הָעֹשֶׂה מְלֶאכָה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמֵת" (שמות לא יד-טו). לאור זאת, מבאר התלמוד הבבלי (סנהדרין עח, ב) שההתלבטות בעניינו של המקושש הייתה מצומצמת למדי, ונגעה לשאלה באיזו מיתה יש להורגו. כך כתבו גם רוב המפרשים.

543 שמות טז, כז; שרון רימון במאמרה המאלף: "המקושש" ערכה השוואות

רבות בין פרשיית המקושש לפרשיית המקלל והגיעה אף היא למסקנה שהתורה לא התמקדה באיסור ההלכתי על מעשיהם, אלא בחטא שעניינו אחר. לדעתה, בשני המקרים מדובר במקרה ייחודי וקיצוני של מרידה בה: "ייתכן שהתורה באה ללמדנו עד כמה משפיע חטאו של האדם הפרטי על כל העם. בשני המקרים מדובר בהרמת יד ובהתרסה של אדם כלפי א-לוהיו. בפעם הראשונה מדובר בהתרסה בדיבור, בקללה. זהו מאורע מזעזע, אשר העדה כעדה צריכה לבטא במעשים את הוקעתו, ולכן כל העדה צריכה להשתתף בביעור הרע מתוכה. גם פרשת המקושש הייתה מאורע שזעזע את אמות הסיפים של המחנה. זו הייתה הפעם הראשונה שאדם מישראל העיז פניו לחלל שבת במזיד כנגד צו ה'. עשיית מעשה חטא תמוך מרידה שקולה כגידוף וניאוץ כלפי שמיא. לא בכדי מקדימה התורה כרקע לפרשת המקושש ואומרת ש'הנפש אשר תעשה ביד רמה... את ה' הוא מגדף'". לדעתי, כפי שכתבתי בגוף המאמר, החטא לא היה מרידה בה' אלא הרס המרקם החברתי, ושותפותה של העדה כולה בעונש נועדה לחבר מחדש את הקהילה לערכי היסוד שלה. למאמרה של רימון, ראו: עיונים בפרשת השבוע עם הרבנית שרון רימון, שלח לך, המקושש, אתר ישיבת הר עציון, 19.06.2008.

544 שמות כ, ז

545 לדעתי, ניתן לזהות מכנה משותף של פגיעה בסולידריות החברתית בשלושה מקרים בתנ"ך של רגימת חוטאים: פרשיית המקושש, פרשיית המקלל ומעשה עכן שמעל בחרם (יהושע ז, א-כ).

המקושש הפר את השביתה הכלכלית וחברתית, ובכך פגע באחד הסמלים החשובים של החברה הישראלית, הנאמנה לקוד ההתנהגות שנקבע בידי הא-ל. העובדה שכל העדה נדרשה להשתתף בהוצאתו להורג, מלמדת על הצורך שהתעורר להבהיר את הכללים המאגדים את הפרטים והופכים אותם לקהילה ולעם. גם המקלל פגע באמונה בא-ל, שהיא הגורם המאחד בישראל. קללת הא-ל מהווה פרימה של חברית ולכן גם כאן מוטלת החובה על כל העדה לרגום אותו כדי לשוב ולהתאחד. עכן לקח משלל יריחו המובסת, ובכך חרג מההוראה המחייבת: "וְהִיָּתָה הָעִיר חָרָם הִיא וְכָל אֲשֶׁר

בַּהּ לְהִי" (יהושע ו, יז). ברמה הטקטית, מציאות שבה כל לוחם עסוק בניסיון לדאוג לכיסו הפרטי פוגעת עמוקות במשמעת הצבאית, הופכת את שדה הקרב לאנרכיה מוסרית ופיקודית, ובטווח הארוך עלולה לפגוע ביכולתו של צבא ישראל לכבוש ולנצח. מבחינה ציבורית, הדבר שובר את הסולידריות החברתית והופך את ההתגייסות הלאומית לתחרות אישית.

קיים, אומנם, מקרה נוסף שבו רוגמים את החוטא: בן סורר ומורה, הנרגם על ידי אנשי עירו; אך התלמוד מעלה את האפשרות שמדובר במקרה תיאורטי ולא מעשי (סנהדרין עא, א). הפסוקים מתארים: "אֵינְנוּ שֹׁמְעֵי בְּקוֹל אָבִינוּ וּבְקוֹל אֱמוּנוֹ וְיִסְרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם" (דברים כא, יח), ללא נימוק נוסף לגזר הדין. לאור שלושת המקרים האחרים שצינתי, ייתכן שהתורה חוששת מערעור המבנה החברתי כתוצאה מהמרידה בסמכות ההורית, וייתכן שהחשש הוא מפני קלקול הנורמות החברתיות בהשפעת מעשיו הנהנתניים והאלימים: הזלילה (דברים כא, כ) והשוד (בבלי, סנהדרין עב, א).

546 שמות טז, כט

547 חכמי ההלכה אכן התלבטו כיצד להגדיר את חטאו של המקושש: "אמר רב יהודה אמר שמואל: מקושש – מעביר ארבע אמות ברשות הרבים היה. במתניתא תנא: תולש הוה. רב אחא בר' עקיבא אמר: מעמר הוה" (בבלי, שבת צו, ב).

548 בהקשר זה ברצוני לציין את דבריו של פרופ' עזרא צוקרמן-סיון, שהציע, שהמקושש קרא תיגר על התחרות ההוגנת בכך שאסף חומרי דלק ביום שאחרים נמנעו בו ממלאכה. במצב זה, היה חשש שאחרים ילכו בעקבותיו כדי לעמוד בתחרות על משאב העצים. תנועה רבת משתתפים מעין זו תמסס את כל המטרות הטובות של היום המיוחד, כולל נכונות לתחרות הוגנת ואחווה. Ezra Sivan, How to Curtail Pernicious Social Competition: The Legacy of Zelophehad and his Daughters, Lehrhaus, 29.7.2019.

549 רש"י הדגיש זאת בדבריו: "בן איש מצרי" – הוא המצרי שהרגו משה". כזכור, המצרי שמשוה הרג היכה באכזריות אחד מבני ישראל (ראו שמות ב, יא"ב).

550 להרחבה ראו "עקרונ הייחוס אחר האם בראי ההיסטוריה היהודית", שעה ד. כוהן (Shaye Cohen – the Matrilineal Principle in Historical Perspective).

551 במדבר ב, ב; רש"י (ויקרא כד, י): "ויצא בן אשה ישראלית" – תורת כוהנים: מהיכן יצא? רבי לוי אומר: מעולמו יצא. רבי ברכיה אומר: מפרשה שלמעלה יצא – לגלג ואמר: 'ביום השבת יערכנו', דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום, שמה פת צוננת של תשעה ימים? בתמיה. ומתניתא אמרה: מבית דינו של משה יצא מחויב – בא ליטע אהלו בתוך מחנה דן, אמרו לו מה טיבך לכאן, אמר להם מבני דן אני, אמרו לו 'איש על דגלו

באותות לבית אבותם' כתיב, נכנס לבית דינו של משה ויצא מחויב, עמד וגידף".

552 במדבר א, א"ה, ד; למרות שסיפור המקלל שובץ בספר ויקרא, סביר בעיניי

שהוא אירע אחרי הסדרת צורת המחנה בתחילת ספר במדבר (ספר שמות הסתיים ביום א' בניסן בתחילת השנה השנייה, והסדרת צורת המחנה נעשתה כחודש לאחר מכן, ביום א' באייר של אותה שנה). לא ארחיב כאן על אודות סדרי הזמנים והאירועים השונים, נושא שבו עסקתי בפירוט במאמרים קודמים בספר זה. ברצוני רק לציין את דברי רש"י (ויקרא כד, יב): "וַיִּנְיַחוּ – לְבָדוּ, וְלֹא הִנִּיחוּ מְקוּשָׁשׁ עִמּוֹ, שְׁשֵׁנִיָּהֶם הָיוּ בַּפֶּרֶק אֶחָד, וַיּוֹדְעִים הָיוּ שֶׁהִמְקוּשָׁשׁ בְּמִיתָה (סְנֵהֲרִין עַה) שְׁנֵאמַר (שְׁמוֹת לֵא) מַחְלִיָּה מוֹת יוֹמֵת, אֲבָל לֹא פוֹרֵשׁ לָהֶם בְּאִיזוֹ מִיתָה. לִכֵּן נֵאמַר: 'כִּי לֹא פוֹרֵשׁ מֵהַ יַעֲשֶׂה לּוֹ" (במדבר טו), אֲבָל בְּמִקְלָל הוּא אֹמֵר: 'לְפָרוֹשׁ לָהֶם, שְׁלֹא הָיוּ יוֹדְעִים אִם חַיִּיב מִיתָה אִם לֹאוֹ".

553 בפרק זה אין הכוהנים מוזכרים למעט פסוק אחד (ויקרא כג, כ), המתניחם לקורבנות חג השבועות בתקופה העתידית שלאחר כניסתם של ישראל לארץ. כפי שכתבתי בגוף המאמר, בולט לעין שמעורבותם של הכוהנים לא הוזכרה בנוגע לאף אחד מעשרות הקורבנות אליהם מתייחס הפרק.

554 כפי שעולה ממפקד בני ישראל, שנערך בסוף ספר במדבר, המהווה את הרשימה הקובעת של מקבלי הנחלות בארץ: "לְאַלֶּה תְּחַלֵּק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת" (במדבר כו, נג). בניגוד לשבטים אחרים, שבהם הוזכרו חריגים שונים (כדוגמת בנות צלופחד, הנכללות ברשימה למרות שההכרעה בעניינן מובאת רק בשלב מאוחר יותר), במשפחת בני דן לא מוזכר חריג כלשהו, ומכאן ששלומית בת דברי לא הייתה מועמדת לנחלה. בראי דיני הנחלות יש בכך היגיון פנימי, מכיוון שאם הייתה יורשת נחלה, הרי שבנה היה יורש אותה והיה נוצר מצב שבו אחת מנחלות הארץ איננה שייכת לאף שבט (שכן בן האישי מצרי אינו שייך לשבט דן). כזכור, בני מנשה טענו שאי אפשר להניח לנחלתו של צלופחד להיגרע ממצבת הנחלות של שבטם, וכאן מדובר במצב חמור הרבה יותר – נחלה הנגרעת מעם ישראל כולו.

555 "וַיִּנְתֵּן לִי לֶחֶם לְאֶכֹּל וּבָגַד לְלַבֹּשׁ" (בראשית כח, כ) – עקילס הגר בא ושאל את רבי אליעזר, אמר לו: הרי כל שבחו של גר שנאמר 'ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה?!' אמר לו: וכי קלה היא בעיניך דבר שנתחבט עליו אותו זקן, שנאמר: 'וַיִּנְתֵּן לִי לֶחֶם לְאֶכֹּל וּבָגַד לְלַבֹּשׁ, וְכֹא זֶה וְהוֹשִׁיטוּ לוֹ בְּקִנְיָה (בקלות)?

נכנס אצל רבי יהושע, התחיל מפייסו בדברים: לחם זו תורה, שכתוב: 'לכו לחמו בלחמי', שמלה זו טלית. זכה אדם לתורה זכה למצווה. דבר אחר: לחם זה לחם הפנים, ושמלה אלו בגדי כהונה, שהן משיאין את בנותיהם לכהונה והיו בני בניהם כהנים גדולים ומעלים עולות על גבי המזבח" (מדרש בראשית רבה, פרשה ע).

- 556 ויקרא כד, יג'כב
 557 במדבר ט, א"ח
 558 במדבר כז, א"ה
 559 במדבר ט, ט"יד
 560 במדבר כז, ו"יא
- 561 שאר שלושים ושישה האיסורים עליהם חייבים כרת הם לאווים – הדברים שאסור לעשות. מילה וקורבן פסח הן שתי מצוות עשה היחידות (מתוך מאתיים ארבעים ושמונה ציוויים לעשייה) שמי שנמנע מלקיימן חייב כרת למרות, שנשאר פסיבי ולא פעל אקטיבית נגד החוק.
- 562 בתלמוד הבבלי (פסחים עו, ב) החשיבו את קורבן הפסח כקורבן ציבור, היות שהוא "נאכל בכינופיא" – בחבורת משתתפים, והמשמעות היא שכל המשתתפים בקורבן הופכים להיות חלק מציבור אחד. גם ספר החינוך הסביר שאכילת הפסח לא מבטאת רק את נסי יציאת מצרים, אלא גם את המטרה הלאומית לשמה ה' הוציא אותנו לחירות: "ואנו שאוכלים הפסח לזכרון שיצאנו לחירות להיות ממלכת כהנים ועם קדוש" (ספר החינוך, מצווה ז). ממילא, מי שלא אוכל את הפסח עם כולם – "נשאר בחוץ".
- חכמים היו כל כך משוכנעים שקורבן הפסח מגדיר מיהו יהודי, עד שהעלו אפשרות מפתיעה (מכילתא, מסכתא דפסחא, טו): "וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה" (שמות יב, מח) – כיון שנתגייר יעשה פסח מיד? תלמוד לומר: 'והיה כאזרח הארץ' (שם); מה אזרח בארבעה-עשר (בניסן) אף גר בארבעה-עשר (בניסן)". להבנת, ההשוואה לאזרח לא דוחה לחלוטין את הבנת המוצא. הסברה שיש היגיון בכך שגר יקריב קורבן פסח מיד עם גיורו כי הוא מצטרף לעם ישראל, עומדת במקומה. אלא, שהשיקול החברתי של הקרבת הפסח עם כל הציבור גובר, ולכן המסקנה היא שגם הגר יקריב עם כולם, ולא במועד מיוחד משל עצמו.
- 563 לְדוּגְמָה: "וַיִּפְתַּח הַגִּלְעָדִי הָיָה גִבּוֹר חֵיל וְהוּא בֶן אִשָּׁה זֹנֶה וַיּוֹלֵד גִּלְעָד אֶת יִפְתָּח. וַתֵּלֶד אִשָּׁת גִּלְעָד לוֹ בָנִים וַיִּגְדְּלוּ בְנֵי הָאִשָּׁה וַיִּגְרְשׁוּ אֶת יִפְתָּח וַיֵּאמְרוּ לוֹ לֹא תִנְחַל בְּבֵית אֲבִינוּ כִּי בֶן אִשָּׁה אַחֲרַת אֲתָה. וַיִּבְרַח יִפְתָּח מִפְּנֵי אֲחָיו... וַיֵּאמֶר יִפְתָּח לְזִקְנֵי גִלְעָד הֲלֹא אַתֶּם שָׁנֵאתֶם אוֹתִי וַתִּגְרְשׁוּנִי מִבֵּית אֲבִי... (שופטים יא, א"ז).
- 564 תניא: ראויה פרשת נחלות שתיכתב על ידי משה רבינו, אלא שזכו בנות צלופחד ונכתב על ידן (בבלי, סנהדרין ח, א)
- 565 אפשר להציע שבדיוק מסיבה זו, במקרה של הטמאים, משה שהה כדי לשמוע את החלטת ה', אבל במקרה של נחלת בנות צלופחד הוא פעל אקטיבית: "וַיִּקְרַב מֹשֶׁה אֶת מִשְׁפָּטָן לְפָנָי ה'".
- 566 במדבר לו, א"ה
 567 במדבר לו, ו"יב
- 568 John Luttig, The index mindset, luttig's learnings, 15.9.2021.

- 569 "בלי ה-'BIG 5' הנאסד"ק היה מאבד השנה 25%. כשאתם משקיעים במדד הנאסד"ק מתברר שאתם כבר לא מפזרים את ההשקעות שלכם – אלא פשוט משקיעים בענקיות הטכנולוגיה. האם זה טוב או רע? תשפטו בעצמכם" (נתנאל אריאל, ביזפורטל, דצמבר 2021).
- 570 "The index mindset has pervaded startups, too. Employee tenure is short and shortening, with many employees opting to collect a portfolio of equity across several companies, hedging their downside along the way... Private life has also become indexed. Just a few decades ago, marriage at a young age was common, with one partner assigned for life. Today, Tinder allows people to diversify their relationship capital across an index of dozens of partners".
- 571 "The impact of reduced crime while perpetrators are behind bars is matched by increased criminal activity after they are released". C.K. | Washington, DC, Locking up more people does not reduce crime, 7.11.2017.
- 572 Not Ready for Prime Time, Scott Lincicome, The Dispatch, Nov 3, 2021.
- 573 "המאסר אומנם מרחיק אנשים מסוכנים מהחברה, אך במקביל, בכלא נוצרות נורמות עברייניות שלא בהכרח היו טבועות באסיר קודם לכן. בנוסף, הוא מאבד את היכולת לחיות חיים נורמטיביים מחוץ לכלא, מה שמסביר לא מעט מהרצדיביזם (חזרה לכלא) – 41% מהאסירים חוזרים לכלא, והתהליך הזה הוא, כאמור, יקר" (פרופ' אורן גזל-אייל, טלי חרות-סובר, מערכת הכליאה בישראל היא מהמחמירות בעולם – אך זה לא עוזר נגד הפשיעה, (TheMarker, 14.7.2016).
- 574 משנה, מכות ג, טו: "כל חייבי כריתות שלקו, נפטרו ידי כריתתן, שנאמר: 'וְנִקְלָה אֶחֶיךָ לְעִינֶיךָ' (דברים כה, ג) – כשלקה הרי הוא כאחיד, דברי רבי חנניא בן גמליאל".
- 575 המשנה במסכת מכות (א, י) מבחירה שגזר דין מוות, לפחות בתקופה שלאחר חורבן בית המקדש השני, היה נדיר מאוד, אולם עצם האפשרות להפעילו היוותה הרתעה: "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (בשבע שנים), נקראת חובלנית ("קלה על ההדק"); רבי אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבה אומרים: אילו היינו בסנהדרין, לא נהרג בה אדם לעולם; רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הן מרבים שופכי דמים בישראל (היות וכך מתבטל אפקט ההרתעה)". אני לכשעצמי אינני דוגל בגזר דין מוות בזמן הזה, כמעט באף מקרה. עם זאת, אני חושב שיש אפקט הרתעתי בעצם האפשרות שיופעל גזר דין מוות במקרים קיצוניים. דומני, שזו גם

גישת התורה וחכמי ישראל לאורך הדורות. כך, למשל, נאמר בתלמוד הבבלי (סנהדרין מו, א):

תניא, רבי אליעזר בן יעקב אומר: שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא כדי לעשות סייג לתורה. ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. שוב מעשה באדם אחד שהטיח את אשתו תחת התאנה והביאוהו לבית דין והלקוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך.

וכן פסק הרמב"ם (משנה תורה, רוצח ושמירת הנפש ב, ד"ה):

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבין מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם – הרשות בידו. וכן אם ראו בית דין להרגם בהוראת שעה אם היתה השעה צריכה לכך – יש להם רשות כפי מה שיראו.

הרי שלא הרגם המלך ולא היתה השעה צריכה לכך לחזק הדבר, הרי בית דין חייבין מכל מקום להכותם מכה רבה הקרובה למיתה לאסרם במצור ובמצוק שנים רבות ולצערן בכל מיני צער כדי להפחיד ולאיים על שאר הרשעים, שלא יהיה הדבר להם לפוקה ולמכשול, ויאמר: הריני מסכב להרוג אויבי כדרך שעשה פלוני, ואפטר.

576 בראשית לט, ד; ובהמשך שם: "וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְלֹא יָדַע אֶתוֹ מֵאוּמָה כִּי אִם הֲלַחֵם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף יָפֵה תֹאֵר וַיִּפֶּה מְרָאֶה. וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַתֵּשֶׂא אִשְׁתּוֹ אֲדֹנָיו אֶת עֵינֶיהָ אֶל יוֹסֵף וַתֹּאמֶר שְׂכָבָה עִמִּי. וַיִּמָּאֵן וַיֹּאמֶר אֶל אִשְׁתּוֹ אֲדֹנָיו הֵן אֲדֹנִי לֹא יָדַע אֶתִּי מִהַ בְּבֵית נָכַל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ נֶתֶן בְּיָדִי. אֵינְנִי גְדוֹל בְּבֵית הַזֶּה מִמֶּנִּי וְלֹא חָשַׁךְ מִמֶּנִּי מֵאוּמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בְּאֲשֶׁר אַתָּה אִשְׁתּוֹ וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הַרְעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים" (בראשית לט, ו"ט).

577 במדבר יא, כו

578 במדבר יא, כח

579 במדבר יא, כט. בתלמוד הבבלי אף הקצינו את המסר החד של משה כשפירשו: "ומה נבואה נתנבאו? אמרו: משה מת, יהושע מכניס את ישראל לארץ..." (בבלי, סנהדרין יז, א).

580 רמב"ם, משנה תורה, רוצח ושמירת הנפש ד, יב. לסקירה על גישת המשפט העברי לרצח, ראו: חיים ה' כהן, רצח ושפיכות דמים במשפט העברי, פרשת נח, תשס"ב, גיליון מס' 48.

581 במדבר לה, ט"כ

582 ספר החינוך, מצווה תי: "וגם המכה, גם הוא בכלל מצות עשה זו, שנאמר עליו: 'כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדול'".

583 בפסוקים נאמר:

וְאִם בְּכָלִי בְרָגַל הִכְהוּ וַיִּמָּת רֹצֵחַ הוּא מוֹת יוֹמַת הַרְצָח. וְאִם בְּבֶאֱזָן יָד

אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ הִכְהוּ וַיָּמָת רִצָּח הוּא מוֹת יוֹמַת הָרִצָּח. אוּ בְכָלִי עֵץ יָד
אֲשֶׁר יָמוּת בּוֹ הִכְהוּ וַיָּמָת רִצָּח הוּא מוֹת יוֹמַת הָרִצָּח. גֹּאֵל הָדָם הוּא
יָמִית אֶת הָרִצָּח בְּפָגְעוֹ בּוֹ הוּא יִמְיִתְנּוּ... וְאִם בְּפִתְעַ בְּלֹא אֵיבָה הָדָפוּ אוּ
הַשְׁלִיךְ עָלָיו כָּל כְּלֵי בְּלֹא צְדִיָּה. אוּ בְכָל אֲבָן אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ בְּלֹא רְאוּת
וַיִּפֹּל עָלָיו וַיָּמָת וְהוּא לֹא אוֹיֵב לוֹ וְלֹא מִבְּקֶשׁ רָעָתוֹ. וְשִׁפְטוֹ הָעֵדָה בֵּין
הַמִּפְּהָ וּבֵין גֹּאֵל הָדָם עַל הַמְּשַׁפְּטִים הָאֵלֶּה. וְהַצִּילוּ הָעֵדָה אֶת הָרִצָּח מִיַּד
גֹּאֵל הָדָם וְהִשְׁבִּיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עֵיר מִקְלָטוֹ אֲשֶׁר נָס שָׁמָּה (במדבר לה,
טז-כח).

רש"י פירש שהפסוקים הראשונים מתייחסים לרוצח במזיד, והמשך מתייחס לרוצח בשוגג. אומנם לדעתי, ההצמדה של הדינים והשימוש במילים זהות בשניהם מלמדים על הקושי להבחין בין השניים – לא רק במישור הראייתי, מה התכוון או לא התכוון הרוצח לעשות, אלא גם במהות הפעולה – נוכח התוצאה הסופית הוזהה. הנצי"ב פירש שבפסוקים עצמם מדובר על רמות שונות של רוצח בשוגג, בעיקר לאור העובדה שגם בחלק הראשון נאמר שגואל הדם ימית את הרוצח, ולא בית הדין: "מיירי (מדובר) בלי התראה ואין ידיעה ברורה אם היה בשוגג או במזיד, ובוזה האופן מפרש המקרא דבאלו האופנים יש לרון מעניין ההריגה איך היה. ועל כן גואל הדם הוא ימית את הרוצח. זהו פשוטו של מקרא". כך או כך, להבנתי המשימה של "והצילו העדה..." תתממש בסופו של דבר כפונקציה של מידת אשמתו.

היות שמדובר על אירוע הנמצא על הרצף, גם המשנה והתלמוד הבבלי (מכות ז, א"ב) נדרשו לאבחנות דקות בין מקרים דומים:

משנה: אלו הן הגולין: ההורג נפש בשגגה – היה מעגל במעגילה ונפלה עליו והרגתו, היה משלשל בחבית ונפלה עליו והרגתו, היה יורד בסולם ונפל עליו והרגתו – הרי זה גולה. אבל אם היה מושך במעגילה ונפלה עליו והרגתו, היה דולה בחבית ונפסק החבל ונפלה עליו והרגתו, היה עולה בסולם ונפל עליו והרגו – הרי זה אינו גולה. זה הכלל: כל שבדרך ירדתו – גולה, ושלא בדרך ירדתו – אינו גולה.

גמרא: תנו רבנן: "בשגגה" (במדבר לה, יא) – פרט למזיד; "בכלי דעת" (דברים יט, ד) – אמר רבא... פרט לאומר מותר (חושב שמותר להרוג). אמר לו אביי: אי אומר מותר, אנוס הוא! אמר ליה: שאני אומר, האומר מותר – קרוב למזיד הוא...תנו רבנן: "אם בפתע" (במדבר לה, כב) – פרט לקרן זוית; "בלא איבה" – פרט לשונא; "הרפו" – שרדפו בגופו; "או השליך עליו" – להביא ירידה שהיא צורך עליה; "בלא צדיה" – פרט למתכוין לצד זה והלכה לה לצד אחר; "ואשר לא צדה" (שמות כא, יג) – פרט למתכוין לזרוק שתיים וזרק ארבע...בעא מיניה רבי אבהו מרבי יוחנן: היה עולה בסולם ונשמט השליכה מתחתיו ונפלה והרגה, מהו? כי האי גוונא עליה היא או ירידה היא? אמר ליה: כבר גנעת בירידה שהיא צורך עליה...

- 584 הרב יהודה שביב במאמרו המאלף: "ונצדק קדש" (מגדים כה) דן בשאלה מדוע שלוש ערים מתוך שש ערי המקלט נקבעו בעבר הירדן המזרחי, בעוד שרובו המכריע של עם ישראל התנחל בעבר הירדן המערבי. שאלה זו נשאלה כבר בתלמוד הבבלי (מכות ט, א), ושם נאמר שבעבר הירדן המזרחי היו יותר רוצחים, ולכן נזקקו לערי מקלט רבות יותר באופן יחסי. פרשנים רבים שאלו, מדוע העובדה שיש יותר רוצחים במזיד אמורה להשפיע על מספרן של ערי המקלט, שנועדו לרוצח בשגגה, והציעו הסברים שונים. בין השאר הועלתה גם התובנה שבמקום שבו יש יותר רוצחים, כלומר, מזלזלים בחיי אדם, יש לצפות גם למקרים רבים יותר של רשלנות בתחום. עם זאת, הרב שביב, בדרכו המיוחדת, דחה את ההסברים השונים והראה שכמות ערי המקלט בכל אזור הייתה פרופורציונאלית למספר השבטים שהתיישבו בו. בהסתמך על פסוקים בספר יהושע ובספר דברי הימים, הוא ערך חשבון שלפיו שני השבטים וחצי השבט שישבו בעבר הירדן הקצו ללוויים עשר ערים, בעוד תשעת השבטים וחצי השבט שישבו בצדו המערבי של הירדן הקצו ללוויים שלושים ושמונה ערים. מאחר שכל ערי הלוויים שימשו במקביל גם כערי מקלט, הרי שבנחלתו של כל שבט היו בדיוק ארבע ערי מקלט.
- 585 היות והחוגה זו עלולה להיות מנוצלת לרעה על ידי רוצחים במזיד, הדגישה התורה מיד שאיש הקם על רעהו "לְהִרְגוּ בְעֶרְמָה", "מֵעַם מְזַבְחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת". כלומר: אפילו המקדש, איננו אקסטרטוריה משפטית המנותקת מעולם החול. ולכן, המשפט הפלילי חל בו באופן מלא.
- 586 במאמרו "בשגגה ובבלי דעת: שתי בחינות בערי מקלט". פורסם באנגלית: "UNINTENTIONALLY" (NUMBERS 35:11) AND "UNWITTINGLY" (DEUTERONOMY 19:4): TWO ASPECTS OF THE CITIES OF REFUGE (AJS Review 41:1) (April 2017), 155-173.
- 587 במדבר לה, לג
- 588 במדבר לה, כז
- 589 דברים יט, י
- 590 חמדת, האנציקלופדיה התלמודית, מסעי – רוצח בשגגה וגלותו: גדרה של הגלות הוא בתורת כפרה, שהגלות מכפרת על חטא הרוצח (עי' מכות ב, ב' כי היכי דליהוי להו כפרה' ותוס' שם יא, ב ד"ה מידי וריטב"א שם), ולא לחינם אמרה התורה שיגלה, אלא כדי שיתכפר (ריטב"א מכות יא, ב). וביאר האור שמח (רוצח פ"ו הי"ב) שלכן חייב גלות אף כשאין צריך הצלה מגואל הדם משום כפרה. ואין הגלות מכפרת אלא על החטא, ולא להחזירו לעירו ולפטרו מגואל הדם, שכפרה זו פועלת מיתת הכהן הגדול, שאפילו לא גלה אלא יום אחד ומת הכהן הגדול הוא חוזר, ואילו לא מת הכהן הגדול אפילו שהה שם זמן רב אינו חוזר (תוס' שם יא, ב ד"ה מידי וריטב"א שם). והריטב"א

- (שם ב, ב ד"ה תנו רבנן) כתב בשם התוספות והרמב"ן שגלות אינה מכפרת ממש, ומיתת הכהן הגדול בלבד היא שמכפרת עליו.
- 591 שמות כא, א' יד
- 592 דברים טו, י"ב יד: "כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וְעִבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ. וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם. הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בִּרְכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֵּן לוֹ".
- 593 החובה להעניק לעבד, עם פתיחתו של פרק מחדש בחייו כבן-חורין, נועדה להקל על הקושי הכרוך בניהול חיים עצמאיים. כפי שהובא לעיל, גם מחקרים עדכניים מצביעים על קושי זה כעל אחד הגורמים לתופעת "הדלת המסתובבת" בכתי הסוהר.
- 594 בבלי, שבת לב, א: "תנא דבי רבי ישמעאל, 'כי יפול הנופל ממנו' (דברים כב, ח): ראו זה ליפול מששת ימי בראשית? שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל? אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב".
- 595 דברים יט, ד"ה; גם מי שלא זלזל אבל "הָאֱלֹהִים אָנָּה לִידוֹ" (שמות כא, יג) זקוק לשיקום, כי מן הסתם הוא שבור ורצוץ מהתקלה שבאה על ידו.
- 596 במדבר לה, ג"ה
- 597 במדבר טז, יד
- 598 במשנה (סוטה ה, ג) מובאת דעתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, שלערי הלויים היו שדות וכרמים, אם כי בשיעור מינימלי:
- בו ביום דרש רבי עקיבא: 'ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה' (במדבר לה), ומקרא אחר אומר (שם): 'מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב' – אי אפשר לומר אלף אמה, שכבר נאמר אלפיים אמה, ואי אפשר לומר אלפיים אמה, שכבר נאמר אלף אמה; הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפיים אמה תחום שבת (כלומר: שיעור אלפיים אמה נאמר רק לעניין דיני שבת, ואיננו רלוונטי לגודל השטח שקיבלו הלויים). רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אלף אמה מגרש, ואלפיים אמה שדות וכרמים.
- בדומה לפשט הפסוקים ולשיטת ר' עקיבא, הסביר רש"י בספר ויקרא (כה לא) את ההבדל בדיני גאולת בתים בין ישראל ללויים: "כי בתי ערי הלויים היא אחזתם" – לא היה להם נחלת שדות וכרמים, אלא ערים לשבת ומגרשיהם...".
- 599 כפי שהסביר ד"ר חרד, שאת דבריו הבאתי לעיל, וכפי שהסביר גם הרב יעקב נגן במאמרו "ולאריך לא יכופר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו" – שתי בחינות בערי מקלט" (ישיבת הר עציון, בית המדרש האלקטרוני): "איך בינתיים מתמודדים עם תוצאות הרצח של טומאת וחניפת הארץ? צריך לומר שכל זמן שהרוצח בגלות והוסר מעל פני הארץ, בו־זמנית זה דם תחת דם. הוא סילק את הנרצח מהארץ, עכשיו הוא מסולק מעל פני הארץ".

- 600 במדרש ספרי (במדבר לה, יא) נאמר: "והקריתם" – אין הקריה אלא הזמנת ערים. שומע אני אף כרכים? תלמוד לומר: 'ערי'. אי ערי, שומע אני אפילו ספרים? תלמוד לומר 'ערים'. הא כיצד? מגיד שלא היה שם אלא שווקים ובית המחיה".
- 601 מרחב, התנועה לעירוניות בישראל, מורשת וזהות מקומית.
- 602 במדבר לה, ו-ח: "וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם אֵת שֵׁשׁ עָרֵי הַמִּקְלָט אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לָנֶסֶם שָׁמָּה הָרֹצֵחַ וְעַלֵּיהֶם תִּתְּנוּ אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם עִיר. כָּל הָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לְלוֹיִם אַרְבָּעִים וּשְׁמֹנֶה עִיר אֲתֶהֱנֶן וְאֵת מִגְרָשֵׁיהֶן. וְהָעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ מֵאֲחַזת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הָרֶבֶת תִּרְבּוּ וּמֵאֵת הַמַּעַט תִּמְעִיטוּ אִישׁ כִּפֵּי נַחְלָתוֹ אֲשֶׁר יִנְחַלוּ יִתֵּן מֵעָרֵיו לְלוֹיִם".
- 603 ספר החינוך, מצווה תח.
- 604 ויקפדיה, הוועדה לבחינת מדיניות הענישה והטיפול בעבריינים.
- 605 "הרג באותה העיר גולה משכונה לשכונה, ובן לוי גולה מעיר לעיר" (משנה, מכות ב, ז); בתלמוד הבבלי (ברכות לב, ב) נאמר: "אמר רבי יוחנן: כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו, שנאמר (ישעיהו א, טו) ידיכם דמים מלאו". ייתכן שקביעה זו מהווה עונש גלות עבור מי שתפקידו מחליף את זכותו לנחול בארץ, ולכן במקרה שרצח בשוגג עליו לגלות מאותו תפקיד. בספר חבל נחלתו (סימן ד), דן בשאלה האם דין זה אמור גם בכוחן שהרג את הנפש בשוגג. הרמב"ם, הטור והשו"ע פסקו שבמקרה מעין זה הכוהן לא ישא את כפיו, ואילו הרמ"א, על פי פוסקי אשכנז, פסק שיכול לשאת את כפיו (ודברי התלמוד אמורים ברוצח במזיד, ובזמן שלא עשה תשובה).
- 606 במדבר לה, לב
- 607 הכהן הגדול הוא הסמכות הרוחנית העליונה של העם, אבל כשלעצמו הוא בן שבת לוי, ובעצם אחראי על השירות הציבורי המופקד בידי בני שבטו. מותו, המסמל חילופי משמרות במערך החינוכי של הלויים (כשהעומד בראש מתחלף, משתנה הגישה החינוכית ויחד עמה גם הניהול האדמיניסטרטיבי והלוגיסטי), מסיים את תקופת השיקום של הרוצח ומתיר לו לחזור לאחוזתו ולממש את עתידו בעזרת "ארגז הכלים" שרכש בעיר המקלט.
- 608 רמב"ם, משנה תורה, שמיטה ויובל יג, י"א.
- 609 במדבר לה, ו
- 610 רמב"ם, משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת הנפש ח, ט: "כל ערי הלויים קולטות וכל אחת מהן עיר מקלט היא. שנאמר: 'ועליהן תתנו ארבעים ושתים עיר כל הערים אשר תתנו ללוים ארבעים ושמונה עיר'. הקישן הכתוב כולן זו לזו לקלוט".
- 611 בראשית ד, יב
- 612 בראשית כה, א"ד
- 613 חבקוק ג, ז
- 614 בראשית לו, לה

- 615 ישעיה ס, ו
- 616 בראשית לז, כג-לו
- 617 שמות כא, טז
- 618 שמות ב, טו-כ
- 619 בבלי, סוטה יא, א. בחלקו האחרון של המאמר אתייחס לשכר: "ישבו בלשכת הגזית", המהווה תמורה הולמת בעבור עצתו של יתרו למינוי שופטים שיסייעו למשה.
- 620 שמות א, כב
- 621 שמות יח, ט"א: "ויחַד יתרו על כָּל הטובה אשר עָשה ה' לישראל אשר הצילו מִיַּד מצרים. ויאמר יתרו בְּרוּךְ ה' אשר הציל אתכם מִיַּד מצרים ומִיַּד פְּרֵעה אשר הציל את העַם מִתַּחַת יַד מצרים. עַתָּה יִדְעֵתִי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים כִּי בְּדַבֵּר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם".
- 622 דברים כח, סח: "וְהִשְׁבַּחְךָ ה' מִצְרַיִם בְּאֲנִיוֹת...וְהִתְמַכְּרְתֶם שָׁם לְאִיבֵיךָ לְעַבְדֵיכֶם וְלִשְׂפָחוֹת".
- 623 שמות יח, יז-כז
- 624 במדבר י, כט-לב
- 625 שופטים א, טז: "וּבְנֵי קִינִי חָתָן מֹשֶׁה עָלוּ מֵעִיר הַתְּמָרִים אֶת בְּנֵי יְהוּדָה".
- 626 במדבר כב, ז
- 627 במדבר כה, א
- 628 במדבר כה, יז-יח
- 629 דברים ד, ו
- 630 משה כעס על ראשי הצבא, שהותירו את בנות מדיין בחיים: "וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחֵיל שָׂרֵי הָאֲלָפִים וְשָׂרֵי הַמָּאוֹת הַבָּאִים מִצְבָּא הַמִּלְחָמָה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה הַחַיִּיתֶם כָּל נַקְבָּה. הֲזֶן הִנֵּה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדַבֵּר בְּלִעָם לְמִסַּר מַעַל בַּה' עַל דְּבַר פְּעוֹר וְתָהִי הַמַּגֵּפָה בְּעַדְתָּ ה'" (במדבר לא, יד-טז). באין טריטוריה המיועדת לכיבוש, מסתבר שראשי הצבא לא הבינו את מהות המשימה.
- 631 שופטים ד, יא.
- 632 שופטים ד, כב
- 633 שופטים ו, א-ו
- 634 מלכים א' יא, יז-יח
- 635 שמואל א טו, ו
- 636 מכילתא שמות: "ומנין לבני יונדב בן רכב שהם מבני בניו של יתרו, שנאמר: 'המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב' (דברי הימים א' ב, נה)".
- 637 ירמיהו לה, א-יט
- 638 מכילתא דר' שמעון בר יוחאי, שמות יח.